elveda selanik

~bir masal dünyasından geriye kalan anılar~

LEON SCIAKY

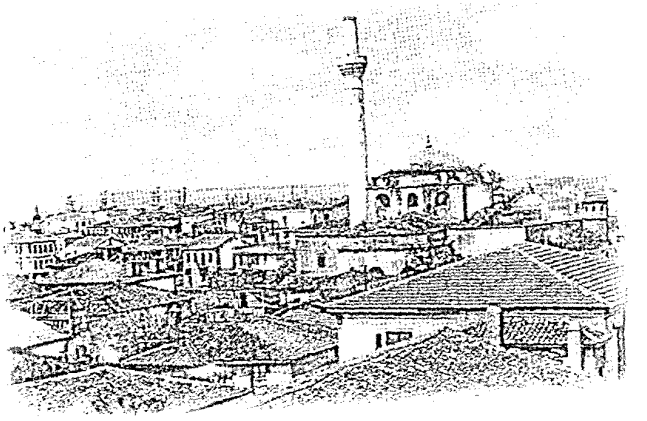

VARLIK

ELVEDA SELANİK

•

LEON SCIAKY

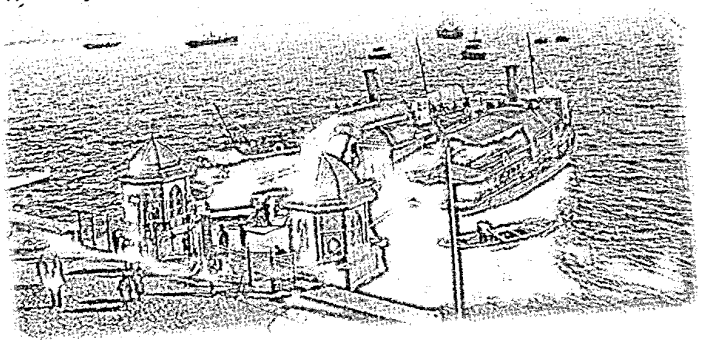
ایسپلندید پاریس - قهر

Hôtel "Splendid Palace".

محوطه میدان گمرک

Débarcadère de la Place de la Liberté.

LEON SCIAKY

elveda selanik

Türkçesi:
Ünsal Eriş - Osman Çetin Deniztekin

Varlık Yayınları, Sayı: 904
İlk basım: 2006

Farewell to Salonica: City at the Crossroads
© 1946, 1974 Peter Sciaky
2004, Paul Dry Books, Philadelphia, PA, USA

ISBN 975-434-319-5

Kapak düzeni, ofset hazırlık: Varlık Yayınları
Baskı: Kurtiş Matbaası, İstanbul

VARLIK YAYINLARI A.Ş.
Piyerloti Cad. Ayberk Ap. 7-9 Çemberlitaş 34400 İstanbul
Tel: 212-516 20 04 - Faks: 212-516 20 05
E-posta: varlik@isbank.net.tr
www.varlik.com.tr

Frances ve Peter'a
sevgilerimle...

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ NOTU		6
GİRİŞ	*Minare*	11
BİR	*Selanik'teki Evimiz*	16
İKİ	*Kuyu*	26
ÜÇ	*Atalarımız*	44
DÖRT	*Buğday*	55
BEŞ	*Bulut Kümeleri*	68
ALTI	*İlk Okulum*	80
YEDİ	*Kuraklık*	92
SEKİZ	*Ölümle Mukavele*	106
DOKUZ	*Mesih*	121
ON	*Genişleyen Ufuklar*	135
ON BİR	*Toprağı İşleyenler*	148
ON İKİ	*Şükrü*	170
ON ÜÇ	*Birbirine Danışarak*	188
ON DÖRT	*Yuvaya Dönüş*	201
ON BEŞ	*Ezan Sesinin Kesilişi*	210
ON ALTI	*Eski Düzenin Sonu*	230
SONSÖZ		244
LEON SCIAKY AMERİKA'DA		254

YAYINCININ NOTU

Okuyacağınız anılar size kayıp bir şehri anlatacak. Leon Sciaky'nin Selanik'i artık yok. Bugünkü Yunanca adıyla Thessaloniki, nüfusunun çoğunluğunu Yunanlıların oluşturduğu bir Yunan şehri. Leon Sciaky'nin çocukluğunda, yani 1900'lerin hemen öncesinde ve sonrasında, şehir Osmanlı İmparatorluğu'na aitti. Sciaky'nin Selanik'i çok dilli bir dünyaydı. Şehrin kalabalık sokaklarında ve caddelerinde Türkçe, Arapça, Yunanca, Bulgarca, Fransızca, İspanyolca ve İbranice konuşulurdu. Son iki dil, Selanik'in –ve de Sciaky ailesinin– sıradışı tarihine ışık tutan bir ipucu barındırıyordu. 1890'da, şehrin 100 bin kişilik nüfusunun yaklaşık yarısı Yahudiydi; bu insanların birçoğu da, şehrin uzak ülkeler ve denizaşırı diyarlarla ticaretini yürüten bankerler ve tüccarlardı. 1492'de İspanya'dan, 1493'te İtalya'dan ve 1497'de Portekiz'den sürülmüş Yahudilerin soyundan gelen Selanik Yahudileri, Ladino diye bilinen 15. yüzyıl İspanyol lehçesini konuşurlardı.

Sciaky'nin anılarında, Yahudiler şehir hayatıyla bütünleşmiş görünüyor. Sciaky ailesinin oturma odası *varandado*, yarı alaturka, yarı alafranga dekorasyonuyla, şehrin küçük bir örneğini oluşturuyor, şehir de dillerin ve kültürlerin güzel bir karışımını yansıtıyor. Sciaky'nin *le Petit Lycée Français*'deki sınıf arkadaşları Fransız, Yunan, İspanyol Yahudisi, Sırp, Ermeni, Türk ve Karadağlılardan oluşuyor. Bu barışçıl birliktelik, şehrin zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde olmasının yanı sıra, imparatorluğun Yahudilere ve diğer azınlıklara karşı takındığı görece liberal tutumdan da kaynaklanıyordu.

Ancak bu sakin birliktelik uzun sürmeyecekti. 1908'de, hırslı ama tecrübesiz Jön Türkler Osmanlı İmparatorluğu'na Meşrutiyeti getirmeye çalıştılar. 1911'e doğru, bu idealist gençlerin ülkeye milliyetçiliği sokmaktan başka bir şey yapamadıkları anlaşıldı. 1912-1913 Balkan Savaşları'nda Yunanlılar, Bulgarlar, Türkler, Slavlar ve Romenlerin toprak ihtirasları arttıkça, bu etnik gruplar arasındaki koalisyonlar çökmeye başladı. Savaşlar, modern Türkiye'nin kurulması ve İstanbul'un batısındaki Osmanlı topraklarının neredeyse tamamının Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşılmasıyla sonuçlandı. Selanik ve o zamanlar Makedonya denilen bölgenin büyük bir kısmı Yunanistan'a geçti. Yeni Yunan topraklarının hızla Helenleşmesi, I. Dünya Savaşı'nın kargaşası, 1917'deki yangında şehrin büyük bir kısmının yok olması, yüzyıl sonu Selanik'ini, Sciaky gibi şehir sakinlerinin dimağına kazıyan hatıralar arasında yer alıyordu.

1915'te, 23 yaşındaki Leon Sciaky ve ailesi New York'un daha istikrarlı iş ortamında kendilerine bir yer bulmak için Selanik'i terk ederken, şehir çoktan beridir bir değişimin içindeydi. Sciaky'ler gibi Yunanlı olmayanlar, yani Yahudiler ve diğer unsurlar, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nı takiben Selanik'i terk ettiler. II. Dünya Savaşı'nda, şehrin 50 bin nüfuslu Yahudi topluluğundan geriye kalan 1600 kişi dışında herkes, Nazi ölüm kamplarında hayatını kaybetti. Bugünlerde Selanik'te 1200'den az Yahudi yaşamakta.

Elveda Selanik'te, Leon Sciaky farklılıklarını kabul eden ve birbirlerinin ortak arzu ve isteklerine saygı göstererek yaşayan çeşitli dini ve etnik gruplara mensup insanların çekici dünyasını gözler önüne seriyor.

1900
RUSYA
Viyana
Tuna N.
Budapeşte
AVUSTURYA - MACARİSTAN
ROMANYA
BOSNA
Belgrad
SIRBİSTAN
Bükreş
BULGARİSTAN
KARADAĞ
KARA DENİZ
Sofya
ADRİYATİK DENİZİ
İTALYA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
EGE DENİZİ
AKDENİZ
GİRİT
0 100 200 Mil
0 100 200 Km

1913
RUSYA
Viyana
Budapeşte
AVUSTURYA - MACARİSTAN
ROMANYA
Belgrad
BOSNA
SIRBİSTAN
Bükreş
Tuna N.
BULGARİSTAN
KARA DENİZ
KARADAĞ
Sofya
ADRİYATİK DENİZİ
Vardar
Kilkis
Manastır
İTALYA
ARNAVUTLUK
OSMANLI İMPARATORLUĞU
EGE DENİZİ
ON İKİ ADA
1912'de İtalyanlara
AKDENİZ
GİRİT
1913'te
100
200 Mil
100
200 Km

Rabbin bütün zaferleri
ve gösterdiği bütün mucizeler
sıradan insanların sayesindedir.

–Mezmurlar Üzerine Midraş, Bölüm 119

MİNARE

Akşam ezanı, caminin minaresinden sokağa yayılıyor:

Allahu ekber, Allahu ekber
La ilahe ill'Allah...

Bahçeye bakan balkonda, beş yaşında bir çocuk elleriyle korkuluklara tutunup sarı ve darmadağın saçlı başını balkon demirlerinin arasına sokmuş, pürdikkat müezzinin göğe yükselen sesini dinliyor. Ezanın hüznü, hafif bir yaz yağmuru gibi mahallenin üzerine serpiliyor. Çocuk bir ara yüzünü batıya doğru çevirdiğinde, ezanın peşi sıra ilerleyen sarıklı başları görüyor.

Daha birkaç dakika önce, güneş gurup kızıllığını zeytinlerin arkasından salıvermiş, bahçenin asmalı duvarlarına kan kırmızısı şeritler çizmeye başlamıştı. Sokağın karşı tarafındaki pencereler, bu kızıl ateşi yakalamış, çiçeklerin diplerine ve fundalıkların arasından giden patikaya döküyordu. Bu kızılca kıyamet anında sanki hem batı, hem de onun doğudaki aksi aynı şiddetle kavruluyordu. O kısacık anda bahçedeki gölgeler büyü yapılmışçasına kayboluvermiş gibi göründü, eşya katılığını yitirdi. Duvar dibinde sıralanan eğrelti otları, güller, rengârenk güvercin otu ve semizotu öbekleri, düşsel bir kırmızı boya fıçısına daldırılmış kadifemsi bir halı haline geldi.

Artık yalnızca zeytin ağaçlarının arkasında incecik bir iz görünüyor. Bir de göğün doğu tarafındaki pamuksu bulutlar tutuyor aydınlıktan geriye kalanları. Yine de bitmekte olan gün sanki yeni bir güne gebe.

Küçük çocuk hareketsizce durmuş, ışığın büyüsünü izliyor. Kirli ve şerit şerit olmuş yüzü, farkına vardığı bu dönüşümün şaşkınlığı içinde kocaman açılmış gözleriyle neredeyse ruhanileşmiş. Onu belleğinde gerilere götürebilen bu bahçede, burayı kendi dünyasıymış gibi gören babasını çiçek diplerine eğilirken, ayrık otlarını yolarken, yeni fideler ekerken, bitkileri budarken görebiliyor. Bu bahçenin rengini ve kokusunu, hafif meyilli çiçekliklerini, bir boyda budanmış kenarlıklarını, çalılar arasındaki çiçek öbeklerini ve eğilmiş sarmaşık güllerini seviyor.

Fakat düzensiz ve paspal kuytulukları, kuyu dibinin yosunlu taşlarını, o soğuk çerçeveden rahatsız olmaksızın çiçek açan iç içe geçmiş yabani otları, ya da fışkıran hanımellerinin yeşil bir koruyucu manto gibi sarmaladığı iskartaya çıkarılmış arkası kırık eski ahşap bankı, şaşkınlıkla içinde durduğu bu düzenli sevimliliğe tercih ediyor. Bir köşede de işleyen karıncaları izleyebildiği bir toprak yığını var ve kuyunun orada, unutulup kalmış külrengi taşlar dikiliyor çırılçıplak. Tam burada, incecik bir çatlağın yanında alelade bir kertenkele güneşin altında ısınıyor.

Güneş batı ufkunda pembe bir alaca bırakarak kaybolup gitti.

"Ne var orada?" diye sormuştu bir seferinde dedesine.

"Vardar'ın ağzı," demişti dede. "Bir nehirdir Vardar."

"Nehir nedir?"

"Akan sudur, hani baban bahçeyi sularken toprağa akanlar gibi, sadece çok ama çok daha büyüktür. Çok uzaklardan gelir. Selanik'ten görebildiklerinden çok daha yüksek dağların arasından geçer, bazen kayaların arasında coşar, bazen daha geniş ve durgun olur."

Küçük çocuk kararıp esrarengizleşen bahçeyi seyrediyor. İncecik bir meltem, denizden gelen tuzlu havayla karışmış mimoza kokularını getiriyor. Aynı zamanda güneye doğru Vardar Caddesi'ndeki atlı arabaların kornasıyla limandaki gemilerden birinin boğuk düdük sesini de taşıyor. Ama çocuk bihaber bütün bunlardan. Dedesi Nono'nun ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Vardar

topraklarının hayalini kuruyor. Büyüklerin de sık sık anlattığı gibi, oralarda buğday ile mısır, yulaf ile darı yetişiyor. Aslında, bu yerlerin adları hane halkınınkiler kadar tanıdık geliyor ona.

Bahçedeki oyunlarında şu köşe, büyük köy Kılkış; açelya çalılıklarından pek de uzak olmayan orası, ata toprakları Strezovo; orman güllerinin arkasındaki yeşillikler boyunca kaybolan yer de Sarıgöl. Çok kereler Nono'dan, yolculuklarından birinde kendisini de yanında götürmesini istemişti ama o "daha çok küçüksün" diyordu hep.

Şimdi sokak lambaları tutuşturulmakta. Balkondan duvarın ardını görebiliyor, gözleriyle uzun saplı fenerini omzuna vurmuş adamı takip edebiliyor. Gaz poflayıveriyor ve fenerin içinde ufacık bir alev dans etmeye başlıyor. Mahalleden birkaç Türk çocuğu, sokağın karşısındaki çeşmenin önünde. Çıplak ayaklı oğlanlar, saçları sıkıca örülmüş küçük kızlara sataşıyor, onları itip kakıyor. Toprak testilerini akan suyun yanına bırakmış; kulak tırmalayıcı bağırtılar ve kahkahalarla elim sende oynuyorlar. Ellerinde rafyayla bağlanmış sebze demetleri, kollarının altında yuvarlak somunlarıyla evlerine dönen somurtkan insanların arasında koşuşup duruyorlar. Bir ara, parke taşı yoldan son sürat takırtıyla geçen bir araba dört bir yana dağıtıyor hepsini. Faytoncu, kırbacını şaklatarak, kalabalığı uyarmak için "*Varda! Varda!*" diye bağırıyor avaz avaz.

Gökyüzü, kenarları soluklaşan muazzam bir mavi kubbe gibi. "Yıldızlar," demişti babası, "Vardar'ın bataklıkları ardından doğan güneşten bile büyük, kocaman birer güneştir. O kadar uzaktırlar ki, yanıp sönen noktacıklar gibi görünürler."

Bir gün Nono, onu set boyunca uzanan geniş bir bulvara götürmüştü. Elinde tuttuğu bastonuyla ta uzaklarda, suyla göğün kavuştuğu yerde siyah küçük bir noktacığı göstermişti. Noktacık, büyüyüp de bir vapura dönüşene dek gezinip durmuşlardı. "Ama o vapurdan bile daha uzaktır yıldızlar," demişti babası.

Heyecan verici masallar bilen Buena, "Yıldızları Tanrı yarattı," demişti ona. "Tanrı her şeyin yaratıcısıdır." Buena yaşlı bir hizmet-

çiydi; Sarika, Bienvenida ve ayak işlerini gören Yusefiko ona gelip akıl danışırlardı. Hatta ihtiyar aşçı Rahel bile nine ortalıkta yokken ondan akıl alırdı.

Bazı şeyler Baba'ya sorulurdu, bazı şeyler ise Nono'ya. Baba çiçekler ve karıncalar, arılar ve böcekler hakkında her şeyi bilirdi. Taşlar neden düşer, Ay nedir, yağmuru ne yağdırır, bilen oydu. Fakat konu Buena ile Plata Nine'nin dillerinden düşürmediği Tanrı olunca, küçük çocuk sormak için Nono'ya giderdi. Nono, cevap vermeden önce şöyle bir bakar, "O içindeki küçük bir sestir, kötü davrandığın zaman sana söyler. İşte Tanrı odur," derdi. Ya da Buena bir masal anlatıverirdi. Bu çok kafa karıştırıcıydı ama yetişkinler bazen böyle olurdu.

Verandaya açılan kapıdan gelen uğultular çatal bıçak şıngırtılarına karışıyor. Hizmetçi Sarika sofrayı kurmakta. Baba birazdan eve gelecek. Keşke Nono da memleketten dönüverse.

Bir yerlerden çağrıldığını duyuyor çocuk. Eğilip, artık yalnızca gölgelerle dolu olan bahçeye doğru bakıyor, ama cevap vermiyor. Sokağın yaygarası dinmiş. Hükümet Konağı'ndan çıkan bir süvari, peşi sıra gelen emir eriyle beraber tıngır mıngır geçip gidiyor. Esnaf, gaz lambalarını çoktan yakmış ve gri duvarların karanlık yüzlerinde küçük, sarı ışık kareleri belirmiş. Usul usul mırıldanılan şarkının bir bölümü kulağına çalınıyor.

Desilda la morena ke ya me va ir,
La nave ya 'sta 'n vela i ya va partir.

Söyleyin o esmere gidiyorum ben,
Gemi yelken açtı ve ayrılıyor limandan.

Bir kez daha çağırıldığını duyuyor. Aynı ses, pürüzsüz ve nağmeli bir kadın sesi, bu kez *varandado*dan geliyor gibi. "Canım nerdesin?" Küçük çocuk bir an tereddüt ediyor. Gökyüzüne doğru uzanmış beyaz bir mızrak gibi duran minareye bakıyor. İç çekerek *varandado*ya geçmek için balkondan ayrılıyor.

"İşte burada Senyora," diye bağırıyor, gülümseyen yüzüyle cıvıl cıvıl bir kız. "İşte burada. Balkonda saklanıyormuş." Buena, eğilip onu şefkatle kucaklıyor. "Haydi, boncuğum benim!" Elini tutuyor. "Yüzün ve ellerin kurum gibi kapkara, ne kadar da kirlenmişsin! Sokak çocuğu gibisin. Beyefendi eve dönmeden gel haydi. *Aman*, oğlunu böyle görürse çok üzülür!"

BİR

SELANİK'TEKİ EVİMİZ

1898'de Selanik'te hâlâ Türk bayrağı dalgalanıyordu. Benim ve iki kız kardeşimin doğduğu bu ev, Sabri Paşa Caddesi ile onu kesen küçük, daracık, yılan gibi kıvrılarak hem doğuya batıya uzanan sokaklardan birinin köşesindeki iki katlı tuğla konaktan, yürüyerek birkaç dakika uzaklıktaydı. İki tarafı bahçeyle çevriliydi. Diğer iki taraftaki yüksek duvarlar evi caddeden ayırıyordu.

Selanik'teki eski evlerin çoğu gibi, bizimki de yeşil panjurlarla bezeli, kireç boyalı şatafatsız duvarları ve saçaklara doğru yürüyen yeşil ve kurşuni yosunların kararttığı yıpranmış kiremitlerle gelişigüzel örülmüş çatısı ile dışarıda kalan dünyaya sade ve mütevazı cephesini gösteren bir evdi. Üst katın neredeyse yarısı büyüklüğünde, eski bir kadırganın kıç kısmı gibi sokağa çıkıntı yapan *şahnişin** dediğimiz cumba, üç tarafın manzarasına da hâkimdi.

Pek iddialı görünmeyen ön cephenin belki de en çarpıcı yeri ana girişti. Kalın meşe panellerden oyulmuş çift kanatlı kapı, aynı malzemeden bir pervaza tutturulmuştu. Yıllar, ahşaba duvarların beyazlığına inat, samimi ve yumuşacık bir bal rengi vererek onu olgunlaştırmış gibiydi. Dökme demirden halka kapı tokmağı, içeri girmek için ona asılmış sayısız elin dokunuşuyla perdahlanmıştı. Kapıdakinin kim olduğunu herkes tokmağın dilinden anlardı. Cuma günleri velinimetlerini dolaşan dilencinin tak-takını, ikindi

(*) Eski Türk mimarisinde odanın karşı ön cephesinde yer alan üç yanı pencereli çıkma, şahniş (çn).

vakti uğrayan çağrılı misafirlerin kibar tıklatışını, teslimatçıların kayıtsız çalışını, doktorun eğitimli ve kibar bir beyefendinin öksürüğünü andıran ağırbaşlı vuruşunu ya da Beyefendi'nin sert, sabırsız çarpışını hemen tanırlardı.

Ev daha önceleri bir Türk Paşa'ya ait olduğundan, odaları geleneksel erkek-kadın ayrımına uygun biçimde düzenlenmişti. Üst kat haremlik, alt kat ise selamlıktı. Bu iki katın mimarisi aynıydı, her ikisinde de birer oturma odası, ona açılan yatak odaları ve ayrı bir mutfak vardı. Yine de ev ahalisinin tüm işlerini gördüğü yer üst kattı. Yemek burada yapılır ve yenir, misafirler bu katta ağırlanırdı.

Hayatımda silinmez bir iz bırakacak iki zıt eğilim olan alafranga ile alaturkanın bir karışımı, mobilyalarda da kendini gösteriyordu. Doğu ile Batı'nın birbirlerinden rahatsız olmuşçasına bakıştığı izlenimi veren bu çarpıcı tezatın en belirgin olduğu yer de, *varandado* dediğimiz, üst katta bulunan büyük salondu. Son derece büyük olan bu salonun bir ucu tamamen alafrangaydı. Masif cevizden bir masa, zarifçe kaplanmış rahat koltuk ve divanlar, kenarları yaldızlı aynasıyla bir konsol ve ince bir işçilikle oyulmuş dede yadigârı saat, mobilyaların imal edildiği Viyana ya da Paris'teki bir oturma odasını anımsatıyordu. Diğer ucu ise yalınlığıyla neredeyse çırılçıplaktı. İki geniş, alçak divanın üzerine duvar boyunca rengârenk, parıltılı kırlentler diziliydi ve Doğu'nun o ehlikeyif rahatlığı, tüm ailenin gayri ihtiyari burayı seçmesine sebep oluyordu. Sessiz mahremliği, anneme iğne oyası işleyebileceği bir yer sunuyordu. Plata Nine için ise o ince sigaralarından birini daha sarmak için en uygun yerdi. Bir de komşuların kısa sohbetler için durağıydı. Yalınlığı ve içtenliği, bu büyük evin sakinlerinin ruhlarını yansıtıyordu.

Kuzeye bakan taraftaki XIV. Louis tarzı döşenmiş güzel fakat ciddi görünümlü oturma odası çok ender kullanılırdı. Panjurlarının ya da perdelerinin açıldığını hiç hatırlamam. Şam işi ağır perdeleri daima kapalıydı, konsolun üzerinde asılı duran işlemeli saat ise muhtemelen ben doğmadan önce durmuştu.

Akşam yemeğinden sonraki saatlerde, *varandado* evin kalbi olurdu. Dedem, divanda sevdiği köşeye oturduğunda, bütün hane halkının etrafında toplandığı bir odak oluştururdu. Masa silinir, Sarika geniş bir tepsinin içinde kahveleri getirir, diğerlerinden ayrı koyduğu fincanlardan birini gösterip, "Bu senin Çelebi," derdi Nono'ya, "sen şekerli seversin." Ufak tefek haberler ve dedikodular anlatılır, falancanın nişanlandığından, filancanın da evleneceğinden söz edilirdi. Sabahın köründe tellal kapıya dayanır, mesleğinin erbabı olduğunu gösteren bir ses tonuyla düğün davetiyesini okurdu.

Tellal çok önemli biriydi. Onun kapıya her gelişi büyük bir telaşa sebep olurdu. Plata Nine sofada bu sesi duydu mu çığlığı basardı. "Aman, hayırlı haber olsun!" "Senyora Cemile de Kuenka selamlarını gönderdi, inşallah hepiniz afiyettesinizdir diyor," diye söze girerdi tellal. Getirdiği haber hayır mı şer mi, kimse bilemezdi. Bir oturma davetiydi belki, bir doğum haberi ya da sevdiğimiz birinin acı ölüm haberi de olabilirdi.

Nono, taşraya yaptığı yolculuğun ayrıntılarını anlatırdı. Filanca ya da falanca beyle karşılaşmış ve Kılkış'taki panayırın itiş kakışı arasında köylülerle hasatın verimliliği hakkında konuşmuştu. "Maşallah! Bu sene Avrethisar'da buğday pek bereketli; taneler birinci sınıf ve dolgun. Hele bak şu getirdiğim numuneye Salomo, buğday tanesi değil de sanki altın zerresi." Geçen sene Selanik ile başkent arasına döşenen tren yolunun kenarına yeni yaptırdığımız ambarları görmeye gitmişti. Taşacak kadar doluydu hepsi de; ıssız istasyonlara giden tozlu yollarda her gün, gıcırtılı kağnılar ve upuzun eşek kervanları daha da fazla şişkin çuvalı tartıya getiriyordu.

Ne büyük nimetti şu yeni tren yolu! Şimdiye dek Nono şehirden mecburen atının terkisinde yola koyulurdu. Sarp koyaklar ile derelerin ve sel yataklarının sığ yerlerinden aşağı inen ve bahar yağmurlarında kapanan yol, kayalıklarda tekrar dikleşirdi. Nono, at sırtında Selanik-Kılkış arası kırk küsur kilometreyi kat ederken çok zorlanırdı. Şimdiyse bu yolculuk, birinci mevki kompartıma-

nın keyfiyle bir saatten biraz fazla sürüyordu hepi topu. Ne şaşırtıcı şeydi şu *Frenk*lerin bizim memlekete getirdiği!

Köylüler, daha düne kadar sessizce uyuklayan vadilerinden dumanını salıp tiz düdüğünü çalarak hızla geçen bu çelik canavar karşısında hâlâ korkuyla karışık bir heyecana kapılıyorlardı. Ta uzaklardaki köylerinden atla Sarıköy'e gelip, bu muciye görmek için saatlerce bekliyorlardı. Günde iki kez makas değiştirmekle görevlendirilen Sarıgöllü İboş Ağa birdenbire pek önemli bir şahsiyet oluvermişti. Ona *Frenk*lerin sihrine her nasılsa malik olmuş bir erbap gözüyle bakılıyordu. Taşıdığı önemin farkında olan bir adam havasıyla, "şimendifer"in sırlarını açıklamak ve cümle âlemi aydınlatmak için insanlar arasında mekik dokuyordu. Sonra birden bir telaş kaplıyordu ortalığı. "İşte geliyor!" "Hacı Mehmed'in tarlasının önünden geçiyor şimdi." Fakat daha fazla konuşamadan burnundan soluyan canavar gelip önlerinde duruveriyordu. Tek tük yolcu iniyordu içinden, ardından kondüktör düdüğünü öttürüp, "*tamaam*"* diye bağırıyor, sonra da çekip gidiyordu. Kalanlar, "*Acelesi ne?*" diye bağrışıyorlardı, "Bekleyemez miydi şu şeytan işi vagon biraz daha?"

Evet, ambarlar doluyordu ve bu zenginliği Selanik'e taşımak için çok daha fazla vagona ihtiyaç vardı. Peki ya babam ne yapmıştı bu konuda? Yük vagonları büyük sorundu, hele hasat zamanı iyiden iyiye yetersiz kalıyordu. Bu da babamın günlük sıkıntılarının başında geliyordu. Neyse ki, demiryolu yönetiminde arkadaşları vardı. Mösyö Villard ile aynı tutkuyu paylaşıyorlardı. İkisi de bahçecilikle uğraşmaya bayılıyordu. Babamın Parisli Vilmorin Andrieux'den aldığı ve bir kısmını Mösyö Villard'a hediye olarak gönderdiği yeni gül fideleri, o harikulâde kırmızı güllerden çok daha fazlasını getirmişti.

Nona Plata, yaklaşmakta olan soğuk kışa hazırlık olsun diye tığ işi şalını örerken, elindeki işi kucağına bırakıp "Artık yeter," diye

(*) İtalik sözcük ve cümleler, metnin orijinalinde de Türkçedir (çn).

yakınırdı. "Siz erkekler, Rabbin bize lütfettiği talihi dilinizden düşürmüyorsunuz. Allah nazardan saklasın!"

Ve sohbet konusu değişirdi tekrar. Bizim topraklarımızın güneydoğudan komşusu olan arazilerin sahibi Seslovolu Hüseyin Ağa, Nono'ya hediye olarak birkaç teneke dolusu kilolarca koyun peyniri vermişti. Böyle muhteşem bir peynir pazarlarda bulunamazdı! Yusefiko çağrılır, olağanüstü lezzetini herkes tatsın da parmak ısırsın diye şöyle genişçe bir parça getirmesi istenirdi. "Bu, geçen ay getirdiğinden daha güzelmiş Çelebi," derdi Buena parmaklarını yalayarak. Ağzı tıka basa dolu olan Bienvenida da kafasını sallayarak onaylardı onu. Mutfak kapısında dikilen Rahel ise bu lezzetli peyniri Şabat günü için yapılacak poğaça ve *borekita*nın* içine de koyacağını söylerdi. "Böyle güzel bir peynirle yapılırsa insanın ağzında erir yahu!" derken, yüzü gururla ışıldardı Nono'nun. Bilmeyen biri de peyniri onun yaptığını sanırdı. Sonra Yusefiko'dan ertesi gün arkadaşlara ve akrabalara götürmesi için cömertçe birer parça kesmesini söylerdi. "Bahçedeki Tio Avram'ı** da unutma," diye hatırlatırdı.

Nono yolculuklarından hiçbir zaman eli boş dönmezdi. Beyler ve köylüler kendi köylerinden ya da köy pazarlarından dostluklarının nişanesi olarak hediyeler getirirlerdi ona. Bazen bir teneke peynir olurdu bu, bazen semiz bir kaz, bazen de kaymak gibi bir top kehribar sarısı tereyağı. Hatta bazen bir *babu*nun*** aylarca uğraşarak muhabbetle dokuduğu renkli ve parlak bir top ipekli bile olabilirdi bu hediye. O da kendine hiç rahatsız edilmeden dinlenebileceği bir yer bulurdu elbet, dikiş odasındaki eski sandıklardan birinde. Zaten insan onunla başka ne yapabilirdi ki şehirde? "Tabakla giden tepsiyle döner." İlla ki bütün bunlara karşılık Nono da nefis portakallar, tazecik deniz balıkları ya da taşralı gençler tarafından dokunmuş pahalı basma patiskalar götürürdü.

(*) Sefarad Yahudilerinin mutfağında oldukça sevilen bir börek türü (çn).

(**) Yahudi İsp. Avram Amca (çn).

(***) Bulgarca yaşlı kadın, nine (çn).

Bir aksilik çıkmadığında komşumuz Tia Menora'nın genç halayığı, hanımının selamını getirmeye gelirdi bu saatlerde. Acaba hanımı akşam ziyaretine gelebilir miydi? Dam üstü bahçelerimiz bitişikti, iki bahçeyi üzerinden atlanabilecek kadar alçak bir duvar ayırırdı yalnızca. Az sonra Tia Menora, yanında kızı Matilda ile çıkagelir ve yine kahve ikram edilirdi.

Kısa bir süre terziler, taftalar ve Çin krepi sohbet konusu olurdu. Tia Menora o gün kızı Matilda ile çıktığı alışverişten epey yorgun düşmüştü. İkindi vaktini Çarşı Eskuro'nun* sayısız manifaturacının bulunduğu loş ışıklı, üstü kapalı sokaklarında dolaşıp işe yarar bir şeyler arayarak, fiyatları karşılaştırarak, pazarlık ederek geçirmişlerdi. En sonunda Sakitudi'nin orada aradıkları *mousseline de soie*'yı** çok uygun bir fiyata bulmuşlardı. Yorucu bir gün olmuştu. Aynı zamanda üzücü bir gündü ama, Matilda gelinliğini alafranga modaya göre hazırlamaya karar vermişti çünkü. Şimdiki kızlar annelerinin giydiği *kefiye*lere burun kıvırıyorlardı. Tıpkı Nona Plata gibi, Tia Menora da kefiye giymişti. Mağrip kökenli çok eski bir gelinlikti bu. Derin dekolteli bluzun ve sutaşıyla işlenmiş kısa ceketin üstüne zengin bezemeli, çizgili bir pelerin geçirilirdi. Capcanlı renkli duvağın inci nakışları gelinin başındayken hazırlanırdı, tek tek.

Hey gidi günler hey! Daha geçen yıl şu bizim halayıklar, ellerinde toprak testileriyle su doldurmaya çeşme başına koşmuyorlar mıydı? Şimdiyse tek yapmaları gereken, evyedeki musluğu çevirmekti. Yine de pahalı bir lüks sayılırdı tabii bu, herkesin edinebileceği bir şey değildi. Bulaşıklar ve iki haftada bir banyo için kuyudan su çekilirdi de, keçi derisinden kova yine mesai yapardı. Ya biraz geç de olsa gelen şu yeni aydınlatmaya ne demeli, şu borulardan akan esrarengiz gaza? Geceyi ışıl ışıl bir güne çevirdiği doğruydu, ama dedemin onu bu kadar erken döşetmiş olması da cesaret işiydi. Çok

(*) Karanlık Çarşı (çn).
(**) İnce ipekli kumaş (çn).

tehlikeli olduğu söyleniyordu. "Bakalım şu *Frenk*ler şimdi ne icat edecekler? Rabbim görmeye ömür versin!"

Nakış işlerken becerikli beyaz ellerini kasnakta konuşturan annem, *Le Grand Chic* ve *Palais de la Mode* gibi, Paris'in moda dergilerinin son sayılarını getirtmişti. Heyecanla "şuna bak," diyordu Matilda, "bak nasıl bollaşıyor kollar omuzlarda."

"Pek yakışır sana, Matilda. Bir sürü de bluz diktirmen lazım; bunlar şimdi çok moda. Paris'te tiyatrolarda bile bunlardan giyiyorlar!"

Bazen Nono eve vardığında akşam yemeğine misafir geleceğini söylerdi. Taşralı Türklerdi bunlar; Seslovolu Hüseyin Ağa, Kılkışlı tüccar Sami Efendi. Sonra nineme göz ucuyla bakardı: "Hah, nerdeyse unutuyordum. Hacı İbrahim de gelecek." Hacı İbrahim'in adının geçmesi bir gerginlik yaratırdı. "Rabbim bizi korusun!" Hacı, doymak bilmez bir oburdu, hiç yemek ayırmadan yerdi. Dedemin onunla ilgili anlattığı hikâyeyi hiçbirimiz unutmamıştık.

Bazen patlayasıya her şeyi silip süpürürmüş. İnsanlar bunu hâlâ kıkırdayarak anlatırlardı. Bir gün çiftliği için alışveriş yapmak üzere şehre gelmiş, her zamanki gibi Burmalı Cami'nin yakınındaki kervansarayda bir oda tutmuş. Akşam namazından sonra Vardar Caddesi'nde dolaşmaya çıkmış, sevdiği lokantalardan birinin önünde kaynayan kazanları görünce durmuş. Mehmed, tezgâhın arkasından en iyi müşterisini tanımış, elindeki kepçeyi sallayarak onu sevinçle selamlamış. "Hoş geldin, Hacı! Ocaktan daha yeni inmiş kuzu rostom var, hele bir de *pilav* var ki, bugün tam ağzına layık!" Evet, kuzu rostodan şöyle bir porsiyon tadardı da şu tavadaki neydi öyle? Oo, yer fıstıklı, etli yaprak sarması! Bir porsiyon da ondan. Sonra pilavsız yemek mi olur? "Biraz da yoğurt getir, sarmayla iyi gider."

Hacı İbrahim, burun deliklerini iyice açarak, *lokanta*nın arka tarafındaki kerevette hasırın üzerine bağdaş kurup oturmuş. Mehmed mis gibi kokularıyla insanın nefsini çelen dumanı üzerinde yemeklerle dolu tepsiyi önündeki alçak sofraya bırakmış. Hacı parmaklarını tabağa daldırıvermiş, ağzını her dolduruşunda hayatın

gerçek tadının yemek olduğunu düşünen birinin edasıyla keyifleniyormuş. Hakikaten lezzetliymiş kuzu. "Az pilav daha ver," diye bir porsiyon daha istemiş sonra. Yemeğin sonunda ise ekmeğinin kalanıyla tabağını sıyırıp, üzüntüyle parmaklarını yalamış.

Allah'a şükür, iyi doymuş. Ardından da Mehmed'in oğlu gelmiş, elinde köşedeki Arnavut'tan aldığı bir porsiyon baklava ile. "*Bakalım*," demiş oğlana. İçi ceviz dolu şerbetli baklava iştah kabartıcı, Hacı İbrahim'in iradesi ise zayıfmış. "*Billâh!*" Şunu tatmanın ne zararı olur ki? Hacı onu da midesine indirdikten sonra şükretmiş Allah'ına: "*Elhamdülillah!*" Çocuğun getirdiği leğenin içinde ellerini ve ağzını yıkamış, kara sakallarını sıvazlamış. Kırmızı kuşağından kesesini çıkarıp, Mehmed'e parasını ödemiş. Derken bir ağırlık ve rahatsızlık hissetmiş. Kısa bir süre olduğu yerde duraklayıp, gürültüyle geğirmiş. Yerinden doğrulmayı denemiş, ama kıpırdayamadığını görünce dehşete düşmüş. Kırmızı mendiliyle alnının terini silmiş. "Aman Hacı İbrahim, bu ne hal?" Sonra onu zar zor kaldırıp bir arabaya atarak, doğruca hana götürmüşler. Yatağına yatırıp bir de doktor çağırmışlar.

Hacı bayağı kötüleşmiş. Yolun sonuna geldiği korkusuyla inleyip sızlanıyormuş. Hancıyı çağırıp, hemen Nono'yu ve babamı bulmaya göndermiş. Bizimkiler yanına vardıklarında, onu beti benzi atmış vaziyette bulmuşlar.

"*Acaba,*" diye sormuş Hacı, "yemeği biraz fazla mı kaçırdım? Şurda kesemin içinde 30 altın lira var, Yudeko. Eğer ismi mübarek Allahım beni yanına alırsa, oğlum Cemal'e veriver hayır dualarımla."

Hemen ardından ziyafet hazırlıkları başlardı. Nona Plata çalışanları toplayıp talimatlar verirdi. "Sarika, sen balık için biraz badem ve ceviz döv," ve "Yusefiko, sen de kilerden un çıkart." Yüzeyi ipek gibi pürüzsüzce perdahlanmış *tavlero**, kireç boyalı mutfağın ortasındaki büyük masanın üzerine yerleştirilir ve Nona Plata una

(*) Yemek masasının üzerine konulan geniş kontrplak benzeri tahta malzeme (çn).

bulanmış kollarıyla ince bir işçilik sergileyerek merdanesini yuvarlaya yuvarlaya hamur açmaya başlardı. Tatlıların ve *samsada*nın* hafif olması için, açılan yufkaların kâğıttan ince olması gerekirdi.

Bu hummalı çalışma günlerce sürerdi. Halden bir hamal, küfesinin ağırlığı altında eğile büküle gelirdi. Buena paketleri alır, kontrol ederdi. "Haşlanacak piliçler burada, pırasalar, bamyalar burada, salatalık yeşillikler şurada, balıklarla meyveler de orada. Ya kuzu, kuzu eti nerde? Ne zaman acele etsen böyle oluyor! Yusefiko, çabuk, hale koş da kasaba soruver şu kuzuyu. Koş Yusefiko, fırla, yolda da oyalanma!"

Pahalı gümüş takımlar kilerdeki gömme dolaptan çıkarılıp örtüleri kaldırılır, Bienvenida onları parlatmaya koyulurdu. Babamın Paris Dünya Fuarı'ndan aldığı çatal bıçak takımı getirilir, güzelce yıkanırdı. En sonunda bir bütün koyunun girebileceği büyüklükteki odun fırını yakılırdı. Az sonra sayısız güveç, kebap çömleği uzun ahşap saplı kürekle fırının karanlık ağzına sürülürdü. Taş davlumbazın altında yarım düzine mangal kömürü yanar ve neşeyle fokurdayan kaplardan çıkan mis gibi kokular mutfağı sarardı.

Büyük eve sıklıkla gelen misafirler arasından hiçbiri, *Alliance* Okulları'ndan** birinde müdür olan Han David Boton kadar heyecanla beklenmezdi. Kış akşamları akşam yemeğinden sonra gelir, divanın köşelerinden birine keyifle kurulur, kahvesini içerdi. Beklenti dolu genel sessizlikte kâğıtlarını çıkarır, gözlüklerini düzeltir, sonra okumaya başlardı. Fransızca bilmeyen Nono ile Nona Plata için *Sefiller*'i İspanyolcaya çevirirdi.

Küçük bir hatasının bedelini bir sefillik hayatına mahkûm olmakla ödeyen zavallı Jean Valjean ile şeytansı bir acımasızlıkla kurbanını takip eden Javert, fantastik ve gerçek dışı görünen, bizimkine çok yabancı bir dünyayı sessiz sakin oturma odamıza ge-

(*) İçine fındık konulduktan sonra üçgen bohçalar şeklinde kapatılıp üzerine şerbet dökülen bir Sefarad tatlısı (çn).

(**) Yahudi nüfusun yoğun yaşadığı şehirlerde cemaat çocukları ve gençlerine Fransızca eğitim veren vakıf okulları (çn).

tirirdi. "Ve bütün bunlar, aç bilaç çocukları için çaldığı bir somun ekmek yüzünden!" diye yorumda bulunurdu Nona Plata, gözünün yaşını silerek. Ne kadar da zalim bir dünyaydı bu! Moşe Avinu'nun* mucizeleri kadar şaşırtıcı icatlar yapan, küçük boruların içinde ışığı evlerimize akıtan, bir buhar kazanıyla trenleri hareket ettiren şu Frenkler onca akıllı olduğu halde, insanlar yine de açlıktan ölüyor ve birbirlerine inanılmayacak kadar kötü davranıyorlardı. Rabbime şükür, bizde garibana iyilik edilir, dilenciye de saygılı ve nazik davranılırdı. Her cuma günü gelip biraz yiyecek, birkaç parça üstbaş, üç-beş kuruş da para alıp gitmiyorlar mıydı? Nono burnunu silerek, "Bu sadece hikâye be hanım," diye sakinleştirmeye çalışırdı onu. "Gerçekte olmamış bunlar." Bienvenida "Hiçbirinde kalp yok bu Frenklerin," derken, bir köşede çömelmiş olan Sarika, hepsinin *corazones de Nemsi*, yani Alman yürekli olduğunu söylerdi öfkeyle. Ne büyük bir ithamdı bu!

Yüzyıl artık sona eriyordu. Batı, sinsice hayatlarımıza sızıyor, harikalarıyla Doğu'yu cezbetmeye çalışıyordu. Fısıltıları şimdilik duyulamayacak denli hafifti. Kamaşmış gözlerimizin önünde mucizevi icatlarını ve büyülü ilmini sallayıp duruyordu. Pırıltısı gözümüzü alıyor, ürkekçe sirenlerin şarkısını dinliyorduk. Bir şölene katılan taşralılar gibi aciz ve beceriksiz hissediyorduk kendimizi. Ancak içten içe, bu pırıltının soğukluğunu ve bize yaptığı kurun bedelini sezebiliyorduk. Huzursuzca, evde örülmüş battaniyeleri sımsıkı omuzlarımıza sarıp, sıcaklığına ve yumuşaklığına bırakıyorduk kendimizi, iyi geliyordu bu.

(*) İbr. Babamız Musa (çn).

İKİ

KUYU

"Buena, şu çeşme başındaki kara cübbeli adam kim, hani şu komik şapkalı olan?"

"Bir papaz o, *mi alma**, bir Rum rahip."

"Rahip nedir, ne iş yapar?"

"Rum kiliselerinde dua eder, camide dua eden hocalar gibi. Hıristiyanların hahamıdır yani."

Evimizden dış dünyadaki hayatın dirilişini seyredebildiğim bir yer olan *şahnişin*, benim ilk okulumdu. Işıklı pencerelerden bakıldığında sokak, çeşit çeşit karakterin rolünü oynadıktan sonra uzaklaşıp gittiği bir sahne gibiydi.

Ateş maşaları, sacayakları ve hindi tüyü yelpazelerinden oluşan koleksiyonunu omzuna atan çingene hırdavatçı, çeşmenin önünde durmuş, avucunu musluğa dayayıp susuzluğunu gidermeye çalışıyordu. Yan sokakta sütçü, terkisine parlak keçi derisi bir heybe asılı eşeğini takip ediyordu bezgin bir tavırla. Piyade subayı, kara bıyıklarını bükerek, başı havada, alçak dağları ben yarattım edasıyla kasıla kasıla Konak'a doğru yürüyor, kılıcı arnavut kaldırımına sürttükçe şıngırdıyordu.

İranlı macuncu sokağın köşesine kurmuştu tezgâhını. Yuvarlak bir tepside bölümlere ayrılmış rengârenk şekerlemeler, iştahı kabarmış birkaç çocuğu çevresine topluyordu. Bir buçuk kuruşa istediğiniz çeşitten bir kaşık dolusu alırdınız. Bir kuruş karşılığında tepsi-

(*) İsp. canım, ruhum (çn).

nin ortasındaki oklu çubuğu çevirtip, eğer şanslıysanız istediğiniz kadar macunu bedava almanıza izin verirdi. Elindeki bozukluğu sımsıkı kavramış bir çocuk, ayağında takunyalarıyla koşarak karşıdan karşıya geçti, sonra tereddüt ederek durdu. Macuncunun etrafındaki küçük grup bir çember oluşturdu. Çocuk birden aklını topladı, parmağının ucuyla fıstıklıyı işaret etti ve çubuğu döndürdü. Çubuk yavaşlamaya başladığında, herkes heyecanla gözünü dikmiş seyrediyordu. Ok tam çocuğun seçtiği macunun önünde durmak üzereyken, cingöz adam belli belirsiz tepsiye dokundu ve çubuk kaydı.

"Al *yavrum*, sana istediğin macundan bir tadımlık veriyorum. *Kısmet*! Ne yaparsın!"

Az ötede kalaycı, mangalını daracık kaldırıma kurmuştu. Çuval bezinden torbasının üzerine çökmüş, tutumlu ev kadınlarının getirdiği tepsi ve tencereleri kalaylamakla meşguldü.

Yoldan geçen insan seli, arada bir mandaların çektiği gıcırtılı kağnıya yol veriyordu. Boyunduruğa asılan sabır küpü hayvanların her adımında, çamurlu sağrıları inip kalkıyordu. Karpuz yükünün üzerine tünemiş aksakallı, iri yarı ihtiyar köylü, uzunca sopasıyla dürtüyordu onları.

Yolun aşağısındaki fırını ısıtacak dikenli karaçalıların yükü altında ezilen bir düzine eşek, yine sokakta bir anafor yaratarak kalabalığı yardı.

"Nona Plata, şu *Topal*'dan nefret ediyorum. Onun bir canavar olduğunu biliyor musun?"

"Evet *mi alma,* hem de ne canavar! Ama ne yapsın, onu da topal yaratmış Rabbim."

Mahallelilerin Topal dediği bu adam, bizim cumbanın altından geçen sokağın köşesindeki küçük dükkânında sebze ve et satardı. Bir Kürttü ve Türklerin dediği gibi "lanet suratlı" bir adamdı. Ne zaman baksanız kirli ve sarıksız fesini alnına devirmiş, ambalaj kâğıdından yapılma kocaman bir yelpazeyle dükkânının önündeki çengellere asılı koyunlara musallat olan yeşil sinek kümelerini

kovuyor olurdu. Nemrutluğu ve huysuzluğuyla sokağın huzurunu bozan gürültülü patırtılı kavgalara yol açmadığı tek bir gün bile yoktu.

"Allah belanı versin," diye bağırırdı dolandırdığı zavallı müşterisine. "Eşşoğlueşşek," diye koparırdı yaygarayı, "yirmi para neyine yetmiyor? Sadaka istiyorsan dua et, Allah versin!" Çılgınca el kol işaretleri yapıp mahalledeki diğer tüm sesleri bastıran bet sesini yükselterek, mahalleli tam vaktinde araya girmese, gırtlağına çökerdi müşterisinin.

"Haydi Topal! Çok ayıp ama. Bir hata olmuş işte." Bir süreliğine ortalık durulur, ama uzun sürmezdi. Bir müşterisiyle dalaşamaz ya da yoldan geçerken üzümlerine bakıp da beğenmediğini söyleyen bir talihsizle kapışamazsa, sinirini Deli Süleyman'dan çıkarırdı Kürt.

Deli Süleyman, mahallenin bildik tiplerinden biriydi. Bu sıska ve zararsız deli, Sabri Paşa'daki mahalle çeşmesi, beyaz narin minareli Eski Cami ve tahta perdeli dükkânlar kadar buraya ait sayılırdı. Nereden, ne zaman geldiğini kimse bilmezdi, ama deli de olsa, hikmetinden sual olunmaz Rabbin kullarındandı. Evi barkı yoktu Süleyman'ın. Caminin sundurmasındaki boş depoda ya da hayırsever müminlerden birinin verdiği tek göz odada yatıp kalkardı. Ama çoğu zaman da Ali'nin dükkânının orda bir kaldırım köşesine kıvrılmayı tercih ederdi.

Allahın garibanı, hava soğukmuş sıcakmış hiç etkilenmezdi. Yaz-kış demez, hava ister yağışlı olsun ister güneşli, aynı yeşil kaftanı giyer, başına da dervişlerin taktığı *kula*lardan takardı, sanki daha bir uzunmuş gibi görünürdü böylece. Deli hiç dilenmezdi, bunu bilen fırıncı ekmek verirdi ona. Helvacı Ali de zeytin-peynir tedarik ederdi, hatta Topal'ın bile bir parça et verdiği olurdu. Ayrıca çeşmeden mahallelinin evlerine ağır testilerle su taşır, böylece eline üç-beş kuruş geçerdi.

Cumbadan baktığımda, soluk yüzüyle çeşmenin yakınında bağdaş kurup elindeki ekmeği sokak köpekleriyle paylaştığını gö-

rebiliyordum. Şehrin içinin geçmeye başladığı, uykunun bastırıp da hengâmenin durakladığı sıcak öğle üstlerinde Süleyman, başını göğsüne eğer, güneşin alnında kestirirdi. Bir keresinde evden çıkarken babamın önünü kesmiş, elindeki çiçekleri koklamak istemişti. Babam da ona bir gül hediye etmişti. O zamandan beri Süleyman, evimizin alışılageldik ziyaretçilerindendi, kulağının arkasına sıkıştırsın diye verilen tek bir gül sevince boğardı onu.

Topal, bu kıt akıllı garibe eziyet etmekten zevk alırdı. En babacan sesiyle Deli'yi ta sokağın öbür ucundan yanına çağırırdı.

"Süleyman, gel kuzum; gel canım, seninle işim var."

Hiçbir şeyden kuşkulanmayan Deli, ayaklarını sürüye sürüye Kürt'ün yanına varırdı. "Şimdi canım," diye başlardı Topal, "kaç kilo taşıyabilirsin? Şu bütün kuzuyu Mehmed Ağa'nın evine götürmeye ne dersin? Yoksa bu işi yapacak başka birini mi bulayım?" Süleyman tıslar gibi gülüşüyle sırıtarak, çok daha ağır yükleri bile taşıyabileceğine yemin ederdi. Topal ikna olmamış bir ifadeyle başını sallardı.

"Yanılmışım *yavrum*," derdi sahte bir tatlılıkla. "Şu surata bak, tek bir sakal bile çıkmamış. *Köse*sin sen."

Sakalsız çenesine yapılacak en ufak bir kinaye, Süleyman'ı en zayıf yerinden vururdu. Siniri tepesine çıkar, öfkeyle sallanarak ana avrat düz giderdi. Kafasındaki *kula*yı yırtıp çıplak ayaklarının altında çiğnerdi. "*Köse, köse*!" diye kahkahalarla gülerek alay ederdi Topal onunla.

Süleyman yere çöker, çaresiz bir çocuk gibi ağlardı. Kürt'ü paylamak için yoldan geçenler durur, esnaf müşterisini bırakıp gelirdi.

"Seni imansız," diye bağırırlardı öfkeyle. "Sen Müslüman mısın, *kâfir* misin? Kullarından birine eza etmekle hem Allah'a hem de resulüne karşı günah işliyorsun!" Kızgın kalabalığın ona bir meydan dayağı çekmemesinin tek nedeni topal olmasıydı; Allah'ından bulmuştu zaten.

Öfkeli kalabalık birden sessizleşirdi. Herkese tepeden bakan uzun boylu Şeyh Hamdi aralarında beliriverirdi. Kapkara gözleriy-

le kalabalığı şöyle bir süzer, sanki saati soracakmış gibi sakin bir ses tonuyla "*Oldu mu?*" diye sorardı. Sonra esnaf, Şeyh'in delici bakışları altında başını kaldıramayan, süngüsü düşmüş Topal'ı, çengele takılı etlerinin önünde bırakıp dağılırdı.

Bir din adamı olarak Şeyh'in şöhreti mahalleyi aşmıştı. Selanik'teki bütün Müslümanlarca tanınır ve saygı görürdü, duasının kuvveti ve hastalara dağıttığı mucize kabilinden şifalarla ilgili hikâyeler, efsaneler anlatılırdı. Aslında o, hadisleri olduğu kadar gökyüzündeki işaretleri de yorumlayabilen iyi yetişmiş bir astrologdu. Zengin olsun fakir olsun, şifa arayan herkes ağrılar içinde ona gelir, kısa bir süre içinde taptaze bir enerji ve kudret bularak caminin sessiz avlusundan çıkıp giderdi.

Nono, sokağımızın aşağısındaki camiye, Şeyh'e giderken bir gün beni de yanında götürmüştü. Cemaatin namazdan önce abdest aldığı büyük mermer şadırvanlı taş avluyu geçer geçmez, bu eski binayı çevreleyen kapalı sundurmanın altında bulmuştuk Şeyh Hamdi'yi. Kafasındaki sarığı ve sırtındaki cüppesiyle gözüme bahçıvanımız Tio Avram'dan dinlediğim masallardaki devler gibi görünmüştü. Bu dev adamın kömür karası gözlerinde insanın içine işleyen, ruhunu okuyan öyle bir şey vardı ki, Nono'nun eline yapışıvermiştim.

Bununla birlikte, bizi karşılayışı o kadar dostane, sıcak gülümseyişi öylesine içtendi ki, beni rahatlatmıştı. "*Maşallah*! Yudeko, delikanlıyı da mı getirdin? Ne kadar da büyümüş, Allah nazardan saklasın." Saçımı okşayıp, yanağımdan makas alarak "Senin adın ne *yavrum?*" diye sormuş, öğrenince de "Aslan gibi akıllı ve kuvvetli olasın," demişti. Sonra geniş kuşağından bir şeker çıkarmıştı, "Al kuzum, biz dedenle sohbet ederken sen de şu incirin gölgesinde otur."

Mutfağımızda çalışan dedikoducu aylak hizmetçilerden, Şeyh Hamdi'nin şifacılığıyla ilgili çok hikâyeler duymuştum. Şimdi kendisini yakından görmüşken, bu konuyu aklımdan çıkarıp atamıyordum.

"Nono," diye sormuştum eve dönerken, "Şeyh Hamdi'nin Aliço'nun baş ağrısını geçirdiği doğru mu?"

"Evet, doğru herhalde. Aliço öyle söylüyor."

"Ona ilaç mı vermiş?"

"Yok boncuğum, Şeyh Hamdi ilaç kullanmaz."

El ele tutuşmuş, aheste aheste yürüyorduk.

"Nono, Şeyh Hamdi Aliço'yu nasıl iyileştirmiş?" Hikâyeyi tüm ayrıntılarıyla Sarika'dan dinlemiştim aslında, ama bir kez de dedemden duymak istiyordum. O benim bilirkişimdi.

"İlk önce, Aliço camide namaz kılmış. Namazdan sonra da, şeyh onu az önce oturduğumuz sundurmaya almış. Aliço'nun gözünün içine derin derin bakıp birkaç kez alnına vurmuş. Ardından Aliço'ya, sundurmanın sütunlarından birinin üzerindeki parlak bir çiviye bakmasını söylemiş, bir süre sonra da çekiçle çiviye bir darbe indirmiş. Birden geçivermiş Aliço'nun ağrısı. Bir hafta oldu, o gün bu gündür ağrısı yok."

"Bu bir mucize mi, Nono?"

"Evet canım, hem de harika bir mucize."

Tam kapımızın önüne gelmiştik ki, dedem kapının tokmağına asılmadan önce son bir soruyla durdurdum onu.

"Sen neden böyle bir mucizeyle geçirmiyorsun başının ağrısını, Nono?"

"Ah yavrum! Yapmaz olur muyum hiç? Ne zaman başım ağrısa bir bardak suyla küçük bir hap yutuyorum, başımın ağrısı geçiveriyor. Bu da bir mucize değil mi?"

O yaşlarda büyü ve mucizelere çok meraklıydım. Tio Avram'ın anlattığı masallar muhayyilemde devler, gulyabaniler, prensler, fakirler, başka türlü çözülemeyecek meseleleri halleden sihir formülleri ve tılsımlarla dolu bir dünya yaratmıştı.

Tio Avram benim doğumumdan çok önceki zamanlardan beri bahçemizin uzak köşelerinden birindeki küçük kulübesinde yaşardı. Bir çalılığın ardından birdenbire çıkıp sonra bir diğerinin ardında kaybolan uzun zayıf kollarıyla aksakallı görüntüsü beni artık

korkutmuyordu. İster istemez, bende uyandırdığı o uzak fantezi dünyasıyla özdeşleştirmiştim onu. Sık sık kulübesine bakardım, orda mı değil mi diye.

"Tio, bana başka dünyalara giden prensin hikâyesini anlatsana," diye yalvarırdım.

Önce biraz nazlanırdı ama sonra çam masanın yanına bir tabure çeker, kemikleri fırlamış titrek parmaklarıyla bir sigara sarardı. Bense lif lif olmuş eski kilimin üzerine bağdaş kurar, heyecanla onun o derin ifadeli, kırışık yüzünü seyrederdim. Küçük bir öksürükle açılışı yapar, arkasından başlardı. *"Era'n buenyos d'un rey."* "Bir kralın debdebeli zamanlarıydı." Bütün masallar aynı sözlerle başlardı. Hepsinde haksızlığa uğramış bir şehzade ya da bir fakir, büyük bir kahpeliğin öcünü almak isteyen gezgin şövalyeler gibi ortaya çıkar, adaletin yerini bulması için çabalardı. "Bir yoldan ayrılıp, başka bir yola sapar," hedefine ulaşıncaya kadar vartalar atlatıp engellerin üstesinden gelirdi.

Bütün bunlar, iyiyle kötünün, doğru ile yanlışın ezeli mücadelesinin hikâyeleriydi. Aydınlık ile karanlığın, doğru ile yanlışın güçleri arasındaki savaştan bahsederlerdi. Sonunda da her zaman erdem mükâfatını bulur, kötülük ise hak ettiği en ağır cezaya maruz kalırdı.

Tio Avram'ın genellikle yumuşak ve tereddütlü olan sesi, masal anlatırken beklenmedik tonlara bürünürdü. Sakallarıyla bıyıklarının arasından sigarasının dumanını bırakarak devin ağzından konuşurken, korku veren bir hırıltıya dönerdi bu ses. "Dur Ademoğlu, kaçma ki seni gebertip yiyebileyim." Yakışıklı yolcu tüm tehlikeleri bertaraf eden o geleneksel tılsımlı sözleri söylerken, güven dolu bir meydan okumaya dönüşürdü. "Beni ne gebertebilir ne de yiyebilirsin. Çünkü ben kısmetini arayan bir intikamcıyım." Şeytani büyü bozulup da serbest kalan genç kız allı pullu bir gelin olarak kahramanla evlendiğinde ise, yumuşayıp okşayıcı bir hal alırdı.

Tio Avram'la birlikteyken bu bahçe, bana göre, yetişkinlerin görebileceğinin çok ötesinde anlamlar ve güzelliklerle donanmış

bir peri diyarıydı. Küçücük ayrıntıları bile gizli, heyecan verici bir dil konuşurdu. Geniş yapraklı otların arasında sürünen küçük yeşil yılan, sıcak taşın üzerinde hareketsizce yatan latif desenli kertenkele, ağacın gövdesine tutunmuş salyangoz ve ardında vıcık vıcık bir iz bırakan sümüklüböcek, ince bir dalın altında cırlayan ağustos böceği, mis kokan çiçeklerin tepesinde tedirgin bir biçimde kanat çırpan kelebek; bunların tümü, beni anlatılmaz duygularla dolduran gizemli bir dramanın aktörleriydi.

Bahçenin eve en yakın köşelerinden birindeki kuyuda, o çocukluk dünyamda daha küçücükken farkına vardığım bir gizem saklıydı. Nono ile babamın birbirlerine kinayeyle kaş-göz edip kulaktan kulağa fısıldaşmalarından, yetişkinlerin bu kuyuya dair gizlemek istedikleri bir şeyler bildiklerini hissederdim. Yosunlu duvarının etrafında dolanır, kapalı tutulan kapağını kaldırmaya çalışırdım, ama üzerindeki meşe kütükler çok ağırdı ve itinayla tutturulmuştu. Bir keresinde kuyu hakkında Nono'ya sorular sormuştum.

"Nesini öğrenmek istiyorsun evlat?" demişti.

"Ne var içinde Nono?"

"Su, tabii ki."

"Peki, niye kütüklerle kapatılmış?"

"Toz toprak girmesin içine diye."

Beklediğim cevabı getirecek soruyu bir türlü bulamadığımdan, sırrı hep örtülü kalırdı kuyunun.

Tio Avram'ın çeşitli masallarla dolu dağarcığında bir tanesi vardı ki, orada da hikâye bir kuyuda sonlanıyordu. Masalın kahramanı, suyunu bir perinin kuruttuğu bu kuyunun dibinde, uğruna dere tepe dolaştığı şeyleri buluveriyordu sonunda.

"Neydi kuyuyu kurutan sözler, Tio Avram?"

"Ne bileyim *yavrum*? Bilseydim kendim kullanırdım."

"Bizim şu bahçedeki kuyu için mi?"

"Çok saçma! Bizimki sihirli bir kuyu değil ki."

"Sihirli kuyular nerdedir peki?"

"Ah be evladım, çok uzaklara, bu dünyanın çok ötesinde bir yerlere gitmen lazım onları bulabilmek için. Buralarda olmaz."

Bir gün, bahçeye su çektiğimiz eski tulumba bozulmuş ve tamir etmesi için, elinden her iş gelen Nisan adlı çam yarması Arnavut çağrılmıştı. Önce tulumbanın kolunu birkaç kez yavaşça çekip dikkatle sesini dinledi. Sonra bilgiççe başını sallayıp "Bu tulumba çalışıyor *Çelebi*," dedi dedeme. "Çukurun altındaki boru paslanmış olmalı."

Heyecanla dedemin ceketine asıldım, "Hangi çukur, Nono? Neyi kastediyor?"

"Ne? Çukur mu? Suyun durduğu çukur tabii ki. Haydi, sen şimdi yukarı koş da boncuğum, Bienvenida'ya söyle kahve yapsın Nisan'a. Şekersiz sever o."

Tulumba gece onarıldı ve kuyu benim için bahçenin gizemli noktası olarak kaldı. Ancak yıllar sonra, büyüyüp de bir lise öğrencisi olduğumda anlatacaktı babam kuyunun hikâyesini.

Ben doğduğum sıralarda, babam bize çok uzak olmayan bir yerde oturan bir arkadaşını ziyarete gitmişti. Bahar başlarıydı ve birlikte bahçede dolaşırken gelecek yılın ekim planlarından söz ediyorlardı. Yeni sürgün vermiş yapraklarla kısmen kaplı bir çardağın altında göze hoş görünmeyen bir taş yığını görünce şaşıran babam, "Bu da ne?" diye sormuştu. Doktor arkadaşı, bunun artık kullanılmayan eski bir kuyu olduğunu, yıllar önce kapatıldığını söylemişti. Babam hemen meraka kapılmış ve aslını astarını öğrenmek için arkadaşını sıkıştırmıştı. Neden artık kullanılmıyordu ki? Bunun da bir hikâyesi vardı tabii.

Doktorun babası henüz gençken, büyükbabası kuyunun dibindeki iç duvarın tamiratı için ustalar getirtmiş. Adamlar ne işçilik gerekecek diye aşağıya bakmaya inmişler, fakat daha dibe ayak basmalarıyla "bizi yukarı çekin" diye işaret vermeleri bir olmuş. Beti benzi atmış halde çıkmışlar yukarı. Hep bir ağızdan konuşarak, şaftın bulunduğu taraftaki gizemli bir delikten insanın kanını donduran inlemelerin, nefes alıp vermelerin duyulduğunu söylemişler.

Bir daha da aşağı inildiği vaki olmamış. Kuyunun cinli olduğu söyleniyormuş. Cinlerin karıları ve çocukları da varmış, Allah korusun! Hangi aklıselim sahibi insan böylesi işaretleri görmezden gelir ve çarpılmaktan korkmaz ki? Böyle bir kuyunun suyundan kime ne hayır gelir zaten? O *Çelebi* de, bazı suların cinler tarafından lanetlenip kirletildiğini ve bu suları içmenin kesinlikle doğru bir şey olmadığını kesinkes biliyormuş.

En sonunda doktorun dedesi kuyuyu kapattırmış, tepesine de bu taşlar yığılmış. Kendisi böyle şeylere inanmıyormuş tabii, ama etrafta bu tür hikâyelerin dolaşmasını kim ister? *"Neme lazım?"* Evde, mutfağın tam altında bir kuyuları daha varmış, onunla idare ediyorlarmış.

Bir süre sonra, meraklarına yenilen ve böyle işlere bulaşmaktan duydukları çekingenliğin üstesinden gelen babamla arkadaşı, bahçedeki kuyunun aslını astarını çözmeye karar vermişlerdi. Bahçenin komşular tarafından görülmeyen bir yerinde olan bu kuyuyu, çardağın altında bulunduğu için doktorun ailesinin bile dikkatini çekmeden inceleyebileceklerdi.

Bu işi çözmeye niyetlendikleri gün, akşama kadar beklemişler, hava kararır kararmaz da son birkaç taşı yerinden oynatıp bir adamın geçebileceği kadar bir delik açmışlardı. İpten yapılmış merdivenin bir ucunu yakınlardaki bir ağaca bağlayan babam, eline gaz lambasını alıp dikkatlice aşağı inmeye başlamıştı.

Hiç korkmamış mıydı peki? Elbette korkmuştu. İstediği kadar mantıklı olmaya çalışsın, insanın bilinmeyenlere dair böylesi hikâyelerden etkilenmemesi mümkün müydü? Aşağı inerken, küçük bir taş duvardan sökülüp kuyunun dibindeki sapsarı su birikintisine düşmüştü. Öyle ürkmüştü ki, merdiveni tutan elinin kaymasına ramak kalmıştı. Yavaş yavaş aşağı inerken, dipten yükselen nemli havanın yarattığı cereyanda gaz lambasının alevi titreşip durmuştu. En sonunda, suyun birkaç metre üstünde, merdivenin son basamağına ulaşmıştı. Gaz lambasını bir kol boyu uzakta tutup, duvarın kenarındaki karanlık aralığa bakmıştı.

Kalbi güm güm atarken, kendini küçük düşürmeyi göze alıp doktoru da yanına çağırmıştı. Az sonra birbirlerinin ardı sıra yavaşça ilerlemeye koyulmuşlardı. Tedirginlik içinde, attıkları her adımdan önce yeri yoklayarak, dar tünel boyunca yürümüşlerdi. Hiç konuşmamışlardı. Başlarının üzerindeki taş ve toprağın ağırlığı altında ezildiklerini hissetmiş, arada bir yüzlerini yalayıp geçen hava akımının vızıltısıyla bozulan ölüm sessizliğinden iyice bunalmışlardı. Karanlık duvarların orasından burasından sızan sular, küçük yataklar çizerek ince sicimler halinde ayaklarının altındaki nemli toprağa akıyordu. Gaz lambalarının solgun ışığı biçimsiz duvarların yüzünde fantastik gölgeler oynatıyordu.

Neden sonra yürüdükleri yolun genişleyip tavanın yükseldiğini fark etmişlerdi. Birkaç adım ötede kendilerini birdenbire yüksek kubbe tavanlı, geniş bir odada bulmuşlardı. Gaz lambalarını kafalarının üstüne kaldırıp odanın tam genişliğini anlamaya çalışmışlardı. Fakat ışıkları karanlığı delip geçemiyordu. Devam etmeye korkup biraz mola vermişlerdi.

Fısıltıyla birbirlerine akıl danışmışlardı. Ardından gaz lambalarından birini tünelin başında bırakarak oradan ayrılıp, kenar duvarını takip etmişlerdi. Zemin kırık dökük çömlek parçalarıyla doluydu, ama az ötede hâlâ sapasağlam duran bir testi bulmuşlardı. Doktor onu yerden alıp elinde şöyle bir sallayınca, içinden birkaç sikke yuvarlanıvermişti. Daha sonra incelemek üzere bunları ceplerine atmışlardı. Biraz ileride, geçtikleri tünelin benzeri bir başka tünele açılan bir geçit görmüşlerdi. Azıcık daha yürüyüp onu inceledikten sonra, kulaklarına gürül gürül akan suyun sesi gelmişti.

Aceleyle gerisingeri dönüp, bahar akşamının mis kokulu ılıman havasını almak için çıkışa doğru seğirtmişlerdi.

Doktorla beraber, bu deneyimlerinden kimseye bahsetmeyeceklerine ant içmişlerdi. Bu keşif etrafta duyulursa, ardından neler olacağını kim bilebilirdi? İngilizler ve Fransızlar şehirdeki Roma heykelleri ve kabartmalarını söküp götürmemişler miydi? Hatta

mermerlerine göz koydukları bir evin yan duvarını bile yıkmışlardı.

Peki, sikkelere ne olmuştu? Onlar evin içinde bir yerlerdeydi.

Babamın arkadaşıyla birlikte keşfettiği yer, Neron'un zulmü yüzünden gizlenmek zorunda kalan Selanikli ilk Hıristiyanlara ait bir kiliseydi. Makedonya eyaletinin bu eski başkenti, Romalılar döneminde Hıristiyanların Avrupa kıtasında kazandıkları sağlam bir üs olmuştu.

Tarsuslu Haham Aziz Saul, Selanik'i ilk kez 53 yılında ziyaret etmişti. Burada hayır kurumlarının, okullarının ve geniş sinagoglarının etrafında toplanmış, dönemin çalkantılı hayatına hiç bulaşmadan yaşayan kadim bir Yahudi cemaati bulmuştu. Bu cemaatin üyeleri, pagan komşularının bayağı zevklerinden, Sezar sunağında yapılan baştan savma dinsel kutlamalardan ve arenalardaki vahşice gladyatör gösterilerinden titizlikle uzak duruyorlardı.

Tek Tanrı'ya inanan bu müminler topluluğunun metanetle sürdürdüğü örnek yaşam ve zamanın genel yozlaşması karşısında takındığı katı ve net tutum, birkaç bin yandaşın büyük hayranlığını kazanmıştı, hatta sünnetsiz oldukları halde sinagoga gelip ibadetlere katılmaya başlamışlardı. Hıristiyanlık da işte "Tanrı'dan Korkanlar" adıyla bilinen, Roma'nın mirasını reddetmiş olan bu insanlar –küçük tüccarlar, zanaatkârlar ve köleler– arasında kök salmıştı.

Bu yeni inancın ateşli havarisi Aziz Paul, Anadolu ve Suriye'de zaten tanınıyordu ve Yahudilerle Yahudi olmayan mühtedilerden, bir çekirdek grup kurmuştu. Bu adamın karakteri, tavizsiz gururu, mütevazı ihtiyaçlarını bir çadır dokumacısı olarak karşılamaktaki ısrarı, vaazlarına büyük bir ilgi çekiyordu. Peş peşe üç Şabat günü kürsüye çıktığında, sinagog bu yabancıyı dinlemeye gelen kalabalık gruplarla dolup taşmıştı.

Silik yüz hatları bulaşıcı bir tutku ve inançla parıldayan bu tez canlı gezgin vaiz, dünyanın yaklaşmakta olan sonu ve Tanrı'nın krallığının yeryüzüne ilk inişi hakkında İbraniceyle karışık barbar Yunan dilinde vaazlar veriyordu. Tevrat'tan alıntılar yaparak

Mesih'in gelişinin önceden bildirildiğini kanıtlamaya çalışıyor, bu Nasıralı adamın hayatını ve insanlara sunduğu kurtuluşu anlatıyordu.

Muhafazakâr Yahudilere göre, Mesih'in yaşamış ve alçakça öldürülmüş olduğuna dair bu iddialar korkunç bir sapkınlıktı. Onun bu aykırı çıkışı, itinayla canlı tutulmaya çalışılan gelenek ve inançları reddedişi, onları derinden sarsmıştı. Fakat toplumsal bir buhran dönemi geçirilmekteydi. Eski inançlar, yoksulluk ve yönetici sınıfın yozlaşmışlığı yüzünden canından bezmiş sıradan insanlar üzerindeki hükmünü yitirmeye yüz tutmuştu. Doğruluğun evrensel Tanrısı indinde insanın eşitliği düşüncesi, dönemin çaresizliği içinde bir umut ışığı gibiydi.

Paul'ün çağrısı, tek kurtuluş tasavvuru ve insanın dayanılmaz aşağılanmasının yerini sevgi ile sonsuz mutluluğun alacağı yeni bir dünya vaadiyle gözleri kamaştırdığından, daha da karşı konulmaz bir hal almıştı.

Romalı yetkililer, bu güruhun yeni inançlarına kuşkuyla karışık bir küçümsemeyle tepeden bakıyorlardı. Eşitlikten, kardeşçe sevgiden, herkesin ayrı ayrı hesap vermesi gereken bir Tanrı'dan dem vuran bu ütopyacılar, kışkırtıcı bir şekilde Sezar'a tapınmaktan kaçınmakla birlikte, ticaret yaparak yaşamlarını sürdürüyor ve imparatorluk kanunlarına titizlikle bağlı kalıyorlardı. Sayıları şehrin gündelik tantanası içinde ufak bir dalgalanmadan başka bir şeye yol açmayacak kadar az olduğundan, birkaç yıl boyunca rahatça toplanmalarına izin verilmişti. Ancak büyük Roma yangınından sonra İmparator Neron, kuşkuyu üzerinden atmak için bu korkunç olayın suçunu Hıristiyanlara yıkmış ve böylece bedeli şehitlerle ödenecek zulüm dönemi başlamıştı.

Selanik'te de, imparatorluğun her yerinde olduğu gibi, henüz teşkilatlanamamış bir kilisenin ilk dönemine özgü basit ayinleri gerçekleştirmek üzere alenen bir araya gelemiyorlardı artık. Umutlarından ve inançlarından serbestçe söz edemiyorlardı. Kısa süre

sonra, üyelerin birbirini işaretler ve parolalar aracılığıyla tanıdığı gizli bir kardeşliğe dönüşmüşlerdi.

Onları yok etmeye yönelik zulümlere rağmen sayıları gitgide artan müminlerin buluşup dua edebilmeleri için, yeraltında dehlizler, geçitler inşa edilmişti.

Çocukluğumun kuyusunun gizemi buydu işte. Gülümser yüzlü bahçemizin altında, haksızlığa uğramışların İyinin Kötüye karşı yaklaşan zaferine duydukları inanç ve umuda tanıklık eden bu küçük kilise, dehlizlerinin üzerinde yaşanan çalkantılı tarihin karanlığında yüzyıllardır uyumaktaydı. Birkaç kısa an boyunca da, gaz lambalarının titrek ışığıyla aydınlanmıştı duvarları.

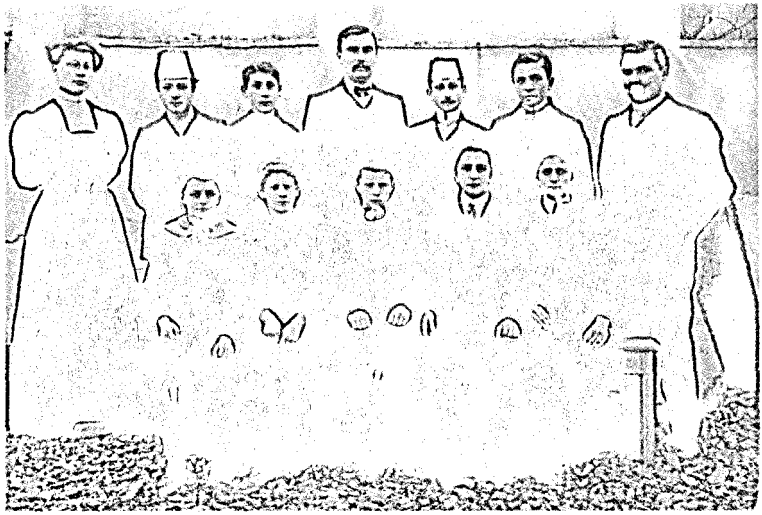
Sol üstte: Leon'un biricik dedesi "Nono", 1894

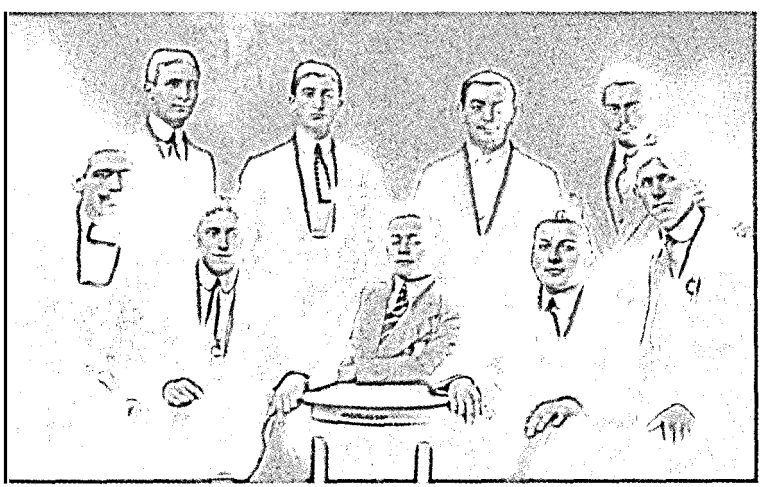
Sağ altta: Leon'un ninesi Nona Plata, 1894

Sol altta: Leon'un annesi Paloma, evlendikten kısa bir süre sonra, 1892
Sağ üstte: Leon'un babası Salomon, 1889

Üstte: Le Petit Lycée Français öğrencileri, 1907 (Leon oturanlar arasında soldan ikinci)

Altta: Le Petit Lycée Français Mezunlar Derneği'nin ilk üyeleri, birkaç yıl sonra (Leon oturanlar arasında soldan ikinci)

(Soldan sağa) Leon'un annesiyle babası, dedesi Nono ve bir dostları, Nisan 1915

ÜÇ

ATALARIMIZ

"Çocuk günlerdir kendinde değil Paloma; yüzü sivrilmiş, gözleri bir tuhaf bakıyor."

Dikiş odasındaki sandıklardan birinin üzerinde oturan Nona Plata, süveterlerimden birinin söküğünü dikmeye dalmış olan annemle konuşuyordu.

"Son zamanlarda hiç sesi çıkmıyor anne, ama bir şikâyeti yok. Yine de bir doktora götürsek iyi olacak galiba."

"Doktor Muesé çıkartıp diline bakacak, her ihtimale karşı bir de ilaç yazacak, ama ona lazım olan bu değil ki. Çocuğun korktuğu apaçık ortada. Alıp Bisnona'ya* götürelim, o gereken ilgiyi gösterir."

Böylece, birkaç gün sonra Nono, "korkularıma" çare bulması için beni annesine götürdü.

Brazikas dediğimiz kurşun dökme töreni benim için yeni sayılmazdı. Hem hiç acımadığından, hem de Büyük Nine Miriam'ı çok sevdiğimden hiç mızıldanmadan boyun eğdim. Bir su kabını çenemin altında tutarak, Bisnona'nın sandalyesinin önünde hareketsiz duruyordum. Yanındaki küçük mangaldan korlaşmış bir kömür parçasını alıp, gizemli dualar okuyarak yüzümün önünde birkaç kez çevirdi. Koru elinden suya bırakmasıyla, bir buhar kümesi ve kapkara bir is yükseldi kaptan. Bu işlem birkaç kez tekrarlandıktan sonra, yüzüm kaptaki sıcak suyla yıkandı.

(*) Yahudi İsp., büyük nine (çn).

"*Haydi* canım, tüm kötülükler denize gitti!" derken, gülümsüyordu Bisnona. "Otur buraya da sana yiyecek güzel bir şeyler getireyim."

Bisnona Miriam ve kız kardeşi Tia Grasya, güneye doğru bir blok aşağıda, Sabri Paşa'nın bizim evle aynı tarafındaki Küçük Ev'de oturuyorlardı. Bisnona o sırada 95 yaşındaydı, Tia Grasya ise ondan sekiz yaş büyüktü. Evlerini her zaman kusursuz bir tertip içinde ve tertemiz tutarlardı.

Güneş alan oturma odaları, antikalığını o küçük yaşta bile sezebildiğim mobilyalarıyla, sakin ve huzur dolu bir yaşantıyı gözler önüne seriyordu. Divanlara serilmiş oyalı örtüler, pencerelerdeki mütevazı perdeler, eski günlerin hatıralarıyla dolu süslü elbiselerin saklandığı eski çam sandıklar, kestane rengi püsküllü örtüsüyle odanın ortasında duran yuvarlak masa, *şahnişin*lerindeki rengi solmuş minderler, sahibelerinin umutlarını ve hayal kırıklıklarını, sevinç ve kederlerini paylaşmış olduklarından mıdır bilinmez, sıcacık bir ağırbaşlılık, vakur bir sükûnet yayıyorlardı. Ve tıpkı sahibeleri gibi onlar da, olayların durmaksızın tekerrür etmesinden olsa gerek, kayıtsız görünüyorlardı.

Tia Grasya'nın doğduğu 1796 yılında, dünya yeni düşünceler ve arzularla kaynayan bir kazandı; oradan yeni toplum kavramları doğacak ve sıradan insan yeni bir saygınlık ve güç bilincine ulaşacaktı. Fransa zincirlerini kırmış, tiranlarının kafasını kesmişti. Avrupa'nın taç giymiş başları, kulaklarında uğuldayan "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sözleriyle tir tir titriyordu.

Dört yıllık sıkıntılarla dolu varlığının ardından, *Le Directoire** yıkılmıştı. Korsikalı genç bir general, komuta ettiği çapulculardan oluşan humbaracı birliğini bir savaş alanından diğerine sürükleyerek, yeni cumhuriyeti düşmanlarına karşı savunuyordu. Toplumu temellerinden sarsan bir değişimler dönemiydi bu. İnsanın yaşam ve düşünüş biçimini kökünden değiştirecek bilimsel ve teknik ilerlemeler çağı da hemen arkasından gelecekti. Tüm Avrupa bir gir-

(*) Fransa'da 1795-1799 yılları arasındaki siyasal yönetimin adı (çn).

dabın içine doğru yuvarlanmaktaydı. Bu dönemi, "dünya tarihinde yeni bir çağın başlangıcı" diye anlatacak olan Carlyle, henüz kundağında bir bebekti.

Bu şaşırtıcı haberlerin sadece cılız yankıları ulaşıyordu Selanik'e. Bir zamanlar müreffeh ve münevver olan bu şehir, on dört yüzyıl önce Romalı sahipleri tarafından dikilmiş sağlam surların arkasında uykudaydı. Hisarların önündeki körfezin mavi sularına arada bir demir atan gemiler, uzak dünyadan kıt kanaat haberler getiriyordu.

Arditti ailesinin ilk çocukları Grasya'nın doğumundan birkaç yıl sonra, şehre yeni bir aile taşınmıştı. Harebi Salamonaçi, karısı ve çocuklarıyla birlikte, bugün Larissa denilen Yenişehir'den ayrılıp Selanik'e yerleşmişti. Şehir her ne kadar eski itibarını kaybetmiş olsa da, bir iş adamı için umut verici bir yer gibi görünüyordu. Salamonaçi de buranın parlak bir gelecek vaat ettiği kanısındaydı. Ayrıca, Teselya bölgesi tehlike sinyalleri veriyordu, Yunanlıların kanlı bağımsızlık mücadelesi patlak vermek üzereydi.

Dedemin büyük dedesi olan bu kişi, aile geleneğine uyarak, yanında hatırı sayılır bir altın yüküyle gelmiş, kısa bir süre sonra da Selanik'in *oktrua** tahsildarı olmuştu.

Selanik'in 1430 yılında Türklerin eline geçmesinden bu yana Müslümanlar, Çavuş Manastır'ın denize nazır tepeliklerinde yaşıyorlardı. Rumlar, eskiden şehir merkezi olan yerde kalmışlardı. Burası Galerius zafer takının güneydoğusundaki eski hipodrom alanının yakınlarındaydı ve Kasandra kapısına da çok uzak sayılmazdı. 1492'de gelen İspanyol Yahudileri ise hisar ile Vardar Caddesi arasındaki, Romalılardan kalma, kenti doğuda Kasandra Kapısı'ndan batıda Altın Kapı'ya kadar bölen Via Egnatia'ya yerleşmişlerdi.

Harebi Salamonaçi, yine aile geleneğine uyarak, resmi görevi ve Türklerle yakın iş ilişkileri nedeniyle Müslüman mahallesinde,

(*) *octroi*: şehir sınırında, özellikle gıda maddelerinden alınan gümrük vergisi (çn).

bir buçuk asır sonra Sabri Paşa Caddesi olarak anılacak yerde oturmayı tercih etmişti.

Küçük Ev dediğimiz bu ev, aslında üç katlı bir binaydı. Nono bulvarın kuzeyinde daha geniş bir ev satın aldıktan sonra, zemin kat ayrı bir girişle kilere dönüştürülmüştü. Aile beş kuşaktır bu evde yaşıyordu. Oğullar ve kızlar burada doğmuş, burada büyümüştü. Nişanlar ve düğünler bu oturma odasında kutlanmış, cenazelerin yası burada tutulmuştu. Aile bu evde neşeli ve kederli günler, bereketli ve bereketsiz yıllar, kâh hayatın çalkantısız akıp gittiği zamanlar, kâh dışarı çıkmanın bile tehlikeli olduğu politik karmaşa dönemleri görmüş geçirmişti.

Dedem, daha bıyıkları yeni terlerken gencecik eşini getirmişti üst kattaki odalardan birine. Babam dünyaya gözlerini yine bu odalardan birinde açmış, ilk çocukluk yıllarını burada geçirmişti. Dul kız kardeşiyle birlikte hâlâ burada yaşayan Bisnona Miriam'ın etrafında o gözle görünmez bağları yansıtan irili ufaklı bir sürü aşina şey vardı.

Nono ona büyük bir eve taşınmasını teklif ettiğinde reddederek "Git oğlum," demişti. "Benim yaşımda değişiklik zor gelir insana."

Çevresindeki hayat yeterince değişmişti zaten. Yahudi kadınları ve kızları peçe takmaktan vazgeçip, örtüsüz yüzleriyle sokağa çıkmamışlar mıydı? Batı modası şehre girip, genç neslin görünümünü baştan ayağa değiştirmemiş miydi? Yeni okullar açılmıştı ve bunlar yabancı dillerde eğitim veriyordu. Gençler babalarının geleneğini unutuyor ve eskilerden kalma âdetleri yerine getirmiyorlardı. Rabbim bizi korusun! Bisnona Miriam, atalarımızın dili olan İspanyolcanın unutulduğu günü görmektense ölmeyi tercih ederdi.

Bütün bunlar bir yana, torunuyla inanılmaz gurur duyuyordu. Nono hiç okumamış olsa da, babam önce Fransızca eğitim veren Alliance Okulu'na gitmiş, sonra da Türkçe okuyup yazmayı öğrenmek için Terakki Mektebi'ne devam etmişti. Nono, bu kadar okumanın yeteceğini düşünüp onu işyerinde kasanın başına geçirdiğinde, babam daha on dördündeymiş. Bu eski günlerin bahsi

geçtiğinde babam hep "Körler diyarında tek gözlü kişi kral olur," derdi.

Şehir de yavaş yavaş değişmişti. Yirmi asır boyunca şehri işgallerden, dört bir yandan akın eden yağmacılardan ve istilacılardan korumuş olan surlar artık onu boğuyor, gelişmesini engelliyordu. İlk önce batı duvarı düşmüştü. Arkasından hisar duvarı yıkılmış ve onun molozlarıyla deniz kıyısı boyunca uzanan geniş rıhtım yapılmıştı. Sonra da doğu duvarı kazma kürek darbeleriyle yerle bir olmuş, yerine akasya ağaçlarıyla çevrili Hamidiye Bulvarı inşa edilmişti.

Ancak bu değişiklikler o kadar da uzun zaman önce olmamıştı. Batı kapısının hemen arkasında büyük panayırın kuruluşu daha dünmüş gibiydi. Hisar duvarı babamın çocukluğunda henüz ayaktaymış. İlk vapurun körfeze gelişini de hatırlıyordu.

Yanmakta olan bir yelkenliyle ilgili haber şehre çabucak yayılmış, bir sürü meraklı olayı seyretmek için istihkam duvarına çıkan taş basamakları tırmanmıştı. Haber doğruydu. Küçük Karaburun yakınlarında, denizin üstüne bir duman bulutu çöreklenmişti. Heyecanlı kalabalık bu olayı seyrederken, duman yaklaştıkça yaklaşmış ve sonunda bunun, tepesindeki kararmış bacasıyla kavrulmuş bir tekne olduğu anlaşılmıştı. İlk yelkensiz gemi, gizemli bir biçimde ateşin kuvvetiyle ilerleyen o ilk tekne kıyılarımızın önünde demir atarken, kalabalık şaşkınlıktan donakalmıştı.

Ama *şahnişin*in altında uzanan sokağımızın çehresi değişmiş olsa da, Küçük Ev'deki hayat bundan hiç etkilenmemişti. Geçen yüzyıl, odalarının en kuytu köşesinden, duvarlarındaki çatlağa kadar silinmez izler bırakmıştı. Hatta eski mutfağın duvarlarında parlayan tencere-tavaya, bakır *ibrik*lere, bıkıp usanmadan kiremit tozuyla cilalanan gaga ağızlı testilere, hatta ocağın yanında asılı duran tuhaf şekilli maşalara bile, baygın bir esans kokusu gibi, geçip giden günlerin hatırası sinmişti.

O günlerde Küçük Ev'in içimde uyandırdığı o tuhaf hayranlığı açıklamakta zorlanırdım belki, ama günümü orada Bisnona ve Tia

Grasya ile birlikte geçirmeye hep şevkle giderdim. Bütün yaygaracılığıma, yaramazlığıma rağmen, onlar da beni ağırlamaktan her zaman zevk duyarlardı. Bir zamanlar babamın mürüvvetini görecek kadar uzun yaşama arzusunu dile getirmiş olan Tia Grasya, artık umutla benim düğünümde hazır bulunmaktan söz ediyordu.

"Rabbim bize gelinimizi görecek kadar ömür versin canım, tek dileğim bu." Hınzır bir gülümseme, Bisnona'nın yüzünü gün ışığı gibi aydınlatır, "Biz ihtiyarız *ermana**, lakin dünyanın Hâkim'i her şeye kadirdir, hikmetinden sual olunmaz," derdi.

"Nonocuğunun düğününü hatırlıyorum," diye devam ederdi Tia Grasya. "Ne düğündü, kalmadı artık öylesi. Şu odadaydı, kuzum. Sokak kapısı herkese ardına kadar açıktı. Çalgılar saatler boyunca susmamıştı. Tramus'un babası keman çalmış ve hassaten dedenin tazeciği için bestelediği *kopla*ları** okumuştu. Niausta'nın yıllanmış şarabı su gibi akmış, Sakız'dan getirtilen badem şekerleri tepsiler içinde ikram edilmişti. Böyle debdebeli merasim görülmüş şey değildi. Huzur içinde yatsın, aile dostumuz Han Moşon ayarlamıştı hepsini. Bütün hububat tüccarlarını davet etmiş, onları türlü türlü balık ve etle bir güzel ağırlamıştı. Tatlı olarak masaya koca bir tas dolusu altın lira koymuştu da, herkes sanki tasta fındık varmış gibi girişivermişti."

"Babamın düğünü de böyle miydi, Tia Grasya?"

"Ah, o da güzel bir düğündü, ama gelinle damat birden ortadan kaybolmuş, sonra yabancı memlekete gitmişlerdi balayına. Şimdilerde bu gene moda oluyor canım."

"Evet, hep kafasına nasıl eserse öyle davranırdı zaten," diye iç geçirirdi Bisnona. Sonra birden "Hay Allah, *ermana*, çocuk açlıktan ölecek biz ziyafetten bahsederken. Hadi hemen kuralım sofrayı," derdi.

Çok geçmeden küçük, pembe, ilginç desenli tabaklarla büyük ve ağır gümüş çatal bıçak masada yerini alır, odayı pırasalı böreğin

(*) Yahudi İsp. abla (çn).

(**) Yahudi İsp. nakarat, mani (çn).

kokusu doldururdu. Kocaman peçetelerden biri çenemin altına bağlanır ve üçümüz de masanın etrafındaki yerlerimize otururduk.

"*Ermana*, şarabına su kat, öyle ağzına kadar da doldurma."

"Çocuk gelişme çağında Miriam, şarap kan yapar ona."

Çıtır çıtır fındıklı *samsada*lar gelirdi arkasından, hatta belki koridordaki dolapta düzenli bir biçimde dizili duran çarşafların arkasına saklanmış bir torba şeker de çıkardı ortaya.

Sevdikleri divanda Bisnona'nın yanına oturan Tia Grasya, benim için diktiği önlüğe kaldığı yerden devam ederdi.

"Bisnona, neden bir *romanza** söylemiyorsun?"

"Sen çok mu seviyorsun romanzaları cancağızım? Artık kimse hoşlanmıyor onlardan."

"Nona Plata söylüyor ama hâlâ, hem ben onun romanzalarını Sarika'nın şarkılarından daha çok seviyorum."

Bisnona derin bir iç geçirir, uzak bir bakış yerleşirdi gözlerine; sonra soylu atalarımızın İspanya'dan getirdiği şarkılardan birini yumuşacık bir sesle mırıldanmaya başlardı. Bir yandan altın iğnesiyle sevgi ilmekleri atar, diğer yandan da Kraliçe İsabella ile gemileri ipek yelkenli, mor armalı ilk aşkı Parisi'nin şarkısını söylerdi. İyi yürekli kontun, krala bağlı bir ulak olan oğlunun; kıskanç saray erkânının kurduğu komploların; söylediği şarkıyı duyan kralın atını durdurup onun hayatını kurtarışının şarkısını okurdu:

Si angel es de los syelos
O sirena de la mar?

"Bir melek mi bu göklerden
Yoksa bir siren mi denizden"

"Bir tane daha, Bisnona, ne olur?" diye yalvarırdım biten her şarkının sonunda. "Hani Julian'la ilgili olan vardı ya, onu!" Heyecandan gözleri parlayan, kırışmış yüzü kızaran Bisnona, kar beyazı saçlarını örten şifon tülbentini düzeltir ve "küçük kuzusunu" kırmazdı.

(*) Aşk, ayrılık, sevda temalı Sefarad halk şarkıları (çn).

Şarkıların sözlerinden çok derin anlamlar çıkaramazdım. Bunlar eski İspanyolca okunur ve benim anlayamadığım durumlardan bahsederlerdi. Ancak melodileri, içimde sıcacık ve hoş bir şeyler uyandırırdı.

Andando por estas mares
Navegando con la fortuna

Deniz üstünde seyrederken
Cebelleşirken fırtınalarla
Yaban ellere düştüm
Kimselerin beni tanımadığı
Ne horozlar öterdi orada
Ne tavuklar gıdaklardı
Portakallar yetişirdi
Limonla turunç da
Ah Julian, hain yalancı
Sensin tüm bahtsızlığımın sebebi

Julian'ın kim olduğu ya da ne yaptığı o kadar önemli değildi. Tarifsiz bir nostalji çökerdi üstüme. Atalardan kalma öyle bir nostaljiydi ki bu, beni aynı anda hem mutlu eder, hem kedere boğardı.

Bizimkiler arada bir, Küçük Ev'de gece yatısına kalmama izin verirlerdi.

"Çok gürültü yapma, çok da geç yatma."

"Sakın Bisnona ile Tia Grasya'yı yorma."

"Bir de *pavolia* istemek yok, biliyorsun onlar *pavolia* kullanmıyorlar." *Pavolia*, yatma vakti gelince her odada yakılan bir gece lambasıydı. Bir su bardağındaki zeytinyağ tabakası üzerinde yüzen, küçük bir kulpla tutturulmuş minicik fitil, duvarlarla tavanda korkutucu gölgeler oluşturan zayıf bir ışık yayardı.

Nedendir bilinmez, Bisnona'larda geçirdiğim gecelerden biri hafızamdan hiç silinmedi. Yaz sonlarında, Ramazan ayıydı. Bütün gün bahçede oynamış ve çok yorulmuştum, pestilim çıkmıştı. *Şahnişin*deki divana yüzükoyun uzanmış, aşağı sokaktaki sıradışı

*Şahnişin*deki divana yüzükoyun uzanmış, aşağı sokaktaki sıradışı hareketliliği izliyordum. *Varandado*daki Nono'nun sesini işitebiliyordum. "Ramazan boyunca iş güç yok; Türkler oruç tutuyorlar ya, iş yapılmaz artık onlarla."

"Nereye gidiyorsun şimdi?" diye sormuştu ninem.

"Şu bizim ihtiyarlara bir bakayım. Annem geçenlerde un istiyordu, unutmuşum..."

"Nono, ben de seninle gelebilir miyim?" diye bağırmıştım.

"Gelebilirsin, *mi alma*, ama söyle de Buena seni çabucak hazırlayıversin."

Mahallemizde büyük bir curcuna vardı. Dükkânların önündeki tezgâhlar daracık kaldırıma taşmış, bayram tatlı ve şekerleri üst üste yığılmıştı. Tepsiler dolusu kadayıf, baklava ve daha nice tatlı, renkli kâğıtlarla örtülü tezgâhların üzerinde, yüksek piramitler şeklinde istiflenmiş lokum kutularıyla yan yana duruyordu. Bol susamlı şişman pidelerin iştah açıcı kokusu havaya sinmişti. Hardal fıçıları ve kahverengi bal tenekeleri, daha o sabah kağnılarla şehre getirilmiş olan dağ gibi yığılı karpuzların ortasında dikiliyordu. Açılınış pastırma, salamura balık, pırıl pırıl kara zeytin ve koyun peyniri fıçıları dükkânın önündeki tahta kancaya asılmış sosis dizisinin altına dizilmişti.

Alaca kalabalık sokağın ortasında yavaş hareketlerle geziniyor, insanlar birbirlerini ite kaka mal seçmek ve pazarlık yapmak için sağda solda duruyordu. Sarıklıklar, fesliler, başında fötrüyle caka satan bir Frenk, annelerinin pişirtmeye gönderdiği tepsileri başlarının üstünde dengede tutarak fırından eve dönen terlikli kızlar, *çorbacı*ya* at sineği gibi yapışıp, "Allah rızası için" sadaka isteyen pejmürde kılıklı dilenciler kol geziyordu.

Arabacıların "*Varda!*"sı, yüklü eşeklerin anırması, bileyicilerin kulak tırmalayıcı sesleri tezgâhtarların yaygarasına karışıyordu.

"Gel, gel! Baklava ağızda eriyor!"

"Bitiyor, bitiyor, kaymak gibi peynir, tatmadan alma!"

(*) Şehrin ileri gelenleri, zenginler, soylular için kullanılan bir sıfat/unvan (çn).

Ara sıra kavga çıkıyor, ama hemen "Utanın, utanın!" diyen kalabalık tarafından yatıştırılıyordu.

Şafak vaktinden beri Müslümanlar ne ağızlarına bir lokma alabilmiş, ne dudaklarını ıslatabilmiş, ne de sigara ya da nargilesinin keyfini çıkarabilmişti. Oruca ve ibadete adanmış Ramazan ayındaydık.

Minareden müezzinin sesi geliyordu.

La ilahe ill'Allah
Muhammedü'r Resulullah

Allah'tan başka Tanrı yoktur.
Muhammed onun elçisidir.

Kalabalık bir an için sessizleşti. Bir kez daha abdest alıp, paklanmış yüzlerini Mekke'ye dönerek Allah'a yakarma vakti gelip çatmıştı. *Elhamdülillah!* Biraz sonra güneş Vardar'ın bataklıkları ardında kaybolup gidecek ve ardından eğlenceler, ziyafetler başlayacaktı.

İftar vaktinin geldiğini haber veren top tepedeki Yedikule'den atıldığında, Küçük Ev'in oturma odasındaydık. Top sesine karşılık veren bir yankı gibi, sokaktaki sesler yükselerek orucun bitişini selamlayan bir uğultuya dönüştü. Satıcılar ve esnaf tazelenmiş bir kuvvetle çığırtkanlık yaparken ve sokaktan geçenler yemeğe beklendikleri evlerine doğru adımlarını sıklaştırırken, bu uğultu bir ara ayyuka çıktı. Sonra yavaş yavaş gücünü yitiren bir fırtına gibi, şehrin boğuk sesi hafifledi ve sonunda ortalık sessizleşti; arada bir kapanan kepenklerin gürültüsüyle bölünen bir sessizlikti bu.

Pencerelere vuran altın rengi, kısa bir süre ateş gibi parlayan bir kızıla dönüştü. Sonra alacakaranlığa karışarak sönüp gitti. Körfezden gelen yumuşak esinti, uyurken huzur içinde alınıp verilen bir soluk gibi perdeleri hareketlendiriyordu. Tia Grasya yudumlamakta olduğu kahve fincanını bıraktı ve titreyen parmaklarıyla masanın üstünde duran idare lambasını yaktı. Lambadan yayılan sarı ışık masanın biraz ötesine uzanırken, odanın geri kalan kısmı

yeşilimsi alacakaranlıkla sıvandı. Duvara dayalı divanın üzerinde annesinin yanında oturan dedemin güçlü omuzları, bu ufak tefek kadının kırışık yüzü ve kemikleri dışarı fırlamış elleriyle tam bir tezat oluşturuyordu.

Bu odanın sessizliğinde her yanımı saran bir mutluluk duygusu çöktü üzerime. Öyle büyük bir mutluluktu ki bu, boğazım düğümlendi. Ömrümde ilk kez mutlu olduğumun bilincine vardım. Gözlerim yaşla doldu ve oda, tam ortasında altın renkli minik bir adanın bulunduğu kıpırtılı bir yeşil denize dönüştü. Dedemin sesi gitgide uzaklaşıyor; sazların, söğütlerin arasından esen sabah melteminin mırıltısını andıran, yumuşacık, insanın içini okşayan cılız bir nağme gibi ulaşıyordu kulaklarıma.

DÖRT

BUĞDAY

"Gördünüz mü bastonuyla nasıl da kasıla kasıla yürüdüğünü, arkadaşlar? Gördünüz mü? Şu eğik fesi, alafranga elbisesiyle sanırsın İstanbul'un kumandanı... *Buenos dias** demek için bu yana dönüp bakmadı bile. Oo, demek beni tanımıyor!"

"Kim o Yako? Söylesene!"

"Seni tanıyor mu Yako?"

"Frenk Mahallesi'nde bürosu olan tüccar değil mi o?"

Ambarın gölgesinde ekmek, peynir, zeytin yiyen arabacılar ve hamallar, geçip giden bu kibirli tüccarı tanımıyor değildi aslında. Tanıyorlardı ve Yako'nun kendi kendine söylenmesinin nedenini de iyi biliyorlardı.

"Galiba pek cömertmiş," dedi eyerinin üstünde, bacakları iki yana açık oturan iriyarı bir adam.

"Cömert mi? Sen cömert mi dedin, Hayim? Eğer o güneş olsaydı, bir mendili kurutmaya on para alırdı. İşte o kadar cömert! Bu adamla yaptığım işi hiç anlattım mı ben size?

"Yaşa Yako! Anlat hadi!"

"Evet, dinleyelim bakalım," diye bağırıp, bu sık tekrarlanan hikâyeyi bir kez daha dinlemeye can atarak Yako'yu teşvik ettiler.

Yako son lokmasını yuttu, ellerini tütün renkli, evde dokunmuş dizliklerine sildi, sakalını mendiliyle temizledi.

(*) İsp. İyi günler (çn).

"Bu *çelebi* bir zamanlar senin benim gibi pantolon giydiğini unutmuş herhalde. Sarraf Saltieliko'nun dükkânının bulunduğu binanın sahibiydi o. İşleri kötü gidiyordu, nakit paraya ihtiyacı vardı. Bir gün beni çağırttı, durumu anlattı. 'Yako,' dedi, 'bu bina eski, bir sürü de tamirat gerektiriyor, ama para harcamaya değmez. Tabii sigortası da var.' 'Anladım *Çelebi*,' dedim, 'yanıverirse, Tanrı'nın lütfu olur.' 'Tanrı bizi korusun Yako! Bu bir felaket olur. Zarar görmesini istemem.' 'Zarar mı?' dedim. 'Zarar mı? Ben işimi iyi yaparım.'

"İşi iyi yapmanın kendisine ne kadara patlayacağını sordu, ben de her zamanki ücreti söyledim. 'Peşin para, üç liranı alırım' dedim. İnanır mısınız arkadaşlar, pazarlık etmeye kalkıştı. Bana bir lira teklif etti o cömert tüccar."

"Sonra ne oldu Yako? Sonunda istediğin parayı verdi mi sana?"

"Hayır. O tahtakurusu, binayı kendisi yakıp dürüst bir iş erbabının hakkını yemeye çalıştı. Ama bilirsiniz ne derler, 'Herkes kürk dikmesini bilir, kıllar araya girmese.' Kilerde küçük bir yangın çıkardı. Çocuk bile daha iyisini yapar. Yangından çok dumandı zaten. Çabucak söndürüldü, komiseri kaza eseri olduğuna inandırması da üç liradan fazlaya patladı."

Yako bizim işte güvenilir bir adamdı. Selanik'teki ambarlarımızdan sorumluydu, mahsulün yüklenip boşaltılmasını denetlerdi. Uzun boylu ve yapılı olan bu eski kundakçı, o sağlam, parlak kel kafasının içinde tek kelimeyle mükemmel bir hafıza barındırıyordu. Okuyup yazamazdı ama o tozlu binalarda depolanmış her tahıl yığınının ağırlığını gramına kadar bilirdi.

"Yako, iki hafta önce Akıncalı'dan gelen beş araba dolusu çavdarı kim boşalttı?" diye sorulduğunda, sanki bir deftere kaydetmiş gibi bütün ayrıntısıyla anlatıverirdi. Falanca ile filanca istasyonla ambar arasında mekik dokumuş, şu hamallar da arabaları boşaltmış, diye sayıp dökerdi.

Yıllar önce Yako, dedeme gelip iş istemişti. "Artık evlendim," demişti, "sürekli bir iş istiyorum, düzen kuracağım." Nono da onu işe almıştı. "Yako," demişti, "iyi bir nam, bir kuşak dolusu altından kıymetlidir." Bu işte çalıştığı yıllar boyunca Yako herkesin güvenini kazanmıştı. Hoş mizacı, yardım etmeye her daim hazır oluşu, nüktedanlığıyla gergin ortamları yumuşatma becerisi, tüccarından hamalına dek herkes arasında sevilen bir adam olmasını sağlamıştı.

Yüz yirmi beş yıldan uzun bir süredir birkaç nesil boyunca ailenin yürüttüğü bu işi kuran kişi, Harebi Salamonaçi'ydi. Onun zamanında Makedonya'nın serveti, şehre Romalıların Altın Kapı dediği Vardar Kapısı'dan, sonu gelmeyen eşek kervanları ve kağnılarla gelirmiş. Posta hizmeti yokmuş, pek az kişinin okuyup yazabildiği bir yerde gereksiz bulunurmuş.

Gümrük tahsildarlığı nedeniyle, Salamonaçi köylüleri yakından tanır olmuş. Onun dürüstlüğüne, adaletine ve dostluğuna herkes güvenirmiş. Köylüler danışmak için ona gelir ve varlıklarını, eli kanlı hırsızların sık sık pusuya yattığı bu ortaçağ yollarında günlerce araba üstünde taşınan mahsullerini ona emanet ederlermiş. Aile böylece hububat işiyle uğraşmaya başlamış; buğday, mısır, darı, çavdar, susam ve yulaf, İştira'nın tozlu ambarlarında altından dağlar gibi yığılırmış.

İştira sadece bir tüccar mahallesi değildi. Bir kurumdu, kendi gelenekleri ve katı kuralları olan ticaret aristokrasisinin merkeziydi. İnsanlar bu aristokrasiye sonradan dahil olamazdı, içinde doğar ve büyürlerdi. O köhne, tozlu binalardan birinde büro açmak için servet sahibi olmak yeterli değildi. İsimsiz, dar ve dolambaçlı sokaklarını yalnızca oranın sakinleri, tüccarlar, simsarlar, arabacılar ya da Doğu'nun yükünü sırtında taşıyan hamallar arşınlardı.

Büro, kırmızı mendillere sarılı mahsul numunelerinin kümeler halinde dizili durduğu eski masalarıyla, kıvrık, çelik çuvaldızlarla ağzı bağlanmış çuvalların üzerine yığıldığı eski püskü demir dolabıyla, küçük ve gösterişsizdi. Tozlu raflarda, nesillerdir yapılan

alışverişlere ait muhasebe defterlerinin solmuş kırmızı sırtları görünürdü.

Bu büroya her gün Makedonya'nın kendisi gibi farklı dil ve milliyetlerden ziyaretçiler gelirdi; Türk beyler, Manastır ve Üsküplü Arnavutlar, Yunanca konuşan Seresli Ulahlar, Kılkışlı Bulgarlar, Dramalı Rumlar ve şehirli İspanyol Yahudileri hiç eksik olmazdı.

Seslovo'nun eski beyi Hüseyin Ağa şehre geldiğinde, babamın bürosu onun olurdu. Köşede duran, yayları kırık eski kanepede bacak bacak üstüne atarak oturur, kâh zevkli bir biçimde oymalarla süslenmiş gümüş enfiye kutusunu koklar, kâh onun için hanın kahvecisine ısmarlanmış upuzun nargileyi içerdi. Her ziyaretçi için yolun aşağısındaki kahvecinin ziline bağlı ip çekilir, siparişler de kapıdan bağırarak verilirdi. Kahve ikram etmeden iş yapılır mı?

Hüseyin Ağa pek konuşmazdı. İş konusunu açmadan önce uzun süre oturur, dalgın dalgın nargilesini fokurdatırdı.

"Salamon Efendi," derdi nihayet, "hasattan önce iki yüz liraya ihtiyacım var." Başka bir şey söylemezdi.

"Emrin başım üstüne Hüseyin Ağa," diye cevap verirdi babam ve daha fazla oyalanmadan para sayılır, eline verilirdi. Çok geçmeden ayaklanır, ağır adamlarla dışarı çıkardı.

Hasat zamanı bey geri döner, o bildik selamlaşma faslından sonra kanepedeki yerini alırdı. Nargilesini içer, sessizce kahvesini yudumlardı. Sonra, kuşağından küçük bir kese çıkarır, liraları sayar, onluk kümeler halinde dikkatle masanın üstüne koyardı. "Allah bereket versin Salamon Efendi. Bu sene hasat iyiydi."

Hacı İbrahim'in oğlu Cemal Efendi'yle durum farklıydı. Cemal Efendi, taşradan haber getiren üstü başı düzgün, kelebek gözlüklü genç bir adamdı. Köyden havadisler, evlilik dedikoduları ve doğum haberleri iş konularıyla iç içe geçerdi.

"İşte arpamızın numunesi, dostum Salamon," derdi, tıka basa dolu bir mendil çıkarıp. "Bak gör pazarda nasıl kapışılacak. İki araba dolusu var elimde; çiftlikteki kâhya Petko öyle diyor yani. Karısı geçen hafta bir kız çocuk daha doğurdu. Bir kız! Zavallıcık oğlan

istiyordu halbuki. Bak mal ne kadar temiz Salamon, içinde tek bir taş bile yok!"

Babam elini mendilin içine daldırır, arpayı camın kenarında incelerdi. "Temizmiş Cemal Efendi. İki araba dolusu var, öyle mi? Piyasada okkası 27 1/3 paradan gidiyor."

"Aman, dostum Salamon, üçte birlik para için kafamı yoramam ben. Yirmi yedi diyelim, arpayı al."

"Ama Cemal Efendi," diye itiraz ederdi babam, "ne diye para kaybedesin? İki arabada paranın üçte biri bir liradan fazla fark yaratır. Bununla atına o istediğin yeni eyeri alırsın."

"Farkı hesap etmek için başımı ağrıtmak istemiyorum. Kârı senin olsun dostum."

Sonra hiçbir şey Cemal Efendi'ye daha yüksek fiyatı kabul ettiremezdi. Hesap işine akıl erdirmek istese de, üçte birlikler matematik bilgisini aşıyordu.

Bahar başlarında İştira'da faaliyet azaldığında, Petruş'un o toparlak cüssesi mutlaka büronun kapısında belirirdi.

"*Kak'se Salomon!*" diye bağırırdı. "Nasılsın dostum? Bol hasada hazırlan ha, yolda geliyor. Ya Yudeko nerede? Bu hafta Kılkış'ta görmedim onu."

Bulgar un tüccarı şöyle bir yerleşir, bangır bangır sesi, çın çın öten kahkahası odayı dolduruverirdi. "Yudeko Poroy'da mı dedin? Oralarda Bulgar çiftçilerle bir bey arasında sürtüşme varınış. İsim veremem. Ama dur bakalım Salomon! Bekle! Yakında daha fazlasını duyarsın."

Petruş böyleydi işte, yine yersiz konuşuyordu. "İyi adamdır," derdi Nono onun için, "ama sonu hiç de hayırlı olmayacak. Hem haddinden fazla, hem de uluorta konuşuyor." Kişinin bildiği, ama pazar yerinde sözünü etmediği şeyler vardı. "Dikkatli olanın anası ağlamaz" derlerdi. Hepimiz Hacı Mehmed'i bilmiyor muyduk? Ama sözünü etmenin ne anlamı vardı?

Şehir o sıkıntılı döneme, V. Murad'ın 1876'da kısa süren hükümdarlığı esnasında, nerden baksan yirmi dört yıl önce girmişti.

Her şey Mayadalı genç bir Müslüman olan Hayrullah'ın, Boğdanca köyünden hoş bir Bulgar kızına vurulmasıyla başlamıştı. Onunla evlenmek istiyor, ama kızın ilk önce Hıristiyanlıktan vazgeçip Müslüman olması gerekiyordu. Kızın isteyip istemediği bilinmez ama Hayrullah'la bir Türk kadını gibi siyah feraceli Bulgar sevgilisi, resmi din değiştirme töreninin yapılacağı Selanik'e gelmişlerdi.

Kızın üzüntülü babası İçko, kızının kaçırılmasını engellemek üzere Ortodoks başpiskoposuna ve yabancı konsoloslara başvurmuştu. Sinirler gerilmiş, yetkililerden müdahale etmeleri istenince halkın gerginliği daha da artmıştı. Softalardan oluşan kalabalık Konak'ın önünde toplanmış bağırıyor, kızcağızın doğru yola girmesini engellemeye çalışan kâfirlere tehditle karışık beddualar ediyordu.

Fransız Konsolos Bay Moulin ile Alman Konsolosluğu'nun temsilcisi Bay Abott büyük bir tedbirsizlik örneği göstererek, kavgacı kalabalığın ikindi namazına hazırlandığı Mithat Paşa Camii'nin avlusuna girmişlerdi. İzin almadan yaptıkları bu talihsiz girişin amacı bilinmiyordu, ama kutsal ibadethaneyi kirletmeye cüret eden bu kâfirlerin ihtiyatsızlığıyla çileden çıkan kalabalık, gözü kara yabancıların üzerine atılmış ve onları öldüresiye bıçaklamıştı. Bu güruhun elebaşı da Hacı Mehmed'ti.

Haber şehirde yıldırım hızıyla yayılmış, korku ve paniğe neden olmuştu. Dükkânların ve mağazaların tahta kepenkleri alelacele indirilmiş, insanlar telaşla evlerine koşup kapılarını ve pencerelerini sürgülemişlerdi. Şehrin üstüne uğursuz ve mide bulandırıcı bir sessizlik çökmüştü. Günlerce hiç kimse sokağa çıkmaya cesaret edememişti. Sonunda tereddüt içinde normal hayatlarına döndüklerinde ise, küçücük bir kavga, iki *hamal* arasındaki bir ağız dalaşı, kaçan bir at veya bir pencere camının kırılması bile tedirgin halkın paniğe kapılmasına yetiyordu.

Cürümün korkunçluğu yüzünden şaşkına dönen ve bunun yaratabileceği ciddi yankıların farkında olan Türk yetkililer, suçluları tutuklayıp halkın kuşkularını gidermek için müthiş bir çaba harcıyorlardı. Ancak Batılı güçler duruma el koymaya karar ver-

mişti. Yabancı savaş gemilerinden oluşan bir filo çok geçmeden körfeze demir atmış ve büyük toplarını şehre çevirmişti. Valiye suçluları bulup, cezalandırması için yirmi dört saat mühlet verilmişti.

Apar topar ve gelişigüzel toparlanan elli kadar külhanbeyi İngiliz amirale teslim edilmiş, surların güneydoğu köşesindeki Beyaz Kule'nin* yanına hemen darağaçları kurulmuştu. Güzel ve güneşli bir sabah, orada toplanmış filo komutanlarıyla subaylarının, şehrin sivil ve askeri yetkililerinin gözleri önünde aleni idamlar başlamıştı.

Bu tüyler ürpertici görüntüler bir süre devam etmiş, kırkıncı kişi ipin ucunda sallanırken, Batı dünyasının vicdanının yeterince rahatladığını düşünen İngiliz Amiral, geri kalanların affedilip salıverilmesini istemişti. Sırada bekleyen kırk birinci kişi Hacı Mehmed'ti; şu koca sarıklı, pala bıyıklı, arada bir mahsulünü satmak için babamın bürosuna gelen Hacı Mehmed! Allah'ın müminleri koruduğunun bir kanıtı olarak, mucizevi biçimde ölümden dönüşüyle ara sıra övünürdü ama insanın böyle şeylerden bahsetmesine gerek de yoktu. "Kapalı ağza sinek kaçmaz." Evet, Petruş haddinden fazla ve çok yüksek sesle konuşuyordu.

İşte bu şekilde müşteriler ve dostlar o küçük, duman altı yazıhaneye gelir, ricalarını, iş tekliflerini ya da şahsi meselelerini de beraberlerinde getirirlerdi.

Alım satım konusunda herkes Cemal Efendi kadar hızlı değildi. Pazarlık herkesin hoşlandığı ince bir sanattı. Kavala'nın aromalı tütünleri sarılıp kahveler yudumlanırken, arkadaşça oynanan bir oyundu. Teklif karşı teklifi getirirdi. Fiyat tahterevalli gibi iner çıkar, en sonunda bir anlaşmaya varılana kadar uzun süre değişir dururdu. Arkadaşlar müdahale ederdi: "Yarım para daha ver, işi bağla." Eğer oralardaysa, Yako araya laf sokuştururdu: "Senin ye-

(*) Selanik'in simgesi olarak kabul edilen bu kule Kanuni tarafından yaptırılmış, 1826'ya gelindiğinde zindan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Kanlı Kule olarak da bilinir, Yunanca adı, Lefkos Pirgos'tur (çn).

rinde olsam Salamo, üçte bir para daha alıp işi bağlardım, hamallar da yarın sabah boşaltmaya başlardı.

"Haydi, hayırlısı olsun, satıyorum!"

"Sen de bereketini gör, alıyorum."

Pazarlık el sıkışarak sona ererdi. Kimse kontrat ya da yasal bir belge imzalamayı düşünmezdi. Kişinin sözü yetmez miydi? Bir *çelebi*den bir kâğıt parçasıyla taahhüt istemek hakaret sayılırdı. Kim sözünden dönecek kadar şerefsiz olabilirdi ki? Bu, ticari ve sosyal anlamda intiharla eşdeğerdi.

Cuma günleri ele arabalarının ve şişkin çuvalları gıcırdayan basamaklardan ağır ağır yukarı çıkaran hamalların trafiği aniden kesiliverirdi. Masayı kaplayan numuneler bir kenara itilir, onların yerini düzgün altın lira istifleri alırdı. Tüm hesapların kapatıldığı gündü cuma. İştira'nın her yerinde insanlar, mahsul yerine altın dolu mendillerle dolaşırdı.

O küçük istifler ustalıkla sayılırdı. "Bu senin payın Moşon." Beş, on, on beş... yüz yetmiş iki. Bazen altın şangırtısı aniden kesilir, bir lira geri verilirdi. "Bu hafif gibi, *Çelebi*." Daha yakından incelenir, daima yelek cebinde taşınan küçük, tahta terazi ortaya çıkarılır ve şüpheli sikke tartılırdı. "Gerçekten hafifmiş, Moşon. Doksan dokuz kuruşa alır mısın, yoksa başka bir tane mi vereyim?"

Sağ elin başparmağıyla işaret parmağı arasından sol ele beşlik gruplar halinde hızla kayan altınlara bakıp kötü olanlarını ayırt etmek, yıllarca deneyim gerektiren bir işti.

Ödeme günü kısa, bir o kadar da yoğun ve yorucu bir gündü. Babam öğleden sonra eve geldiğinde "Nasıl geçti bu cuma Salamo?" diye endişeyle sorardı annem. İnsanın bütün borçlarını kuruşu kuruşuna, erkenden ödemesi gurur duyulacak bir şeydi.

İş taşrada olmasını gerektirmediği zamanlarda Nono İştira'ya iner, büronun içinde ve etrafında baskın kişiliğini hemen ortaya koyardı. Ziyaretçiler kahvelerini içerken oyalanır, alışveriş de daha kişisel bir boyut kazanırdı. Dedem ambarlara en son gelen malları kontrol ederdi. Numune almak için ellerini yığına daldırır, tozlu

pencerelerden sızan gün ışığında bunları incelerdi. Çavdar tanesini sevgiyle okşarken "Hiç böyle çavdar görmüş müydün Yako?" diye sorardı. "Baksana şuna, şimdi bu mucize değil mi, sen söyle!" Ya da bir üst katta gene, "Bu buğdayın nereden geldiğini söylemesen de olur, Yako," diye böbürlenirdi. "Binlercesinin içinde Akıncalı'dan gelen üç araba dolusu buğdayı tanırım."

Dışarı çıkıp, çözülmüş mandaların çamura çömelerek tevekkülle geviş getirdiği o büyük meydana giderdi. Davudi sesiyle köylüleri, arabacıları selamlardı.

"Hoş geldin Stefan, bu seneki mahsulden memnun musun?"

"Bu kadar erken mi dönüyorsun Hasan? Yolun açık olsun. Birkaç gün sonra ben de Armutçu'ya uğrayacağım."

İkindi vakti, çocuğu bir kuruşluk peynir ekmek almaya gönderir, kahveciye bir kahve ısmarlar, teklifsizce caddeye bir sandalye çıkarırdı. Bir *çelebi* için alışılmışın dışında, yakışıksız bir hareketti bu. Atıştırmak için Tio Daniel'in yanına çöreklenirdi. Gençliğinde hamallık yapmış, Nono'nun babasının yanında çalışmış olan bu yaşlı adam artık günlerini çuval tamir ederek geçiriyordu. İki bez çuval yığınının arasına çömelir, sararmış parmaklarıyla çuvaldızı batırıp çıkararak deliği yamar, dikişi sağlamlaştırırdı.

"*Ke tal* Tio Daniel? * Nasılsın bu aralar?"

"*Bueno* Yudeko, Rabbime şükür iyiyim evladım, gözlerim böyle olmasa gençleştiğime inanacağım."

"Torunların nasıl Tio? Küçük olan kızamığı atlattı mı?"

"Evet, oğlum. Hiçbir şey olmamış gibi koşturup duruyor."

"Büyüğü gördüm dün. *Maşallah*! Koca adam olmuş."

"Ah Yudeko, o ne zekidir! Mektebe gitmiş gibi okuyup yazıyor. Çok başarılı. Hesap kitabı da öğrendi, şimdi de zanaat öğrenmek istiyor."

Birkaç gün sonra Tio Daniel yepyeni bir gözlük takıp, muhtemelen Yako'ya torununun yaver giden şansından söz edecekti.

(*) Nasıl gidiyor? (çn).

Çünkü çocuk hiç sorun çıkmadan Pepo'nun yanında çıraklığa başlamıştı. "Konak yolundaki marangoz, tanırsın onu." Ne adamdı şu Yudeko. İstemenize gerek kalmadan, yanınıza gelip derdinizin ne olduğunu anlar, düşünecek başka şeyi yokmuş gibi her şeyi yoluna koyardı. "Aynı babası gibi, nur içinde yatsın!"

Ancak Nono genellikle kısa bir süre kalırdı şehirde. Evin duvarları üstüne üstüne gelir, çok geçmeden huzursuzlaşır, sabırsızlığa kapılırdı.

"Yarın Kılkış'a gidiyorum Salamo," derdi.

"Acelen ne baba? Perşembe pazarı kurulmadan ne işin var Kılkış'ta? Kal, dinlen biraz."

Ama hemen ertesi gün Nono'nun arabası istasyonun beyaz çubuklu çitinin karşısındaki Arnavut kaldırımda tıngırdayarak ilerler ve dedem gitmiş olurdu.

Ne zaman İştira'ya insem, Yako'yu adım adım takip ederdim. O tahıl çuvallarını tartarken terazilerin yanına oturur, peşinden ambarlara giderdim. Çuvallar, örümcek ağlarıyla kaplı tavanlara kadar uzanan dağ gibi yığınların üstüne boşaltılırdı. Elle çalıştırılan körükten geçerken tozlarından arınan buğday şelalesinin bir kattan öbür kata akışını zevkle seyrederdim. Yeni temizlenmiş takımımı mahvetmek pahasına, insanın ayağının altından kayıveren tepeciklere tırmanıp güneş ışığı gibi kırılan ışık huzmesinin altında tozun çılgın dansını izlerdim.

"Boğulmadan çıkalım burdan," derdi Yako. "Yolun aşağısından gelen dondurmacının sesini duydum. Boğazını temizlemek için dondurma yemek zorunda kalacaksın."

"Arabalara binebilir miyim Yako?"

"Allah muhafaza! *Çelebi* duyarsa öldürür beni!"

"Düşmem Yako, çuvallara sıkı sıkı tutunurum."

"Neler geliyor aklına senin! Arabaya binmek yakışık almaz, sen *çelebi*nin oğlusun, hamalın oğlu değil."

Ama sonunda Yako pes ederdi. Uzun arabanın arkasına oturarak bacaklarını yanlardan sarkıtır, beni de kucağına alırdı. Öylece sokağın etrafında dolanırdık.

"Yeter bu kadar *yavrum*! Haydi dondurma yiyelim de seni Liao Dayı'na götüreyim."

"Lütfen Yako, daha değil. Daha zamanı değil. Seninle kalmak istiyorum."

Ancak gitmek zorundaydım, bundan kaçış yoktu. El ele meydana doğru yürürdük, annemin bekâr erkek kardeşinin bürosu buradaydı.

"Bu ne hal? Yüzün kirlenmiş, saçların tozlanmış!" derdi belli belirsiz bir gülümsemeyle. "Büyükbaba Tiano'yu görmek için Frenk Mahallesi'ne gitmeden önce yüzünü gözünü yıkarsın umarım."

Onun o çekidüzen verilmiş İngiliz kıyafeti, ithal, şık iskarpinleri, elmas iğneli, düzgünce bağlanmış kravatı İştira'da yadırganan şeylerdi. Arnavutluk'tan gelen kurutulmuş derilerin üst üste yığıldığı büyük ambarın yan tarafındaki yazıhaneden kötü bir naftalin kokusu yayılırdı. Yerler kararmış ve yağlıydı. Oraya ayak basmamla bizim toz kokumuzu özlemem bir olurdu. Liao Dayı bana pek düşkündü, ama onun o sert halleri beni korkutuyordu. Cilalı masanın ve düzgün yerleştirilmiş dosya dolaplarının önünde huzursuzca, kıpır kıpır ederek biraz oturur, sonra da ayaklanırdım.

"Hemen gitmiyorsun, değil mi oğlum? Acelen ne?" diye bana takılırdı dayım. Elime bir kuruş tutuşturur, "Al bakalım, kendine şeker alırsın, ama çok yeme hasta olursun sonra," derdi.

Bir koşu meydana gider, Yako'nun beni beklediğini görünce mutlu olurdum.

Büyükbabama gitmeden önce temizlenmem konusunda yapılan nasihat gereksizdi. Yaşım küçük de olsa, Frenk mahallesindeki o işyerine İştira'daki büromuza gelindiği gibi rahatça gidilemeyeceğini biliyordum. Büyükbabamın oturduğu iç taraftaki odada duran ceviz ağacından büyük masa, kemerli camlardaki ağır perdeler, sert ve oyma sırtlı sandalyeler binadan da, bu muhitten de daha eski

gibiydi. Sert havası, insanın içinde parmak uçlarında yürüyüp fısıldayarak konuşma isteğini uyandıran eski bir şapeli hatırlatırdı.

Dış taraftaki odada oturan getir götürcü çocuk büyümüş, ak sakallı saygıdeğer bir yaşlı adam olmuştu; şimdi yüksek bir tabureye tünemiş, eğilerek küf kokan hesap defterlerine ve gazetelere bakıyordu.

İştira'nın itiş kakışı ve gürültüsünün yerini burada, nadiren telefon sesleriyle bölünen sessiz bir miskinlik alırdı. Dış dünyadaki faaliyeti bir tek köşedeki Katolik Kilisesi'nin çanları hatırlatırdı insana. Buraya çok az kişi gelirdi. İşlerin can damarı, Liao Dayı'nın egemen olduğu, Meydan'daki ambardı.

Büyükbaba Tiano'nun işyerine nadiren giderdim. Buna karşılık, her cumartesi onun evine götürülür, öğleden sonra vaktimi kuzen Paul ile geçirir, akşam da orada yemek yerdim. Son derece rahatsız, kolalı kıyafetler içinde, ellerim yüzüm yıkanmış, saçlarım düzgünce taranmış halde öğle yemeğinden biraz önce orada olurdum.

Büyükanne Tiano ben bebekken ölmüştü, evin hanımı artık Aşer Dayımın karısı İda Yengeydi. O bir Fernandezdi, Paris'te doğup büyümüş, İspanyolca konuşmayı da yeni öğrenmişti.

"Hoş geldin küçüğüm!" diye karşılayarak, şefkatle sarılırdı bana. "Birazdan masaya oturacağız. Git de Paul'le oyna. Ama çok gürültü yapmayın e mi? Küçük Andre uyuyor."

Paul, yatağının altında, bir devin kan dondurucu homurtularının geldiği ideal bir mağara olabileceğini hiç düşünemez, macera arayışıyla tırmanılacak bir dağ yaratmak için masanın üzerine sandalyesini koymayı akıl edemezdi. Su tabancasını bile bir kez olsun açıp da suyun nasıl fışkırdığını öğrenmeye yeltenmemişti. Oldukça tertipli ve benimkinden çok daha kuralcı bir hayatı vardı.

Bence dünyanın en güzel kadını olan İda Yenge, çocuk yetiştirme konusunda kendi Batılı fikirlerini sokmuştu bu eve. Ayrıca Tianoların evine hiçbir zaman anlayamadığım ve uymayı hep reddettiğim resmi kurallar getirmişti. Kısıtlamalar dayanamayacağım

kadar fazlaydı ve içimdeki şeytanı ortaya çıkarıyordu. Mutfağa girer, koridorlarda paldır küldür koşar, masada servis yapan hizmetçilere yüksek sesle hitap eder, ama bütün bu davranışların yakışık almadığını da bilirdim.

Hizmetçilerin Paul'e ve bana saygıyla itaat etmesi beni hep şaşırtırdı. Masif mobilyalı yemek odasına sessizce girip, çıt çıkarmadan tahta tabakları dağıtır, bardakları doldururlardı. Dayılarımın en küçüğü, benim de en sevdiğim Henri Dayı çok komik bir hikâye anlatsa bile dudaklarında hiç tebessüm belirmezdi. Bense sandalyemde kıpırdanır, çatalımı düşürür, yüksek sesle gülerdim.

"*Non, chouchou*[*] öbür kaşık! Bu tatlı için."

"Peki Yenge."

Büyükbaba Tiano o şefkatli kahverengi gözlerinin ucuyla bana şöyle bir baktığında, o bakışta muzip bir gülümseme görür gibi olurdum. Masanın öte tarafından da Henri Dayı bana göz kırpıyormuş gibi gelirdi.

Büyük eve döndüğüm zaman, Buena'yı her zamankinden daha büyük bir sevgiyle kucaklar, mutfakta şarkı söyleyen Sarika'ya da odamda duran, epeydir gözünün kaldığı küçük kutuyu verirdim.

"Bana romanza söyle Nona Plata," diye yalvarırdım yatma vakti geldiğinde.

(*) Fr. Hayır tatlım (çn).

BEŞ

BULUT KÜMELERİ

Yaz sonuydu. Hasat toplanmış, mahsulün çoğu da İştira'daki ambarlarda istiflenmişti. Arabalar, eski binalarla şileplerin yüklendiği liman arasında mekik dokuyordu. Bir tek tren istasyonlarının uzağında, kıyıda köşede kalmış küçük köylerden haber bekleniyordu.

"Salamo, Abdullah Akıncalı'da ne kaldığını yazmış mı?"

Abdullah birkaç yıldır bizim küçük istasyondaki temsilcimizdi. Orada köylülerin arabalarını karşılar, vagonların çeki hesaplarını, yük kontrollerini yapardı. Evet, babam o sabah ondan bir zarf almıştı, ama Abdullah'tan gelen mektuplar genellikle *varandado*nun sessiz ortamında rahatça okunmak üzere bir kenara ayrılırdı. Gerçekten de, irili ufaklı bir sürü havadisin arasından işe yarar bir şeyler çıkarmak uzun sürerdi.

Kantar listeleri ve malın kalitesi hakkında bilgiler, kuzeninin hasta çocuğu, köylülerin arabalarındaki hasarların inceden inceye tasviri, kendisinin acil müshil ihtiyacının mahremiyeti arasına serpiştirilmiş olurdu.

Postacıyı deli etmesine rağmen her seferinde mektuplarının "alıcı" kısmına inatla "Arkadaşım Salamon Efendi" hitabını yazardı.

"Akıncalı'daki o eşeğe söyle, şehirde bir sürü Salamon var!" diye köpürürdü postacı babama. Ama Abdullah bu huyundan vazgeçmezdi.

Okuma yazması olan az sayıdaki Türk köylüsüne mektup göndermek de zordu. O zamanlar Türklerin soyadı yoktu, yalnızca isimleriyle anılırlardı ve bir köyde birden fazla Mehmed olabilirdi. Bu yüzden de sık sık, mektubu alacak kişinin anlaşılabilmesi için tuhaf eklemeler yapılırdı. Bir zarfın üzerindeki hitap "Kırmızı Çizmeli Mehmed Kardeş", bir diğerininki ise "Tüccar Nuri'nin oğlu Süleyman" olurdu.

Nono'nun şehirde uzun süre kalıp, Abdullah'ın karmakarışık mesajlarıyla yetinmesi imkânsızdı. Sabırsızlanır durur, en sonunda da kalkıp gider, olup bitenleri kendi öğrenirdi.

"Bu hafta trenle gitmiyor musun Nono?"

"Hayır evlat; başımın ağrısı geçene kadar birkaç gün daha kalacağım."

Ancak dedem başı ağrıyormuş gibi görünmüyordu. İştira'ya gitti ve hemen yola çıkmak üzere öğlene doğru eve döndü. Sabırsız ve asabi bir hali vardı. Kahvesini çabuk getirmediği için Sarika'yı, az şekerli yaptığı için de Bienvenida'yı payladı. Son birkaç gündür geçirdiği bu ani değişikliği anlayamıyordum. Divanın yanında yere oturup kendi yaptığım oyuncak evin çatısını dikkatlice yerleştirirken, sessizce ona bakıyordum. Hayır, dedemin başının ağrıdığı falan yoktu, olsaydı uzanırdı, ben de ağrısı hafiflesin diye alnını ovuştururdum.

Bir sabah uyandığımda *varandado*da onu göremedim.

"Akıncalı'ya gitti," dedi Nona Plata.

"Artık başı ağrımıyor mu?"

"Hayır, *mi alma*, iyileşti artık."

Bir-iki gün sonra Nono eve döndü ve akşamüstü yine divanın etrafında toplandık.

"Bu sefer de Akıncalı'nın doğusundaki küçük köprü Salomo," diyordu Nono, "Allahtan tren tam zamanında durmuş da kimsecikler ölmemiş." Düşünceli bir ifadeyle kahvesini yudumladı. "Beteri de olacak, bu daha başlangıç. Allah bilir sonu nereye varacak."

"Ya Kılkış?" diye sordu babam, "Orda durum nasıl?"

"Kılkış hep aynı, görünürde sessiz sakin. Petruş'u gördüm. Kürküt köylülerinin beyleri ile başları dertte, sıkıntı içindeler. Sana baharda ne demiştim, hatırlarsın Salomo."

Arada bir, Makedonya'daki bitmek bilmez mücadelenin hayaleti ürkütücü bir canlılıkla karşımızda belirirdi. Taşradaki karışıklıklar hakkında gazeteler pek bir şey yazmazdı. Ama haber yine de şehre ulaşır ve söylentiler deprem habercisi uğultular gibi etrafı sarardı.

"Komitacılar jandarmayla çatışmış!"

"Falanca mıntıkanın beyi bir kurşunla can vermiş."

"İstanbul treni beş saat gecikmeliymiş, ama kimse bilmiyor sebebini."

Yüzyılların kavga kıyametine kayıtsızca bakan tepedeki surlardan körfezin hırçın sularına kadar, sessiz bir korku şehri ele geçirirdi. İnsanı felç eden kirli bir sis gibi, bulvarlardan ve yokuşlu sokaklardan gürültülü kahvelere, çarşının sakin dükkânlarına, işlek İştira'ya, hatta evlerin içine kadar sızardı.

"Aman Yarabbi, çocuk hâlâ ayakta, ne kadar geç olmuş! *Haydi mi alma*, yatağına! Uykudan gözlerin kapanıyor."

"Karnım aç Nona!"

"Buena bir şeyler versin de yatırsın seni."

Ekmeğimi kemirip sütümü yavaşça yudumlayarak, o korkuyla beklediğim anı olabildiğince geciktirdim.

"Buena, biraz daha kal benimle, bir masal anlat bana."

Ama eninde sonunda kapı kapanır ve ben yalnız kalırdım. Titrek gece ışıkları odamın duvarlarına dans eden gölgeler çizerdi. Nono'nun sözleri bir nakarat gibi çınlardı kulağımda: "Daha beteri de olacak. Allah bilir..." Bunun anlamı ne olabilirdi? Geçen bir arabanın fenerinden yansıyan ışıklar köşedeki akçaağaç dolabın üzerinde oynaşıp yukarı doğru tırmanır, tavan boyunca ilerledikten sonra aniden kaybolurdu. Caddenin karşısındaki kepenkli dükkândan Ali'nin kavalının hasret dolu nağmeleri gelirdi. Biraderinin tatlı için hazırladığı sıcak şerbeti karıştırırken tahta kaşığıyla çıkar-

dığı boğuk tak-taklar, Arnavutluk'un ücra dağlarında kalan evlerini anlatan acıklı bir melodiye karışırdı. "Bu daha başlangıç." *Pazvan*, yani gece bekçisi, demir uçlu sopasıyla kaldırıma saatin gongunu vururdu. Parke taşlı yoldan geçen insanların yavaşça uzaklaşan ayak seslerinin ardından köpek havlamaları duyulurdu. Bir yerlerden çarparak kapatılan bir kapı sesi gelirdi.

Pencereden giren sabah güneşi geceki korkuları dağıtırdı. Caddeden, koşuşturan tahta kunduraların bildik sesleri ve çeşme başındaki çocukların neşeli kahkahaları gelirdi. Mallarını satmak için köşeye tezgâhını kurmuş satıcının şen nidaları, müşterisiyle çatır çatır pazarlığa giren Topal'ın yüksek sesiyle birleşirdi. Rahatsız edici hayaller, şebnemlerle parıldayan bahçenin o güzel görüntüsünün önünde silinip giderdi.

Büyük Ev'de hayat hiçbir şey olmamışçasına huzur içinde devam ederdi. Sonbahar, konserve ve reçel yapmanın o bildik koşuşturmasını getirirdi eve. Büyük mutfakta bakır kazanlar neşeyle kaynar ve ev meyve kokularıyla dolardı. İnsanın ağzını sulandıran sepetler dolusu kayısı, sarı ayva ve sulu portakal, dolap diplerine kaldırılmadan önce *çardak*ta güneş altına bırakılacak olan *dulçe*lere, yani reçellere dönüşürdü.

Bisnona Miriam ve Tia Grasya bile önümüzdeki aylarda çorbaların içine katılacak ertiştelerin ve *fideoların*, yani şehriyelerin yapılmasına yardım etmeye gelirlerdi. Kahkahalar ve şarkılar arasında neşeyle sürdürülürdü işler.

Yaprakların kızarmasıyla birlikte Arnavut ormancı testeresiyle çıkagelirdi. Günlerce çalışarak bahçenin bir köşesindeki kütüğün üstünde, çini sobamıza sığacak büyüklükte odunlar keserdi. Sonra bir sabah, çamura batmış ve Ortacı'dan buraya geçirdikleri yolculuktan perişan düşmüş bir dizi eşeğin sırtında kışlık kömürler gelirdi.

Ev yavaş yavaş değişirdi. Kışlık kilimler yayılır ve pencerelere ağır perdeler takılırdı. Balkon camları kapatılır, babam en değerli süs bitkilerini ve nadir bulunan saksı çiçeklerini getirdikçe kış bahı-

çemiz büyüdükçe büyürdü. Kalın siyah keçeden kapı perdeleri, kocaman gül desenleri ve gergin dursunlar diye ucuna takılan ahşap çubuklarıyla kapıları sımsıkı kapatırdı. Ev bir süre kâfur kokardı. Bir şekilde ısınır ve *varandado* kendine özgü bir mahremiyete bürünürdü.

Nono'nun kenarı kürklü ev entarileri havalandırılmak üzere eski dolaplardan çıkarılırdı. Günün birinde Sarika mangalları kilerden çıkarıp cilalamaya koyulur ve on yedi yaşının verdiği tüm gayretle pirinci altın gibi parıldayıncaya dek kiremit tozuyla ha babam ovardı.

Günler kısalır ve Nono'yla babam eve daha erken dönmeye başlarlardı. Bahara kadar taşrada yapılacak iş kalmadığından, Nono'nun ziyaretleri seyrekleşirdi.

Cumartesileri öğleden sonra, "Gel *yavrum*," derdi dedem, "Buena'ya söyle de seni hazırlasın. Birlikte yürüyüşe çıkacağız." Az sonra Konak'a doğru yola koyulurduk. Büyük binayı arkamızda bırakıp tepeye tırmanan dar sokakların oluşturduğu labirenti geçer geçmez de kendimizi Türk mahallesinin göbeğinde bulurduk.

Kafesli pencereleri ve neredeyse birbirine değen cumbalarıyla eski evler terkedilmiş gibiydi. Ara sıra kara feraceli bir kadın geçip gider, ya da eşeğinin üzerinde yanımızdan geçen bıyıklı bir Türk tüm ciddiyetiyle bizi selamlardı. İncir dallarının boğum boğum üzerinden uzandığı beyaz kireç boyalı bahçe duvarlarının arkasından, oyun oynayan çocukların sesleri çalınırdı kulağımıza.

"Yoruldun mu evlat? Dinlenelim mi azıcık?" Küçük beyaz bir meydanın ortasındaki koca çınarın gölgesinde yuvarlak bir masaya otururduk. Nono ellerini çırpar ve kahveci, kolunun altına sıkıştırdığı peçeteyle sallana sallana gelirdi.

"Hayırlı akşamlar!" derdi masayı silerken. Nono kendisine kahve, bana da *lokum* ısmarlardı. Öbür küçük masalara oturmuş ya da ağaç diplerine çömelmiş Türkler sessizce nargilelerinin veya sigaralarının tadını çıkararak, şarkı söyleyen kör udiyi yarı kapalı gözlerle dinlerlerdi.

Bazen civar çeşmeden koşarak gelen çocuklar masamızın önünde utangaç bir tavırla durup, meraklı gözlerle alafranga giyimli küçük çocuğa bakarlardı. Nono Türkçe konuşurdu onlarla. "Gel bakalım kuzum, lokum ister misin?" Çocuklar birbirlerine bakıp gülüşürlerdi. "Ne acayip çocuklarsınız siz be! Niye cevap vermezsiniz *çorbacı*ya?" diye çıkışırdı yan masadaki adam onlara. Ama çocuklar neşeli kahkahalar atarak kaçar, çeşmenin oymalı mermer sırtının arkasından muzır bakışlarla bizi seyrederlerdi.

Yürüyüşümüz, tepe üstündeki surun dibinde son bulurdu. Şehir, çatıların kırmızı ve kahvesi, servilerin de koyu yeşil rengiyle bezenmiş gri-beyaz bir kilim gibi ayaklarımızın altında uzanırdı. Ötesinde, güneşte iyice cilalanmış gümüş bir tepsi gibi parlayan körfez; daha da ötede karlarla kaplı Olimpos görünürdü.

"Bizim evi görüyor musun?" diye sorardı Nono. "Orda!" diye bir noktayı gösterirdi bastonuyla. "Konak'ın biraz aşağısında."

Bir cumartesi öğleden sonra, Nono o gün için aklına çok özel bir şey geldiğini söyledi. Birkaç Fransızın şehre ilk kez getirdiği yeni bir şeyi görmeye gidecektik. "Sinematograf denen bir şey, gidip bakacağız."

"Neymiş o Nono? Hani şu Ramazan'da seyrettiğimiz Karagöz gibi bir şey mi?" Ramazan boyunca oynatılan geleneksel gölge oyununun baş karakteri Karagöz, sözde donuk ve aptal olan, ama kendini beğenmiş, tumturaklı *çorbacı* Hacivat'ı her zaman alt edebilen kambur bir köylüydü.

Ama bu sinematograf dedikleri başka bir şeydi. Daha çok sihirli bir fenere benziyordu ve insanlar canlıymış gibi hareket ediyorlardı içinde. Eski binaların köşelerine asılı dört dilden afişlerin söylediği buydu.

Biz gittiğimizde, gösterinin yapılacağı yer olan, Frenk Mahallesi'ndeki Kolombo Oteli'nin kafeteryası çoktan tıklım tıklımdı. Mermer kaplı masalarda oturmuş insanlar, tepsileri kafalarının üstüne kaldırarak ortalıkta koşuşturan bir garson ordusunun getirdiği yiyecekleri yiyordu. Vakit geçirmek için ateşli bir biçimde tavlalar,

dominolar oynanıyor, şiddetle vurulan pulların takırtısı konuşmaların uğultusunu bastırıyordu.

"Böyle gel *Çelebi*!" diye seslendi biri. "Size bir masa ayırdım burada." Biz de hemen en iyi cumartesi kılığını giymiş Yako'nun yanına oturduk.

"Ne zaman başlayacak Nono?"

"Biraz sonra, evlat. Önce karanlık olması lazım. Sen limonatanı iç."

Yako, beni kendisine çekerek, "Fıstık ister misin? Vaktin geçmesini sağlar," diye fısıldadı. Ardından masaların arasında dolanıp duran satıcıya seslendi: "*Hey fıstıkçı*, bize iyisinden fıstık ver biraz!"

Sabırsızca kıpırdanıyor, arada bir de zamanı geldi mi diye pencerelere bakıyordum. Sonunda ışıklar yandı, perde açıldı. Kalabalıktan bir "aa" sesi yükseldi, sonra sessizlik oldu. Ama sinematograf hâlâ ortalıkta yoktu.

Parlak pembe elbiseli şişman bir İtalyan kadın sahneye gelerek bir Napoliten söyledi. Fırça bıyıklı uzunca bir adam şapkasından canlı bir tavşan da dahil olmak üzere bir sürü şey çıkardı, bir bardak suyu da şaraba dönüştürdü. Siyah taytlı bir cambazın peşinden, ziller ve şıkırdayan halhallar takmış esmer bir Ermeni kızı çıktı. Yaptığı Arap dansı seyirci tarafından bravolar ve büyük bir alkış tufanıyla karşılandı.

Bu eğlenceden sonra kısa bir ara verildi, bu arada ön sahneye büyük bir beyaz çarşaf gerildi, kenarlarından iplerle zemine tutturuldu. Garsonlar ellerindeki uzun sırıklarla gaz lambalarını söndürmeye başladı ve salon yavaş yavaş karardı. O büyük an nihayet gelmişti.

Ansızın birtakım siyah çizgiler belirdi çarşafın üzerinde. Zemine doğru üşüştüler, eğilip büküldüler, birleşip ayrıştılar. Sonra da şaşırmış seyirci tüm bunların ne anlamaya geldiğini merak etmeye başlarken, bir parkın içinde bir sıra görüntüsü belirdi. Kocaman şapkalı, elinde bir şemsiye tutan ve eteğini zarifçe yukarı kaldıran

bir kadın yürüyüp sıraya oturdu. Diğer taraftan gelen başka bir kadın da az sonra ona katıldı. Ardından kocaman sepetiyle bir köylü kızı geldi. Büyük bir rahatlama ifadesiyle yükünü yere bıraktı ve genişçe bir mendille alnını silerek diğer iki kadının yanına oturdu.

Derken pejmürde kılıklı irice bir adam, puro izmaritini tüttürerek çarşafın ucundan çıktı ve teklifsizce sıranın boş kısmına yerleşti. Ağzından ve burnundan bulutlar halinde tüten duman kadınları tiksindirdi. Köylü kızı bile burun deliklerini kapatarak uzaklaştı. Kadınlar teker teker kaçıştılar ve adam fevkalade memnun halde boylu boyunca uzanıp hemen uykuya daldı.

Bir kez daha çizgiler ve şeritler çarşafta birbirini kovaladı ve ardından salon karanlığa gömüldü. Seyirci kendine gelip de kahkahalar arasında yürekten bir alkış patlatmadan önce kısa bir sessizlik oldu. Gaz lambaları yeniden yandı ve insanlar dışarı çıkmaya başladılar.

"*Aman efendi!* Bu *Frenkler* sınıra varmış!"

"Neler de düşünebiliyorlar böyle!"

"Bu daha bir şey değil," diye gürledi, geniş bir kırmızı kuşakla tamamlanmış alafranga giysiler içindeki bir adam. "İçinde ışığı saklayan kablolar yapan makineleri de var."

"Daha neler!"

"*Vallahi*, Frenk kısmı zekidir zeki olmasına ya, kalpleri Mehmed'in değirmenindeki taşlar gibi katıdır," diye yorum yaptı şalvarlı bir köylü, uzun siyah sakalını çekiştirerek.

Günler hızla akıp geçti, haftalar birbirini kovaladı. Kış kapımıza dayanmıştı artık. Sanki kızgın bir alev tüm güzelliğini alıp götürmüş, sadece kırık dallar ve kararmış kütükleri bırakmış gibi çırılçıplak kalmıştı bahçe. Kuzey rüzgârı, kuru yaprakları patikalardan aşağı meftun dervişler gibi döndüre döndüre uçuruyordu. Ağlarcasına uğulduyor, öfke dolu şirret çığlıklar atıyor ve kafaları önde, omuzları büzüşmüş vaziyette koşarak ilerleyen insanların yüzüne kaldırımın toz toprağını savuruyordu. Çeşmenin sularını dondurup mermer kurnayı kristallerle süslüyordu. Tuhaf bir kuşun

kanatları gibi etrafında uçuşan yeşilimsi kıyafetiyle, bir tek Süleyman rahatsız olmuyordu bu durumdan.

*Varandado*da çini sobanın odun ateşi coşkuyla yanıp çıtırdıyor ve akşam karanlığında içeri getirilen kora kesmiş mangal uzun kış akşamlarında ailenin etrafında toplandığı bir odak oluyordu. Kahve pişirilirken hepimiz Nono'nun hikâyelerini dinlemek için yanında toplanıyorduk. Edebi Türkçesini durmadan geliştirmek isteyen babam da bizlere, tadına varabilelim diye arada Yahudi İspanyolcasına çevirerek kitaplar okuyordu. Elindeki kalın sözlükten takıldığı bir kelimenin anlamına bakmak için her duraklayışında sessizce bekleşiyorduk.

Babam nereye giderse gitsin bu romanlardan bir-ikisini yanına alıp azimle Türkçe çalışırdı. Bir seferinde Arnavutluk'a giderken tren kompartımanında tek başına oturup *Kraliçe'nin Gerdanlığı*'nı okurken, küçük bir istasyonda yaşlı başlı bir Türk beyefendi kompartımana girip karşısına oturmuştu. Alelade bir selamlaşmadan sonra babam kucağındaki kitabı kapatıp yanındaki koltuğa bırakmıştı. Yaşlı Türk, oturduğu yerden şöyle bir bakmış, sonra ayağa kalkarak kitabı almış, saygıyla öpüp babamın başının üzerindeki rafa koymuştu. "Evladım," diye paylamıştı babamı kibarca, "Elhamdülillah, Hakk'ın kelamını okuman takdire şayan, velakin Kutsal Kitabı böyle saygısızca insanların oturduğu yere koyma!"

"Onun bir roman olduğunu neden söylemedin?" diye sormuştu annem.

"Roman mı!" diye haykırmıştı babam gülümseyerek. "O basit ihtiyarcığa göre Kur'an'dan başka hangi kitabı okuyor olabilirdim ki? Kutsal Kitap dışında kitap mı olurdu?"

Babam, Türkçenin yanı sıra Bulgarcasını da mükemmelleştirmeye çalışırdı. Yazdığı kompozisyonları düzeltmek ve ona gramer ipuçları vermek için, genç bir adam her akşam yarım saatliğine eve gelirdi. Bana Fransızcasını öğrettiği "Kediyle Fareler"in Bulgarcasını ezberden okurken, babamı dinlemekten hiç bıkmazdım.

Sabah erkenden, daha gün ağarmadan babamla baş başa kalırdık. Bu, bir dolu şeyden bahsettiğimiz ve benim ona ayırdığım tüm o acayip soruları sorabildiğim gerçek bir yakınlaşma fırsatıydı.

En önce kalkan hep o olurdu ve hizmetkârları rahatsız etmektense sobayı kendisi tutuştururdu. Yorganların, keçe battaniyelerin altında sıcacık yatarken, onun mangaldaki canlandırılmış korlarla sabah kahvesini yaparken mırıldandığını duyardım. İlk fincanı hâlâ yatakta olan anneme götürürken usulca hareket edişini dinlerdim. *Varandado* yeterince ısınınca odamın kapısını açıp yavaşça seslenirdi bana. Bir fırlayışta sobanın yanına varır, hazırladığı leğende elimi yüzümü yıkar, çabucak giyinirdim.

Kahvaltım, salep kökünün tozundan yapılan ve soğuk kış sabahlarında erkenden Arnavutlar tarafından satılan bir fincan *salep* ile *boyo* denilen, mangalda ısıtılmış içi kaymak dolu poğaça benzeri bir hamur işinden oluşurdu.

"Baba, ambardaki kantarlar nasıl çalışır?" diye sorardım mesela, o da sabırla açıklardı. Bir kurşun kalemi dikkatle fincanın kenarına yerleştirir, "Bak oğlum, kalem dengede," derdi. "Bir taraftaki ağırlık diğer taraftakiyle aynı. Buna eksen denir."

"Ağırlık nedir baba?" Basit kelimelerle bana yerçekimini açıklardı. Newton'un elma hikâyesini ve bunun ardından ortaya çıkan yerçekimi teorisini anlatırdı.

Diğer zamanlarda kitaplara itinayla yazdığı rakamlar merakımı uyandırırdı; toplama-çıkarmayı bana çok önceden öğretmişti. Fransız alfabesini de öğretmişti ve çok geçmeden renkli resimlerle dolu kalın bir kitaptan başlangıç seviyesi masalları gururla okur olmuştum.

Çocukluğumun bu dönemine dönüp baktığımda, bir olaylar dizisinden çok bir resimmiş gibi geliyor. Sanki hep öyle olmuşçasına, bir bütün halinde ortaya çıkıyor. Kafa karıştıran bir sıralama kopukluğuyla, gözün tarayabileceği, şu veya bu ayrıntı üzerinde durabileceği değişmez bir manzara canlanıyor. Çok net hatırladığım bir sürü olay, bariz bir biçimde öne çıkan kabartmalar oluştu-

ruyor. İçinden ilk hayal dünyamın fışkırdığı bereketli bir *maya* gibi bahçe, onunla beraber de Nonocuğumun her şeye soluk ve yaşam katan, sıcaklık ve şefkat veren sureti, bu resmin odak noktasında yer alıyor.

Uğraşıp dursam da, hayatımızı etkileyecek değişikliği uzaktan bile olsa bana hissettirmiş olabilecek tek bir olay, tek bir sözcük hatırlayamıyorum. Bu tasasız yılların pırıltısını gölgeleyen tek bir üzüntünün anısını tutmamışım aklımda. Bahçemin güneşini kararan bulut kümelerini görememişim. Nono'nun kayınbiraderinin iflas ettiğini ve dedemin yardıma koşmak için varını yoğunu seferber ettiğini, sadakat ve fedakârlığının boyutlarını çok sonraları öğrenebildim.

Gözümün önüne apansız bir kopuş geliyor ve Büyük Ev'e veda edişimiz canlanıyor. Tüm ailenin merdiven başında durduğu bir sahne bu. Sarika ve Bienvenida ağlıyor, Buena bana sarılıp öpüyor da öpüyor, yanakları sırılsıklam. Annemle Nona Plata birbirlerine sarılmışlar, Nono babama mırıltıyla bir şeyler söylüyor.

Geçiş dönemini hatırlamıyorum. Eşyaların toplandığı ya da mobilyaların çekildiği bir sahne canlanmıyor zihnimde. Yüksek tavanlı büyük odalar, oyunlar oynadığım ve hayal dünyasında yaşadığım *varandado*, devlerin peşinde soluk soluğa koşuşturduğum koridorlar, akça ağaçtan mobilyaları, girift motifli duvar kâğıtlarıyla yatak odam, sanki hiç eşyası toplanıp istiflenmemiş gibi hep o derli toplu haliyle kalmış aklımda.

Büyük Ev'in iri mermer merdivenlerinin başında geçirdiğim bu son birkaç dakika, hayatımın ilk bölümünün aniden sona erişi, zihnimin sisli denizlerinde yalıtılmış birer adacık gibi.

Başka bir mahalledeki küçük bir evde geçen sonraki birkaç yıl, bu sisin içinden birdenbire çok net bir biçimde sıyrılıyor. Kendimi ansızın Rum Mahallesi'nin sınırındaki o evde yaşarken buluveriyorum. Vardar Caddesi'nin o kısmına, bakır ticareti yapan birkaç hane dolayısıyla "Kazancılar" denirdi.

Odalar daha küçük ve daha az sayıda, ama hiç kullanılmayan XIV. Louis salonu dahil, tanıdık mobilyalar hep burada. Kocaman aynalı dolaplar, mobilyalı yataklar annemin odasında, ama her şey ne kadar da iç içe görünüyor!

Annemle babamın kişilikleri ilk kez daha belirgin bir hal alıyor. İçinde rol oynadıkları olaylar ve durumlar çoğalıyor; benim tepkilerim, düşüncelerim, korku ve arzularım da artık daha belirgin. Çocuk sekiz-dokuz yaşına gelmiş, gerçeği anlamaya başlamış. Birkaç yıl içinde çok ağır ve şiddetli olaylar acımasızca bilincine kazınacak. Evin dışındaki dünya, kendi dingin dünyasını altüst ederek ele geçirecek. Her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyacağı özel tanrısını da incir ağacının nemli kuytuluğunda, az önce tepetaklak edilmiş bir taşın altında kıvrılan solucanda, yeni bahçenin güneşi altında parlayan çimenlerin incecik yaprağında bulacak.

ALTI

İLK OKULUM

Unkapanı ya da un pazarı, Kazancılar'daki yeni evimizden pek uzak değildi. Oraya ya Vardar Caddesi'nden ya da kendi halinde evlerin yanından dolanan, kaldırımsız yılankavi arka sokakların oluşturduğu labirentten gidilirdi. Çok sessiz sokaklardı bunlar, dar oluşları ve zahmetli dönemeçleri, faytonlarla el arabalarının trafiğini engellerdi.

Arada bir, ayakta uyuklayan eşeğinin peşinden, bir seyyar satıcı sallana sallana kendine özgü seslenişiyle gelirdi. Bu, daha birkaç saat önce şehrin hemen dışındaki mahallelerden toplanmış sebzelerini satan bir çığırtkanın sevinçli çağrısı da olabilirdi, parlak kumaşlar satan kumaşçının haykırışı da, akşamüzeri geçen sütçünün melonkolik "*sütçi*" nidası da.

Tıkırdayan süt ibrikleriyle yüklü eşeğiyle birlikte sütçü, köşelerdeki gaz lambalarının aksakallı, sarıklı görevli tarafından yakılmasından hemen önce çıkagelirdi. İkinci heceyi bastırıp, mahzun bir iç çekişle uzatarak melankolik bir biçimde "*süt-çiii*" diye seslenişi, anasından ayrı düşmüş bir buzağının ağlamaklı iniltisini anımsatırdı.

İşte tam o sırada mahalle, düşsel bir masal havasına bürünürdü. Batan güneşin en tepedeki pencerelere ve kiremitlere vuran kırık ışınları, dar geçitleri altın ve kızıl bir sisle doldurur; bu da taş ve tuğlanın haşinliğini yumuşatır, ahşap balkon kirişleriyle eski kapı camlarına sıcak bir yumuşaklık katardı. Alacakaranlıkta eve dönen-

ler adımlarını hızlandırdıkça, bu dar sokaklara daha da büyük bir sessizlik çökerdi.

Orta gelirli insanların yaşadığı, küçük tüccarların, zanaatkârların, kâtiplerin evlerinin bulunduğu bir mahalleydi bu. Evler küçüktü. Bazısı eski, biraz da çarpıktı, yılların yağmuruyla aşınmış, lekeli duvarları vardı. Daha sonra yapılanlar, göz alıcı beyaz badanası ve yeşil panjurları ile hemen göze çarpardı. Kimisi, duvarlarının üzerinde borazan çiçekleri ya da gür hanımeli salkımları olan avluların arkasına yapılmıştı. Kimisi de hizaya pervasızca meydan okuyarak öne çıkar, bu da sokağı girintili çıkıntılı hale getirirdi.

Hiç ummadığınız bir anda Unkapanı'nı karşınızda bulurdunuz. Yolu kesmiş gibi gözüken evin köşesinden döner dönmez önünüzde belirirdi. O gürültülü meydana her çıkışınızda şaşırıp kalır, beklenmedik bir keşif yapınış gibi bir duyguya kapılırdınız. Burası eski binalarla, harap dükkânlarla çevrili işlek ve kalabalık bir yerdi.

Ulah çobanlar tepelerden buraya kuzularını satmaya gelirdi. Köylüler bu meydana Kireçköy'ün ocaklarından çıkarılan kireç yüklü katırlarını getirirdi. Erzak ve öteberi alışverişini yapınış olan mahalle sakinlerini, kocaman sepetleri sırtlanınış hamallar takip ederdi. Eskiden özel bir un pazarı olan Unkapanı, giderek neredeyse her türlü malın satıldığı genel bir pazar haline gelmişti. Kalaylar, toprak kap kacak, pirinç, mercimek, canlı kümes hayvanları ve koyunlar, basma kumaşlar, patiskalar, denizkestaneleri ve kalamar, Arnavut kaldırımına serilen çuvalların, eşya sandıklarının ya da tezgâhların üzerine yığılırdı.

İşte dükkânlar ve yıpranmış binalardan oluşan bu ortamda, mal satan, pazarlık eden, tartışan insan kalabalığının kesintisiz uğultusunun kapladığı bu meydanın güneydoğu köşesinde, Şalom Mektebi'nin giriş kapısı vardı.

Bu iki katlı bina, Unkapanı'ndan yeni evimize giden sessiz arka sokaklara doğru uzanan dar bir avlu üzerinde dikiliydi.

Bir sabah çenemin altından kordonla bağlanmış, alnımı örten İngiliz şapkam, rahatsızlık verecek derecede temiz bahriyeli kıyafe-

tim ve kahverengi gıcır gıcır ayakkabılarımla, babamın elini sımsıkı tutarak, müdürle tanışmak üzere bu okula götürüldüm.

Üzerindeki aşınmış redingotu ve koyu renk bol pantolonuyla ılımlı bir adam olan "Mösyö Şalom", bizi zemin katındaki küçük bir çalışma odasında kabul etti.

"Demek genç adam bu! Toplama çıkarma biliyor demiştiniz, değil mi? Ve şimdiden okuyabiliyormuş, öyle mi? Eminim aramızda hiç sıkıntı çekmeyecek." Sonra o çalı gibi kaşlarının altında gömülü kalmış hüzünlü gözlerini bana çevirip, "Ama nasıl davranacağını öğrenmelisin. Öğretmenlerine itaat etmelisin, sınıfta da konuşmak yok!" diye uyardı, gri sakalını çekiştirerek.

Eski bir kanepenin ucunda, Sarika'nın haşin ellerinde ovalanan yanaklarımla kulaklarım hâlâ acıdığı için keyifsizce otururken, bu küçük ve havasız odanın ağır perdeli pencerelerinden, tiz sesleri ve heyecanlı kahkahalarıyla sabah teneffüsünü müjdeleyen çocuklara bir göz atmaya çalıştım.

Bu görüşmenin biteceği, babamın ayrılarak beni yeni kaderime terk edeceği andan deli gibi korkuyordum. Büyük evin bahçesinin tuhaf köşelerinde biten yabani otlar gibi, düşlerimi ve hayallerimi oluşturan şeyleri onun manastırı andıran dinginliğinden çekip çıkararak büyümüştüm. Benimki mucizeler ve heyecan verici düşüncelerle öylesine dopdolu bir dünyaydı ki, diğer çocukların arkadaşlığına hiç ihtiyaç duymamıştım.

Sınıfımız üst katta, binanın arka tarafındaydı. İki büyük penceresi, Bay Şalom'un dairesinden geçerek ulaşılabildiği için çocuklara yasaklanmış olan bir bahçeye açılıyordu. O bahçeye kimse giremezdi, bu yüzden de pencereden aşağı yanlışlıkla düşürülen çakı, sapan, bilye gibi her türlü hazine, müdürün küçük oğlunun, o kimsenin hazzetmediği ve herkesin çekindiği kızıl kafalı çocuğun oluyordu. Dört bir yanını sarmaşıkla örtülü yüksek duvarların çevirdiği, kabuklu dalları nicedir ihmal edilmiş tarhların üzerinden yayılarak uzanan kocaman bir çınar ağacının bulunduğu ve yıllardır kimsenin ilgilenmediği bu bahçe, yaban otları ve üzerinde

kuşların rahatça yuva kurduğu devasa çalılarıyla gerçek bir ormana dönüşmüştü.

Sıcak yaz sabahları ağustosböceklerinin tiz sesleri eşliğinde, toparlak yüzlü, kalın dudaklı genç bir adamın denetimi altında hep beraber "Perek"i* okurduk. Eski İbrani filozoflara ait kavranması güç aforizmaların İspanyolcası bile bizim anlayışımızın çok ötesindeydi:

...muçigan estudyo, muçigan savedurya;
Muçigan consejo, muçigan entendimyento...

...daha çok çalışır, bilgilerini artırırlar;
daha çok akıl danışır, anlayışlarını artırırlar;
daha nazik olur, barışı artırırlar;
o kendine iyi bir nam edindi, bunu kendisi için yaptı;
o kendisi için Yasa'nın sözlerini öğrendi,
o kendisi için öbür dünyada bir yer edindi.

Kelimeler kelimeleri kovalar, cümleler meydana gelirdi; cümlelerse alaylar halinde ilerleyen yabancı insanların aşina yüzleri gibi, düzgün bir sıra içinde birbirini kendiliğinden takip ederdi. Batıdan gelen baygın meltem, Vardar'ın bataklık ağzında eserken topladığı türlü şeylerin kokusuyla karışık, limanın kokusunu getirirdi açık camlardan. Göz kapakları ağırlaşır ve artık bir şey kavramakla mükellef olmayan akıl, mürekkep lekeli duvarlardan, önceki yıllarda okuyan çocukların küçük çakılarla isimlerinin baş harflerini kazıdıkları eski sıralardan çok uzaklarda gezinir dururdu.

Hiç de kolay olmayan bir dile attığımız ilk titrek adımları yönlendiren uzun boylu, esmer yüzlü melankolik Türk, bize dünyaya dair bilgileri vermekle yükümlü üç öğretmenin içinde benim en sevdiğim hocaydı. Selim Efendi, onu ilk gördüğümde en fazla yirmili yaşların sonlarında olmalıydı, ama tütünden sararmış kemikli parmakları, sigaralarını sararken ya da acı kahvesini yudumlarken

(*) Kutsal Kitap'ın ya da dinsel metinlerin bölümleri (çn).

titrerdi. Onun o iri, hülyalı kahverengi gözleri, başına buyruk ancak mütevazı mizacına beklenmedik bir letafet katardı. Uzun, kancalı burnunun kanatları duygularını yansıtan hassas aynalar gibiydi. Kürsüye benzer masasında şairlerden alıntı yaparken, bu burun kanatları bir açılır bir kapanırdı:

Bâğ-ı âlem içre zahirde safadır saltanat
Dikkat etsen manevî kavgaya cardır saltanat
Bu zamanın devletiyle kimse mağrur olmasın
Kâm alırsa adl ile ol dem becâdır saltanat
Kesbeder mi vuslatın bin yılda bir âşık anın
Meyleder kim görse ammâ bîvefâdır saltanat
Kıl tefekkür ey gönül çarhın hele devrânını
Ki safâ ise velev ekser cefâdır saltanat
Bu cihanın devletine eyleme hırs ü tamâ
Pek sakın İlhâmî zira bî-bekâdır saltanat *

Güzelliğinin farkına varamayacak kadar yabancıydık bu dile, ama Nona Plata'nın eski türkülerindeki gibi, ritim ve sesler beni kendine çekiyor, büyülüyordu. Renkle sesin birbirine karışarak tuhaf ve heyecan verici duygular uyandırdığı farklı dünyalara çağırıyordu beni.

Selim Efendi çok geçmeden benimle arkadaş gibi oldu ve durumuma özel bir ilgi göstermeye başladı. Sonsuz sabırla bana *elifba*yı öğretti, daha da büyük bir sabırla kamış kalemi nasıl yontacağımı, ucunu uygun açıda nasıl keseceğimi, yeter miktarda mürekkebi hokkaya nasıl dolduracağımı ve kâğıdı dizimde nasıl tutacağımı gösterdi.

"Aferin oğlum! Bu sayfa çok güzel yazılmış, sondaki şu iki satır hariç göze hoş geliyor. Kıyafeti güzel ama potinleri çamurlu bir adam gibi."

(*) İlhâmî mahlasıyla divan şiirleri yazan Sultan III. Selim'e (1761–1808) aittir (çn).

Kasvet ve sıkıntı vermek için koyulmuş katı sınıf kurallarına ve diğer talimatlara körükörüne itaat bekleyen diğer öğretmenlerin aksine, Selim Efendi sevecenliği ve anlayışıyla okul saatlerini güzelleştiriyordu. Her şeye diyecek bir sözü, her duruma uyacak bir hikâyesi vardı.

"Bu dili iyi öğren," diye tekrarlardı. "Bir laf vardır hani, dilin kemiği yoktur ama kemiği kırar."

Birinden ödünç aldığı kalemi geri vermemiş olan, ödevini yapacak kalemi de bulunmayan bir çocuğa kibarca şöyle demişti: "Nasreddin Hoca'nın *lira* hikâyesini biliyor musun Halfon?"

"Hayır Efendim."

"Bilmiyor musun? O zaman sınıfa da anlatayım." Kamış kalemlerin gıcırtısı hemen kesilir ve heyecanlı bekleyiş içinde birbirimize gülümserdik.

"Şu meşhur Nasreddin Hoca bir keresinde parasız kalmış. Pazara gidip bir sürü aptalca şey aldığından, alacaklıları ödeme yapması için sıkıştırıp duruyormuş. '*Valla*,' demiş Hoca kendi kendine "iyisi mi *kadı*ya gideyim, zaten arkadaşımdır, bakayım bir lira alabilir miyim ondan." Kadı, Hoca'yı kibarca karşılamış, ona ikramda bulunmuş, ricasını dinledikten sonra da, 'Hoca, şu divanın üstündeki şiltenin altına bir bak hele," demiş. Nasreddin Hoca şiltenin ucunu kaldırmış, altın bir lira bulmuş, çantasına koyup teşekkür ve dualar ederek Kadı'nın yanından ayrılmış.

"Aylar sonra kapıya dayanan ısrarlı alacaklılar Hoca'yı gene aynı durumda bulmuşlar, o da bir kez daha yardım istemek için Kadı'ya gitmeyi düşünmüş. Arkadaşı onu gene iyi karşılamış ve ağırlamış bir güzel. 'Para mı, olur' demiş Hoca'ya. 'Dostlar ne gün içindir? Şu divandaki şiltenin kenarını kaldır bakalım Hoca." Hoca kendine söyleneni yapınış. 'Aman Kadı!' demiş, 'Bunun altında bir şey yok.' 'Aldığın parayı geri koymuş muydun?' diye sormuş Kadı. Hoca geri vermediğini kabullenmek zorunda kalmış. 'O halde bulmayı nasıl ümit ediyorsun?' demiş Kadı."

Öğle teneffüsü için zil çaldığında, avluya çıkan dış merdivenlere üşüşürdük. Okulun kapıcısı Yuse, civarda oturan çocukların

evlerinden bir koşu gidip getirdiği sıcak yemekleri dağıtmak için bekliyor olurdu.

"Bu senin Hayim. Annenin bugün gönderdiği yemek çok güzel. Önce tatlını yeme ama. Bu senin Avramiko, ninen dedi ki bütün sebzeler bitecekmiş."

Tahta banklara, tuhaf sandıkların üstüne ya da avludaki yegâne ağacın yanında duran kocaman taşın üzerine kurulur, piknik yaparcasına yemeklerimizi yerdik. "Of, fasulye sevmem ben," derdi biri. "Başka bir şeyle değiştireyim şunu." Sonra yemeklerle tatlılar takas edilirdi.

Teneffüsün en parlak kısmı ise macuncunun gelişiyle başlardı. Çok geçmeden, dümdüz fesinin üzerindeki halkada dengelenmiş büyük tahta tepsisiyle yanımıza varırdı. Tepsisini üçayaklı sehpasına koyar koymaz da, çocuklar bergamotla tatlandırılmış yarım kuruşluk renkli macunları ya da kahverengi muşambaya benzeyen kuru kayısı ezmesi *pestil* tabakalarını almak için etrafında toplanırdı.

Külahın içindeki fındıkların sayısı tek mi çift mi diye bahislere girilir ya da büyük çocuklar tarafından *roşka* oyunu oynanırdı. *Roşka* dediğimiz şey, tekerlek şeklinde susamlı bir kurabiyeydi ve bahis için bulunmaz nimetti. Küçük bir parça kenardan kopartılır, *roşka* bir ucundan ağza alınır ve bahisçi başını yukarıda tutarak elleriyle dokunmadan onu yemeye çalışırdı. Genellikle kahkalar arasında, kurabiye daha yenilmeden kırılır ya da dağılırdı.

Bahçenin bir köşesinde, asmalı duvarın yanında heyecanlı bir *kaşaretas* oyunu oynanıyor olurdu. Eski Yunanlıların *astragaloi* dedikleri bu oyun, koyun ya da keçilerin topuk kemikleriyle oynanır ve çok rağbet görürdü. *Kaşareta* düz bir taşın üzerine atılır ve kemiğin dört olası düşüş şeklinden hangisine uyduğuna göre kazanılır ya da kaybedilirdi.

Bu oyunların ve bahislerin standart kazancı kalem uçları ya da mevsimi geldiğinde bol bol toplanan kayısı çekirdekleri olurdu. *Veintena,* yani bir çeşit puan, çekirdek ticaretinde para yerine geçerdi. Böylesi nakitle insan düdük ya da önemli sayılabilecek diğer

hazineleri değiş tokuş edebilir, hatta cezaları bile rüşvetle savuşturabilirdi.

O sıralarda diğer okullarda, okul kuralları çiğnendiği zaman çocukları cezalandırmak için hâlâ falaka kullanılıyordu. Demir bir çubukla tutturulmuş iki menteşeli halka suçlunun ayak bileklerine takılır ve belli bir süre öylece bırakılırdı. Şalom Mektebi'ninse daha modern fikirleri vardı ve ben okula başlamadan uzun süre önce bedensel cezalardan vazgeçilmişti. Bunun yerine suçlu, işlediği kabahatin ne olduğunu defalarca alt alta yazmak zorundaydı.

"Sulema, sabahtan beri yanındakiyle konuşuyorsun," derdi zarif aritmetik öğretmeni. "Yarına kadar üç yüz kere 'ben çok konuşuyorum' yazacaksın." Ama zavallı Sulema'nın bu satırları ille de kendisinin yazması gerekmezdi. Günahlar ve itirafları formül kadar standart hale getirilmişti. "Ödevimi yapmadım", "Küstah davrandım" ya da "Okula geç kaldım", sıradan suçlardı ve girişimci ruhlu çocuklar, üzerinde yüz adet bu cümlelerden yazılı kâğıtları stoklayıp piyasa fiyatına satarlardı.

Teneffüste Sulema, arz talep durumuna göre değişen piyasayı araştırır ve üç yüz satır için pazarlık ederdi. El yazısının şekli ya da düzgünlüğü ek bir kazanç getirmezdi. Cümle duruma uygunsa, herkes mutlu olurdu. "Okuldan kaçtım" gibi suçlar nadirdi elbette, bu satırların sipariş verilmesi gerekirdi ve lükse girdiği için de pahalıydı.

Öğretmenler cezalı çocuğun o satırları nadiren bizzat yazdığının farkındaydı. Değerli kalem uçlarından ya da sabırla biriktirilmiş kayısı çekirdeklerinden fedakârlık etmek, caydırıcı olacak kadar iç burkardı zaten. Cümlelerin ifadesi hiç değişmezdi. Aksi takdirde, öğrenciler arasında haklı bir öfke patlak verebilir ve saygı gösterilen geleneklerin sonunu getirecek bir devrime yol açabilirdi.

Nihayet uzun okul günü sona erdiğinde, asmanın altında bir sandalyeye oturup bizleri birer birer ya da küçük gruplar halinde yolcu eden Mösyö Şalom'un huzurunda avluda toplanırdık.

"Sulema sen gidebilirsin," diye seslenirdi, "ama yarın ödevini görmek istiyorum. Bakıyorum son zamanlarda işler yolunda değil.

Haleva, Boton, Navarro bugün çok gürültü yaptınız, hem de çok! Sizi biraz daha tutayım mı burada şimdi? Hadi bu seferlik gidin bakalım, ama bunu unutmayın!"

Civarda oturanlarımız, bizi eve götürüp kapıdan sağ salim girene dek ardımızdan bakacak olan Yuse'yi beklerdik. Silah yapımcısı Arnavut'un tezgâhı kadar büyüleyici, Unkapanı'ndaki dükkânında yere çömelip torna tezgâhında çeşit çeşit sigara çubuğunu çeviren çubukçunun çalışması gibi heyecan verici görüntülerin bulunduğu sokaklarda "iyi aile" çocuklarının oyalanmaması gerekirdi.

Fakat yumuşak başlı bir adam olan Yuse, evlerde çamaşır bastırmak için kullanılan büyük bir leğende tencereleri ve çaydanlıkları kalaylayan çingene bakırcıyı seyretmemiz için arada sırada Vardar Caddesi'nden yürümeye razı olurdu. Bakır leğenin ortasında durup iki tarafındaki tahta parmaklıklara tutunan çingene, içinde incecik kum taneleri bulunan bir bez parçasını çıplak ayaklarıyla kavrayarak saat çarkı gibi ileri geri sallanırdı. Bakırın yeterince cilalandığına kanaat getirince onu bir çukurda yıkar, ısıtır ve üzerine kalay serperdi. Sonra erimiş metali, leğen ayna gibi parlayıncaya kadar hışırtıyla yayardı.

"Haydi, gelin!" derdi Yuse. "İşini bitirdi artık; anneleriniz sizi bekliyor, benim de okulda işim var."

Nono hiç aksatmaz, evde beni bekliyor olurdu. Büyük evden taşındığımızdan beri, ikindi vakti bize uğramadığı tek bir gün geçmemişti.

"Anlat bakalım okulda neler oldu," derdi beni şefkatle bağrına bastıktan sonra. "Bugün ne yaptınız?" Ben de günün ufak tefek olaylarını tekrarlardım; oynadığımız oyunları, öğretmenlerin söylediklerini... "İyi gidiyorsun," derdi beni yüreklendirerek. "Bugün size zor şeyler öğretiyorlar, ama sabırlı olmalısın. Gülü seven dikenine katlanır." Sonra içini çekerek, "Bizim zamanımızda seninki gibi okullar yoktu, bak ben nasıl da cahil büyüdüm!" derdi.

Nono ve Nona Plata, Tia Grasya ve Bisnona ile birlikte kısa bir süreliğine başka yere taşınmışlardı. Artık Konak'tan bir adımlık mesafede, Türk arkadaşlarından kiraladıkları bir evde oturuyorlar-

dı. Hayat onlarsız aynı değildi evde. Akşamları, asılı gaz lambasının ışığında, yemek odasındaki masanın etrafında toplandığımızda eksiklikleri hissediliyordu. Bizimle gelmiş olan Sarika bile onların yokluğuna pek alışamamıştı.

"Ecel bizi ayırıp da özlemini çektirmesin! *Çelebi* bu çorbaya bayılırdı, tam da istediği gibi olmuş," diye söyleniyordu servis yaparken.

Akşamlarımızı geçirdiğimiz yemek odası alafranga döşenmiş, oldukça hoş bir yerdi. Annemle babamın zihnini meşgul eden tüm kaygılar, her zamanki güler yüzlerinin ardında saklanıyordu. Babam, körüğü astımlı ve kamışları hırıltılı olan köhne bir harmonyumu ortaya çıkarmıştı. Yemek bitip de masa toplandığında, Paris'teki uluslararası fuara gittiği sırada öğrendiği eski Fransızca şarkılardan birini çalıyordu bir süre. Napolyon döneminin neşeli marşları, komik opera parçaları ya da Viyana valsleri akşamlarımızı hareketlendiriyordu.

Bir gün, babam ikindi vakti eve gelir gelmez düzgünce sarılınış bir paket verdi elime. "Bu sana," dedi, "sanırım çok beğeneceksin." Kenarları yaldızlı, kapağı çok süslü olan, güzel bir ciltli kitaptı bu. O zamana kadar kim bilir kaç saatimi, babamın kitapları arasında bulduğum iki ciltlik eski Fransızca ansiklopedik sözlüğün sarı sayfalarına dalarak geçirmiştim. *Esrarlı Ada* ise tek başıma okuduğum ilk Jules Verne kitabıydı ve beni tamamen esir aldı.

Alışık oldukları konfor ve lüksten mahrum bir halde, vahşi bir yeri yaşanır hale getiren o cesur karakterlerin hikâyesine hayran kalışım bir yana, o kitap benim için ilmin nelere kadir olduğunu gösteren iyi bir örnek oldu. Deniz kazazedelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için ürettikleri teknik ıvır-zıvırı anlayamasam da, bilimsel düşüncenin o değişmez mantığını sezebiliyordum.

Yeni hayatımıza alışmam uzun zaman aldı. Her sabah okula gitmek zorunda oluşuma isyan ediyordum. Kara kürsülerin karşısındaki tahta sıralarda harcanan uzun saatler inanılmaz sıkıcıydı ve beni hayallere sürüklüyordu. Çabuk öğreniyordum, o bitmek bilmez tekrarlarla alıştırmalar beni usandırıyordu.

Histoire Sainte, yani din dersinde, Tanrı'nın beyaz sakallı, bol elbiseli, muhterem bir adam olarak gösterildiği ince, resimli bir kitaptan okutulan Kutsal Kitap hikâyeleri, bende sayısız şüphe uyandırıyordu. Çok geçmeden öğretmenlerime soru sormamayı öğrenmiştim, hatta bana öğretmeye çabaladıkları o yaradılış teorisi mantıksız ve şaşırtıcı göründüğünde bile. *Varandado*da gürüldeyen ateşin yanında babamla geçirdiğimiz kış sabahları geçiyordu aklımdan, onun dünyasını merak ve coşkuyla, az çok sezebildiğimi anımsıyordum. O dünyada, Buena'nın Yehova'sının rastgele kaprislerini aşıp geçen kozmik bir ahenk vardı.

Ayrıca, bu ilk gittiğim okulda, zaman zaman en vurdumduymaz çocukların bile neşesini kaçıran, anlaşılması zor, kederli bir hava çörekleniyordu üzerimize. Bu, Bay Şalom'un tavırlarında, gözlerindeki yaslı umutsuzlukta, zehir zemberek dilli, dağınık saçlı karısının hırçınlığında da olan bir şeydi, adamcağız sanki dayanılmaz bir yük taşıyor ve bunun altında eziliyordu.

Aileye musallat olan acı bazen fısıltılarla konuşuluyor, ya da yazı dersinin sessizliği içinde müdürün ayaklarını sürüyerek aşağıdaki odada huzursuzca dolaşması duyulduğu zaman büyük çocukların bakışlarından seziliyordu.

"Oğlunun meselesi yüzünden."

"İstanbul'a bir dilekçe daha gönderdi. Selim Efendi'yi yazarken gördüm."

"Sence şansı var mı?"

"Şş! Sessiz konuş."

Anlaşılan, Bay Şalom'un büyük oğlu David, küçük yaştan itibaren avukat olmak istemişti. Babası ilk başlarda çocuğun meslek seçiminden pek memnun kalmamıştı. Onun tercihi, oğlunun kendi izinden gidip öğretmen olmasıydı. Ama David onun ilk çocuğu, göz bebeğiydi ve şu avukatlık meselesinde o kadar ciddiydi ki, sonunda onu hazırlanması için bir Türk okuluna göndermişti. Çocuk çalışkan ve usluydu. Dersleri çok iyiydi ve çok geçmeden hem dil hâkimiyeti ve kullanımı, hem de dersleri idraki bakımından tüm arkadaşlarını gölgede bırakmıştı. Şeref listesine girerek mezun ol-

duktan sonra da İstanbul'daki hukuk fakültesinde burs kazanmıştı.

Bay Şalom'un duyduğu kıvanç ve mutluluk sonsuzdu. David'in geleceğinden son derece emin bir biçimde söz ediyor, onun devlet hizmetine gireceği günün ve aileye kazandıracağı şöhretin hayalini kuruyordu. Olaylar umutlarını haklı çıkarır gibi olmuştu. David başarısını payitahtta da muhafaza ederek, nüfuzlu görevlilerin oğulları arasında gıpta edilecek bir ün kazanmıştı. Öğretmenleri de onu sevip sayıyor ve ondan gelecek vaat eden bir genç olarak bahsediyorlardı. Bay Şalom'a yazdıklarına göre o, başarılı olmasını kaçınılmaz kılan, doğuştan bir yetenek ve kişisel cazibeye sahipti. David de eve yazdığı mektuplarda en taze başarılarından ve gelecek planlarından coşkuyla söz ediyordu. Pek çok arkadaş edinmişti ve bunların çoğu, öğrenimi biter bitmez kendisine yardım etmek istediklerini belirtiyorlardı. Yakında her şey yoluna girdiğinde ailesi de yanına taşınabilecekti. David, anne ve babasından ayrı olmaya katlanamıyordu çünkü.

Sonra bu masmavi, güneşli gökyüzünden bir yıldırım düşmüş; kırmızı mühürlü, resmi damgalı, David'in yıkıcı fikirleri yüzünden ülkeden sürüldüğünü söyleyen o resmi tebligatın bulunduğu bir zarf gelmişti. Ülkeden sürülmüştü David.

Zavallı babası nerdeyse aklını yitiriyordu. Dilekçeler, paşalara yazılan acıklı mektuplar, rüşvetler, başvurular ve yalvarışlar işe yaramamıştı; kapılar hep yüzüne kapanmış ve bu büyük elem gelip omuzlarına çökmüş, acı gözlerine yerleşmişti.

Sultan Hamid'in eli gerçekten ağırdı. Yıldız Köşk'teki o hain yaşlı adam böylesine acımasızdı işte. Aslına bakılırsa, bizim okul müdürü oğlunu bir daha göremeyecek olsa da, kellesi bağışlandığı için şanslı bile sayılırdı. Öyle ya, nice insan daha hafif suçlar nedeniyle bir daha güneş yüzü görmemek üzere ansızın ortadan yok olmamış mıydı?

YEDİ

KURAKLIK

"Gürültüden mi uyandın, oğlum? Korkma, Paskalya sadece." Uykum çan seslerine karışan tabanca patlamalarıyla bölünmüş, babam da beni yatıştırmak için odama gelmişti.

"Neden ateş ediyorlar baba?"

"Bu bir gelenektir. Rumlar Paskalya'nın gelişini böyle kutlar." Sonra, gülümseyerek Boileau'nun bir sözünü tekrarladı, *'Pour honorer les morts font mourir les vivants.'* Ölüleri kutsamak için yaşayanları öldürüyorlar."

Açık camların altındaki Vardar Caddesi'nden evlerine dönmekte olan kilise müdavimlerinin kahkahaları ve selamlaşmaları geliyordu.

"Kristos Anesti, Panayot!"

"İsa dirildi, Yani! Bugün bize gel."

Sabri Paşa'daki büyük evde saati belli eden ve ev ahalisinin işlerine çekidüzen veren, müezzinin sesiydi. "Buena, Küçük Türk ikindiyi okuyor!" derdi Nona Plata. "Akşam yemeğini hazırlama vakti gelmiş." Ya da "Akşam ezanı Sarika, masayı kurmaya başlasan iyi olur. *Çelebi* birazdan gelir."

Turkito, yani Küçük Türk dediğimiz müezzin, günde beş kez "Allah'tan başka Tanrı yoktur, Muhammed onun elçisidir" diye seslenmek için minarenin dönen merdivenlerini çıkardı. Gün doğarken, öğle vakti, ikindi vakti, gün batımında ve iki saat sonra o ahenkli sesiyle müminleri namaza çağırırdı.

O sıralar Kamara yakınlarındaki Rum mahallesinde oturduğumuz için, civardaki kiliselerin çan sesleri hiç alışamadığım bir gürültüyle sokaklarda yankılanırdı. Ayin saatini gösteren üç monoton çan sesi ya da kafamda tütsü kokusu ve ürkütücü Rum cenazeleri görüntüleriyle özdeşleştirdiğim kederli tek bir vuruş, bana belli belirsiz bir huzursuzluk verirdi.

Daha önce hiç cenaze görmediğimden değil. Büyük evin *şahnişi*nden, müminlerin sırtladığı, yeşil örtüye sarılı Müslüman tabutlarının mezarlığa doğru taşınışı defalarca izlemiştim. Yoldan geçen Müslümanlar durur, cenaze alayına katılırlardı. Ölüye saygılarını göstermek ve taşıyıcıları rahatlatmak için tabuta biraz da kendileri omuz verir, sonra yerlerini başkasına devrederlerdi.

Ama bir cesedin dehşet verici görüntüsünü ilk kez, Vardar Caddesi'ne bakan pencerelerden görmüştüm. Çanlar çalarken cenaze alayını seyretmiştim; uzun bir haç taşıyan beyaz cübbeli bir çocuk, tütsülükleri sallayan ve ilahi okuyan papazlar, tabutun kapağını yukarı kaldıran siyah elbiseli biri, mevtanın yakınlarınca sırtlanmış üstü açık tabut, tabutu taşıyanların her adımında yavaşça sarsılan mevtanın o dehşet verici, balmumuna benzeyen yüzü...

"O pencereden uzaklaş. Böyle şeylere bakmak iyi değildir," derdi annem elimden tutarak. Bahçenin köşesindeki incir ağacının en alçak dalında ata binmiş gibi otururken aklımdan vızır vızır geçen tuhaf sorulara bir formül bulmaya çalışırdım. Ölüm neydi? Buena'nın ruh dediği, bizden ayrılıp gökyüzüne giden o şey neydi? Tabutun içindeki ölünün görüntüsü neden içimde öyle duygular uyandırmıştı? İnsanın hissedip de dile getiremediği ne çok şey vardı!

Ama karanlık düşünceler baharın büyüsüne uzun süre dayanamazdı. Parlak çimenler şimdiden lalelerin kırmızı ve sarısına, sümbüllerin beyaz, mavi ve pembesine karışırdı. O tatlı akşam melteminde kara gözlü nergisler, kuşların güneşe söylediği neşeli ilahiyi onaylıyormuşçasına hafifçe baş sallardı. Şehir kış aylarının uyuşukluğundan silkinir ve canlanan toprağın kokularına gebe olan

o ılık havanın rehavetinde, Vardar rüzgârlarının şiddetli uğultusu akıllardan silinip giderdi. Havanın yumuşaması ve dalların filizlenmesiyle beraber, dedem huzursuzlaşmaya başlardı.

"Taşraya gitmem gerek, yarın Kılkış'a gidiyorum."

"Daha çok erken. Yılın bu zamanı ne yapacaksın Kılkış'ta?" diye sorardı babam.

"Ne kadar ürün ekilmiş, kış mahsulü ne âlemde bir bakayam," diye yanıtlardı.

Herkesin ilgisi ve sevgisiyle kuşatılmış bir halde mutlu ve memnundu dedem, ama içindeki o özgürlük ruhu ancak çıktığı yolculuklarla ve çok yakından tanıdığı köylerin, köylülerin yalınlığıyla tatmin olurdu.

Bir öğle vakti okuldan döndüğümde morali çok iyiydi. "Bu mevsim iyi geçecek Salamo," diyordu babama. "Bu sene iki yıl öncesine göre daha çok ekili arazi var Avret Hisar'da. Bir yağmurumuz eksik, tarlalar biraz kuru, ama düzelir. Düzelir."

Gerçekten kurak bir bahar mevsimiydi. Sarika'yla ben her akşamüstü bahçeyi sularken babama yardım ediyorduk. O kuyudan kovalar dolusu su çekiyor, ben de bu suyu süzgeçli sulama kovasına boşaltıp taşımakla uğraşıyordum.

"Daha getireyim mi baba?"

"Çok daha fazlası lazım! Toprak suyu iyice çekmezse, sulamak bir işe yaramaz."

Ama henüz endişelenecek bir durum yoktu. Yağmur tam zamanında indirecekti. Birkaç mevsim önce de, herkes ürünün mahvolacağını düşündüğü sırada aynısı olmamış mıydı?

"Nedir kuzum seni rahatsız eden?" diye sordu Nono. "*Keyifsiz* gibisin, neşen kaçmış. Anlat bana."

"Yok bir şey Nono," dedim kendim de pek inanmayarak. Odadan ayrılıp incir ağacının en sevdiğim dalına tırmanışımı izledi gözleriyle.

Mutsuz ve keyifsizdim. Üzerime kara bir bulut gibi, dayanılmaz bir nostalji çökmüştü, beni rahatsız ediyor, bitap düşürüyordu.

Ansızın bakırcıların çekiç vuruşlarına, tıngır mıngır geçen arabaların gürültüsüne, yolun karşısındaki meyhanenin uğultusuna, gürültülü salonlarından geceye bangır bangır yayılan şarkılara katlanamaz olmuştum.

Müziği sevmediğimden değil. Akşam erken saatte devamlı müşteriler o güzel koroya kendi seslerini katarak ve uydurarak şarkılara dalarlardı. Ancak vakit ilerledikçe tempo değişirdi. Yere vurulan ayaklar ve tokuşturulan kadehler zamanı geçmek bilmez hale getirir, sesler boğuklaşır, şarkıcılar sözleri şaşırmaya başlardı.

Ta horepsome ki ta piume, ki ta pandrepsome.

Dans edecek, içecek, evleneceğiz.

Bu neşe ve kahkahanın kırılan şişelerle, kavgaya tutuşan sarhoşların yüksek sesli küfürleriyle sonlandığı da olurdu.

"*Na spas ta kokalo*!" "Kemiklerin kırılsın köpoğlu köpek! Kes bağırmayı."

"Atın şunu dışarı."

Uykumdan sıçrayarak uyandığımda, hep eski mahallemizdeki o tanıdık sesi, Aliço'nun kâh o haşin Arnavut dağları gibi soğuk ve kasvetli, kâh yeşil vadilerden akan dereler gibi şen şakrak kavalının sihrini anımsardım.

Birkaç gün sonra Nono, "Biliyor musun yakında annen doğuracak," diye fısıldadı kulağıma. Başımı salladım. Biliyordum, Sarika bana söylemişti. Bir sabah, o oturma odasının tozunu alırken, ben de okula gitme telaşıyla koşuşturup bir yandan da anneme laf yetiştiriyordum. Bana bakmış, başıyla benimle yalnız konuşmak istediği zamanlardaki gibi bir işaret yapmıştı.

"Anneciğini tam da hamileyken ve tüm sıkıntılardan uzak kalması gerekirken incitmek mi istiyorsun?" diye sormuştu giriş kattaki büyük, karanlık mutfakta. Sesimi çıkarmadan öylece durmuştum.

"Ona nazik davranmalısın. Hamile kadınların üzülmesi iyi değildir."

"Ne zaman doğuracak peki?"

"Birkaç ay içinde herhalde, ne bileyim ben! Şimdi koş git ve uslu bir çocuk ol."

"Sarika, söylesene bebek doğurmak acı verir mi?"

"Evet, ama endişelenme. Tanrı başında bekleyip anneyi korur."

Kız kardeşim Elda benden dört yaş küçüktü. Laure ise yürümeye daha yeni başlamıştı; oyuncaklarımı ondan saklıyor ya da kırılmalarına sessizce seyirci kalıyordum. Arada bir Elda ile oynamaya tenezzül ediyordum, tabii bu oyunlarda ağaçlara tırmanmak, kileri karıştırmak ve küçük bir kıza yakışmayacak itiş kakışlar yoktu. Dokuz yaşında olmanın verdiği boy ve akılla, ikisine karşı da hoşgörülü bir ağabey tavrı takınıyordum.

Günlerce bu yeni bebek işini düşünmüştüm. Ama hiçbir şey olmamış da hayat alışıldık biçimde devam ediyormuşçasına, bebekler kafamda soru işareti olmaktan çıkmıştı. Artık vakit çok yaklaşmıştı.

"Bir süre gelip bizimle oturmak ister misin?" diye sordu Nono. Çok mutlu oldum. Bavulum hazırlandı, büyük bir heyecanla ihtiyacım olabileceğini düşündüğüm şeyleri almak için çekmecelerimin altını üstüne getirdim. Bir *hamal* tutuldu, eşyalar yüklendi. Çok geçmeden dedemle beraber Vardar Caddesi'nden, onun evine doğru yürürken buldum kendimi.

Tanıdık sokak manzaraları ve seslerinin o sıcak dostluğuyla, dedemin evinde bir kez daha kendimi oralara ait hissettim. Bu ani rahatlama ve hoşnutluğun nedenlerini sorgulayamayacak kadar küçüktüm. Tekrar Nono ve Plata Nine'yle bebekliğimden beri yetiştiğim çevrede oturmak ne hoştu! Evlerinde sessiz bir huzur, tıpkı büyük evin *varandado*sunun doğu yakasındaki gibi yalın bir hava vardı.

Caddenin karşısında avukatların, kâtiplerin ve Konak'ta görülecek işleri olan *çorbacı*ların toplandığı kahvede duran ve kahkaha çiçeğine benzeyen gramofonun Türkçe şarkılardan oluşan geniş

repertuarı, hem müşterileri hem de yoldan geçenleri büyülüyordu. Kur'an alkollü içkileri yasakladığından, inancı kirleten bir simge olan şaraba düzülen methiyeler ve âşıkların sitayişleri, günün her saatinde ve gece geç vakitlere kadar sokaklara yayılıyordu.

Ama Türk müziği daima hazin ve ağırdı, kendilerini hiçbir yere ait hissetmeyen göçebelerin o kendine özgü nostaljik tınısıyla yüklü olan ve zihinlerde üzüntüyle Turanlı atalarının gezip dolaştığı bozkırları canlandıran bu müzik, içinde mutlu ve güvenli olduğum bir dünyayı anlatırdı.

Kitaplarım ve omzumda asılı çantamla her sabah evden yalnız çıkıyor ve Vardar Caddesi'nde durup beni okula götürecek tramvayı bekliyordum. Yuse artık akşamları bana eşlik etmiyor, eve dönerken acele etmem için sokaklarda çekiştirip durmuyordu. Dükkânlar, mağazalar, sallana sallana yürüyen insanlar, artık yakından görebileceğim heyecan dolu dünyalardı. Kendimi birden büyümüş hissettim.

Bu yeni tattığım özgürlük, vitrinlerinin ve açık kapılarının önünde büyülenmiş gibi durduğum zanaatkârlara karşı yoğun bir hayranlık duygusunu da beraberinde getirdi. Ellerimle bir şeyler yapma ihtiyacı duyuyordum. Demirci ocağının önünde ter döken, kıvılcım yağmuru altında, örs üzerinde sıcak demiri döven bir nalbant olmak istiyordum. Mis kokulu keresteleri rendeyle düzleştiren bir dolap imalatçısı olmak istiyordum. Sihirli keskisinin altında ceviz ağacından parçaları güzel ve düzgün bir yaprağa dönüştüren bir oymacı olmak istiyordum.

Bütün bu arzuları dedeme anlatabilirdim, ama o tedirgin ve endişeliydi. Taşradan üzücü haberlerle dönmüştü.

"Salamo," demişti babama, "Yakında yağmur yağmazsa ürün mahvolacak. Toprak kavrulmuş."

Hava durumu en büyük tasamız olmuştu. Ben bile tek bir bulutun olmadığı gökyüzünü tarayıp duruyordum. Nono sabahları, ferahlık ve umut getirecek doğu rüzgârının en küçük bir belirtisini arar olmuştu. Güneş her sabah amansızca göz kamaştırıyordu.

"Bu bir hafta daha böyle giderse," diyordu dedem, "önümüzdeki sezonun ekinleri için yeterli bir hasat olmayacak." Babam her öğlen taşradan gelen yolcuları karşılamaya istasyona gidiyordu.

"Yağmur yağdı mı?" diye kaygıyla soruyor, onlar da üzgün üzgün kafa sallıyorlardı.

"Hayır, tek bir damla bile düşmedi!"

"Nono, durum çok mu kötü?" diye sordum. "Yiyecek ekmek kalmayacak mı?"

"Kötü. Yoksullar acı çekecek, bu kış köylülerimizin karın doyuracak ekmeği olmayacak. Onlar için endişeleniyorum," dedi ve sustu. Sonra devam etti, "Biliyorsun ki oğlum, servetimizin kaynağı köylülerdir; biz sadece onlara yardımcı oluyoruz. Onlar önemli adamlardır. Senenin birinde, sen küçücüktün o zamanlar, yağmur yağmadığı için hasat mahvolmuştu. Köylü ekmeksiz kaldı. Baban ve ben yurtdışından un getirttik ve Avret Hisar'da köylülere dağıttık. Onlara tohum da bulduk. Ama bu sene bunu yapamayız."

Dedemin evinin hemen yan tarafında bir evliyanın mezarı vardı. Bu kutsal yere bakan ayakkabı tamircisinin önünde oyalanır dururdum. Ak sakallı, yaşlı bir adamdı, sarığı onun Mekke'yi görmüş bir hacı olduğunu gösteriyordu. O kutsal şehre kadar uzun ve çetin bir yolculuk yapmıştı. Kâbe'yi yedi kere tavaf etmiş, Cennet'ten inmiş olan Hacer-ül Esved'i öpmüş ve Zemzem kuyusunun mucizeler yaratan suyundan içmişti. Artık türbedarlık ederek Cennet'teki mekânını sağlama alıyordu.

Her sabah erkenden gelir, üzerine iri gümüş harflerle Kuran'dan bir ayet işlenmiş olan yeşil Kisve'yle örtülü mezarın tam ortada "deve hörgücü" gibi durduğu bu küçük odanın kırmızı kil zeminini süpürürdü. Türbenin çam kapısının hemen dışındaki dar kaldırımda, mahallelinin yıpranmış pabuçlarını tamir ederek hayatını kazanırdı.

Bir öğle vakti okuldan dönerken onu izlemek üzere durdum. Sessizce gülümseyerek bana selam verdi ve üzerine balmumu sürdüğü bağı bir kenara bırakarak yüzündeki teri sildi.

"Hava sıcak," dedim. "Yağmura fena halde ihtiyacımız var. Dedem diyor ki bir hafta daha böyle giderse hasat mahvolacakmış." Sarığının altından bana baktı. "Kör kuşların yuvasını Allah yapar, evlat," dedi. "Allah büyüktür; bize rızkımızı verir."

Bir anda Sabri Paşa'daki cami gözümün önüne geldi. Şeyh Hamdi de böyle konuşurdu. "*Allah büyüktür*!"

Yaşlı tamirciyle konuşmamdan birkaç gün sonra, Sabri Paşa'da yürürken aklıma bir fikir geldi. Eski sokağımızdaki Bisnona'nın evinden öteye çok az giderdim, ama o gün bastırılmaz bir merak duygusu beni Konak'a yöneltmişti. Tamircinin sözleri aklıma geldiğinde Şeyh Hamdi'nin camisinin önündeydim. "Kör kuşların yuvasını Allah yapar," demişti. "Allah büyüktür." Sesinde öyle bir güven, gözlerinde öyle duru bir inanç vardı ki! Acaba Allah, Yehova'dan ya da Rumların Tanrısı'ndan daha mı kuvvetliydi?

Cami avlusunun girişine yakın, kaldırıma taşan, demir parmaklıklı büyük bir cumba vardı. Bu demir çubukların orasına burasına daima eski bez parçaları bağlanırdı. Bir keresinde Nono'ya onlar hakkında soru sormuştum.

"Bu bezler neden orada?"

"Türklerin bir inancıdır bu," diye açıklamıştı Nono. "Birinin bir isteği, arzusu olduğu zaman buraya gelir, pencereye bir bez parçası bağlar. Bu bir dua şeklidir."

"Dileği olur mu peki Nono?"

"Bazısının olur, bazısının olmaz herhalde."

"Emin değilsen neye yarar?"

"İnsanın kendisini iyi hissetmesini sağlar, tabii buna inanıyorsa."

Bana fikir veren şey de işte bu bir tutam rengârenk çaputtu. Mendilimden bir parça yırttım, cumbanın önüne gelerek köşedeki çubuğa güzelce düğümledim. Kendi cüretime şaşıyor, etrafta beni gören oldu mu diye sağa sola bakınıyordum. Seyrek sakallı, buruşuk yüzlü yaşlı bir dilenci, gururlu bir ağırbaşlılıkla kalın sopasına dayanmış, girişin yanında duruyordu. İlgisiz ve hareketsiz bir

biçimde, ahşap bir heykelin ruhsuz bakışlarıyla beni seyrediyordu. Oradan uzaklaşırken kafam karışmış, yüzüm kızarmıştı.

İnsanın bir çaput bağlaması yeterli mi acaba, diye merak ediyordum. Söylenmesi gereken sözler de var mıydı? Müslüman değildim, Allah beni dinler miydi? Kör kuşlar da Müslüman değildi, ama onların yuvasını yapıyordu. Hem yağmur herkesin yararına olacaktı.

İşte kardeşim Moris, göklerin öfkeli göründüğü böyle bir yılda doğdu. Onun gelişi hepimizi sevindirdi, Bisnona ve Tia Grasya bir değişiklik olacağı tahmininde bulundular. "Bir erkek çocuk," dediler, "erkek çocuk iyiye alamettir." Mutlaka iyi şans getirecekti. Kavurucu güneşe ve solup giden ürüne rağmen umudu kesmeyip gülümsemeye devam ediyorlardı.

Kılkış'taki Bulgarlar ikonalar, haçlar ve kutsal hatıralar eşliğinde uzun bir alay halinde Sveti Yorgi Kilisesi'nin bulunduğu dik yamaca çıkmışlardı. Bütün gece nöbetleşe ilahi okumuş ve kuraklığa son vermesi, tarlaların susuzluğunu gidermesi için Kutsal Bakire'ye hararetli dualar etmişlerdi.

Selanik'teki her sinagogdan tellallar gelip Yahudileri şafaktan önce uyandırmış ve hep birlikte yağmur duasına gitmişlerdi. Her bir kilisenin çanı özel ayinler için çalıyor; şehirden, köy ve kasabalardan, Müslümanların, Yahudilerin, Hıristiyanların dudaklarından tek bir yakarış duyuluyordu. "Rabbim, bize merhamet et. Ekmek bulabilmemiz için bize yağmur ver."

Ama "yer demir, gök bakırdı". Amansız güneş parlamaya, doğunun kül rengi berraklığından doğup, alaycı renk cümbüşüyle batmaya devam ediyordu.

Kısmet! Köylüler gelecek kış da mağdur olacak, İştira'daki işçiler kemerlerini biraz daha sıkmak zorunda kalacaktı. Dert her zaman garibanı bulurdu zaten.

Bütün umutlar sönmek üzereyken en sonunda rahatladık. Bir gün batı ufkunda bulut kümeleri göründü ve bu kümeler göğe yayılırken güneşin harareti yavaş yavaş söndü. Toprağa can veren

yağmurlar yumuşak ve istikrarlı bir biçimde yağarak umudumuzu tazeledi. İştira sevinçli bir bekleyiş içinde hareketleniyordu. Hamalların çıplak ayakları Meydan'ın serin çamurlarına batıp çıkarken adımları daha bir canlanıyor, araba sürücülerinin sesleri atları sakinleştiriyor, yüzler gülüyordu.

Haberleri ilk ağızdan duymak için apar topar taşraya giden dedem, kısa süre sonra sevinç içinde geri döndü. Durum sanıldığı kadar kötü değildi. Bazı bölgelerin çok hasar gördüğü doğruydu, ama diğer pek çok bölge normal hasadını yapabilecekti. Üç evde de büyük bir coşku vardı ve herkes dedemin "umudumu asla yitirmemiştim" laflarına itiraz ediyordu. Bisnona Miriam "Sana söylemiştim!" diyor ve bir erkek çocuğun doğumunun iyiye alamet olduğunu bir kez daha açıklıyordu.

Ve zaman geçtikçe taşradan gelen haberler Bisnona'nın kehanetlerini, Nono'nun iyimser fikirlerini doğruladı. Yaz gelmişti. Kış buğdayının iri ve dolgun başakları altın rengine dönmeye başlamıştı bile. Uzun mısırlar bol ve etine dolgun koçanlar veriyor, susam ve darı umut vaat ediyordu. Çok yakında tren vagonları ve sallana sallana giden at arabaları ile şehre gelecek bereketin beklentisiyle, baharda duyulan endişeler unutulmuştu. Ancak 1902 yılı, sona ermeden başka felaketler de getirecekti.

Yine annemlerle Kazancılar'da oturuyordum. Dedemin bana verdiği birkaç alet edevat ve kilerde bulduğum eski tahtalarla, zamanın büyük bir bölümünü incir ağacının altına yerleştirmeyi düşündüğüm bir sıra ve masa yaparak avluda geçiriyordum. Kıymıklardan, yaralı bereli ellerden ve testereyle uçurulmuş parmaklardan korkan annem, yaptığım işi pek tasvip etmiyordu. Ama bu uğraş bana mahalleden duyduğum hoşnutsuzluğu unutturuyordu; tembihlerden ve dikkatli olacağıma dair yemin billah verdiğim sözlerden sonra işe devam etmeme müsaade edilmişti.

"Lütfen Sarika, aşağı gel de şu tahtayı tutuver bana," diye yalvarıyordum. Toplumsal sınıfımızın adabı muaşeretine yakıştıramadığından ellerimle bir şeyler yapmama karşı çıkan Sarika, isteksizce

razı oluyordu. "Ne bu şimdi? Marangoz mu olmak istiyorsun?" diye soruyordu. "*Çelebi* sana güzelce boyanmış bir sıra alabilirdi pekâlâ. Baksana, üstüne oturulacak kadar sağlam bile değil bu." Aslında, kapı komşumuz yoğurtçu Murat yardımıma koşana kadar şaheserimin sallandığı ve çökmek üzere olduğu doğruydu.

Bizim kuyunun tam üstünde, avluyu onun dükkânının arka bahçesinden ayıran küçük kapılı bir bölme vardı. Arada bir, ufak tefek işlerle meşgul olan Arnavutların sesini duyduğumda o kapıya vururdum ve her iki taraftaki sürgüleri açardık.

Kuyunun üzerinden onun tarafına geçmeme yardım ederken, "Dikkat et de düşme," diye beni uyarırdı. Sarika çok rahatsız olurdu ama ben gene de Murat'ın büyük kahverengi çömleklerde yoğurt yapışını izlemeye giderdim.

Haziran başlarında bir sabah, o korkunç olay oldu. Babama yaptığım sırayı ve Murat'ın bana nasıl yardımcı olduğunu anlatıyordum ki ev sallanmaya, oturma odasının tabanı ayaklarımızın altından kaymaya başladı. Sandalyeler, masa, köşedeki ağır kanepe, giderek şiddetlenen çılgın bir dansa koyuldu. Çini sobanın üzerindeki saksıya dikili palmiye, geniş yapraklarını açmış, acı çeken bir kuş gibi altlığının üstünde fırıl fırıl dönüyordu. Dehşet içinde babama baktım. "Korkma!" diye bağırdı. "Olduğun yerde kal. Birazdan geçecek."

Açık pencereden yan taraftaki çatının, kocaman bir el onu alt etmek istiyormuşçasına ileri geri sallanışı görünüyordu. Büyük çerçeveli bir resim duvardan fırlayıp yere çarptı. Kapkara soba borusu da güm diye yere inince bir is bulutu yükseldi. "Sarika, sakın dışarı koşma!" diye seslendi babam. "Olduğun yerde kal."

Şehirde bir yaygara koptu; dehşete kapılmış insanların çığlıklarından, köpeklerin ürkütücü ulumalarından, kırılan cam ve kiremitlerin seslerinden oluşan ve insanın içine işleyen derin, boğuk bir gürleme, şiddetle sarsılan yerin iniltisini bastıran bir hengâmeydi bu. Duvarda zemine doğru uzanıp genişleyen incecik, yılankavi bir çatlak oluştu. Sıva parça parça ayrıldı, un ufak oldu. Kız kardeş-

lerimin ağlamasını, annemin de onları yatıştırmaya çalışan sesini duydum.

Zaman durmuş gibiydi, saniyeler sonsuza uzuyordu. Emin adımlarla üzerinde yürüdüğümüz toprak, o sağlam zemin sarsılıp sallanırken, insanın metaneti, güvenlik duygusu bir anda kayboluveriyordu. Artık hiçbir şey sağlam olmayacaktı.

Nihayet, korkudan tir tir titreme gibi son bir sarsıntıyla sonu geldi ve taş toprak yine hareketsiz kaldı. Bunu ani bir sessizlik izledi, gürültü patırtıdan daha ürkütücü bir sessizlik...

Oturma odasında toplanmış hasarı inceliyorduk. "Ciddi bir şey yok," dedi babam gülümseyerek. "Herkesin evde kalmasına sevindim. En büyük tehlike sağdan soldan bir şeyler düşerken dışarıya koşmaktır." Sonra aşağıya seslendi: "Sarika, iyi misin? Yukarı gelsene."

O süre zarfında mutfakta olan Sarika merdivenleri sendeleyerek çıktı. Yüzü küle dönmüştü, korkudan faltaşı gibi açılmış gözlerinde cam gibi bir bakış vardı. Kendini nihayet aramıza attığında feryat figan ağlamaya başladı. Derinden sarsılmış, yüzü solmuş olan annem gidip ona sarıldı. "Haydi Sarika! Geçti artık. Sakinleş Sarika. Salamo, ona biraz su ver."

Hepimiz orada öylece durmuş heyecanlı heyecanlı konuşuyor, etrafı toparlamak için hiçbir girişimde bulunmuyorduk.

"Sobanın üstündeki palmiyeyi gördünüz mü?"

"Sen esas yemek odasındaki lambayı görecektin. Tepeme inecek sandım."

"Tam çorbayı ocağa koyuyordum ki kayıp dökülüverdi."

"İnşallah Nono ile Nona Plata da iyidir."

"O korkunç ses neydi baba? Hayır, kırılıp dökülenlerin şangırtısını demiyorum."

Büyükbaba Tiano'nun resmi kırık camlardan kesilmiş halde, yerde yatıyordu. Annem onu yerden kaldırıp masanın üzerine koydu ve birden gözyaşlarına boğuldu.

Dış kapı canhıraş bir şekilde vuruluyor, sesler çınlıyordu. "Ben açarım!" diye bağırdım ve merdivenlere yöneldim. Kapıdaki kişi Nono'ydu, bize bakmaya gelmişti. Bir kez daha yaşadıklarımızı anlattık.

"Şehir panik içinde Salamo. Herkes evinden dışarı fırlamış. Hepsi sokaklarda, olunacak en kötü yerde!" Hasar çok azdı ve bilindiği kadarıyla kimse ciddi biçimde yaralanmamıştı. Vardar Caddesi'nden hızla geçerken tellalları duymuştu Nono. Vali Paşa'nın ordu eğitim alanlarında çadırlar kurulmasını emrettiğini ve halkı da istedikleri kadar orada kalmaya davet ettiğini duyuruyorlardı.

"Biz burada kalacağız," dedi babam. "Böyle zamanlarda salgın hastalıklar olur."

"Haklısın oğlum," diye onayladı büyükbabam. "Plata'yla ben de gitmeyeceğiz. Evde kalmak çok daha güvenli."

Ama annemle Sarika çığlık çığlığa ayaklandılar. Ne, sallanmaya başlayıp da un ufak olabilecek şu dört duvar arasında kalmak mı? Tavan çöksün de hepimizi öldürsün diye mi! Böyle bir şeyi hayal bile edemezlerdi. En sonunda bahçede sığınak gibi bir şey yapıp, birkaç gece dışarıda uyumamıza karar verildi. Daha sonra duruma bakacaktık.

Birkaç gün sonra bir sabah bahçede babama yardım ederken, dış kapının nazikçe vurulduğunu duyduk. Evin girişi, komşu evlerin asmayla kaplı yüksek duvarlarına bitişik olan, yassı taşlarla döşeli uzun bir geçidin sonundaydı. Kapıya daha yakın duran babam bakmaya gitti ve kapıyı açtı.

Bir dakika sonra geri dönüp "Gelen Stanko'ydu," dedi önemsemez biçimde. Ama ben kapının dışında babama bir şeyler fısıldayan adama şöyle bir göz attığımdan, onun sütçü olmadığını biliyordum. Şaşırmıştım.

Babam bahçedeki işine devam etmek yerine, bir an kararsızlık içinde avluda durdu. Sonra merdivenleri çıktı, eve girdi. Kısa bir süre sonra annemle ikisi giyinip aşağı indiler. Annem gene üzgün

görünüyor, gözlerinden ağlamış olduğu anlaşılıyordu. "Bir ziyarete gideceğiz," dedi gülümsemeye çalışarak. "Hemen döneriz."

Biz çocuklar öğle yemeğini yalnız yedik, satıcı taklidi yaparak bizi eğlendirmeye çalışan Sarika bile endişesini saklayamıyordu. Ben de kaygılanıyordum.

"Babamla annem nereye gittiler Sarika?"

"Bilmiyorum. Haydi, yemeğinizi bitirin de bahçeye çıkıp oyun oynayalım."

"Ne zaman dönecekler biliyor musun peki? "

"Of, dönerler birazdan. İncirler olmuş mudur acaba?"

Ama saatler geçiyor, annemle babam dönmüyordu. İkindi vakti kapımızda bir araba durdu, hepimiz koşup baktık. Gelen Nono'ydu, Buena'yı da yanında getirmişti. Büyük evden taşınmamızdan kısa süre sonra evlenmiş olan Buena'nın artık bir çocuğu vardı ve birkaç günlüğüne bizim bebeğe bakmaya gelmişti.

"Leoniko, yavrum," dedi kollarını boynuma dolayarak. "Allah sana uzun ömür versin. Ne kadar da büyümüşsün!"

Nono sessizdi. Onu elinden çektim ve incir ağacının oraya götürdüm.

"Nono, lütfen söyle, babamla annem neden gitti? Neredeler?"

Nono elini başıma koydu ve saçımı okşadı. "İyiler canım, endişelenme. Büyükbaba Tiano'yu görmeye gittiler, çok hastaymış."

Orada öylece kalakaldım, kalbim küt küt atıyordu. Büyükbaba Tiano'nun öldüğünü anladım.

SEKİZ

ÖLÜMLE MUKAVELE

1902 yılında hayatımızı altüst eden olaylar, Selanik ve Makedonya'yı bekleyen şeylerin sadece başlangıcıydı. Yaklaşan fırtınanın habercisi, tanrıların işareti olan, uzaklardaki tehditkâr gök gürlemesi gibiydi.

Sonbaharın ve kışın gelişiyle, şehir yine o alışılageldik sakin haline bürünmüştü. İnsanlar evlerinde ve işlerinde günlük sorunlarla boğuşurken, yaklaşmakta olan olayların tohumları yavaş yavaş filizleniyordu. Uzak, karanlık köylerde ve kasabalarda, Vardar Caddesi'nin batı ucundaki küçük ve mütevazı evlerde insanlar düşünüp taşınıyor, hayaller kuruyordu.

Biz sobanın ateşini körükleyip dışarıda inleyen rüzgârın ürpertici sesini dinlerken, akşam yemeğinden sonra yemek odasındaki mangalın parlak korları etrafında bir şeyler okuyarak ya da oynayarak memnun mesut otururken, Makedonya denen o cadı kazanında dinamitten daha patlayıcı idealler sessiz sedasız mayalanıyordu.

Yüzyıllık bir mücadeleydi bu. Batı'daki insanlar daha telaffuz bile edemezken, Makedonya "hürriyet" kelimesini öğrenmişti. Roma hâkimiyetinden bu yana, Makedon topraklarında yetişen genç fidanların göğsünü yakan o yabanıl hürriyet ruhu, esarete hiç alışamamış ve sürekli olarak efendilere baş kaldırmıştı. Bulgarlar, Rumlar, Romenler, Arnavutlar ve Türklerden oluşan, dağlarla ayrılmış olarak vadilerinde sıkışıp kalmış halklar, birbirinden uzak ve ayrı gayrıydı. Her grup kendi diline, âdetlerine ve ulus bilincine sıkı sıkıya sarılmıştı.

En militan ruhluları, taşra nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Bulgarlardı. O verimli vadiler ve yarımadanın aşılması zor kayalıkları, savaş çığlıklarıyla yankılanıp durmuştu.

Gururlu Bulgar çiftçi için ölüm, Bey'in boyunduruğu altında yaşamaktan daha tatlıydı. Köylere bütünüyle hâkim olan Türk toprak ağası, ona köle gibi davranıyordu. İnsafsız haraçlar, külfetli vergilerle sersemlemiş, dayatılan angaryalarla beli bükülmüştü. Tekrar tekrar tarlalarını terk etmiş, sabanını bir kenara bırakıp özgür olabileceği yere, dağlara sığınmıştı.

Rumlara karşı da, Türk beyine, yani efendisine beslediği kadar amansız bir kin besliyordu. Hıristiyan kardeşleri onu ve çocuklarını Helenleştirmeye çalışmamış mıydı? Türklerin ruhani yetki verdiği İstanbul Ortodoks Patrik'i, kendi kilisesinde hiç anlamadığı bir dilde ayin yapacak papazları göndermemiş miydi? Bunlar, kitaplarını yakıp, okullarında ana dilde eğitimi yasaklamamışlar mıydı? Kimseye değil, kendi insanına güvenebilirdi ancak. Elinde silahıyla tek başına direnmek daha iyiydi.

Büyük biraderi Rus'un safında savaş verdiği de olmuştu. 1877'de, sultanı birlikte dize getirmişlerdi. Makedonya'yı büyük Bulgaristan'ın bir parçası haline getiren Ayastefanos Antlaşması'nı, birlikte zorla kabul ettirmişlerdi ona. Kısa bir süreliğine baskı sona erer gibi olmuş, kilise çanları zafer şenliğiyle çalmıştı. Ama iş burada bitmeyecekti.

Avrupa'daki büyük devletlerin aklında başka şeyler vardı. Berlin'de toplanmışlar ve zar zor kazanılan özgürlüğü geçersiz kılmışlardı. Makedonya Sultan'a geri verilmişti.

Ah, ne vaatlerde bulunulmuştu! Reform planları yapılmış, komisyonlar oluşturulmuş ama bunlar hiç sonuç vermemişti. Kibar al gülüm-ver gülüm oyunu ile "güçler dengesini" kurmuş olan Avrupa başkentlerindeki hariciye nezaretleri, dökülen kanları unutmuştu. Makedon halkının gözyaşları ve çilesi göz ardı edilmişti. Anakaranın parlamaya müsait olan o arka bahçesinde içten içe devam eden yangına aldırış edilmemişti.

Uygun zamanı beklemek zorundaydılar. Bu arada gerillalar dağlarda nöbet tutmaya, beylerin tepeden inme zorbalığına karşı köylülere bir derece koruma sağlamaya devam ediyordu. Köylünün planlı bir hareketle baş kaldıracağı gün de gelecekti. Örgütlenmesi, plan yapması, eğitilmesi ve gücünü toplaması gerekiyordu.

1893'te bir avuç adam, Makedonya halkının kurtuluşu için birbirine akıl danışıp planlar yapmak üzere Selanik'te gizlice toplandı. Bunlar; lise öğretmeni Damian Grouef, Batı dünyasını yakından tanıyan kibar tıp doktoru Hristo Tatarçef ve "dehşetli bir sonun sonsuz dehşetten daha iyi olduğuna" yürekten inanan birkaç kişiydi.

Göz boyayan hoş nutuklar, anlamsız sızlanmalar, kuruntular yoktu artık. Halkın içinden çıkan bu adamlar meydan okudukları düşmanın artısını, eksisini iyi biliyorlardı. Kendi insanlarına duydukları sonsuz güven ile davalarının haklılığına olan inançlarından başka bir şeyleri yoktu. Çok geçmeden adını herkesin duyacağı İMRO, yani İç Makedonya Devrimci Teşkilatı'nın mütevazı doğumu böyle olmuştu.

On kısa yıl geçmişti, bu iş başladığından beri; hummalı planlar, bitmek bilmez çarpışmalar ve kayıplarla tam on yıl. Artık Makedonya'da İMRO'yu gönülden desteklemeyen, "Makedonya Makedonlarındır. Makedonya, milliyeti ve dini gözetilmeksizin oradaki tüm halklara aittir" sloganını benimsemeyen tek bir köy, tek bir kasaba kalmamıştı.

Teşkilat artık vergi topluyor, sivil ve askeri mahkemeler kuruyor, her yerde kolluk kuvvetleri oluşturuyor, seyyar ve silahlı büyük bir ordu kuruyordu. Bu on yıl içinde, her yerde faaliyetlerini sürdüren, ama gözle görülemeyen gizli bir güç haline gelmişti. Kâh burada kâh orada çarpışıp ortadan kaybolan, elle tutulmaz, gözle görülmez bir "*imperium in imperio*", yani devlet içinde devlet olmuştu. Bu arada, ciddi bir eğitim programı sürdürülüyordu. Bulgar ilkokulları ve liseleri köylerde ve kasabalarda cehaletin kökünü kazıyor, köylünün kültür düzeyini artırıyordu.

Selanik'teki Bulgar Lisesi evimizden birkaç blok ötedeydi. Genellikle öğrencilerin gevezelikleri ve gülüşmeleriyle cıvıl cıvıl olan dar okul sokağı, 1903'ün Ocak ayında bir akşamüstü yapayalnız ve ıssızdı. Yeşil panjurlar sıkı sıkıya örtülmüş ve büyük beyaz binanın üst katları gecenin karanlığında gözden kaybolmuştu. Köşe başında, rüzgârın bir türlü rahat vermediği gaz lambasının zayıf haresi kâh titreyerek küçülüyor, kâh parlayarak büyüyor, karanlığın içinde azgın denizdeki devasa dalgalar gibi görünüyordu. Şehir uyuyordu. Evlerin ve tahta kepenkleri indirilmiş dükkânların camlarında hiç ışık yoktu.

Ocak ayının o gecesinde, önce anakaranın o kısmını, sonra da yayılarak bütün Avrupa'yı derinden etkileyecek önemli kararlar alınıyordu.

Lisenin kimya laboratuarında bir toplantı yapılmaktaydı. Raflarda dizili renkli şişelere, kararmış yüzlü masaların üzerindeki cam kaplarla deney tüplerine tek gaz lambasının solgun ışığı yansıyor, kaygılı ve ciddi, genç ve azimli yüzlerin yanı sıra, yılların kırışıklara boğduğu sakallı yüzleri de aydınlatıyordu. Kimisi, köylülerin o kaba biçilmiş şalvarlarından, kuzu derisi yeleklerinden giymişti; kimisi de ders kürsüsünden yeni inmiş olmalıydı. Çünkü bunlar, Makedonya'nın her kesiminden çağrılarak, Merkez Komitesi başkanı Garvanoff'un liderliğinde durumu görüşüp İMRO için bir hareket planı yapmak üzere toplanmış olan delegelerdi.

Durum gerçekten vahimdi. Kasım ayında Merkezcilerin silahlı çeteleri Bulgar sınırını geçip, kafaların karışmasına ve zarara yol açan başarısız bir isyan girişiminde bulunmuştu. Bu Merkezciler Makedonya'nın iç işlerine karışmaktan ne zaman vazgeçecekti? Köklerinin burada olmadığını gayet iyi biliyorlardı, Bulgar prensliğine katılma amaçlı milliyetçi girişimleri de halk tarafından hiçbir şekilde onaylanmıyordu.

Yaptıkları saldırılara halktan destek gelmemiş ve geri çekilerek köylüyü Sultan'ın ordusunun insafına bırakmak zorunda kalmışlardı. Bunun ardından gelen vahşi ve amansız misillemeler bölgeyi

tamamen harap etmişti. Türkler, sorun yaratanlar arasında ince ayrım yapmıyor, bunların Bulgar milliyetçileri mi, yoksa Makedonyalı özerkçiler mi olduğuna bakmıyordu. Köyler yakılmış ve katliamlar üzücü boyutlara ulaşmıştı. İMRO ne yapacaktı peki? Bu rezaleti es geçip görmezden mi gelecekti?

Delegelerin çoğunluğu isyanı destekliyordu. Birçok kişiyse buna karşıydı. Örgütte malzeme sıkıntısı vardı. Henüz yeterli cephaneye ulaşılmamıştı, bazı bölgelerde neredeyse tüfek bile yoktu. Çoğunluk bunu biliyordu. Onlar sadece kuramcı değildi. Hepsi dağlardaki çarpışmayı görmüş ve hiçbiri hayale kapılmamıştı. Ama eylem Avrupa'yı gaflet uykusundan uyandırabilirdi. Büyük güçler duruma müdahale edecekti.

Toplantı sabahın erken saatlerinde sona erdi. Delegeler teker teker karartılmış binadan ayrılıp, mahallenin arka sokaklarında gözden kayboldu. Gelecek bahar yeniden toplanacaklardı.

Selanik halkı, toplanan kuvvetlerden bihaber uyuyordu. Eyer vurulmuş sırtında yükler taşıyor, ya da pazarlıklara girişip iş bağlıyordu. Öğleden sonraları rıhtımdaki cıvıl cıvıl, aydınlatılmış kahvelerde hafif içkisini yudumlayarak, gazetelerdeki evlilik ve ölüm ilanlarına bakarak oturuyordu. Arka sokaklardaki meyhanelerde içiyor, tavla oynuyor ve nargile tüttürüyordu. Bir düzine dil konuşuyor, türlü türlü kıyafetler giyiyordu. Selanik Makedonya'daydı ama oraya ait değildi. Arada bir gürlemesini derinden duyduğu tutkuları hiçe sayarak mutluluk içinde uyukluyordu.

Ama Selanik'te bile bu tutkular kimilerinin yüreğini kasıp kavuruyor, o gürlemeler kulaklarında yankılanıyordu. Olan bitenin farkında olup acı çekenlerin içinde, Avrupa'yı uykusundan uyandırmak için bir eylem gerektiğine inanan on kadar Makedonyalı genç Bulgar da vardı. Bunlar İMRO'yu desteklemiş, teşkilatın mükemmel işler kotardığını teslim etmişlerdi, ama içlerine şimdiden şüphenin yarattığı bir umutsuzluk çökmüştü. Evet, İMRO insanları hakları konusunda bilinçlendirmişti. Hoşnutsuzluğu ve nafile ayaklanmaları, hedefini bilen, bütünleşmiş bir harekete dönüş-

türmüş ve insanlar da buna katılmıştı. Peki ya şimdi? Dağlardaki çetelerin çarpışmasıyla amacına ulaşmayı umabilir miydi? Merkez Komite daha fazla adsız şehit verip, kendisini acındırarak Batı dünyasından yardım alabileceğine mi inanıyordu?

Bu genç insanlar beklemekten usanmıştı. Hep suya düşen umutlardan, hep kaybedilen savaşlardan yorulmuştu. Uzlaşmalardan ve yerine getirilmeyeceği belli olan vaatlerin bariz sahteliğinden bıkmıştı. Hayat artık acı bir hayal kırıklığıydı. Özgürlük olmaksızın, acımasız bir komedya gibiydi. Bu hayatı artık istemiyorlardı. Kalp para gibi onu gerisin geriye dünyanın suratına vuracaklardı. Ama bunu saldırarak yapacaklardı. İmtiyazlar, sınai girişimler, altın; övüle övüle göklere çıkarılan Batı uygarlığının temelinde bunlar yatıyordu işte. Onlar da bu temeli vahşice vuracaklardı.

Şubat'ın haşinliği giderek azaldı, mart ayının şiddetli rüzgârlarını nisanın o tatlı ıtırı takip etti. Bir kez daha bahar gelmiş, masmavi gökyüzüyle ılık sağanakları da beraberinde getirmişti. Doğa kinini unutmuştu, bitkin düşmüş canlıları şefkatle kucaklıyordu artık. Sınıfımızın önündeki terkedilmiş bahçenin çınar ağacı yepyeni, pırıl pırıl bir yeşil mantoya bürünmüş, kırlangıçlar da çamurdan yuvalarını dam saçaklarının altına çoktan yapmışlardı.

Kesirler ve toplamları, bu genel uyanış içinde gerçekmiş gibi görünmüyor, öğretmen de çocuklarda en ufak bir heves uyandıramıyordu. Açık pencerelerden içeri bir kez daha canlanan Unkapanı'nın hiç dinmeyen gürültüsü geldiğinden, kimse dikkatini derse vermiyordu.

Bir de şu *Guadalquivir* meselesi vardı. Önceki gün, Messagerie Maritime Şirketi'nin buharlısı rıhtımdan açılınış, üç renkli bayrağı öğlen melteminde yavaş yavaş dalgalanırken İstanbul'a doğru yola koyulmuştu. Körfezin doğu yakasındaki Büyük Karaburun'a varmak üzereyken, gizemli bir patlamayla alev alınış ve yolcularıyla mürettebatını karaya çıkarmak için geri dönmüştü.

Alevleri söndürme girişimlerine erken son verilmişti, gemi rıhtımın önünde demirlemiş, gürül gürül yanan cehennem ateşi gibi

görünüyordu. O sabah okulun çardağında dikilip, gökyüzüne yükselen kara duman bulutlarına bakmıştık.

"*Kazanlar patladı*" diye bir feryat kopmuştu, aşağıdaki çarşıda bulunan bir grup seyirciden. Fakat şehir söylentilerle çalkalanıyordu.

Bir boya tenekesi devrilmiş ve alev almıştı. Komitacıların işiydi bu; gemiye saatli bomba koymuşlardı. Yapan adam tutuklanmıştı bile. Alevlere kapılan birkaç kişi dışında kimse ölmemişti.

"Ortak payda nedir? Sen söyle Samuel!" Ama Fransızca gramer kitabının kapağını yanan gemilerle süslemeye dalıp gitmiş olan Samuel cevabı bilmiyordu. Uykusundan irkilerek sıyrılan Halfon da öyle.

Artık sabrı tükenmek üzere olan öğretmen kızgın bakışlarını çocuklara dikmişti ki, Bay Şalom içeri girdi. Bütün sınıf saygıyla ayağa fırladı ve sessizce bekledi. Bay Şalom, gözleri bana takılana kadar sıralara baktı ve tek söz söylemeden bir el işaretiyle kendisini takip etmemi istedi. Ne yaptığımı, beni ne belaların beklediğini merak ederek küt küt atan kalbimle dışarı çıktım.

Aşağıda, birinci katta ofis olarak kullanılan küçük odada dedemi pencere önünde dikilmiş, beklerken buldum.

"Sürpriz oldu, değil mi?" dedi güven veren bir tebessümle. "Bugün eve biraz erken gelmek isteyebileceğini düşündüm. Öyle güzel bir gün ki!"

Beraber yavaşça yürüdük. Dedem dalgın görünüyordu, bense suskundum. Evet, ılık ve yumuşak, güzel bir gündü ama daha önce hava güzel diye hiç okuldan alınmamıştım.

"Nono, gemi hâlâ yanıyor mu?"

"Evet, yanıyor."

"Batar mı dersin?"

"Sanmam."

Sabah güneşinin vurduğu arka sokaklardan geçerek sessizce yürümeye devam ettik.

"Yangın nasıl başlamış Nono?"

"Kimse tam olarak bilmiyor oğlum. Kimse bilmiyor."

"Bomba nedir?"

"Bomba lafını nerden duydun sen?"

"Sınıftan Samuel adlı bir çocuk dedi ki, babası gemiyi ateşe verenin bomba olduğunu sanıyormuş."

Eve vardığımızda babam içerde değildi, ama her zamankinden erken geldi ve beni avluda oynarken bulduğuna pek şaşırmış görünmedi. Bir süre fideleri küçük saksılardan alıp bahçeye dikerek oyalandı; sonra da güneşin batmasına yakın Sarika bizi yemeğe çağırdı.

Hava kararmıştı, sadece yemek odasındaki ve mutfaktaki kandiller yanıyordu. O ana kadar bir şeylerin yaklaştığını tahmin etmiştim. Soru sormadım, Vardar Caddesi'ni izleyerek *şahnişin*de öylece oturdum. Cadde her zamanki gibiydi. At arabaları arada bir gümbür gümbür geçiyor, insanlar sallana sallana evlerine gidiyordu, dükkânlar da hâlâ açıktı. Meyhanenin ışıklı camlarından, önlerinde duvarlardaki gaz lambalarının ışığını yansıtan kadehler ve şişelerle tahta masalarda oturmuş müşterileri görebiliyordum.

Ansızın, müthiş bir patlama sesi duyuldu, hemen arkasından evi sallayıp camları zangırdatan ve tüm şehirde yankılanan büyük infilak geldi. Gaz lambaları söndüğünden, cadde karanlığa gömüldü. Sadece küçük dükkânların pencerelerinin ardında yanan gaz lambalarının zayıf ışığı yer yer kaldırıma vuruyordu. Bir an şaşkınlık oldu, sonra gürültüyle kapanan tahta kepenklerin ve koşuşturmaların sesi duyuldu. Bir yerlerden bekçiye bağırıldı. "*Pazvan, pazvan! Yangın mı var?*" Ama sorunun cevabı parke taşlardan son sürat geçen arabanın gürültüsü içinde kayboldu.

Uzaklardaki yaygaranın içinden kulaklarımıza başka patlamalar, boğuk ve derin gürültüler geliyordu. Bir dakika sonra bir grup süvari, kılıçları ellerinde yıldırım gibi geçti, kılıçların kınları mahmuzlarına çarpıyor, şıngır şıngır ötüyordu. Karanlıkta birbirimize iyice sokulmuş halde, aşağıdaki caddeye baktık.

"Yangın mı baba?"

"Hayır oğlum, dinamit."

"Yatsak iyi olur artık," dedi annem, kendi de pek inanmayarak.

Ürkütücü bir geceydi. Yüreklere korku ve dehşet salan saatler uzuyor da uzuyordu. Hızla geçen piyadelerin sert adımları, at arabalarının kulakları sağır eden gümbürtüleri, kırbaçlarını şaklatıp atları hızlandıran arabacılar, emirler, bağırmalar, lanet okumalar, kâh yakında kâh uzakta çınlayan silah sesleri... Sonu yokmuş gibi gelen bir kâbus.

Nihayet şafağın solgun ışıkları etrafı aydınlattı, ben de yatağımdan fırladım. Sarika başını ve omuzlarını örten bir şalla, pencerenin önünde oturuyordu. "Annenle baban dinleniyorlar," dedi fısıldayarak. "Gürültü yapma, neredeyse bütün gece ayaktaydılar." Üzerime bir sabahlık geçirirken elleri buz gibiydi.

Caddeden tekerlek sesleri geliyordu. Sarika perdeleri açtı. Pencereden şöyle bir bakıp, hemen geri çekildi. İnşaatlara harç kumu taşıyan o alelade arabalara benzer üstü örtüsüz, iki tekerlekli bir arabaydı geçen. Üzerine gelişigüzel birkaç çuval fırlatılmış insan şekilleri, üst üste yığılıydı. Arabanın bir yanından tekerleğe değen bir el sarkıyordu, bir çuvalın altındansa arka tarafa sıkışmış, açık kahverengi ayakkabılı bir bacak fırlamıştı.

Sarika, beni sabahlığımdan tutup kuvvetle çekerek "Gel buraya, gel çabuk," diye boğuk bir sesle fısıldadı. "Böyle şeylere bakmak insanın kanını dondurur."

Başım dönüyordu, bayılacak gibiydim. Ayakuçlarıma basarak onu mutfağa kadar takip ettim. Sonra ikimiz de birer kâse ılık süt alıp oturduk. Ara sıra dört bir yandan silah sesleri geliyordu.

"Ne oluyor Sarika, sen biliyor musun?"

"Komitacılar bomba atmış olmalı."

"Niye peki? Ne istiyorlar?"

"Ne istediklerini Rabbim bilir."

Üst katta ayak sesleri duyduk, biraz sonra babam aşağıya, mutfağa indi. "Aa, kalktınız mı? Sarika, sen yatağında dinleniyor olmalıydın."

Yorgun gibiydi, ama anneme kahve hazırlamaya koyulup, kayıtsız görünmeye çalıştı.

Biraz sonra giriş kapısının çalınmasıyla yerimizden sıçradık. Sarika heyecanla "Ey Rabbim bizi koru!" diye bağırdı. "İnşallah iyi haberdir. Böyle bir sabah kim gelir ki?"

"Sen burada kal!" dedi babam. "Ben bakarım. Nono gelmiştir." Avluya inip geçitten geçerek, hızla dış kapıya ulaştı. Hiçbir şeyi kaçırmak istemediğimden, onun peşinden gittim. Ağır meşe kapının demir sürgülerini açmadan önce, "Kim o?" diye sordu babam. Gelen Nono değildi.

"Ben Stanko. *Aman Çelebi! Gospodin*, Salamo! Bunlar beni öldürmeden aç kapıyı!"

Nefes nefese kalmış ve mosmor kesilmiş halde sütçümüz Stanko içeri girdi, kapı yeniden sürgülendi. Babam mutfağa giden kısa merdiveni çıkmasına yardım ederken elleri titriyor, dizlerinin bağı çözülüyordu. Sarika ona hemen bir kahve verdi. Oracıkta tir tir titreyerek sessizce oturup kahvesini yudumladı.

Kısa bir süre sonra dedem geldi. "Osmanlı Bankası, Salamo," dedi. "Bombalar yerle bir etmiş. Gaz borusunu da havaya uçurmuşlar. Bir de su borusunu dinamitle patlatmaya çalışmışlar." Kendi gözleriyle görmek için Frenk Mahallesi'ne gitmişti. "Birkaç gün dışarı çıkmamak en iyisi," dedi. Hem zaten İştira da kapalı kalacaktı.

Babam, dışarı çıkıp kendini tehlikeye attığı için ona kızdı. Dedeme mutfakta oturan Stanko'dan söz ettik. Onu içeri aldığımıza sevindi. Türkler Bulgarları vuruyor ve kitleler halinde tutukluyordu.

Sütçüyü ne yapacaktık peki? Evimizde kalmasına izin veremezdik. Sarika vardı, çekici bir kızdı. Böyle bir durumda evde yabancı birinin sorumluluğunu alamazdık. Ama dışarı da çıkamazdı

Stanko. Bu, onu ölüme göndermek olurdu, en iyisi etraf sakinleşene kadar saklanmasıydı.

"Yoğurtçu Murat'ın yanında kalabilir," dedi Nono. "Bir Müslüman'ın misafiri olarak her yerden daha güvende olur."

Kuyunun oradaki kapıyı vurdular, Murat hemen açtı, Nono da ona durumu anlattı. "*Vallahi Çelebi,*" dedi, "kardeşim de ben de Stanko'yu tanırız. İyi adamdır. Bu kıyamet yatışana kadar burada kalabilir. Allah işlediğimiz hayrın mükâfatını verir. Yüce Rabbin indinde insan insandır!"

Stanko, Arnavutların misafiri olarak son derece güvendeydi. Bu iyi kapli Müslümanlar gerekirse onu canları pahasına korurdu. Misafire dokunulamazdı, kim olursa olsun. Ayrıca, Stanko'nun ne olup bittiğine dair en ufak bir fikri yoktu. İMRO'nun üyesi olup teşkilata varını yoğunu akıtabilirdi aslında ama bu hayal kırıklığına uğramış yarı imanlı genç entelektüellerin varlığından bile haberdar değildi.

Kapılarını 1903 Haziran'ının sonuna doğru açmış olan, Osmanlı Bankası'nın karşı köşesindeki küçücük bakkal dükkânı, iş gereği Kolombo Caddesi'nden geçerek Frenk Mahallesi'ne gelen insanlardan pek azının dikkatini çekmişti. Bu küçük ve kasvetli dükkân, cuma günleri borçlarını ödemek için hesaplarından altın liralar çekmeye gelen işi başından aşkın tüccarların ya da bütün gün çalıştıktan sonra Vardar Caddesi'ne geri dönen yorgun hamalların gözüne çarpmış olsa bile, hiç ilgi uyandırmamıştı. Civardaki, ayakta kalmaya çalışan birkaç küçük dükkândan biriydi işte.

Kolombo Caddesi'nin batı yakasındaki, Frenk Mahallesi'nin dar ve isimsiz ana yolu, Roma imparatorunun adıyla anılan Konstantin limanının ucunda yüzyıllar önce inşa edilmiş ve artık pis bir çöplük haline gelmiş olan topçu kışlalarına, yani Tophane'ye çıkıyordu. Depolarla, küçük evlerle çevrili olan ana caddenin bu tarafında artık zannatkâr takımından Bulgarlar oturmaktaydı.

Yabancı binaların çoğu, Kolombo Caddesi'nin doğusunda Frenk Mahallesi'ni oluşturan birkaç blokta, Katolik Kilisesi'nin et-

rafında toplanmıştı; Lazarist Rahip ve Rahibelerin Frenk okulları, Alman Kulübü, Avusturya-Macaristan Postanesi, Batılı imalatçıların ticari temsilcilerinin büroları, sayısız mali kuruluş ve en önemlisi de Osmanlı Bankası buradaydı. Üç katlı büyük mermer bir bina olan bu sonuncusu, Kolombo'nun kuzeydoğu ucunda, mahallenin ana caddesinin köşesinde yükseliyordu.

Yeni dükkân da Kolombo Caddesi'nde, bankanın tam karşısındaki eski püskü bir binadaydı. Kuru fasulye, mercimek ve pirinç çuvalları, açık yağ ve tuzlanmış balık tenekeleri, un ve kavrulmamış kahve torbaları, tam da o civarda yaşayan orta halli müşterilerin günlük basit ihtiyaç maddelerini içeriyordu. Oraya gidip de birkaç kuruşluk peynir ya da mavi paketiyle isli tavandan sarkan şekerden bir okka alacak biri, tezgâhın arkasındaki adamın hiç de konuşkan olmadığını görebilirdi. Fiyatları ne çok ucuz ne çok pahalıydı, adam ise aksiydi. Yeni teşebbüsünün tutulmasını uman bir tacirin niye böyle davrandığını merak etmemek elde değildi. Müşterileri soğutmak istese, bundan fazlasını yapamazdı.

Ama gene de işleri iyiydi, dükkâna girip kısa süre sonra dolu kese kâğıtları ya da güzelce bağlanmış paketlerle çıkan kişiler görülüyordu.

Gün bitimine doğru işyerleri kapılarını kapatırken, insanlar akın akın bu ticari bölgeden uzaklaşıp evlerine gitmeden önce soluğu en sevdikleri kahvelerin neşeli ortamında alıyordu. Büyük mağazalar, kıyafet dükkânları, tuhafiyeciler, kırtasiyeler teker teker ağır kepenklerini indiriyor ve Frenk Mahallesi yavaş yavaş terk edilmiş, melankolik bir yer haline geliyordu.

İşte tam o sırada, kapalı kapılar ve örtülü pencerelerin ardında tuhaf bir faaliyete girişen bakkal dükkânı canlanıveriyordu. Dükkânın küçük ve penceresiz arka odasında iki üç siluet solgun mum ışığında sessizce dolanıp duruyordu. Bir köşede büyük bir eşya sandığı, zemindeki gizli kapağı ortaya çıkaracak şekilde yerinden oynatılıyordu. Altındaki çukura benzer kazı yerinden, birisi kova kova toz toprak çıkarıyor, yoldaşı da bunları tezgâhın altındaki raflara

yerleştirilmek üzere kese kâğıtlarına ve özenle bağlanmış paketlere dolduruyordu. Ara sıra çalışmaya birden ara verip etrafı dinliyorlardı. *Pazvan*ın ayak sesleri uzaklaştığı zaman, paketleme ve sarma işlemleri yeniden başlıyordu.

Eğreti merdivenin dibindeki dar ve nemli tünelde başka bir adam, o küçücük boşlukta köstebek gibi toprağı kazıyordu. İş milim milim, santim santim ilerliyordu.

Parlak gün ışığında, mahallelinin hayatı her zamanki gibi akıp gidiyordu. At arabaları tıngırdayarak geçiyor, mal yüklü el arabaları depolar arasında gidip geliyor, ilgisiz bir askerin önünde nöbet tuttuğu kulübenin karşısındaki bankaya müşteriler girip çıkıyordu. Genç beyefendiler Tiring mağazasında yeni takım elbiseler deniyor, arkadaşlar köşelerde muhabbet etmek üzere duruyorlardı. Gülen çocuklar "Rahipler"in okuluna geliyor, pazar günleri ayinden sonra şık giyimli bir grup adam Katolik Kilisesi'nin önündeki dar sokakta toplanıp güzel kızları seyrediyordu.

Gün içinde, aldığı öteberiyle bir koşu mutfağına dönen güler yüzlü genç kadının aslında Kolombo Caddesi'nin altından çıkan toprakları taşıdığından kim şüphe edebilirdi? O gösterişli genç adamı durdurup da kolunun altındaki pakette ne olduğunu araştırmayı kim düşünebilirdi? Caddenin birkaç metre altında, kırmızı toprağın içinde tünel kazısı devam ediyor, amacına ulaşmak için ölümcül kollarını uzatıyordu.

Nisan başında caddenin yukarısındaki Hotel Kolombo'nun müşterilerinden otel yönetimine tesisat hakkında bir şikâyet geldi. Apar topar çağrılan tesisatçılar kanalizasyon bağlantılarına baktılar, boruları incelediler ve işe el attılar. Lavabolardan ve mutfaktaki evyelerden su gitmiyordu. Sorun dışarıdaydı, bir yerlerde lağım tıkanmıştı. Şehir belediyesi bilgilendirildi, müfettişler gelip etrafa göz attılar. Uzun uzadıya raporlar yazıldı. Nihayet, işçiler kaldırım taşlarını sökmeye, ana lağım borusuna ulaşmak için caddeyi kazmaya başladılar.

Sular idaresinin çalışması güneye doğru ilerledikçe oyuktaki faaliyet de hızlandı. Kazma işi gece gündüz delicesine bir hızla ilerliyordu. Tünel çoktan bankanın temeline ulaşmış, köşelerine doğru yayılmaya başlamıştı. Yukarıdaki kanalizasyoncuların lağımı tıkayan çimento torbalarını bulmak üzere olduğu kesinleştiğinde, tünelin ilk üç kolu tamamlanmıştı. Daha fazlasına zaman yoktu. Tünelin dördüncü kolundan üzüntüyle vazgeçildi. Tüm çaba, patlayıcıların hazırlanması üzerinde yoğunlaştı ve tamamlanan kolların sonlarına 125 kiloluk nitrogliserin yerleştirildi. Yirmi dört saat içinde, yukarıdaki caddede açılan çukur o noktaya ulaşıp her şeyi açığa çıkarabilir ve aylarca süren o sabırlı çalışma da boşa gidebilirdi.

Ayın yirmi sekizinde akşamüstü, kalabalıklar kahvelerin önündeki kaldırımlarda bira kupalarıyla hayatlarından memnun bir şekilde oturup, karanlık sularda hâlâ kızıl bir leke gibi duran talihsiz *Guadalquivir*'de çıkan yangının muhtemel sebeplerini tartışırken, insanlar limanın keskin havasını içlerine çekerek rıhtımda sallana sallana yürürken, ıssız Frenk Mahallesi'ndeki küçük bakkal dükkânı kapılarını son kez kapattı.

Tek bir sabit fikirle yola çıkıp, fedakârca birlikte çalışmış bir avuç adam sessizce el sıkıştı ve çabucak görev yerlerine dağıldı. Son fedakârlığa hazırdılar. Ölümle bir mukavele yapmışlardı ve zamanı gelmişti.

Banka binasının en üst katındaki dairelerinin lüks salonunda, Fransız müdür yemek sonrası kahvesini yudumluyor ve ailesiyle beraber dinleniyordu. Toprağın altında, uzun oyuklara yerleştirilen tutuşturulmuş fitiller sinsi yılanlar gibi tıslıyor, keskin bir beyaz duman çıkararak kıvılcımlar saçıyordu. Her saniye ölümcül ateşi fünyeye biraz daha yaklaştırıyordu.

Israrla, uzun uzun çalan zil, resmi üniformalı hizmetkârın apar topar Kolombo Caddesi'ndeki özel girişe inmesine neden olmuştu. Karşısında saçı başı darmadağın, telaşlı bir adam duruyordu.

"Çabuk, efendilerine kaçmalarını söyle. Tanrı aşkına acele et! Banka beş dakika içinde havaya uçacak."

Ancak ya korku ya da kuşku nedeniyle yerinden kıpırdamayan üst kat sakinleri kaçmak için bir teşebbüste bulunmamıştı. Sonradan, caddeye bakan balkonda birbirlerine iyice sokulmuş halde bulundular. Mucize eseri, bir zamanların o muhteşem büyük mermer binasından geriye kalan tek şey o duvardı. Alman Kulübü'nün arazisi molozlar altındaydı, Lazarist Rahipler'in okulu yanıyordu, cadde ve sokaklar cam parçaları ve enkazla kaplanmıştı. Kalabalık kahvelerde başka bombalar da patlamış, karanlık şehrin insanlarını tarifi mümkün olmayan bir paniğe sürüklemişti.

Çifteler, tabancalar ve bıçaklar kuşanmış fanatik gruplar, Bulgarlara lanetler okuyarak, intikam yeminleri ederek caddelerde koşturup duruyordu. Bir an için, teröristlerin Avrupa'nın dikkatini çekmek umuduyla kışkırtmayı tasarladıkları katliam başlayacak gibi göründü. Bu felaket, yaşlı vali Fehmi Paşa'nın gözüpek girişimiyle önlendi. Arabasına atılan bombalara rağmen vali, insanları yatıştırıp, kalabalıklara uzun uzun nasihat ederek karanlık caddelerde dolaştı.

"Dağ fare doğuracaktı." Vali daha harekete geçemeden öldürülen yüz kadar Bulgar, boşu boşuna kurban edilmişti. Avrupa müdahale etmedi. Birkaç gün sonra limana giren o yabancı bayraklı, parlak gri savaş gemileri özgürlük getirmedi. Kendi tebaalarını korumaya gelmişlerdi.

DOKUZ

MESİH

Selanik'teki caddelerin pek azının adı vardı, evlere kapı numarası da verilmemişti. Şehrin birbirinden belli belirsiz ayrılan kesimleri, ya civarda gerçekleşen olaylardan ya da önemli binaların sahiplerinden gelen gayri resmi isimler edinmişti.

Üç Yumurta Mahallesi vardı mesela; eski bir evin dış cephesindeki mermer levhanın üstünde duran kabartma şeklindeki üç küreden dolayı böyle deniyordu. A'l Fuego, "Yanan" adı ise, doksanlarda çıkan bir yangın o bölgedeki evlerin çoğunu yerle bir ettiği için verilmişti. Cadde de Veinte, yani Yirmi Caddesi, yirmi metre genişlikte olmasına borçluydu adını. Defterdar adı, bir zamanlar o civarda yaşayan vilayet defterdarı yüzündendi. Bir de "Büyülenmişler" mahallesi, Las Encantadas vardı; kadın heykeli şeklindeki taş sütunlar 1864'te Paris'teki Louvre müzesine götürülünceye kadar yüzyıllar boyunca Romalıların diktiği yerde kaldığı için bu isim verilmişti.

Çingene Mahallesi, Vardar Caddesi'yle Konak arasındaki yolun ortasında, küçük ve güneşli bir meydandı. Adını, meydanın doğu yakasını yıllardır mesken tutmuş olan çingenelerden almıştı. Uzun seneler boyu dikili durmaktan yorulmuşçasına birbirine yaslanan küçük evler, meydandan yüksek bir duvarla ayrılan merkezi bir avluya bakıyordu.

Sayısız çocuğun gürültülü oyunları ve kahkahalarıyla canlanan bu avluda ilkel demirci ocaklarıyla çalışan nalbantlar maşa, sacayağı ve şehirde gezip sattıkları diğer şeyleri üretirlerdi. Gene buradaki kadın milleti, hışırdayan bol dökümlü etekleri ve rengârenk bluzlarıyla yemek pişirerek, çamaşır yıkayarak bu mükemmel

ortaklaşa yaşama katkıda bulunurlardı. Görünüşte Müslüman olan, öyle oldukları için de kadınlarının siyah *ferace* giyip erkeklerden saklanması gereken çingeneler, kendi mahallelerinin mahremiyeti içinde her türlü inanç gösterisini bir kenara atar ve dini vecibeleri çok az yerine getirirlerdi. Bunlar, yollardaki göçebelerce aşağılanan, hor görülen yerleşik çingenelerdi.

1904'te, biz de bu sessiz, uyuşuk meydana taşındık. Şehrin en yüksek binası olan, sivri kulelerle çevrili gösterişli evimiz, ayağının dibindeki daha az ayrıcalıklı komşularına kibirle tepeden bakardı. Babamın uzman bakımıyla kısa sürede yeşil bir çardağa dönen çatı bahçesinden ve en üst kattaki ferah dairelerimizden bakıldığında manzara, kuzeydeki kahverengi tepelerden güneydeki başı karlı Olimpos'a değin uzanırdı.

Bir yıl öncesinin o gürültülü patırtılı olayları şehirdeki hayata şaşırtıcı bir değişiklik getirmemişti. Nisan ayında gerçekleştirilen terörist darbe Batılı güçler üzerinde hiç etkili olmamış, ama planları altüst olan Merkez Komitesi için bir utanç kaynağı haline gelmişti. İMRO'nun liderleri ilk önce komploculari intihar niyetlerinden vazgeçirmeye çalışmış, başarılı olamayınca da onları ölüme mahkûm etmişti.

Ancak Haziran'daki toplantıda karar verildiği üzere, delegeler ertesi yılın Mayıs ayında Smilevo adlı küçük bir köyde tekrar toplanmışlardı. İsyanın ayrıntıları konuşulmuş ve tarih olarak da hasat sonrasında bir zaman belirlenmişti. Komitacılar bu arada yetkililerin şüphesini yatıştırmak için sessiz kalacak, köylüler de zorlu bir kampanya için yiyecek depolayacaklardı.

Dedem, temmuzdaki taşra gezisinden şaşırtıcı haberlerle döndü. Dostumuz Petruş, İMRO'nun emriyle vurulmuştu.

Komite, boşboğazlığının ve gevşek konuşmalarının örgüt için tehlikeli olduğu konusunda onu defalarca uyarmıştı. Geleneksel mermiyle beraber, "Çeneni tutmazsan bunu kullanırız," diye veciz bir not göndermişlerdi. Kendi yeğeni bile ona Komite'den mesaj götürmüş, kendisine hâkim olması, çarşıda pazarda yaptığı o ken-

dini beğenmiş konuşmalara bir son vermesi için yalvarmıştı. Bu uyarılar bir süreliğine o güleryüzlü un tüccarını akıllandırmıştı. Ama coşkusuna daima yenilen biriydi o.

"Kılkış'taki un dükkânına gelmişler. 'Aç ağzını Petruş!' demişler ve vurup öldürmüşler."

"*Povereto!* Zavallıcık!" diye bağırdı babam.

"Evet, iyi adamdı," diye karşılık verdi Nono üzgün bir biçimde. "Ama çok fazla ve çok yüksek sesle konuşurdu. Defalarca dikkatli olması için ona yalvardım. Ama yapısı böyleydi, engel olamıyordu."

İsyan için genel talimatlar verilmiş ve heyecan verici bir bildiriyle temmuz sonuna doğru ilgili bütün köylere dağıtılmıştı. Ağustos'un ikisinde, yani İlyas Peygamber gününde köylüler silahlarını zuladan çıkarmış ve dökümünü liderlerine bildirmişti.

Bir süre her şey yolunda gitmişti. Hazırlıksız yakalanan yetkililer çaresiz kalmış ve yaklaşık on beş gün içinde Makedonya'nın bir kısmı devrimcilerin eline geçmişti. Sivil hükümetler kurmuşlardı, hatta Türk köyleri bile yeni düzeni kabul etmişti. Ama Sultan'ın orduları nihayet toparlanıp isyanı bastırmış ve köylülerin hayalleri ağır postallar altında ezilmişti.

Bunu takip eden misillemelerle taşralı Makedonların had safhadaki ıstırabı, en sonunda Avrupa'yı gaflet uykusundan uyandırdı.

1903'ün Eylül ayında, Avusturya-Macaristan'dan Kayser Franz-Joseph ile Rus Çarı Nikola, Viyana yakınlarında, Mürzsteg'in avcı kulübesinde talihsiz Makedonya reformlarını görüşmek üzere buluştular. Tartışmalarının sonucu ise Mürzsteg programı oldu.

Bu program, başka şeylerin yanı sıra, Avrupalı sivil ajanlara Makedonya yönetimine danışmanlık yapmak suretiyle katılım gücü, Türk jandarmasına da bir İtalyan generalin emri altında yeniden örgütlenme imkânı sağlıyordu.

Peşi sıra gelen olaylar, bu önlemlerin beyhudeliğini ve Avrupalı güçlerin kendi etki alanlarını genişletip, önünde sonunda parçala-

nacak olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacakları payı korumak amacıyla getirdikleri çözümlerin yetersizliğini kanıtlayacaktı.

"İlinden"i, yani İlyas Günü'nü takip eden siyasi gelişmelerin günlük hayatımızda gözle görülür bir etkisi olmasa da, ülkede faaliyet halindeki daha küçük ve daha az fark edilir güçler yavaş yavaş, kalıcı değişiklikler yapıyordu. Balkanlar'ın doğal pazarı olan Selanik'le Batı arasındaki ticari ilişkiler arttığından, kaderimizi elinde tutan o dünyayı daha iyi anlama gereği de doğmuştu.

Bu salt ekonomik ihtiyacın yanı sıra, daha geniş bir kültüre duyulan açlık, bizi farkında olmadan özdeşlemeye çalıştığımız daha büyük bir dünyaya iten bir dürtüydü. Yabancı gezginlerin ziyaretleri, Batılı kuruluşlarla gayri resmi görüşmeler, yabancı dil okulları, arada bir yurt dışına yapılan seyahatler insanların taşralı olduklarını iyice fark etmelerini sağlıyordu; bu taşralılık, her bir ulusal grup kendi içinde kapalı kaldığından daha da ezici hale gelmişti.

Türkler Balkanları ele geçirdiklerinde, beraberlerinde teokratik bir teşkilatlanmayı da getirmişlerdi. "Selametin Yolu" olan İslam, yaşamı tüm ayrıntılarıyla yönlendiren bir yasaydı. Halifeden dilenciye kadar herkesin davranışlarını Kur'an belirliyordu. 1453'te İstanbul'u fethederek, itibarını çoktan yitirmiş, çökmüş Bizans İmparatorluğu'na son veren II. Mehmed, karşısında Şeriat'ın işlemediği gayri Müslim bir nüfus bulmuştu.

Yeni tebaasını yönetme sorununa, zamanının çok ilerisindeki bir anlayış ve hoşgörü ruhuyla yaklaşmıştı. Çözümü de, misafirperverliği dini vecibe olarak gören, evlerinde ya da çadırlarında kâfirleri bile koruyup kollayan Müslümanlara özgü bu ruh getirmişti.

II. Mehmed'in belli bir yasa ya da yönetim görüşü olmadığı ve ona göre bireyin dine bağlılık dışında bir vecibesi bulunmadığı için, her dini gruba fiilen özerklik verilmiş, başındaki kişi de idareden ve halkın gerektiği şekillerde davranmasını sağlamaktan sorumlu tutulmuştu.

Her millet kendi lideri etrafında teşkilatlanıyor, bu kişi Sultan tarafından temsilci olarak tanınıyor, sarayda dâ elçi olarak kabul

görüyordu. Her biri, imparatorluk içinde kendi kendini yöneten, kendi iç işleri konusunda diğerlerinden bağımsız olan bir devletti. Türkler gayri Müslimleri asimile etmek için hiçbir çaba harcamamış, onlara şeriatı kabul ettirmek gibi bir girişimleri de olmamıştı.

Her halkın kendi mahkemesi vardı, aynı dinden olanlar arasındaki anlaşmazlıklar kendi kanunlarına göre o mahkemede çözülüyordu. Her biri okullarının, hayır kurumlarının, hastanelerinin ve cemaat yönetiminin masraflarını karşılamak üzere vergi topluyordu. Başlangıçta ideal olan bu sistem, yıllar geçtikçe suiistimallere yol açmış ve çeşitli milletlerin, kendi kaygı ve özlemleri yüzünden genellikle birbirine düşman olan, kaynaşması imkânsız gruplara bölünmesini teşvik etmişti.

Yahudiler, Rumlar, Bulgarlar ve Türkler hep kendi içlerine dönük yaşıyorlardı. Tutum ve fikirleri kadar yaşam tarzları da birbirinden farklı olan, çok sayıda yabancı gibiydiler. Aynı siyasi sınırlar içinde, aynı şehirde, aynı mahallede, ancak birbirlerinden ayrı yaşıyorlardı. Taş ya da sıvalı duvarların ötesinde; üstesinden gelinmesi maddi engellere kıyasla daha da zor olan dilleri, gelenekleri ve siyasi düşleriydi onları birbirinden ayıran. Beş yüzyıldır yan yana yaşamak, birleştirici bir inanç, ülkü ya da anlayış getirmemişti beraberinde.

Dinleri bakımından gayri Müslimler arasında fark gözetmeyen Türkler, tüm Ortodoks Hıristiyanları, Rum Ortodoks Kilisesi'nin başı olan ve geleneksel Bizans şatafatı içinde İstanbul'daki sarayında yaşayan Patrik'in selahiyetine vermişti. Böylece, etnik açıdan farklı olan ve siyasi özlemleri hem birbirinin hem de Rumlarınkine ters düşen Bulgarlar, Sırplar ve Romenler "Millet-i Rum" adıyla, Rum Piskoposlarının mutlak gücü altında toplanmış oldu.

Bizans İmparatorluğu'nun yeniden canlanması hayalini akıllarından bir türlü çıkaramayan Rumlar, Hıristiyan kardeşlerini acımasızca Helenleştirme yoluna gitmişti. Bulgar köylerindeki Rum rahipler öncelikle siyaset öğretmenleriydi, okullarda Bulgarca eğitim yapmak yasaktı, kitaplar yakılıyordu ve rahip, görevi gereği

Türk validen istediği anda alabildiği yardım sayesinde kendisine boyun eğmeyenlere din sapkını muamelesi yaparak zulmediyor, her türlü isyan girişimini bastırıyordu.

Bulgarlar, kimliklerini koruyabilmelerini ve gitgide büyüyen ulusal bilinçlerini, kendilerine eziyet eden Rumlara inatla direnmelerine borçluydular. Rumlara karşı kızgınlıkları, pek çok şehide mal olan ve 1870'de bir Bulgar piskoposun yönetiminde ayrı bir kilisenin kurulmasıyla sona eren o mücadelenin sonucuydu.

Osmanlı'nın Yahudi nüfusu şehirlerde toplanmıştı. İlk sırada gelen Selanik, ağırlıklı olarak bir Yahudi başkentiydi. Yahudiler tarihlerinin başlangıcından itibaren bu topraklarda ikamet etmiş, Büyük İskender döneminde Teselya'da bir koloni oluşturmuşlardı.

Sanılanın aksine Müslümanlar, diğer milliyetlere ve inançlara karşı her zaman Hıristiyan dünyasından daha hoşgörülü olmuştu. Türklerin Avrupa'ya gelişleriyle birlikte, yerli Yahudi nüfusu hızla artmış, başka yerlerde rahat yüzü görmeyen Yahudilerin Müslüman imparatorluktaki misafirperverlik ve özgürlükten yararlanmak üzere göç etmesiyle gitgide büyümüştü.

Göç edenler hep hoşgörüyle karşılanıyordu. Kast sistemi olmayan Osmanlı düzeninde, sultanların saraylarında kendilerine sağlam mevkiler edinerek kısa zamanda ünlenmişlerdi. Hatta birkaç Yahudi doktor, yetenekli nazır ve güvenilir meclis üyesi tarihe geçmişti.

En büyük göç dalgası ise on beşinci yüzyılın sonlarında başlamış ve on altıncı yüzyılın ortasına kadar devam etmişti. Katolik Kral Ferdinand ve Kraliçe Isabella tarafından 1492'de tebliğ edilen tehcir emriyle anavatanları İspanya'dan kopartılan Yahudiler, en başta din kardeşlerinin özgürce yaşadığı Selanik olmak üzere, Osmanlı topraklarına akın etmişlerdi.

Sultan II. Beyazıt, valilerine yazdığı bir mektupta bu kimselerin nezaketle karşılanmasını ve rahatça yerleşebilmeleri için gereken her şeyin yapılmasını emretmişti. Yeni gelenlere karşı baskı veya kötü muamele büyük bir suç sayılacak ve ağır biçimde ceza-

landırılacaktı. "Ferdinand'ın akıllı bir kral olduğunu söylüyorlar," diye bağırmıştı bir keresinde saray erkânının önünde. "Benim ülkemi zenginleştirip, kendi ülkesini fakirleştiren bir adam nasıl akıllı olabilir ki!"

Kısa sürede yaklaşık yirmi beş bin göçmen, geçmişin zulüm ve teröründen uzak, huzurlu ve güvenli bir sığınak bulmak için Selanik'e gelmişti. Fransa, İtalya ya da Hollanda'da geçici olarak soluklanan sefalet içindeki akrabalarına ve dostlarına coşkulu mesajlar göndererek bu özgür ülkede aralarına katılmaya çağırmaları, sayılarının gitgide artmasına sebep olmuştu. Körfezde demirleyen her gemiden, merhametli Müslüman dünyasında yerleşmeye gelen İspanyol ya da Portekizli Yahudi aileleri iniyordu.

1430'da II. Murat tarafından fethedildikten sonra, bir zamanlar işlek ve zengin bir metropol olan Selanik küçülmüş, bozulmuştu. Vaktiyle övündüğü çeyrek milyonluk nüfusundan geriye yalnızca yedi bin kişi kalmıştı. O azametli, gürültülü ve kozmopolit Bizanslı Thessaloniki ölmüştü. Türklerin Selanik adını verdikleri bu şehir, artık bir işe yaramayan hisarlarının taşlarını yalayan mavi sularda hülyalı hülyalı kendi aksini seyreden sessiz bir vaha haline gelmişti.

İspanyol Yahudileri, eski görkemli günlerin hayaleti olan bu Selanik'e geliyorlardı. Önemli ticari kuruluşların başkanları, öğretmenler, bankacılar, eski bürokratlar, doktorlar, bilim adamları ve zanaatkârlar gelip, bu eski kente yepyeni bir yaşam ve kültür getiriyorlardı.

Saygınlıkları, titiz kılık kıyafetleri, o yumuşak, akıcı Kastilyano veya Portekizceleri, hayatında yüzyıllardır önemli bir oynadıkları, kültürüne ve zenginliğine çok şey kattıkları ülkelerinin bir parçasıydı.

Gettolardaki yaşamın sınırlayıcılığı, aşağılayıcılığıyla hiç karşılaşmamışlardı. Sosyal açıdan denk oldukları Hıristiyanlar ya da Mağribilerle beraber özgürce yaşamış, kendilerinden üstün durumdakilere karşı da dimdik durmuş, ezilip büzülmemişlerdi.

Selanik, bir İspanyol şehri olmuştu. Kordon boyu ile bir zamanların Via Egnatia'sı arasındaki dar sokaklarda, artık vızır vızır işleyen çarşıda tüm lehçeler ve İberya Yarımadası'nda konuşulan dilin her türlü aksanı duyulabiliyordu: Gümbür gümbür Katalanca ve Valensiyano, gırtlaktan gelen Galiçyano ve Portekizce, o müzikal Kastilyano, akıp gidiveren Endülüs ve Saragoza Aragoncası.

Bu insanlar kendilerini kökenlerine göre gruplandırıyordu, her grup kendi başkanını seçiyor, arkada bıraktığı o aziz şehrin ya da mahallenin adını taşıyan sinagoglar inşa ediyordu; Kastilya, Katalonya, Aragon, Toledo, Kordoba gibi. Yeni gelenler çoğunluğu oluşturuyor, kendilerinden önce gelen İtalyan ve Alman Yahudilerini geri plana itiyordu.

En sonunda anne tarafından büyük dedem Rafael Aşer Kovo'nun bir araya getireceği bu iyi organize olmuş, yetenekli ve aydın liderlerin idaresi altındaki cemaatler, tam anlamıyla özerk bir devlet oluşturmuştu. Kendi mali sistemlerini, mahkemelerini oluşturmuşlar, belli başlı İtalyan limanlarında da kendi ticari konsolosluklarını kurmuşlardı.

Eski İspanya maliye bakanlarından birinin oğlu Don Senyör Benveniste gibi servetinin çoğunu kurtarabilmiş adamlar, okulları, kütüphaneleri ve matematik, felsefe, astronomi dersi veren üniversiteleri kurmuştu. Dünyaca ünlü akademisyenlerle çalışmak üzere, hem bu üniversitelere hem de ilahiyat ve tıp fakültelerine Avrupa'dan öğrenciler geliyordu. 1515 gibi erken bir tarihte kurulan matbaalarda bol miktarda din, bilim ve felsefe tezi basılıyordu. Bu kültürel gelişim sayesinde Selanik, şair Samuel Usque'nin ona verdiği "İsrail'in Annesi" adını hak eder olmuştu.

Bu yeni ortamda özgür ve kısıtlanmamış biçimde yaşayan Osmanlı ve özellikle Selanik Yahudileri, örf ve âdetleri, yemekleri, sosyal âdapları, gurur ve şerefleriyle kendi İspanyol karakterlerini korumuşlardı.

Geldikleri ülkelerde konuşulan farklı lehçelerin de katılması ve Türkçe ile Rumcadan yeni kelimelerin girmesiyle biraz bozulmuş olan dilleri, hâlâ bariz bir 16. yüzyıl Kastilyanosuydu.

1904'te Türkiye'yi ziyaret eden İspanyol senatörü Senyör Angel Pulido için, ana dilini serbestçe konuşabilmesi ve atalarının kötü muamele ettiği bu insanlar arasında kendini son derece rahat hissetmesi, şaşırtıcı ve çok sevindirici bir sürpriz olmuştu. İspanyol millet meclisi üyelerine yaptığı konuşmalarda ve yazılarında ülkesinin basiretsizliğini kınıyor ve Osmanlı Yahudilerinin hâlâ çok güçlü olan kültürel mirasının her iki halkın ortak çıkarları doğrultusunda daha da geliştirilebileceğini ileri sürüyordu.

Selanik'teki Yahudi topluluklarının kültürel gerilemesini incelerken, göz alınması gereken iki etken vardır. Öyle bir gerilemeydi ki bu, halk içine sürüklendiği yoksulluk ve cehaletten ancak 19. yüzyılın ortalarında kurtulabilecekti.

Yahudilerin göç ettiği zamanlarda Türkiye, Batı Hıristiyan dünyasında korku ve saygı uyandıran güçlü bir imparatorluktu. Ragusa ve Venedik'le 1521'de imzalanan, Kanuni Sultan Süleyman'ın İtalyanlara imtiyazlar tanıdığı ticari antlaşmaların ardından, Selanik'te ticaret enerjik bir artış göstermişti. Vardar vadisinden limana gelen taşra ürünleri ile Adriyatik'teki zengin pazarda üretilen mallar, daha genel bir refahın sağlanması için deniz aşırı yerlere gönderilmek üzere ambarlara boşaltılıyordu.

Osmanlı devletiyle Venedik'in çarpıştığı pek çok savaş sırasında düşmanlıklar nedeniyle ticari hayatta yaşanan geçici kesintiler, Selanik'te ciddi bir kayba yol açmamıştı. Kavgalı gürültülü ama kârlı değiş-tokuşlar arasında, ticaret zarar görmeden devam ediyordu.

Ancak 1669'da Kandiya'nın* düşmesi üzerine Venedik, Osmanlılar karşısında onmak bilmez bir yenilgiye uğramış, ticari egemenliği sona ermişti. Ticaret merkezi daha Batı'ya, gemilerin ana

(*) Girit'in ana limanı (çn).

rotasına daha yakın bir yere kaymış, Selanik de asla tam anlamıyla atlatamayacağı bir darbe daha almıştı.

Aynı esnada bir başka kriz, dini bir ayaklanma meydana gelecek ve bir zamanların o münevver toplumunu kalıcı bir yozlaşma ve gerileme ile sonlanacak ölümcül ahlaki tartışmalara sürükleyecekti.

17. yüzyıl, XIV. Louis'nin çağı, Fransa'da Büyük Krallık dönemiydi; bu rejim tüm Avrupa prensleri ve kralları tarafından taklit ediliyor, örnek alınıyordu. Versailles'ın görkemi, parıltısı içerisinde bir asiller sınıfı doğmuştu. Dantellere bürünüp, pudralı peruklar takan beyefendilerin ve satenler, ipekler içindeki hanımefendilerin şatafatı, bütün bu debdebeyi besleyen vergilerle haraçların yükü altında ezilen asık suratlı, donuk halk tarafından iyi karşılanmıyordu.

Avrupa'nın ıstırap içindeki halklarını bir mistisizm dalgası sarmıştı. Umutsuzluktan doğan bu mefhum, Mesih'in gelişinin yaklaştığını işaret ediyordu. Yahudi yazarlar kadar Hıristiyanlar da Yahudilerin kurtuluşundan, Tapınak'ın yeniden kuruluşundan, anavatanın yeniden doğuşundan bahseder olmuştu. Esrarengiz bir nedenden dolayı 1666, Hıristiyan yazarlar tarafından kıyametin kopacağı yıl olarak ilan edilmişti.

Yüzyılın ilk çeyreğinde, Selanik'te mistik okullar, hayatlarını Kabala öğrenimi ve yorumuna adamış dindar bilginler ve düşünürler vardı. İtalya, Fransa ve Hollanda'daki cemaatlerle sürdürdükleri yakın temas sayesinde, bu kişiler Mesih'in yakınlarda geleceğine dair inancın yayıldığından mutlaka haberdardı. İzmir'de yaşayan ve takipçilerinin uzun süredir beklenen Kurtarıcı olarak gördüğü kutsal bir adam hakkında abartılı hikâyeler ve rivayetler geliyordu.

Belli bir servete kavuşmuş olan İngiliz ticari mümessili Mordehay'ın tek oğlu Sabetay Sevi, dünyevi işlerden tamamen sıyrılmışlığı, dindarlığı ve karizması sayesinde İzmir'deki Kabalacılar üzerinde derin bir etki uyandırmıştı. Çocukluğundan beri sessizce düşüncelere dalıp tuhaf bir biçimde inzivaya çekiliyor ve bu esnada

etrafında olup bitenlerden bihaber bir tavır takınıyordu. Sonraları, babasının tüm varlığını adamasını istediği Talmud* çalışmalarını ihmal eden Sabetay, kendini Kabala'ya vermişti. 1651'de, hayranlarıyla müritlerinden oluşan bir grubun yüreklendirmesiyle iddiaları çok cüretkâr bir hal almaya başlayınca da, sarsılan ve büyük öfkeye kapılan tutucu dindaşları tarafından oradan uzaklaştırılıp, sürgüne yollanmıştı.

Üç sene sonra İstanbul'dan Selanik'e gelen Sabetay Sevi, Mesih olduğuna dair birtakım ifadeler içeren, eski harflerle ve eski dilde yazılmış dini bir metinle ortaya çıkmıştı. İki hafta boyunca şehirdeki hayat çılgın sevinç gösterileri ve coşkulu kutlamalarla altüst olmuştu. Aklıselim sahibi hahamların ve liderlerin topluluğu yatıştırma teşebbüsleri nafileydi. Şölenleri törenler izliyor, Hıristiyan ve Yahudi güruhlar Sabetay'ı bir an olsun görebilmek ve büyülenmiş halde konuşmalarını dinleyebilmek için bu törenlere akın ediyordu.

Kitlesel bir kendinden geçmeydi bu, akıldışı duygu ve tutkuların dalgalar halinde yayılmasıydı. O toplantılardan birinde Sabetay, Kutsal Yasa'nın yazılı olduğu ruloları kalbine bastırarak, histeriye tutulmuş topluluğun çevresinde aşk şarkıları söyleyerek dans etmişti. Yaptığı açıklamaya göre, Yasa'yla, yani Tanrı'nın kızıyla evleniyordu artık.

Dini liderler nihayet Mesih'i oradan ayrılmaya ikna ettiklerinde, Selanik'in o bir zamanlar birlik ve düzen içindeki cemaati, geri dönüşü olmaksızın birbirine düşman gruplara bölünmüş, paramparça olmuştu. Bereketli topraklara nifak tohumları ekilmişti ve meyvesini verecekti.

Sonraki birkaç yıl boyunca, Sabetay Sevi Doğu'da gezinmiş durmuştu. Selanik'e gelişinden yedi yıl sonra Kahire'ye yerleşmiş, kendisine hemen oracıkta hayran kalan, zengin ve hatırı sayılır bir Osmanlı hükümet yetkilisiyle ahbap olmuştu. Bu Türk dostu ser-

(*) Musevi dininin pratik ve felsefi hükümlerini içeren sözlü yasaların toplandığı kitaplar (çn).

vetini onun idaresine vermekle kalmamış, en ateşli destekleyicisi haline de gelmişti.

Sabetay Kahire'de lüks içinde yaşarken, kader ağlarını ondan yana örmüş ve kendisine insanların hayallerindeki etkisini artıracak o romantik havayı vermişti.

Polonya'daki Chmielnicki katliamları sırasında, Sara adlı altı yaşındaki bir yetim kız Yahudi rahibeler tarafından kurtarılarak manastırın himayesine alınmıştı. Sara manastırda büyümüş ve nereden geldiğini hiç unutmamıştı. On altı yaşında koruyucularından kaçıp Amsterdam'a gitmişti. Yıllar sonra Leghorn'da ortaya çıktığında, havai ve düzensiz bir hayat sürüyordu. Şaşırtıcı bir güzellik ve cazibeye sahip, tuhaf ve kaprisli bir insan olan Sara, kendisine kulak veren herkese yakında dünyaya inecek Mesih'in karısı olacağının alnına yazılı olduğunu söylüyordu.

Sara'nın bu sözleri Kahire'deki Sabetay'ın kulağına gitmişti. Evet, rüyasında kendisine böyle bir gelin görünmüştü ve onu bekliyordu. Sabetay daha önce iki kere evlenmişti ama her iki karısıyla da temastan kaçınmış, onlar da kendisini boşamıştı. Sara'nın geçmişteki şehvet düşkünü yaşamı bile Mesihlik iddialarının doğrulanmasından başka bir şey değildi; Peygamber Hoşea'ya da iffetsiz bir kadınla evlenmesi emredilmemiş miydi?

Eşi ve yoldaşı olan canlı ve dinamik Sara sayesinde, Sabetay'ın müritleri de, popülerliği de artmıştı. Güçlü kimseler kendisine destek veriyor ve bilgin Kabalacılar onda dünyadaki görevine dair gitgide daha fazla işaret keşfediyordu. Kasvetli 1666 yılı yaklaşıyordu. Kehanet artık gerçekleşecekti.

Sabetay, 1665'in sonbaharında kalabalık bir mürit sürüsüyle doğduğu kente dönmüştü. Nereye giderse gitsin saygıyla, abartılı bir hürmetle karşılanıyordu. Nihayet, 1666 yılbaşı günü sinagoglarda *şofar* denen borazanlar çalınırken, coşkulu kalabalığa kurtarıcı olduğunu açıklamış ve halk onu "Çok yaşa kralımız, Mesihimiz, Kurtarıcımız!" çığlıklarıyla selamlamıştı.

Haber olağanüstü bir hızla Avrupa'daki her köye, her kasabaya ulaşmıştı. Kıtanın ücra köşelerindeki Mesihçiler çılgınlar gibi seviniyor, umut ediyor ve *hosannalar*, yani şükür duaları okuyordu. Kurtarıcı gelmişti, Kralların Kralı yeryüzündeydi ve yakında insanların çektiği acılar sona erecekti.

Etrafı kendisine tapınan bir sürü dalkavukla çevrili olan, İzmir'in tartışmasız hâkimi Sabetay Sevi, tutucu sinagogların çağlardır süregelen öğretilerini ve ayinlerini geçersiz kılan kararnameler çıkarmaya başlamıştı. Gelenekselleşen, yüzyıllardır itibar edilen oruç ve dua günlerinin bundan böyle gereksiz olduğu ilan edilmiş, onların yerini eski Yunanlıların Bacchanalia'sını* hatırlatan sefahat dolu sapkınca şölenler almıştı. Sabetay, Kralların Kralına yakışır bir bonkörlükle, eşe dosta, güvenilir kurmaylarına, krallıklar ve imparatorluklar dağıtıyordu.

Bu kargaşaya ve Mesih'in bu vakitsiz cömertliğine dair dedikodular İstanbul'a ulaşmış ve Sultan IV. Mehmed, Kralların Kralını itiraz kabul etmeksizin payitahta çağırmıştı. Ardından Sabetay Sevi, halife tarafından yargılanmasını beklemek üzere alelacele hapse atılmıştı.

Dünyanın efendisi, sultanın önünde tir tir titriyor, endişeli ve alçakgönüllü görünüyordu. İnsanların kurtarıcısı Müslümanlığa sığınarak kellesini kurtarma peşindeydi. Balon patlamış ve Sabetay'ın müritleri hızla gözden kaybolmuştu. Sahtekârlıkla suçlanan Sabetay, daha sonra Arnavutluk'taki Dulcigno kasabasına sürülmüş ve orada gözlerden ırak bir biçimde ölmüştü.

Mesih'e inanan birkaç bin mümin onun din değiştirmesi yüzünden yıkılmamış, aksine onun izinden giderek görünüşte Müslüman olmuştu. Selanik'te yaklaşık on beş bin kişi, Sabetay'ın yeniden ortaya çıkmasını beklerken olası misillemelerden kaçınmak için Tevrat'ı Kur'an ile değiştirmişti.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde Selanik'te yaşayanlar, atalarının ana dili İspanyolcayı kullanmaktan vazgeçmişlerdi, günlük ha-

(*) Eski Yunan'da Şarap Tanrısı Dionysos adına düzenlenen şenlikler (çn).

yatlarında Türkçe konuşuyorlardı. İbraniceyi bâtını uygulamalarda gerekli bir dil olarak korumuşlardı ve büyük bir gizlilik içinde, çok iyi saklanmış sinagoglarında hahamların yönettiği esrarengiz ayinlerde bir araya geliyorlardı. Aralarından iş adamı ve tüccar olan yaklaşık on sekiz bin kişi, asla birbiriyle kaynaşmayacak üç ayrı mezhep oluşturmuştu.

Bu insanlar, din sapkını olduklarından şüphe edip onları "Dönme" diye adlandıran gerçek Müslümanlardan ve dinlerini inkâr edenlerle ilişkiyi kesen Yahudilerden uzak duruyorlardı. Kendilerine "Maminim", yani gerçek inananlar diyorlardı. Selanik'te Türk egemenliğinin sona erdiği 1912 yılına kadar, yedi kişilik bir heyet her sabah şehrin kapılarına giderek, belki o gün döner diye Sabetay Sevi'nin yolunu gözleyecekti.

ON

GENİŞLEYEN UFUKLAR

On bir yaşındaydım ve artık büyümüş sayılırdım. Bu nedenle Şalom Mektebi gözüme son derece tatsız görünüyordu. Dışarıdaki o kocaman ve büyüleyici dünyanın farkındaydım. Aklıma ve dudaklarımın ucuna kadar gelen sorular, açıklığa kavuşturulması gereken şaşırtıcı olaylar vardı. Caddede ya da bahçedeki asmaların altında insanı yeni duygulara iten dramlar yaşanıyordu. Ama öğretmenler erişilmez doruklarda gezen ulaşılmaz insanlardı. Sınıf ise o bunaltıcı dört duvarın ardında yeniden dirilen hayattan çok uzak, kendi halinde bir dünyaydı. Sıkıntı nedeniyle günler uzuyor, haftalar o cansız sembol sürüsünü öğrenmenin verdiği hiç değişmeyen bir kasvet duygusu içinde birbirini takip ediyordu. Aritmetik ve coğrafya, dil ve gramer, aç bir zihnin yetinemeyeceği kadar anlamsız, tatsız ve içi boş olan birer kabuktu.

O öldürücü rutine gitgide daha fazla isyan ediyordum. Endişelenip korkuya kapılan aileme okuldan ayrılıp bir zanaat öğrenmek isteğimi açıkladım. Neden o güzelim mobilyaları yapan dolapçı İzak gibi olamıyordum ki? Dedem, Viyana'daki çıraklık döneminden sonra onun kendi dükkânını açmasına yardım etmişti, ben de çok kereler onu izlemeye gitmiştim. Budakları alınmış tahtayı nasıl da sevgiyle, şefkatle perdahlıyor, cilalıyordu! Bir parçayı diğerine oturturken nasıl da titizdi! Asla tatmin olmayan ellerimi kullanma arzum, onun tahtayı oyuşunu izlerken karşı konulmaz bir güçle yeniden nüksediyordu. O şekilsiz kütükten güzel bir kafanın yavaş yavaş belirdiğini görmek için, mis gibi ağaç kokan dükkânına tekrar

tekrar gidiyordum. Eserinde son düzeltmeleri yaparken gri gözlerinde öyle dalgın bir bakış, parmaklarında öyle okşarcasına bir sevgi vardı ki! Bu tıpkı, Bisnona'nın eski İspanyol romanzaları söylerken gözlerine yerleşen bakış gibiydi. Şiirleri ezberden okurken Selim Efendi'nin gözlerinde de aynı bakış belirirdi.

"Sabret oğlum! Babanla annen uzun süredir okulun hakkında düşünüyorlar. Senin için daha iyisini bulmaya çalışıyorlar. Okuldan sonra İzak'ın dükkânına gidebilir ve bir süre onunla çalışabilirsin."

Dedemin anlayışına ve açık fikirliliğine şaşırmadan edemiyordum. Elleriyle çalışanların daha aşağı bir sosyal sınıf olarak görüldüğü bir ortamda ve zamanda büyümüş olmasına rağmen, bir zanaatkârın dükkânında vakit geçirmeme razı oluyordu!

Ama annemle babam, Şalom Mektebi'nin eksikliklerini çok iyi biliyor ve kendi fikirleriyle daha fazla örtüşen bir okul bulmaya çalışıyorlardı. Okulun dar görüşlülüğünü ve tutuculuğunu sezen babam, bana İstanbul'daki Robert Kolej'in hazırlık okuluna gitmek isteyip istemeyeceğimi sormuştu. Evden ayrılamayacak kadar küçük olduğumu düşünen annem gitmeme karşı çıkmış, ben de bu ihtimali pek çekici bulmamıştım.

Sabetay Sevi'nin Mesihlik girişiminin ardından topluluğun bölünmesi ve savaşlar yüzünden limandaki ticari hayatın gerilemesiyle birlikte, Selanik gitgide entelektüel bir bataklığa gömülmüştü. Yüz yılı aşkın bir süredir İspanya'dan getirilmiş kültür mirasını ve ilericilik anlayışını sürdüren üniversitelerle okullar yavaş yavaş azalmış ve en sonunda kapanmıştı. Cehalet ve batıl inanç ayrık otları gibi her yerde bitmiş, öğrenim ve düşüncenin önüne geçmişti. Siyasi karışıklıklar, salgın hastalıklar ve yangınlar bu genel yozlaşmayı daha da hızlandırmıştı ve bunun altından ancak yüz elli yıl sonra kalkılabilecekti.

19. yüzyıl, Batı'da milyonların hayatını ve toplumsal düşünüşünü derinden etkileyecek bir dizi bilimsel keşfi ve mekanik icadı

da beraberinde getirmişti. Bunlar, insanoğlunu bu yüzyıl boyunca uğraştıracak sorunları doğuran değişimlerdi.

Buhar makinesi, lokomotif, buharlı gemi, Volta ve Galvani'nin araştırmalarından doğan telgraf gibi, yükü insanın omuzlarından alan, görüşlerini ve yaşamını değiştiren bir sürü icat yapılmıştı.

Bu faaliyetlerin merkezinden uzak kalan ve daha yavaş gelişen Doğu, başlangıçta çok fazla etkilenmemişti. Gene de hızlanan iletişim olanakları, insanlar arasındaki mesafelerin kısalması, doğmakta olan yeni çağın yankılarını Türkiye'ye ulaştıracak ve Selaniklilerin genel bilgisizlik ve kayıtsızlığının ardında gizlenmiş o minnacık alev yeniden parlayacaktı. Kültür düzeylerindeki bu büyük fark uzun soluklu olamazdı. Fikirler pasaporta gerek kalmaksızın bir yolunu bulup sınırları geçecek ve onları engellemek isteyen güçlü ellere karşı koyacaktı.

Selanik'te birkaç adam, bu yeni akımı ve fikirleri kabul etmek istemeyen, halkı cahil bırakma taraftarı olan gericilerin inatçı muhalefetine karşı savaşacaktı. Bu kimseler, uyuklayan şehrin üstündeki sis perdesini kaldırıp onu ışığa boğacak okullara para akıtıyorlardı. Allatiniler, Fernandezler, Modianolar ve Perreralar, 1848 yılında Avrupalı öğretmen kadrosuyla yabancı kitaplardan Fransızca ve İtalyanca öğretmeye başlayan ilk okul açılıncaya kadar çetin bir savaş vermişlerdi.

Yirmi yıl sonra, eğitimli insanlardan oluşan ilk nesil iş dünyasında ve toplumsal yaşamda söz sahibi olmuştu. İçlerinden daha cesur olanların yurtdışına yaptıkları geziler yeni bakış açıları ve taze fikirler getiriyordu. Okulların, gazetelerin ve çeşitli konularda basılan eserlerin sayısı artıyor, Avrupa kütüphanelerinden gelen kitaplar gitgide genişleyen okur çevresine yeni ufuklar açıyordu.

Batı dillerini konuşabilen, oralardaki fabrikalar ve tüccarlarla iletişim kurabilen, çok daha eğitimli ve gözü açık bir nesil kısa sürede liman ekonomisinde bir iyileşme sağlamıştı. Yurtdışında üretilen gündelik ve lüks malları boşaltıp, Makedonya'nın tarım ürünlerini ambarlarına yüklemek üzere daha fazla gemi geliyordu artık. Re-

fah dönemi ve onu izleyen yüksek yaşam standartları, bir zamanlar kültüre ve öğrenip anlamaya duyulan açlığı canlandırmıştı.

Yeni asır başlarken birkaç kişi, okulları iyileştirme, şehrimizdeki milliyetlerin o dar sınırlarını aşacak bir eğitim verme ihtiyacını görmeye başlamıştı. Onlar hemen yanı başımızdaki komşularımızın, yani Rumların, Bulgarların, Yahudilerin ve Türklerin farkına varmışlardı.

Aynı inancı paylaşan çocukların gittiği cemaat okulları işlerini iyi yapmışlardı, ama artık ekilecek daha büyük tarlalar, taranacak daha geniş ufuklar vardı.

Avrupa başkentlerine gidip oraların parıltısından gözleri kamaşmış olanlar, bu geniş dünya karşısında taşralı kaldığımızın bilincine vararak geri dönmüşlerdi.

Eğitimi çocuğa yutturulması gereken haplar gibi gören, eninde sonunda ona iyi gelecektir, diye düşünen öğretmenlerin hayal hücüme hiç hitap etmeyen pedagojisi beni sıkıntılara boğarken, ailem de zamane okullarında hem içerik hem de sosyal ortam açısından bir şeylerin eksik olduğunu görüyordu.

Evet, Selanik'te yabancı okullar da vardı. Alman Lisesi, Lazarist Rahiplerin okulları ve birkaç tane daha... Ancak bunlar genel olarak din ağırlıklıydı ve inceden inceye mezhep öğretilerini yayma amacını güdüyordu.

Öğretmenlerime isyan ettiğim dönemde, İda Yenge ailevi bir görevle gitmiş olduğu Paris'ten döndü. O da kuzenim Paul'ün eğitimi konusunda endişeleniyordu ve bir çözüm yolu bulmak için orada ailesiyle görüşmüştü.

Onunla aynı vapurda, Marsilya'dan yeni okulumuzun çekirdek kadrosu da gelmişti; bu okul büyük bir hızla büyüyecek ve şehirde benimle yaşıt olanların eğitiminde önemli bir rol oynacaktı.

Le Petit Lycée Français, kapılarını 1904'ün başında açtı. Şehrin doğu ucunda, Kampanya'daki bir binanın alt katını mekân edinen gösterişsiz bir okuldu bu. Başlangıç düzeyindeki iki sınıfı oluşturan öğrenciler, Selanik'in heterojen nüfusundan karma bir kesiti temsil

ediyordu. Benim de içinde bulunduğum alt grup üç Fransız, bir Rum, dört İspanyol Yahudisi, bir Sırp, bir Maamin, bir Ermeni, bir Türk ve sırf bize katılmak için Çetince'den apar topar gelen bir Karadağlı'dan oluşuyordu.

Hepimiz Fransızcayı akıcı biçimde konuşsak da, ya cemaatlerimize ait okullardan gelmiş ya da özel öğretmenlerle yetişmiştik ve hiçbirimizin kendi milliyeti dışındaki çocuklarla samimi bir ilişkisi olmamıştı. Burada ise ilk kez, üçayaklı sehpa üzerindeki karatahtaya bakan yeni sıralarda yan yana oturarak, bize çalışmalarımızı ana hatlarıyla özetleyen al yanaklı, mavi gözlü, sarı bıyıklı Bay Thierry'i dinliyorduk.

Bu yepyeni ve unutulmaz bir deneyimdi. Bizi ciddiye alması, bizimle akranlarıymışız gibi konuşması gerçekten değişik geliyordu. Soru sormayı kolay ve doğal hale getiren bu teklifsizliği de öyle. Okuldaki çalışmaların, ayrı bireyler olarak değil de grup halinde hep birlikte katılmamız gereken ortak bir girişim olduğunu hissettiriyordu.

Sonradan bizzat öğretmenlik yapınış biri olarak kendi deneyimlerimin ve ilerici eğitim anlayışımın ışığında, Bay Thierry'nin kültürel altyapısı son derece farklı çocuklardan oluşan grupları bütünleştirmek gibi, kendisi için muhtemelen çok önemli bir meselede benimsediği doğru yaklaşımı takdir etmemem mümkün değil. Bu tür kuramlar o dönemde henüz yaygınlaşmadığından, onu yönlendiren şey ancak şaşmaz sezgisi ve çocuklara karşı gerçek sevgisi olabilirdi. Bunun dışında öğretim ve müfredat, o günün Fransız okullarındaki sınıflarda verilenle aynıydı. Akademik açıdan standartlar yüksekti, hatta belki biraz fazla yüksek; yöntemlerse resmiydi.

Alışkın olmadığımız ve yaşımıza göre hayli ilerleme kaydettiğimiz halde henüz gerekli bulmadığımız matematik bize katı geliyordu. Günahı boynuna, daha on bir yaşındayken bize cebir öğretti ve zaman zaman moralimizin bozulmasına rağmen, bu deneyim uzun vadede işimize yaradı. Kanıt bulma gereğini gitgide daha iyi

anlayıp, matematiksel ispatlar ve yöntem konusunda çabuk ilerlememizin genel düşüncelerimiz üzerinde olumlu bir etkisi oldu.

Bize öğretmenlik yapmak Bay Thierry için hem zor, hem de bizim aldığımız dersler kadar öğretici olmalıydı. Duyarlı bir öğretmenle öğrencileri arasındaki bu alışverişin önemi hakkında çok fazla şey söylenemez zaten. Bu karşılıklılık, bu dostane ilişkidir, sınıfı öğrenci için bir gelişim merkezine çeviren.

Fransız edebiyatı, sonradan da Latince öğretmenimiz Bay Riquiet, en sevgili hocamızdı ve bizi kaynaştırıp sınıfı bir bütün haline getirmek adına çok şey yaptı. Uzun boylu, iyi huylu, uysal, eşine az rastlanır bir duyarlılığa ve zevke sahip olan, hiç zorlanmadan mükemmel dizeler yazan bu şair adamın öğrenciyi payladığı çok ender görülürdü.

Ülkemizin geleneklerine duyduğu samimi ilgi aramızdaki en utangaç, en sıkılgan olanların bile dilini çözüyordu. Kısa süre içinde, Türk olan Mehmed, Ramazan'ı takip eden Şeker Bayramı'nda neler yapıldığını gönüllü olarak anlatmaya başladı. Karadağ kralı Nikolas'ın akrabası olan Yovanoviç, serbestçe halkından ve dağlardan söz etmeye koyuldu. Konsolosun oğlu Ivan evdeki Paskalya kutlamalarından söz ederken, Papapulos'la birlikte Rumların Sırplarla pek çok ortak geleneğe sahip olduğunu keşfettik.

Böyle çekinmeden birbirimizle konuşup oyunlar oynayarak, sıcak dostluklar kurarak, birbirimizin evine gidip gelerek sırlarımızı paylaşırken, dışarıdan bakıldığında tuhaf ve anlamsız görünebilecek yönlerimizi yakından tanımaya başladık.

Okul, sevinç ve heyecanla gitmek istediğimiz büyüleyici bir yer olmuştu. Öfleyip pöfleyerek katlandığımız Türkçe dersini veren Beca Efendi bile keyfimizi kaçıramıyordu. Farkına bile varmadan hep birlikte çok sıkı çalışıyorduk. Ortak ilgi ve kaygılarımız bize bir *esprit de corps*, yani ekip ruhu kazandırmıştı. Ne zaman bir müşkülümüz olsa birbirimize yardım ediyorduk. Fransız başkonsolosunun oğlu Bobby Steeg, Fransızca kompozisyonu iyi olmayan Mehmed'i himayesi altına aldı. Arslanyan adlı Ermeni çocuk, bir

İspanyol Yahudisi olan ve matematikte zorlandığı problemleri açıklamakta büyük sıkıntı yaşayan Robert Frances'in çok yakın arkadaşı oldu.

Çarşamba günleri öğleden sonra hava yumuşak ve güneşli olduğunda, Bay Thierry pencere pervazlarından görünen kahverengi tepelere doğru bakardı. "*Le temps est bien beau!*" derdi. "Hava çok güzel! Kitaplarınızı kaldırın da tepelere gidelim."

Tumba denilen yer, okuldan yürüyerek yarım saat uzaklıktaydı. Burası, derin bir boğaza bakan düzlükte ansızın yükseliveren dik ve toparlak bir tümsekti. Simetrik şekli ve yakınındaki dağlara özgü kaya oluşumundan yoksunluğu arkeologları şaşırtmış, kimisi tarih öncesi bu şehirde yaşayan insanların ölülerini buraya gömdüğünü ileri sürmüştü.

Şarkılar söyleyip yüksek sesle konuşarak, kısa sürede şehrin en son evini arkamızda bırakır ve kendimizi aniden çırılçıplak bir arazide bulurduk. Dağ sırasının ardındaki Kireç Köy'e giden dar ve tozlu patikayı tuttuğumuzda, yerleşim alanları ve insanlar gözden kaybolurdu. Kısa sürede insan varlığının bu son emaresi de geride kalır, taşlı tarlalardan, yaban gülleriyle kaplı bayırlardan o yapayalnız Tumba'nın uzağındaki boğazın kıyısına varırdık.

Bu çarşamba öğle sonrası yürüyüşlerinden birinde, Bay Riquiet bize altının nasıl ayrıştırıldığını anlattı. Baharın başıydı, Tumba'nın tepesine keyifle tırmandıktan sonra dibindeki uzun ve karanlık tünele girmiş, kendi duygularımızdan pek emin olamadan, yeraltındaki bu kasvetli yerden korktuğu için Edwin adlı bir çocuğa gülmekten kırılmıştık. Sonunda, biraz yorgun olduğumuzdan, o pırıl pırıl çakılların üzerinden gürültüyle akan derenin kıyısında toplandık.

Bobby Steeg ve ben, diğerlerinden biraz uzakta su kenarında kaya örnekleri arıyorduk ki, kuma gömülmüş bir nesne Bobby'nin dikkatini çekti.

"*Tiens!* Bak!" diye bağırdı. "Bu ne arıyor burada?"

"Bu bir boynuz," dedim, yerden alıp havada sallayarak. "Ronceveaux'lu Roland'ın boynuzu. Şimdi içine üfleyip iyi yürekli kral Büyük Şarl'ı çağıracağım."

Ama daha tek bir ses çıkarmaya fırsat bulamadan, bir yerlerden fırlayan kızgın bir Rum vahşice çığlıklar atarak tepemize dikildi. Frenk grubu da çok geçmeden yanımıza geldi. Büyük Şarl, Bay Riquiet'nin görüntüsüne bürünmüş olarak, bu öfkeli adamı dinliyordu. Papopulos'un tercümesine göre ben, adama ait olan boynuzun içindeki altın tozunu etrafa saçmıştım. Hepimiz adamla ve iddia ettiği şeyle alay etmeye yeltenirken, Bay Riquiet inanmış göründü ve döküp saçtığımı iddia ettiği altın için ona dört kuruş ödedi.

Bunun üzerine sakinleşen Rum, bizi çalıştığı yere götürdü ve dere kenarında altını kumdan nasıl ayrıştırdığını gösterdi.

Okula geri dönerken altın tozundan ve altın külçelerden başka bir şey konuşmadık. Bay Riquiet, çok uzak bir diyar olan Amerika'da Kızılderililerle kovboyların altına hücum edişinin hikâyesini anlatarak heyecanımızı daha da artırdı.

O sırada, çok da uzak olmayan bir gelecekte bu kıtaya gideceğim, sonunda da orayı yurt edineceğim aklımdan bile geçmiyordu.

Aylar geçiyor, *Chanson de Roland* ve Villehardouin ile Froissart'ın *Vakayiname*'si, Fransız tarihi dersine renk ve canlılık katıyordu. Okuduğumuz kitaplar ve öğretmenlerimizin anlattıkları bize Batı anlayışını yakınlaştırdıkça, Fransa ile daha fazla özdeşleşiyorduk; çünkü bizler, yani Osmanlı topraklarındaki gayri Müslimler, gariban entelektüellerdik. Doğduğumuz ülke bize sahip çıkmıyor, aldırış etmiyordu.

Kimsenin içindeki milliyet kavramı, *Alliance Israelite Universelle** sayesinde yeniden dünyanın farkına varan ve entelektüel içerikten yoksun kalmış, silik bir geçmişe ait dillerinin ve geleneklerinin yerine Fransız kültürü ile düşünce biçiminin yazıldığı boş bir kâğıt parçası gibi olan İspanyol Yahudilerininki kadar gerçek de-

(*) Yahudilerin eğitim ve kültürünü geliştirmek amacıyla 1860'da kurulan bir vakıf (çn).

ğildi. Bu, dış dünya ile bağlantı kurmamızı sağlıyordu. Artık içinde bulunmaktan hoşlanmadığımız yalnızlıktan bizi çekip çıkaracak bu dost eline minnet duygusuyla sımsıkı sarılmıştık.

Birkaç yıl sonra *Mission Laïque Française** tarafından devralınacak olan ve *Baccalauréat* denen olgunluk sınavına hazırlık dersleri de veren Le Petit Lycée Français, misyoner okullarının yapamadığını yapıyordu. Lise dinden arındırılmış, bilgiye yararlı olanın dışındaki bir inancı yayma şevkinin gölgesinde kalmamıştı.

Öğretmenler hem mesleki açıdan yeterli, hem de geniş görüşlüydü. Milliyet farkı gözetilmeksizin, ister dindar olsun ister agnostik, her insanın gerçekleri içtenlikle arayarak, anlayış ve hoşgörüyle başarılı olabileceğine gerçekten inanan insanlardı. Hayır, hoşgörü değil; çünkü bu kelime kişinin doğru olanı sadece kendisinin bildiğine inanıp, diğerlerinin hatalarına tepeden bakarak, onlara lütufkâr bir tavırla katlanması gibi bir yan anlamı çağrıştırır. Oysa her bireyin diğer herkesin ilerlemesine katkıda bulunabilmesi için, önce insanların inançlarına, geleneklerine ve düşüncelerine saygı duyması gerekir.

Türkiye'yi ziyaret eden ya da Türkiye'de yaşayan yabancılar, bir yandan Batı'nın üstünlüğü duygusu, bir yandan da bürokrasimizin yozlaşmışlığı ve kendi dünyalarındaki bencilliğin körüklediği siyasi çekişme gözlerini kör ettiğinden, çoğu zaman Doğulu insanları anlayamıyorlardı.

Lisedeyken sınıflarında bulunma ayrıcalığını yaşadığım yaklaşık bir düzine öğretmenle olan ilişkime dönüp baktığımda, bir tanesinden bile bize üstünlük taslıyor diye şüphelendiğimi hatırlamıyorum.

Onlar sayesinde Fransa'yı tanımış ve kültürümüzün anası olarak sevmeyi öğrenmiştik. Victor Hugo'nun Fransa'sı, devrim mücadelesinin Fransa'sı, insan haklarının Fransa'sı, tiranları tir tir titret-

(*) Dış ülkelerdeki Fransız okullarının idaresinden sorumlu olan kurum (çn).

miş olan, Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşliğin Fransa'sı hayallerimizi süslemiş, kalplerimizi ele geçirmişti.

Kalbimde gerçek, saf bir vatanseverlik duygusu belirmişti. Okulun önünde Nisan ayının o güneşli melteminde hafif hafif dalgalanan Fransız bayrağı içimde daha önce hiç hissetmediğim duygular uyandırıyordu. Bir gün cesaretimi toplayıp, Bay Thierry'ye kendime ait bir Fransız bayrağı edinip edinemeyeceği sordum. "Evde dalgalanmasını istiyorum," dedim. Kısa süre sonra bana düzgünce sarılmış bir paket verdi. Eve dönüp paketi büyük bir heyecanla açtığımda, o çok istediğim büyük Fransız bayrağını gördüm.

Ondan sonra, bayramlarda ve diğer kutlamalarda Konsolosluk bayrağını göndere çektiği zaman, benimki de, Çingene Mahallesi'ndeki evimizin üst katında, körfezin açıklarından Selanik'in kendisi gibi net bir biçimde görülecek şekilde dalgalanıyordu. Bununla büyük bir gurur duyuyordum.

Yoldan geçenler kafalarını kaldırıp bakıyor ve kuleli eve Frenkler mi taşındı, diye merak ediyorlardı. Bizimki bir Türk mahallesiydi ve çok geçmeden komşularımız, babama yabancı bir bayrağın ne anlama geldiğini sormaya başladılar.

"*Acaba*? Yoksa sen de artık *Frenk* mi oldun ha, Salamon Efendi? Bizim sancağımız yeterince güzel değil mi?"

Olay çıkmasından korkan babam, benden üç renkli bayrağı bundan böyle asmamamı istemek zorunda kaldı. "Yeterince dert var ortalıkta, sen de yangına körükle gitme," diye söylendi. "Gözlerine sokmasan olmaz mı? Fransa'yı seviyor olabilirsin ama gene de çevrendeki insanları gücendirmemelisin."

Kırılmış, sinirlenmiştim. Madem öyle, ben de Fransız vatandaşı olurdum, evet yapacaktım bunu.

Ertesi gün okulda Bobby'ye bayrağımı asmama izin verilmemesinden dolayı yaşadığım hayal kırıklığından ve Fransız vatandaşı olma kararımdan bahsettim. Konuyu çok ciddi biçimde tartıştık. Her şey bir yana, hislerim böyleyken Fransa'yı memleketim olarak kabul etmemem için bir neden olabilir miydi?

"*Mon vieux*! Azizim!" dedi Bobby. "Öğlen okul çıkışı benimle eve gel, babamla konuşalım. O bize yardım edebilir."

Kapıyı nazikçe çalışımın ardından "Gir" denildiğinde, Bay Steeg'in üç taraftan Hamidiye Bulvarı'na bakan çalışma odasının kapısında Bobby ve ben kararsızca durduk.

"*Mais, viens donc*! Hadi ama gelsene!" diye ısrar etti Bobby, kapıyı açıp beni kolumdan çekiştirerek.

Korkutacak kadar etkileyici bir kâğıt yığının önünde, masasında oturan Bay Steeg bizi nazikçe selamladı.

"Ah, eve dönmüşsün bile! İkinizin beni ziyarete gelmesi ne güzel," dedi, piposunu yeniden yakarken. Türkçe dersinde içimden hazırlayıp tekrarladığım o güzel ve coşkulu konuşma aklımdan uçup gitmişti, kalbim deli gibi çarparken sesimin çıkmadığını fark ettim.

"Leon Fransız vatandaşı olmak istiyor. Sen ona yardım edebilirsin, değil mi baba?" diye lafı açtı Bobby, yardımıma koşarak.

Başlangıçta kekeleyerek, ama soğukkanlılığımı kazandıkça kendime daha fazla güvenerek, sonradan güzel olduğuna karar verdiğim bir dille durumumu anlattım.

Bay Steeg maruzatımı dikkatlice ve büyük bir ciddiyetle dinledi. Sonra da durumu anladığını ve beni bu cumhuriyetin bir vatandaşı olarak görmek isteyeceğini söyledi. Elbette bana destek olurdu. Ancak sabırlı olmam gerekiyordu, çünkü yaşım daha çok küçüktü ve şu saçma kanunlar engel teşkil ediyordu. Bunu unutmayacaktı, unutsa bile ona hatırlatabilirdim. Zaten sık sık evlerine gelip gitmiyor muydum?

Ne kadar tuhaf görünürse görünsün, Fransız vatandaşı olma isteğim, sadece yaşımdan ve duygularımın samimiyetinden ötürü alışılmadık bir durumdu. Yoksa yabancılara ve yabancı uyruklulara tanınan imtiyazlar ve kapitülasyonlar nedeniyle, bir gayri Müslimin uyruğunu değiştirmeye çalışması Osmanlı ülkesinde hiç de yeni bir şey değildi.

Çoğu durumda, *dragoman* denen konsolosluk tercümanı, yani mutlaka yerel halk arasından seçilen, ülkenin gelenekleriyle dillerine dair bilgisi nedeniyle de konsolosluk ve yetkililer arasında bağlantı kuran kişi, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlayabilirdi. Hatırı sayılır bir etkiye sahipti ve bir ailenin soyunda yurtdışında doğmuş bir kişiyi kolaylıkla tespit edebilirdi.

Yabancıların yararlandığı özel imtiyazlar başlangıçta çok manidar şekilde sadece Fransızlara, sonra da Osmanlılar gücünün doruğundayken millet sisteminin kurulmasında payı olan yabancılara karşı Müslüman misafirperverliğinin göstergesi ve nazik bir jest olarak, Kanuni Sultan Süleyman tarafından diğer Batılılara da tanınmıştı.

Bu imtiyazlar sonradan kötüye kullanılmış ve yabancı etkisinin ülkeyi kıskacına almasına yol açarak, imparatorluğa karşı sürekli bir aşağılama kaynağı olan kapitülasyon rejimiyle sonuçlanmıştı.

Osmanlı topraklarında bulunan bir yabancı, ya da nesiller boyunca bu ülkede yaşamış olan yabancı bir devletin tebaası, Türklerden çok daha avantajlı bir konumda olur ve orada doğanlara kıyasla daha fazla haktan yararlanırdı. Ayrıca Türklerin taşıdığı en basit sorumlulukları bile taşımazdı. Bir yabancı, dokunulmazlığı nedeniyle kanunları çiğneyebilirdi, vergi ödemezdi, bağlı olduğunu söylediği ülkenin toprağı sayılan arazisine de konsolosu ya da milletvekili dışında kimse giremezdi. Suç bile işleyebilirdi ve bu dokunulmaz kişi polis tarafından tutuklanamazdı.

Bu nedenle Selanik'te İtalya hakkında hiçbir şey bilmeyen "İtalyanlar", sadece lafta kalan milliyetleri dolayısıyla herhangi bir ülkeye karşı her türlü sorumluluktan sıyrılmış "Danimarkalılar", "Norveçliler" ve "İngilizler" vardı. Birkaç nesildir buranın yerlisi olan, Makedonya'nın dillerini konuşup hayatına ayak uyduran, ancak anavatanlarının bayrağını dalgalandırma ve siyasi krizlerde koruma talep etme ayrıcalığına sahip bir sürü "Avusturya-Macaristanlı" da yaşıyordu aramızda.

Osmanlı devleti, gayri Müslimlerden vergilerin ödenmesi dışında bir şey istemediği, onları askere almadığı, ülkenin iç işlerine tam olarak katılım göstermelerine izin vermediği için, ulusal birlik fikrini aşılayamamış ve bir ulus yaratamamıştı.

Bu durum, yabancı etkilerin içeri sızmasına sebep olmuş ve imparatorluğun kanını emen, egemenliğinin altını oyan Batılı güçlerin entrikalarına kapıyı ardına kadar açmıştı.

Kamu hizmetleri, su ve gaz işletmeleri, ulaşım, tütün tekeli ve mali kurumlar, yozlaşma ve diktaya elverişli bir konumda olan Batı sermayesinin mülkiyetinde ve yönetimindeydi.

Posta hizmeti bile yabancıların eline geçmişti. Yurt dışına mektup göndermek için tercih edilebilecek birkaç postane vardı. Fransız, İngiliz ya da Avusturya-Macaristan postaneleriyle iş yapılabilirdi mesela. Veya Osmanlı postanelerinin rekabet edebilmek için toptan alıcılara yaptığı özel indirimden yararlanarak, mektuplara Türk pulları da yapıştırılabilirdi.

Ancak bu rekabet, yabancı kuruluşların neden olduğu utanç ve fesadın en hafifiydi. Yabancı posta yetkilileri uzağı göremedikleri için, tehlikeli bir kaçakçılık akımı Makedonya'ya uzanan kolay bir yol bulmuştu. Komitacılara gidecek silahlar ve cephane, Türk yetkililerin kontrol etme ve durdurma yetkisine sahip olmadığı masum görünümlü paketler içinde Avrupa'nın başka yerlerinden geliyordu.

Ancak Selanik, Batılıların bu giderek artan cüretini doğal karşılıyor, kayıtsız kalarak harekete geçmiyordu. Sultan'ın egemenliği ayaklar altına alınsa da, hakları olmayan halkların kaybedeceği hiçbir şey yoktu. "Ya bu deveyi güdeceksin ya bu diyardan gideceksin."

Bu duruma sadece düşünceli insanlar, Müslümanlar ve Yahudiler üzülüyor, kendilerini aşağılanmış hissediyorlardı. Onlar özgür ve sağlam bir anavatan düşlüyor, gücünü ve itibarını halkından alan bir Türkiye'nin hayalini kuruyordu.

ON BİR

TOPRAĞI İŞLEYENLER

Pencere kenarında oturmuş, tren raylarda hızlandıkça telgraf tellerinin direkler arasında zarifçe salınıp sonra tekrar gerilişine bakıyor, yeşil tarlaların ardından çıkıveren boz renkli çorak tepeleri izliyordum. Büyük demir köprünün üstünde paldır küldür ilerlerken, balçık içindeki Galliko'nun göze görünmesiyle kaybolması bir oldu. Kılkış yolundaydık.

O gece pek uyuyamamıştım. Tasarladığımız seyahatin heyecanı uykumu kaçırdığından, herkes derin uykudayken *varandado*daki saatin hiç de acelesi olmayan tıkırtısına bakmak için birkaç kez yataktan kalkmıştım.

Dedemin fikriydi bu ve hiç de alışageldiğimiz türden bir şey değildi. Üstelik annemle büyükannemin şiddetli itirazlarına da maruz kalmıştı. Ne, bütün yazı bir Bulgar köyünde geçirmek mi? Tanrı bilir başımıza neler gelirdi. Bu hiç de güvenli değildi. Şehirli kadınlar ve çocuklar böyle şey yapmazlardı. Evet, kimileri Sedes'e kaplıcalara gidiyordu ama orası şehirden arabayla yalnızca yarım saat uzaklıktaydı. Kılkış'a gitmekse başka bir şeydi.

"Sorun çıkmayacak," diyordu dedem, "Ben her şeyi ayarladım, buradaki kadar rahat ve güvende olacaksınız." Hem nasılsa o da yanımızda olmayacak mıydı? Babam da hafta sonları aramıza katılacak ve sıcak yaz aylarında şehir dışında olmak çocuklara iyi gelecekti.

Annemle Nona Plata'nın uzun uzun kafa patlattıktan sonra nihayet kuşku ve kaygılarını saklı tutarak bu işi kabullenmeleri

üzerine hazırlıklar başlamış ve sanki bilinmedik bir kıtaya uzun sürecek bir keşif gezisine çıkıyormuşuz gibi titizlikle sürdürülmüştü.

"Yusefiko, dikkatlice paketle bakalım şu tabakları. Kâğıtlara sarıver."

"Tencerelerle tavaları da! Nereye koydun onları Yusefiko?"

"Kızım, onlar ne işine yarayacak?" diye gülerek araya girmişti Nono. "Kılkış dediğin trenle bir saatlik mesafede. Her şey var *babu*nun evinde."

Ama annemle ninem hiç de öyle düşünmüyorlardı. Erkek milleti ne anlardı bu işlerden?

"*Teskere*lerden ne haber?" diye sormuştu babam Nono'ya, "Çıkarttıracak mıyız?"

"Sen takma kafana oğlum, lazım olmayacak."

Teskere, yola çıkabilmek için tren istasyonlarında zaptiye tarafından damgalanması gereken bir mahalli pasaporttu. Ama dedem hiç teskere kullanmazdı. Ona göre, daracık, dumana boğulmuş bekleme odasında oturan zabite bir selam çakmak yeterliydi. Ah o teskereler! Dedem çoğu kez tam tren kalkmak üzereyken yetişirdi. Arabası parke taşlarını döve döve gelir ve istasyona girmeden yaygarasıyla istasyon şefini gelişinden haberdar ederdi. Dedem kompartımanına iyice yerleşmeden de mümkünü yok tren kalkmazdı. Ücretiyse bilahare ödenirdi. Hem zaten bunlar lafi edilmeyecek inceliklerdi. Şimdiye kadar az iş yapmamıştı demiryollarıyla!

Ama o Haziran sabahı, arabalarımız o vurdumduymaz Anadolu askeri tarafından gözetlenen beyaz çitin önüne çekilirken bol bol vaktimiz vardı. Sabah erken kalkışımız ve küçüklüğümden beri işittiğim o toprakları nihayet görebileceğimi bilmenin heyecan dolu beklentisi, her şeyi unutulmaz kılıyordu. Güneş bir başka parlıyordu sanki. O sabah bir başka serindi. Orada duranlar, şekerleme, zeytin ve peynir dolu tepsileriyle o bildiğimiz satıcılardan değildi kesinlikle! Şu kazıklı çitin önündekiler de, yolcuların tanıdıklarının yanında bir yer kapabilmek için birbirini ezercesine itip kakışını izleyen o bildik işsiz güçsüz takımı değildi!

Nihayet, kesif deri kokan kompartımanda oturmuş, Kılkış'ın istasyonu Sarıgöl'e doğru gidiyorduk.

Manzaranın hoş bir yanı yoktu, hatları da hiç yumuşak değildi. Bu keskin hatların nedeni doğaydı, azametli ve yaman bir şey gırtlağına yapışmış da, can çekişirken atılmış acımasız fırça darbelerinin ürünü gibiydi. Bitmez tükenmez bir mücadeleyi, sonsuz bir uğraşı, bastırılmaz bağımsızlığı, uzlaşmaz bir isyanı anlatıyordu. Bu saf yücelik, bir otlaktan diğerine sürüsünü güttüğünden beri insanın kalbinde çöreklenmiş olan ilkel duyguları uyandırıyordu.

O toprakların insanı, doğanın bu özelliğiyle tam bir uyum içindeydi. Derin boğazlardan taşan azgın sularda kendi ruhundaki hezeyanın yankılarını, vakur dorukların sertliğinde de kendi azminin yansımalarını bulmuştu.

Makedonya'nın kaderi gerçekten acı doluydu, bu toprakları ele geçirme çabası hiç bitmemişti. Tarihin başlangıcından beri göç eden halkların tekrar tekrar geçip durduğu trajik bir koridordu burası. Türklerin sahip çıkmasından yüzyıllarca önce, çarpışmaların vahşeti vadilerde çınlamış ve dağlarda derin yankılar uyandırmıştı.

Tesalya'ya giden büyük Kserkses orduları buradan geçmişti: İndus'un pamuklulara bürünmüş askerleri, Hindu-Kuş'un Baktrialıları, Hazar dağlarından gelen Partlar, altın koşum takımları güneşte parıldayan Medler ve Persler, aslan ve panter postuna bürünmüş Mezopotamyalı Arap okçular, ateşte sertleşmiş tahtadan yapılma mızraklarını sağa sola savuran deri yelekli Libyalılar...

Roma'nın disiplinli lejyonları da Makedonya'nın o göz diktikleri cevherine, Thessaloniki'ye doğru ilerlerken buradan geçmişti. Gotlar, Avarlar ve etrafa korku salan Hunlar yollarının üzerindeki her yeri yıkıp enkaza çevirerek bu vadilerden gümbür gümbür akmıştı. Bütün bu insanlar, hem fethedenler, hem fethedilenler, silinip gitmeye mahkûm olmuş, yerlilere karışıp onlar tarafından yutulan kalıntılar dışında hiçbir şey bırakmamışlardı arkalarında.

Daha sonra, sarışın mavi gözlü bir halk hâkimiyeti ele geçirmeye çalışmıştı. Pripet Çayı'nın kenarlarındaki bataklıklardan ge-

len Slavlar bir süreliğine üstünlük kazanmışlardı. Kabile reisleri Zjupanların emrinde ayrı ayrı klanlara bölünmüş, kahramanca çarpışmış, örgütlenme ve disiplin eksikliklerini bireysel cesaret ve kıvrak zekâlarıyla telafi etmişlerdi. Gerilla savaşının bu eski ustaları da tedbirsiz düşmanı pusuya düşürüp şiddetle saldırarak, bataklıklarla nehirlerin sazları ve kamışları arasında şaşırtıcı bir çeviklikle gözden yiterek ülkeye korku salmışlardı.

Yine başka bir halk Tuna'yı geçmiş, kendilerine toprak edinmek üzere güneye doğru ilerlemişti. Ural Dağları'ndan gelen bir Tatar halkı olan Bulgarlar, güç ve siyasi varlık peşindeydi. Slavların aksine Bulgarlar, etrafı Doğu'nun ihtişamını taşıyan eşler ve cariyelerle çevrili olan, halkını bükülmez bir iradeyle yöneten Han'ın yüksek otoritesine tabi güçlü bir askeri teşkilat kurmuşlardı. Kuzenleri Hunlar ve Avarlar gibi, Bulgarlar da düşmanları arasında korku uyandıran vahşi savaşçılardı. Aşağı sınıf saydıkları kadınları, erkekler gibi potur giymelerine karşın peçe takar ve ayrı yerde yemek yerlerdi. Kocası öldüğünde, kadın ormanın kenarında ölüyü yakmak için yığılmış odunların üstüne çıkardı. Burada düşmanın cilalanmış kafatasları içinde kaliteli kırmızı şarap içilirdi.

Bulgarlar, Slavlar ve Rumlar arasındaki üçlü mücadele asırlarca devam etmiş, savaşın kaderi de pek çok kez değişmişti. Ancak bir zamanların galibi olan Bulgarlar mağlup ettikleri Slavlara karışmış, onlarla evlenmiş, dillerini ve âdetlerini benimsemişti. Bugün artık Bulgarcada atalarının dilini hatırlatacak hiçbir şey kalmadı.

Didişme böylece devam edip gitmiş, geçen her asır mirasçılarına şiddet, kan ve gözyaşı dolu hikâyeler bırakmıştı.

Trenin bizi götürdüğü yer olan Kılkış'ın o tarih içinde hangi dönemde kurulduğu, Bulgarların deyimiyle Kokuş'a ne zaman yerleşildiği bilinmiyordu.

Kuzeyden gelen ilk kabilelerin önlerinde uzanan alaca otlaklara besili koyunlarını getirdiği o bulanık zamandan kalma efsaneyi, ancak ve ancak kulübelerinin kapısında güneşlenen kösele suratlı, aksakallı ihtiyarlarla, artık yorgun parmakları işlemeyen, kuvvetten

düşmüş *babular* anımsıyordu. Son derece güzel bir altın tavuğun o yörede bulunmasıyla ilgili bu efsane, insanların heyecanını ve merakla karışık korkusunu, yaşlıların uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra artık ilerlemeyip bu kadar hayırlı bir işaretin kendilerine göründüğü yerde düzen kurma kararlarını dile getirirdi.

Göçebe çadırları sonsuza dek kaldırılmış, böylesi bir işaretin bereketli hasatlara ve doğurgan koyunlara delalet ettiği yerde kalıcı kulübeler inşa edilmişti. Yerleşim giderek artmış, ama o keşfi hatırlatan Kokoşka, yani "tavuk" adı aynen kalmıştı.

Kılkış kendi halinde, refah ve güven içindeydi. Yaklaşık on bin nüfusuyla, Sveti Yorgi tepesinin eteğine sığınmıştı ve güneybatı tarafında, iki mil ötedeki tren istasyonuna giden yola bakıyordu. Kahverengi kiremit çatılarıyla beyaz badanalı alçak evlerin bulunduğu bu sessiz Bulgar köyü Kılkış'ta, hanımeli ve salkımların fışkırdığı balçık duvarlı bahçeler arasında uzanan o güneş içindeki sakin sokaklarda, çocukluğumun en mutlu yazlarını geçirecektim. Bugün sanki bu alçakgönüllü insanların ve köylülerin arasında büyümüşüm gibi geliyor. O gizli saklı hayatlarının ilkelliğinde, istek ve kaygılarının yalınlığında, insanlığın özlem ve hayallerinin özünü görüyorum.

İşledikleri toprağın bir parçasıydı bu ekici ve biçiciler; baharda sabanlarının açtığı o keskin kokulu, taze izler gibi toprağa aittiler. Sığırlarını otlaklara getirip, çimenli bayırlarda sürüleriyle ilgilenen koyun kırkıcılar, yün eğiriciler ve dokumacılardı onlar. Evlerini inşa etmek için odun kıran, güneşte kurutulmuş kerpiçleri, yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak yiyecek, barınak ve giysi gibi varlıkları üretmek için uzun ve çetin bir uğraş veren insanlardı. Alın terleriyle ürettikleri o ekmeğe tam sahip çıkabilseler, memnuniyetlerine diyecek olmazdı. Ah, o yağmacı olmasaydı! Ah, o bey olmasaydı!

Üst katında oturduğumuz *Babu*'nun evi, uç kısmında inek damının bulunduğu daracık bir çiçek bahçesine bakan küçük, iki katlı bir binaydı. Saçları erken ağarmış bu orta yaşlı dul kadının, parke taşlı yolun yanındaki küçük çiçekliklerle uğraşacak vakti yok-

tu. Şafağın sökmesinden akşam geç saatlere kadar, hayatın tüm gereksinimlerini karşılamak için kendinden başka dayanağı olmayan birinin başındaki o sayısız ıvır zıvır işle meşguldü.

İnek vardı, ilgilenmesi gereken. Doğan güneşin ilk ışıkları çatıların doruğuna vurmadan önce sağılmalıydı ki, otlağa giderken anayolda sürüye katılabilsin. Temizlik vardı sonra, yemek işi, tamir işleri. Belki de aşağıdaki odaların kırmızı kilden zeminleri yamanmalıydı; bu durumda hasırların kaldırılması, kilin karıştırılıp bir çuval beziyle yerler pürüzsüz ve düzgün olana dek sürülmesi gerekirdi. Arı kovanları da kendi haline bırakılamazdı tabii; ve işte orada, odanın köşesinde, taranacak yün dolu kocaman kırmızı bir sepet duruyordu. Önce eğrilecek ve geniş çileler halinde çarşının oradaki boyacıya gönderilecek, sonra da güzelim kırmızılara, yeşillere ve turunculara boyanıp gelecekti.

Meşeden yapılmış, tahta çiviler ve takozlarla bir araya getirilmiş o azametli dokuma tezgâhı odanın büyük bir kısmını kaplıyordu. Bir sundurmaya iliştirilmiş mekikleriyle, uçmayı bekleyen kuşlar gibi daima hazır ve nazır durumdaydı.

Bu kez yün kumaşlar güzel olacağa benziyordu. Ah, kendisinin yeterince kılık kıyafeti vardı zaten! Ama oğlunun gelecek kış için sıcak bir iç giysisine ihtiyacı olacaktı. Ayrıca yardım etmek istediği bir-iki arkadaşı vardı.

"Senin bir oğlun mu var *Babu*?"

"*Da, momçe*; evet oğlum; büyük, kuvvetli bir adam!"

"Nerede peki?"

"Başka yerde yaşıyor o. Başka bir köyde."

Hınzır bir gülümseme yüzünü aydınlatır, kısılmış gözlerinin köşesinde minik kırışıklar oluştururdu. Sözlerini daha sonra öğreneceğim bir şarkı mırıldanırdı kendi kendine.

Yanka pres gora várveşe. Hey! várveşe.

Yanka ağaçların arasından yürüyor. Hey! Yürüyor.
Armut yaprakları arasında ıslık çalıyor. Hey! Islık çalıyor.

Ve böylece ağaçlarla konuşuyor. Hey! Konuşuyor.
"Ağaçlar, yeşil ağaçlar!
Ve siz serin pınarlar!
Haydutları mı saklarsınız? Hey, haydutlar!"

Bir köşede sessizce ve imrendiğimi gizlemeden oturur, ayakları ritmik bir biçimde sırayla pedallara basarken, ellerinin mekiği ileri geri gönderişini seyrederdim.

Pazarları büyük tezgâh sessiz kalırdı. *Babu*, sabah erkenden en süslü mintanının ve evde dokunmuş, boylamasına turuncu şeritleri olan geniş önlüğünün üstüne cepkenini giyerdi. Canlı renklerle bezeli bir eşarbı sımsıkı toplanmış saçlarının üzerine dikkatle yerleştirip, çenesinin altından düzgünce bağlar ve meydandaki kiliseye giderdi.

Tepedeki Sveti Yorgi Kilisesi'ne doğru uzun ve yorucu tırmanışı, sadece özel günlerde göze alırdı. Artık bir zamanlar olduğu kadar çevik değildi, pek yokuş çıkamıyordu. Üstelik kuzeyden, dağların dağ olduğu Melnik'ten geldiği halde! Ama olsun, Tanrı her yerdeydi ve pazar meydanındaki kilise dua etmek için en az diğerleri kadar iyi bir yerdi. Fakat Beş Çınar yolundaki, Aziz Vincent rahibelerinin Roma Katolik Şapel'ine gitmezdi. "Katolik-Unyatlar" la bir alıp veremediği yoktu aslında; onlar Bulgarca dua edip ilahiler okuyan kendi halinde insanlardı. Hepsi de yürekten Bulgardı. Ancak onun halkı Rum Kilisesi'nden ayrılıp bir Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin kurulması için verilen mücadelede etkin bir rol oynamıştı. Rum papazların misillemeleri doruğa çıktığında, Fransa'nın koruması altına girmek için Roma Katoliği olmamışlardı. Küçük düşürücü davranışları sessizce karşılamış, işlerine bakmışlardı. O da şimdi sadece kendi kilisesine, halkının elde etmek için uğrunda savaştığı yere gidiyordu.

Bulgar Kilisesi'nin kurulmasından önceki yıllarda, yani 1870 öncesinde, Petruş'un un dükkânının karşısında cadde üzerindeki pek nadir kullanılan şapelin tozlu sandıklarından birinde, eski Slav yazılarıyla dolu birtakım gizemli parşömenler bulunmuştu. Kimse

bu sandığın buraya nasıl geldiğini bilmiyordu ve elbette hiçbiri bu sararmış el yazmalarını çözememişti.

Bu şeytani Bulgar yazılarından asla hayır gelmeyeceğine inanan Rum papazların parşömenlerden çoğunu yakmasından önce, aforoz edilmeyi göze alan yaşlılar birkaç tanesini saklayıp sağlama almıştı. Büyük bir gizlilik içinde bunlar Selanik'teki Rus Konsolosuna gönderilmiş, o da bir şey anlamadığından hepsini doğruca St. Petersburg'a iletmişti.

Çarın bunlara karşılık hatırı sayılır bir miktarda para göndermesi, Kılkış'ın iyi kalpli insanlarını şaşırtmıştı. Aziz Yorgo'ya adanmış olan, köyün daracık sessiz sokaklarının yaklaşık yüz-yüz elli metre yukarısındaki tepenin üzerinde bulunan Sveti Yorgi Kilisesi'ni, işte bu parayla yapmışlardı.

Bir gün yaşlı papazı görmek için dedemle birlikte, rüzgâr estikçe sedefotu kokan o patikayı tırmanmıştık. Papaz, kilisesini bize gururla göstermişti. Sunağın zenginliği, mücevherlerle süslü ikonalar, göz alıcı şekilleri olan gümüş ve pirinç şamdanlar, renkli camdan sızan güneş ışığında tıraşlanmış elmas gibi parlayan devasa avize beni hayretler içinde bırakan harika şeylerdi. Tam aşağıdaki köy, kahverengi ve yeşilden oluşan yamalı örtüsüyle Aziz'in ayaklarına kapanmışçasına uzanıyor, durgun havada Aziz'e birer adak gibi, yer yer ipince duman sütunları yükseliyordu.

Ancak Kılkış her zaman böyle uyuklar halde değildi. Haftada bir gün, perşembeleri, uyuşukluğundan silkinip panayıra gitmek için erken kalkardı. Güneş pazaryerine uzun gölgeler düşürmeden önce, köy harıl harıl işe koyulurdu. O dar sokaklar kağnıların gıcırtılarıyla, sırtlarına vurulmuş ağır sepetlerden ve çuvallardan acı acı yakınan merkeplerin anırmalarıyla uyanırdı.

Çeşmenin dört bir yanı geçici tezgâhlar tarafından kapılırken, pazaryeri çok geçmeden dolardı. Hububatlar, çuvallar dolusu saf yün, canlı kümes hayvanları, dağlardaki Todrak'tan gelen ipek kozaları, tahta tabaklar, yayıklar, tenekeden gaz lambaları, geniş karınlarında suyun soğuk ve taze şekilde muhafaza edildiği sırlanma-

mış kırmızı testiler, yük arabalarının aşağı sarkıtılmış inme tahtaları arasına bağlanmış atlar, eşekler, keçiler; hayatın tüm gerekleri, köylülerin tüm varlığı pazarlık konusu olur ve bağırmalar, nükteler, kahkahalar, yeminler eşliğinde çekişe çekişe alınıp satılırdı.

Koyun sürüsü gibi birbirine sokulmuş kalabalık, alçalıp yükselen bir fes ve sarık denizi oluştururdu. Bölgedeki farklı yerlerden gelen Türk köylülerle Bulgar ortakçılar köylülerin arasına karışır, alır, satar, biraz da dedikodu yaparlardı.

Armutçu'dan gelen buğday çuvallarını teftiş eden tombul değirmenci Mitso Stanişef vardı mesela; kuzeyde Rayánova'nın yanından akan Galliko'nun kumlarından yaşlı bir adam tarafından binbir zahmetle ayrıştırılmış altın tozlarının konulduğu küçük keseleri dikkatle tartan Sarraf Kolo Tişin de oradaydı. Sarıgöl'den gelen uzun boylu, kara sakallı Türk'ün hatunlar için satın aldığı on arşını ölçmek üzere patiska ve ağartılmamış müslin toplarını çevirerek açan, adilliği ve dürüstlüğü nedeniyle de pek sevilen Selim Efendi vardı sonra.

Yan sokaktan, yağ tüccarı Şırlancıyef'in dükkânını geride bırakan Akça Kilise'nin beyi Mahmut Efendi, koşumları güneşin altında cilalanmış gümüş gibi parlayan düzgünce tımarlanmış atını gururla sürerek gelirdi. Bu bey, Bulgar köylüler arasında ılımlı ve iyi huylu olarak ün saldığından korku uyandırmazdı.

Çömlekçili Hasan Bey, gâvurlara aldırış etmediğini ve kendi ehemmiyetini göstermek için atını paldır küldür sürmüyordu artık. Kılkış'ta panayır günleri sergilediği kaba davranışlarla tanınan bu bey yok olmuştu. İMRO bir sene önce temizlemişti onu.

Hasan'ın babasının, yani eski beyin ölümünden sonra Çömlekçi'de sorunlar başgöstermişti. Ukala, zalim, şehvet düşkünü, kendini içkiye vermiş olan Hasan, köylülerin hayatını cehenneme çevirmişti. Yarıcının, yani beylik arazilerinin ortakçısının içinde bulunduğu durum hiçbir zaman kolay değildi zaten. Kibar ve düşünceli bir efendiye bağlı olsa bile, o vergilendirme sistemi belini büküyordu.

Kelle vergisi vardı mesela; bütün gayri Müslimler gibi o da askerlikten muaf oluşunun bedelini ödüyordu. Sonra satın almak isteyeceği her türlü malın yüzde sekiz ila on biri oranında dolaylı vergi vardı. Bu vergi sadece yabancı ülkelerden ithal edilenlere değil, başka Osmanlı eyaletlerinden gelen mallara da kesiliyordu. Sığır, koyun vergisi, meyve ağacı vergisi vardı. Sel yataklarına dönüşmüş yollar için kesilen yol vergisi ve olmayan okullar için ödenen eğitim vergisi de. Bir de hepsine tüy diken öşür vergisi vardı hasattan ödediği. En yüksek bedeli veren kişiye ihale edilirdi bu verginin tahsilatı, o kişi de genellikle beyin kendisi olurdu.

Eğer bey Hasan gibi vicdansız bir hergele ise ve çevresinde onun gibi bir sürü insan daha varsa, yakınmak köylünün ne haddine! Aldatılır, soyulup soğana çevrilir, dövülürdü. Hem kime dert yanacaktı ki? Valilikteki o yozlaşmış yetkililere değil herhalde! Kuşkusuz, yörenin çetesi güçlüyse, ahali de iyi örgütlenmişse daima bir çare bulunurdu. Ayrıca, bey de duruma göre daha makul davranabilirdi.

Kılkış'a gelmemizden bir yıl kadar önce Hasan Bey o içki âlemlerinden birine gitmişti. Çömlekçi'nin yegâne caddesinden atıyla geçip gâvurlara sövmüş, efendi kimmiş göstermek için de havaya ateş etmişti. Yarıcılarından birinin on beş yaşındaki kızı Vanya'yı, balçık kulübelerinin kapısında annesine yün tarama işinde yardım ederken görünce de bu sarışın, mavi gözlü, düzgün bacaklı kıza takılmıştı aklı.

Aynı akşam *subaşı*, beyin malikânesinden kulübeye gelip Vanya'nın kendisini efendinin odasına kadar takip etmesini istemiş ve bu isteğin yerine getirilmemesi durumunda bütün aileyi öldürmekle tehdit etmişti. İşinden gücünden alıkonulan anneyle baba zaman isteyip, sadece yirmi dört saat içinde çocuğu hazır edeceklerini söylemişlerdi. Subaşının homurdana homurdana, küfrede küfrede kulübeden çıkmasıyla, köydeki gençlerden birinin önde gelen bazı Bulgar işadamlarına olanı biteni anlatmak üzere sekiz kilometre ötedeki Kılkış'a acilen ulak olarak gönderilmesi bir olmuştu. Er-

tesi akşam beyin adamı Vanya'yı almaya geldiğinde, yarım düzine silahlı komitacıyla karşılaşmıştı. Üstüne üstlük beyliğin etrafı da sarılmış ve o iki hergele merkezden uzak bir tarlaya götürülmüştü. İşte o gece, Çömlekçi işkencecilerinden kurtulmuştu.

Bir öğle vakti yeni edindiğim arkadaşlarımla oynadıktan sonra içeri girerken, dedem "Yarın Armutçu'ya gidiyorum," dedi. "Benimle gelmek ister misin? Söylerim, Gotse bir at daha gönderir."

Kılkış'ta bile dedem hep iş peşindeydi. Köylülerle yapılan ticarette mektuplara güvenilemezdi. Boş çuvalların hazır olduğunu, malların zamanında gönderildiğini, yük vagonlarının metruk istasyonların tali hatlarında makas değiştirdiğini görmek için oraya gitmek gerekirdi. Talimatları sadece yazılı olarak vermek işleri pek kolaylaştırmazdı. Köylüler okuma bilmezdi, hem zaten köylerde posta hizmeti de yoktu. Mektuplar gönderilip de hocaya ya da papaza okutturulsa bile, yazılı dilin resmiyeti insanlarda sıkıntı yaratır, şüphe uyandırırdı.

Armutçu bir beyin arazisi değildi. Yaklaşık elli sakini olan bir Türk köyüydü; küçük çiftlik sahipleri, arazilerinin ortasında toplanmış bir düzine küçük evde barınıyorlardı. Kenarları gevşek kum ve un ufak olmuş topraktan oluştuğu için dedemin geçerken atımı sıkı tutmamı tembih ettiği dar ve derin bir koyaktan geçtikten sonra o ağaçsız, güneşten kavrulan yere ikindi vakti yaklaştık.

Köye girerken bizi o kaçınılmaz kırçıl, kudurmuş görünümlü köpek sürüsü karşıladı ve kırmızı kilden harman yerlerinin kenarındaki henüz harmanlanmamış hububat yığınlarının etrafında oynayan birkaç çocuk, oradan geçerken çekingen bakışlarla bizi seyretti. Güneşte kurutulduktan sonra yakacak olarak da kullanılan, samanla karışık tezek topaklarıyla orası burası yamanmış yüksek balçık duvarlarla çevrili evler penceresiz ve sessizdi.

Avlulardan birinin kapısında inip kapıyı çaldık. Kim olduğumuzu soran bir kadın sesi geldi.

"Ben Yuda, hanımefendi. İnşallah hepiniz afiyettesinizdir. Süleyman Ağa evde mi?"

"*Hoş geldiniz* Yudeko!" Ses hâlâ kapalı olan kapının arkasından geliyordu. "Efendi yok Yudeko, hâlâ tarlada, diğerleriyle beraber hasada gitti. Gelin, dinlenin. Buyurun!"

Sürgünün açıldığını duyduk, ama dedem girmeye yeltenmedi. Orada öylece yere bakarak durdu, bekledi.

Kısa süre sonra aynı sesin "Saklanın, namahrem!" diye bağırarak uyarıda bulunduğunu duyduk ve içerideki hanımlar haremliğe çekilirken, parke taşlı avluda koşturan tahta takunya sesleri geldi kulağımıza. Ortalık tekrar sessizleştiğinde, "Gel, içeri girip şu güneşten kurtulalım," dedi dedem, kapıyı iterek.

Bu sade insanlar hep aynıydı. Ne kadar fakir olurlarsa olsunlar, kapıları misafire açıktı. Hasan Obası'nda, Kara Mahmutlu'da, Yağcılar'da, dedemin beni götürdüğü bütün o küçük, Müslüman dağ köylerinde aynı sıcak ve doğal misafirperverlik hâkimdi. Müslüman evlerinde nasıl davranılması gerektiğini öğrenmiştim. Avludan geçerken etrafa bakınmamayı, hanımların misafirleri gözetlediği o kafeslerin ardındaki pencerelere bakmamayı öğrenmiştim. Selamlığa ve bize ayrılan alçak tavanlı, kireçle sıvanmış kare odalara girmeden ayakkabıların sundurmada çıkarılacağını biliyordum.

Şu anda bizi götürdükleri oda gayet serin, beyaz duvarlara ve at sırtında geçtiğimiz ağaçsız patikalara acımasızca vuran güneşin göz kamaştırıcı ışınları ile tezat oluşturacak biçimde, neredeyse karanlıktı. Avluya açılan ve sundurmanın çatısıyla gölgelenen iki küçük pencere, incecik kırmızı, beyaz, siyah şeritleri olan elde örülmüş gri yün örtülerle kaplı alçak divanlara ancak hafif ve dağınık bir ışığın vurmasına izin veriyordu. Bembeyaz ovulmuş geniş yer karolarının üzerindeki boyanmamış hasırlar, çoraplarımızın altında yumuşacıktı.

Atlarımızı ahıra alan esmer, kahverengi gözlü çocuk, az sonra geniş bir bakır leğen ve bir ibrikle içeri girdi. O suyu dökerken, dedem ve ben elimizi yüzümüzü yıkadık. Uzanıp dinlenmek üzere bir süre yalnız bırakıldık, sonra aynı çocuk üzerinde geleneksel

gül reçeli ve Türk kahvesi fincanlarının bulunduğu bir tepsiyle geri geldi.

Ev sahibi Süleyman Ağa, döndükten sonra hoş geldiniz demek için hemen yanımıza gelmedi. Ağırlanmadan önce misafirlere soluklanmaları için bir fırsat verilmeliydi. Batan güneşin ışınları pencereden sızıp hasırların üzerine düşerken, hacimli ve tıknaz görüntüsü kapıda beliriverdi. Sessizce içeri girdi, tek söz söylemeden bizi selamladı. Sağ elini uzatıp sırasıyla dudaklarına, alnına ve göğsüne dokundu; bu, hakkımızda iyi konuştuğu, bizi düşündüğü ve kalbinde yerimiz olduğu anlamına geliyordu. Sonra dedeme içtenlikle gülümseyerek, sessizce divana oturdu. Bir anlık bir suskunluktan sonra yeniden selam verdi.

"Selamünaleyküm Yudeko," dedi. "Allah oğluna uzun ömür versin. Afiyettesiniz inşallah? Evimize hoş geldiniz, sefa getirdiniz!"

Bunun üzerine sohbet başladı; havalardan, tarlalardan, mahsullerden, önümüzdeki mevsimin ekimiyle ilgili umutlarından bahsettiler. İş, sabaha kadar bekleyebilecek bir konuydu. Kısa süre sonra akşam yemeği hazır edileceğinden, şu an zihinlerimizi bulandırmasına izin verilemezdi.

Çok geçmeden köyün hocası iki çiftçiyle beraber çıkageldi ve aynı selamlaşma töreni tekrarlandı. Aksakalı ve sarıklı fesiyle saygıdeğer, yaşlı bir adam olan hoca Mekke'ye gitmiş, dünyayı gezmişti, dolayısıyla bilge bir insan olarak büyük hürmet görüyordu.

Ev sakinlerinden iki genç adam tarafından odanın ortasına kurulan alçak sofranın etrafında minderlerin üstüne bağdaş kurup oturduk. Yine genç bir çocuk ibrikten su dökerken, herkes sırayla ellerini bakır leğende yıkadı.

Tavuk suyu ve pirinçle pişirilip, çırpılmış yumurtaya katılan limon suyuyla terbiye edilmiş çorbayla dolu kâseler önümüze dizilmişti. Ancak tahta kaşıklarımızı çorbaya daldırmadan önce hocanın şükür duasını bekledik. "Bismillahirrahmanirrahim," diye mırıldandı ve fazla oyalanmadan çorbalarımızı höpürdeterek içtik.

Ardından sofraya kocaman bir çömlek yerleştirildi. Fırına verilmeden önce içine beyaz tavuk eti katılmış tepeleme bir pilavın etrafında, kuzu etiyle güveçte pişirilmiş, otlarla çeşnilendirilmiş çeşitli sebzeler vardı. Buğday ve çavdardan yapılma koca bir somun kara ekmek kırılıp, elden ele verildi. Ancak ev sahibi davet etmeden yemeğe başlamak yakışık almazdı. "*Buyurun, buyurun*!" dedi Süleyman Ağa ve ev sahibi tabağa ekmeğini batırıncaya kadar herkes bu daveti yanındaki kişiye tekrarladı.

Hepimiz önümüzdeki yemekle yetinerek, sessiz bir biçimde iştahla yedik. O yaz boyunca çatalsız kaşıksız idare etmeyi, iri ekmek parçalarını avucumda yoğurmayı, parmaklarımı köylülerin yaptığı gibi ustaca ve titizlikle kullanmayı öğrenmiştim. İçecek olarak, sacdan cumbullara dökülen yayık ayranımız vardı.

Nihayet herkes doymuş, ev sahibinin cömertliğini göstermek üzere âdettendir, yüksek sesle geğirmişti.

"Haydi! Biraz daha yiyin. Doymuş olamazsınız."

"*Elhamdülillah*!" cevapları geldi. "Pırasa bile olsa bir lokma daha yiyemem."

Ama yemek daha bitmemişti. Bu sefer kâğıt kadar ince altın renkli hamura sarılmış yumuşacık peynirli börekle dolu koca bir tepsi geldi. Ev sahibine ve evin başka bir yerinde bu yemekleri hazırlamış olan hanımlara ayıp olmasın diye bir parça tatmak zorundaydınız.

Bakır leğen tekrar göründü, bir tur döndü ve sofradan kalkıp rahatça divana gömülmeden önce herkes ellerini özenle yıkayıp, suyla ağzını çalkaladı. Köyün erkekleri ikişer üçer gelmeye başlayıp, sessizce selam verdikten sonra odada yerlerini aldılar. Tütün tabakaları çıkarıldı, sigaralar sarıldı, yakıldı ve büyük bir tepsi üstünde kahveler geldi.

Köye nadiren ziyaretçi gelir, dış dünyadan tek tük haber alınırdı. Herhangi bir eve misafir gelmesi, kimsenin kaçırmak istemeyeceği heyecan verici bir olaydı. Dedemi pek seviyor ve ona güveniyorlardı, sözleri pür dikkat dinleniyordu.

Tarlalar, mahsuller, büyükbaş hayvanların durumu, yine sohbeti başlatan konulardı, herkes fikrini söylemeye can atıyordu. Allah'a şükür! Toplanan buğday iyiydi, bir iki gün içinde harmanlamaya başlanacaktı. Yuda Efendi dışarıda duran altın tepeciklerini görmüş müydü acaba? Piyasa nasıldı, bu seneki hasattan iyi para alırlar mıydı?

Sohbet konusu siyasi duruma, komitacıların yaptıklarına, kendi küçük dünyalarına kadar uzanan söylentilere kayıyordu. Mahmud arabasıyla Sarıgöl'e gitmiş, patika yolun ötesindeki Sersemli'den köylülerle konuşmuş, vergi tahsildarlarının sorun yarattığını bildirmişti. Oradaki köylüler fahiş vergileri ödeyemedikleri için meyve ağaçlarını kesiyorlardı. Yıllar önce armut ağaçlarının sonu da böyle gelmemiş miydi?

Kısmet! Dünya böyleydi işte. "*Kimine hay hay, kimine vay vay*!" Her şey, adı mübarek olsun, Allah'tan gelir," diye hatırlatıyordu Hoca. "Bükemediğin eli öpeceksin." Onlar da onaylayarak kafalarını sallıyor, sakallarını sıvazlıyorlardı.

"Frenk memleketi ne âlemde, Yuda Efendi?" diye sordu birisi. Viyana'yı, Paris'i ve Londra'yı gezip görmüş olan dedem de, hayatın Armutçu'dakinden alabildiğine farklı olduğu o gizemli ve sihirli uzak diyarlardan söz etti. Yarı inanır, yarı şaşırır halde, dedemi sanki denizci Sinbadmışçasına dinleyip yine kafalarını sallıyorlardı. Vallahi bu kadarı fazlaydı! O memleketlerde hayat ne kadar da karmaşıktı. Frenkler tıpkı o şeytan işi makineler gibiydi, güçlü ama ruhsuz. İnsan Tanrı'nın lütfundan başka ne isteyebilirdi ki? Tarlalara hayat verecek yağmur, ürünleri olgunlaştıracak parlak gün ışığı, bir de O'nun bu cömertliğinin sefasını sürebilmek için sağlık, zindelik ve dolu bir kiler.

Göz kapakları ağırlaşıyor, sohbet sığlaşıyordu. Tarlada geçen yorucu bir gün sona ermişti ve sabah güneş doğmadan uzun bir gün daha başlayacaktı. Hoca ayağa kalktı, bu herkesin gitme vaktinin geldiğini gösteriyordu.

"*Allaha ısmarladık*!" dediler.

"*Saadetle*!" diye cevap verdik biz de.

Karanlıkta sallanan küçük fenerleriyle geceye karıştılar. Köpekler havladı, kapılar açılıp kapandı, sesler gitgide uzaklaştı, en sonunda sessizlik çöktü.

Gömme dolaplardan yorganlar, battaniyeler çıkarıldı, gaz lambası söndürüldü ve dedemle ben çoktan hak ettiğimiz uykuya dalmak için divanlara uzandık.

Bir Türk köyü ne kadar da kadınsız bir dünyaydı! Hanımların orada olduklarını bilirdiniz, varlıkları her yerdeki küçük dokunuşlarından anlaşılırdı: dar pencerelerdeki emprime perdelerden, astarlanmış yorganlardan, etrafınızdaki örgü işlerden. Ama asla ortalıkta görünmezlerdi ve kendilerinden nadiren bahsedilirdi. Bizim Strezovo gibi bir Bulgar köyüyle nasıl da tezat oluşturuyordu bu durum!

Oraya iki hafta önce gitmiştik, beyler tarlada çalışırken kadınlar harmana başlamıştı. Tahıl ambarının yanındaki iyice düzeltilmiş kil zeminin üstüne buğday demetleri yayılmış, sabahın kör karanlığından ikindiye kadar, altındaki çakmak taşından keskin yoncalarla taneleri ayrıştıran büyük meşe teknelere binmiş, iri ve hantal mandaları dürterek dönüp durmuştuk. Kıkırdayan kızlarla oğlanlar, bir süre sonra beyin oğlunun da aralarına katılmasıyla çekingenliklerinden kurtulmuş, şarkı söylemeye koyulmuşlardı.

Bu ağır ve hüzünlü bir şarkıydı, bana kalırsa havası parlak güneş ışığıyla, mavi gökyüzüyle, yarı kurumuş Galliko'nun ötesindeki tepelerin üzerinden yavaşça geçen tül gibi bulut kümeleriyle hiç uyuşmuyordu. Gençlerin gülen yüzleri, pırıl pırıl gözleri, karanfil kokusu ve tozlu yolun kenarındaki yeşil çalılar arasında kuşların şakımasıyla da.

Ya ne plaçi malka mome, ya ne töji!
Ya ne roni sisli kérvavi!

Ağlama küçük kız, üzülme!
Kanlı gözyaşları dökme!

Nasıl ağlamam Lele? Nasıl üzülmem?
Dün gece haber geldi Lele,
Yârimin başını Türkler vurmuş diye,
Yârimin başını Türkler vurmuş diye.

Güneş tüm kızgınlığıyla parlıyordu. Erimiş kurşun gibi ışınları ayıklanmış açık sarı samana vuruyor, ısınan hava yükselirken toprak titreşiyor, sırılsıklam olmuş yüzlerden ter akıyor, kaba gömlekler tene yapışıyor, çıplak bacaklar ve kollar göz kamaştıran güneşin altında ışıldıyordu. Mandalar boyunduruktan çözülüp, Galliko'ya götürülmüştü. Nehrin taşlı kıyısında büyük meşenin gölgesinde sessizce oturup, peynir ekmeğimizi yemeye koyulmuştuk.

O tüylü, nefes nefese kalmış köpekler ayaklarımızın ucuna uzanmışlardı, kırmızı dilleri sarkıyor, salyaları akıyordu. Kara mandalar akıntının ortasında hareketsiz duruyor, kuyruklarıyla sağrılarını dövüyordu. Ağustos böceğinin o tiz ve uzun cırıltısı ile ters dönmüş bir kanatlı böceğin beceriksizce yeniden uçmaya çabalaması dışında, için için kaynayan dünya bitap düşürücü, sessiz bir uyuşukluğa gömülmüştü.

İkindi vaktine kadar yerimizden kalkmamıştık. Yaz meltemi insanlara ve hayvanlara serinlik vermek, harmanın savrulması gerektiğini hatırlatmak istercesine esmeye başlarken, kürek ve yabalarla birkaç erkek ve kadın gelmişti. Kısa süre sonra tahılla saman karışımı meltemde uçuşuyor, kepekler rüzgâr yönünde savruluyor, taneler yere düşüyordu. Rahat bir tempoyla bu karışım defalarca havaya savrulmuştu, ta ki yükselen yığının üstüne sadece altın renkli bir tane yağmuru ininceye kadar. Toprağın geri verdiği zenginliğin bir parçası olan mahsul nihayet ortadaydı. O günlük iş bitmişti. Yarınsa başka bir güne gebeydi.

Bu arada, Arburili Todoro gelecek, sihirli gaydasını da yanında getirecekti. Güneş batarken meşe ağacının altında toplanacaktık.

Tanrıların bir mucizesiyle, Strezovo'nun gururu olan bu meşe kesilmemiş ve inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Doğan güneşin ilk öpücüğünü alan ve aşağıdaki vadiden artık görülemeyen kızıl ışın-

ları en son yakalayan doruktaki dallarıyla bu yapayalnız yaşlı ağaç kendi başına bir ormandı.

Köydeki hayat çoğunlukla onun kocaman kollarının koruyucu kalkanı altında geçerdi. Gençler ve yaşlılar buraya gelip o eski banklarda oturarak, yorucu işin ardından dinlenirlerdi. Bayramlar burada kutlanırdı. Düğün ziyafetlerinde dallarının altına kaba tahta masalar yerleştirilirdi. Yeni doğmuş bebeklerini oracıktaki şapelin vaftiz kurnasına götüren sevinçli anneler bu ağacın altından geçerlerdi. Köylülerin çam tabutları, ailelerinin yanında sonsuza dek yatacakları yere onun altından geçerek götürülürdü.

Ay çıkmış, tepelere uzun ve gizemli gölgeler düşürüyordu. Kenarları eprimiş bir kurdele gibi titrek ışıklarla parlayan o sakin Galliko'dan pembe sis bulutları yükseliyor, ele avuca gelmeyen gümüş hayaletler gibi kayıp gidiyordu. Büyük meşenin altında küçük gruplar halinde oturmuş ya da uzanmış vaziyette, gündüzün o kavurucu sıcağından sonra akşam serinliğinin tadını çıkararak Todoro'nun gelmesini bekliyorduk.

Çok geçmeden, Arburi'den birkaç genç adamı da arkasına katan yaşlı köylü, merkebinin sırtında dönemeçte görünmüş ve sevinçli çığlıklarla karşılanmıştı.

"*Pomoji Bok, Çiko Todoro*!" diye seslenmişlerdi, "Tanrı yardımcın olsun Todoro Amca! Nasılsın?"

"Gaydandan ne haber? Yanında getirdin mi?"

"*Dal ti Bok dobro!* Allah iyiliğinizi versin!" diye cevaplamıştı yeni gelenler.

"Gaydam gayet iyi durumda," demişti Todoro kurnaz bir gülümsemeyle. "Yanımda, tabii ki yanımda! Ama boğazıma toz toprak doldu, sesim soluğum çıkmıyor. Siz Strezovoluların buna bir çaresi var mıdır?"

Herkes kahkahadan kırılıyordu. O yaşlı namussuz gene havasındaydı. İyi bir akşam olacaktı! "*Da, da* Amca!" diye bağırmışlardı. "Senin kuru boğazının ilacı var bizde." Şarap kadehleri doldurulmuş, elden ele dolaştırılmıştı.

Çok geçmeden tulumun inleyen nağmeleriyle eller ayaklar oynamaya başlayıp yerinde duramaz hale gelmişti. Gençler kalkıp el ele tutuşarak, uzun bir zincir oluşturmuşlar, dans başlamıştı. Zor bir dansı *rotçinitsa*; güçlü, diri bacaklara göreydi. Yorulmak bilmez bir dayanıklılık isterdi. Yaşlılar bir kenarda oturup seyrediyor, şarkı söyleyip el çırpıyorlardı.

Mari! Babu gurbava,
Imaş şterka hubava,

Hey, sen! Kambur babu,
Kızın ne güzel,
Ver onu bana Babu, ver, ver, ver
Onu bana vermezsen bugün,
Mumla ararsın beni yarın.

"Dans! Dans!" diye bağırıyordu ahali. "Çal bre Çiko Todoro!"

Todoro çalmaya devam ediyordu. Uzun favorili yanakları lastik balon gibi şişmişti. Gözleri yarı kapalıydı, ayağını yere vuruyordu. Dans edenlerin oluşturduğu zincir, kıvrılan bir yılan gibi bükülüp düzeliyor, bir ileri bir geri gidiyor, kızların etekleriyle jüponları uçuşup fırıl fırıl dönüyordu.

Nefes nefese kalan dansçılar çekilmiş, yerlerine yenileri geçmişti. Tek bir nota atlamadan melodiden melodiye geçen tulum, dansçılar ve şarkıcılar tarafından yüksek kahkahalarla karşılanan çeşitlemelerle çalmaya devam ediyordu. Kâh kederli ve yumuşak, kâh ateşli ve kışkırtıcı, yakarış dolu ve tehditkâr olan bu iştah kabartıcı ritim, sürekli yenilenip duran zincire nefes aldırmıyordu.

Akşam ilerledikçe, dans daha da hızlanıyordu. Temposu, sakin mehtaplı manzarayı bile hareketlendirinceye kadar yükselmişti. Ancak, dansçıların zinciri yavaş yavaş kısalmaya, yorgunluk işaretleri vermeye başlıyordu.

Sonunda çakmak çakmak gözleri, inip kalkan göğüsleriyle, nefes nefese kalmış kızlar tezahüratların ortasında yere yığılmışlardı. Tülbentleri açılmış, saçları omuzlarına dökülmüş, zülüfleri terli

yanaklarına yapışmıştı. Son bir nefesin ardından gayda da susmuştu. Herkes bitkin ama mutluydu. Helena Potskova evlendiğinden beri böyle heyecanlı vakit geçirmemişlerdi. Bu da nerden baksan iki sene önce, Sveti Dimitri gününde olmuştu.

Zaman çabucak akıp geçmişti ve Arburi'den gelenler yola koyulmalıydı artık. Kadehler son kez doldurulmuş, içilmişti.

"Haydi! *Sozdrave*! Sağlıcakla git Çiko Todoro, Tanrı hepinizin yolunu açık etsin!"

Gözden yitip giderken, el sallayarak "Sağlıcakla kalın!" diye bağırıyorlardı.

Kırlara sessizlik çökmüştü, sayısız börtü böceğin melankolik senfonisiyle bozulan bir sessizlikti bu. Çekirgelerin tiz kemanlarıyla iri kurbağaların boğuk basları duyuluyor, ara sıra bunlara uzaktan gelen ürkütücü bir tilki uluması da karışıyordu.

"Yok, silahlı değiller," demişti dedem, kaygıyla sorduğum soruya karşılık. "Ama buralarda güvendeler. Bir saate kalmaz Arburi'de olurlar."

Çetenin buralarda olduğunu biliyordum. Dedemle son iki buçuk aydır etrafta dolaşmamıza rağmen varlığını kanıtlayan hiçbir şey görmememizin tuhaf olduğunu düşünüyordum. Kılkış ziyaretimiz sona ermeden komitacılarla yüz yüze geleceğim aklımdan bile geçmiyordu.

Ne yazık ki yaz bitiyordu. Yakında *babu*ya veda ederek, şehirdeki hayatımıza dönecektik. Lisede öğretmenlerimizin bize göstermeye çalıştıklarından da, bizimkinden de çok uzak bir dünyası olan köylüleri, bu mezralarda yaşayan insanları sevmeye başlamıştım. Bitmek tükenmek bilmez oyunlar oynadığım yeni arkadaşlarıma, Türk kapı komşumuz Yusuf'a, Yorgi ve Helena Bitçeff'e çok bağlanmıştım.

Salmanlı istasyonuna yakın küçük bir mezra olan Ambarköy'e gitme fikri, bir cuma akşamı geldi aklıma. Babam ertesi sabah Kılkış'a geliyordu ve hiç beklemediği bir anda beni kompartımanda karşısında görmek hoş bir sürpriz olacaktı. Bu konuyu dedeme de

açtım. Bir an duraksadıktan sonra, "Aferin, Gotse'ye bir koşu git de sor bakalım sana at bulabilir miymiş, bir de Mito seninle gelip atları geri getirebilir miymiş öğreniver," dedi.

Bir saat sonra Mito'yla ben, Akça Kilise üzerinden Ambarköy'e giden patikada yola koyulduk. Mito, Gotse'nin küçük kardeşiydi ve Batılı tarzda giyinen, Kılkış temsilcimiz Gotse'nin aksine, ataları gibi ev dokuması potur giyiyordu. Yirmi-yirmi beş yaşlarında, içine kapanık, ketum bir çocuktu, ama güven veren bir gülüşü vardı. Onunla pek çok kez pazaryerinin kuzey kısmında, Gotse'nin bürosunda karşılaşmıştım.

Gittiğimiz yolu biliyor, atı dosdoğru sürüyordum. Mito biraz geriden geliyordu. Geçmek zorunda olduğumuz Akça Kilise'ye gelmeden, Mito önüme geçti, dizginleri ele aldı ve solda bir patikaya saptı.

"Hayır, oradan değil, Mito!" diye bağırdım. "Nereye gidiyorsun?"

"Merak etme," dedi. "Bu yol biraz daha uzun ama vaktimiz bol, hava da güzel."

Tekrar güneye sapmadan yarım saat ilerledik. Artık patika hep bayır aşağıydı ve çok geçmeden Şermetli Dere'nin o dik yokuşlarına yaklaştık. Şermetli Dere derin bir yarıktı ve aşağı kısmında Galliko Nehri'nin kollarından birinin yarı kurumuş yatağı bulunuyordu.

Mito aniden durdu. Şaşkın bakışlarım altında kuşağından bir tabanca çıkardı ve havaya iki el ateş etti. Bir an ara verdi, sonra bir kez daha tetiğe bastı. Silah seslerinin gürültülü yankıları daha dinmemişti ki, işarete cevap geldi.

"*Çeka, momçe!* Bekle delikanlı!" dedi Mito. Eyerini düzeltip beni yalnız bırakarak atını sürdü ve dere yatağının derinliklerinde kayboldu. Birkaç dakika sonra patikanın ucunda fesini yeniden gördüm.

"*Dobre*, tamam," diye bağırdı. "Gelebilirsin," ve yanına gitmemi bekledi. Yüzünde bir gülümseme belirdi ve "Orada arkadaşla-

rım var," diye açıkladı, çenesiyle işaret ederek. "Geldiğimizi bildirmek istedim de."

O dik patikadan inerken, iri kayalarla nehir kıyısının gevşek taşları arasında atların adımlarına dikkat ediyorduk. Akıntının yatağına gelir gelmez, merakla çevreye bakındım. İn cin top oynuyordu. Etrafı süzdüğümü fark eden Mito güldü ve kendisini takip etmem için bana el salladı. Bu dere çukuru kasvetli bir yerdi. Yüzyıllardır baharlarda çalkantılı su taşkınlarının perdahladığı o büyük sivri kayaları ve kocaman taşları gelişigüzel etrafa savuran devasa bir balta tarafından yarılmış gibi görünüyordu.

Akıntıya karşı yavaş yavaş yol aldık ve bir kaya çıkıntısının önünde attan indik. Bu çıkıntının arka tarafında, dümdüz taşlara serilmiş katlı battaniyeler üzerinde komitacılar oturuyordu.

Mito'yla ben içtenlikle karşılandık. Mito, lider gibi görünen bir adamla baş başa konuşmak için yanımızdan uzaklaştığında, benimle Fransızca konuştular ve oturacak bir yer gösterdiler. Susamış mıydım, soğuk su ister miydim acaba? Dedem nasıldı? Şehre döneceğimiz için üzgün müydüm?

O sıralarda kısık sesle bile sözü edilemeyen insanlardı bunlar. Çocukluğumdan beri gecelerime korku salan ve yatma vaktini kâbusa çeviren vahşet dolu hikâyelerini duyduğum komitacılardı. Onları meraklı gözlerle süzdüm; oturmuş sigara tüttürüyor, tüfeklerini temizliyor ya da giysilerini yamıyorlardı. Kılkış'ta yaz boyunca gördüğüm o genç adamlardan hiç de farkları yoktu. Aslında, güçlü omuzları olan uzun boylu bir genci gözüm bir yerlerden ısırıyordu. Ona baktıkça, bundan daha da emin oldum.

Sesini duyunca onu tanıdım. Vay canına elbette! Bir akşam gün batımında, *babu*yu görmek için Kılkış'taki evimize gelmişti. *Babu*muzun oğluydu o.

ON İKİ

ŞÜKRÜ

Şükrü, Kılkış'ta geçirdiğimiz o ilk yazın ardından sonbaharda liseye kaydını yaptırmış olan, benden iki yaş büyük bir Türk çocuğuydu. İstanbul'dan gelmiş ve gelir gelmez de benimkinden bir üst sınıfa alınmıştı. O yıl pek muhabbetim olmamıştı onunla, zaten yeni okul binamızın dışındaki geniş avluda oynanan gürültülü oyunlara pek katılmadığından ve genellikle utangaç, çekingen davrandığından, kendi grubundaki sınıf arkadaşlarının bile çok azı onu iyi tanırdı.

Petit Lycée'de önemli değişiklikler meydana gelmişti. Merkezi Paris'te bulunan *Mission Laïque Française,* Mösyö Thierry'nin çalışmalarını denetlemek için Selanik'e temsilciler göndermişti. Okulun rolü ve şehirdeki gençlerin eğitimine daha fazla katkıda bulunabilmesi için gerekli imkânlar enine boyuna incelendikten sonra da, lisenin genişletilmesine karar verilmişti.

İdareyi yeni bir müdür devralmış, sayıları gitgide artan öğrencilerle ilgilenmek üzere Fransa'dan öğretmenler gelmiş, okul alanı genişletilmişti. Bakalorya denilen olgunluk sınavına hazırlık dersleriyle birlikte, tam donanımlı bir lise olmuştu.

Bu yeni çocuk hemen dikkatimi çekmişti. Sessiz sakin mizacında, koyu renk gözlerinin o nazik bakışında, biçimli yüzünün o ciddi ifadesinde beni bir mıknatıs gibi kendisine çeken bir şeyler vardı.

Teneffüslerde onu, oyun sahasındaki banklardan birinde otururken, sınıf arkadaşlarına en mahcup haliyle günün ev ödevini

açıklarken, ya da etrafındaki gürültüye hiç aldırmadan bir kitaba gömülmüş olarak görüyordum.

Yine de benimle kaynaşmak isteyen Şükrü olmuştu. Hatırladığım kadarıyla, 1907 baharının ilk günlerinde bir öğleden sonra, ikimiz de sınıflarımızın yakınındaki bahçe kapısının yanında dikiliyorduk. Sahaların yeni giyindiği yeşil kadifenin orasından burasından fışkırıvermiş sarı kırlangıç otları, birkaç saat önce yağan hafif, ılık yağmurun ardından hâlâ nemli ve pırıl pırıldı. Berrak gökyüzünün altında ağaçlar, tomurcukların habercisi olan o incecik dantel gibi görüntüye bürünmüştü. Havanın aydınlığı, sıvalı duvarların beyazına, kiremit çatının kızılına ve servilerin koyu yeşiline sıra dışı bir parlaklık katıyordu. Pelion ve Ossa gibi daha alçak dorukların üzerinde yükselen başı karlı Olimpos bile, körfezin türkuazında daha yakınlaşmış gibi duruyordu.

"Eve arabayla mı gidiyorsun?" diye sordu Şükrü. "Kapalı bir arabada olmak ne güzel!"

Kitaplarımızı sallaya sallaya Beyaz Kule'ye doğru, sonra da ağaçlıklı yol üzerinde yürürken, sanırım çok fazla konuşmadık. Kendi sınıflarımızdaki çalışmalara değinmiş, öğretmenler hakkında yorumda bulunmuş, ya da limanda durup küt pruvalı balıkçı teknelerini rıhtım boyunca palamarlamış Sicilyalı ve Napolili balıkçıların çalışmalarını seyrederken mürettebattan söz etmiş olabiliriz. Kurumaya bırakılmış ağların asılı olduğu direklere çevikçe tırmanan kırmızı örgü bereli delikanlılara gizliden gizliye gıpta etmiş de olabiliriz.

Sonrasında, sözünü bile etmeden okul çıkışı birbirimizi bekleyeceğimize dair bir anlaşmaya vardık. Yavaş yavaş, aramızda bir dostluk oluştu. Başlangıçta, ikimizin de müdahale etmeyi aklından bile geçirmediği çekincelerle dolu bir dostluktu bu. Birbirimize eşlik etmekten, eve yürürken edindiğimiz anlık izlenimleri paylaşmaktan ve pek çok konuda aynı şeyleri hissettiğimizi keşfetmekten zevk duyuyorduk.

Orada burada söylediği alelade bir kelimeden, anlattığı parça parça olaylardan, yaptığı gözlemlerden, açıkça söylemektense ima ettiği inançlardan, onu yavaş yavaş tanımaya ve ailesi hakkında bir şeyler öğrenmeye başladım.

Babasının İstanbul'da, Saray'da önemli bir görevi vardı, ama o da, annesi de payitahtta kendilerini emniyette hissetmiyorlardı. Fikirleri ve haysiyeti olanlar için orada yaşamak hiç de kolay değildi. Bir resmi görevli, bugünden yarına başına nelerin gelebileceğini kestiremezdi.

Babası ne zaman gecikecek olsa, büyük bir kaygı içinde yolunu gözlediklerini hatırlıyordu. Annesinin neler olabileceğini düşünüp meraktan çılgına döndüğünü söylüyordu. Dikkatsizce edilmiş bir söz, Sultan'ın marazi kuşkularını uyandırmış olabilirdi. Belki de fitneci memurlardan birinin çevirdiği entrika onun sonunu getirmişti. İnsanlar gerçekten de bu şekilde ortadan yok oluyordu. Bu korkuyla nasıl mutlu olunabilirdi ki? Gizli gözlerin devamlı kendini izlediğini bilerek, birtakım kulakların her bir sözüne dikkat kesildiğini fark ederek nasıl işine gücüne gidebilirdi insan? Hiç kimse emniyetten izin almadan arkadaşlarıyla evinde toplanamıyor, şüpheleri üstüne çekmeden bir kahvede onlarla buluşamıyordu.

Payitahtın entrikalarından ve yolsuzluklarından uzakta, insanın kendini daha özgür hissettiği Selanik'e taşınmışlardı. Burada her hareketlerinin izlendiği duygusuna kapılmadan rahatlıkla istedikleri yere gidebilirlerdi. Şükrü de ailesini üzmeden *Lycée*'ye devam edebilirdi. Sultan eğitime, özellikle de Batılı okullara her zaman kuşkuyla bakıyordu.

1907'de, Osmanlı devletinin Avrupa'daki konumu gerçekten şüpheliydi. Uğursuz işaretler çoğalıyor ve parçalanmanın eşiğine gelmiş görünüyordu. Kalabalık bir Müslüman sömürge nüfusuna sahip olan ve Rusya'nın hem Çanakkale hem de İstanbul boğazıyla ilgili emellerinden korkan İngiltere, Balkanlar politikasında her zaman dizginleyici güç olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına sebatla direnmişti. Fransızlarla beraber Avrupa'nın

bu çalkalanmakta olan topraklarına nizam getirecek değişimlere destek verirken, halifenin egemenliğini cesurca ve açıkça sekteye uğratacak ve böylelikle İslam dünyasında kesinlikle ciddi yankılar uyandıracak önlemleri almaktan kaçınmıştı.

Reformlar Çar'ın pek umurunda değildi aslında. Makedonya'yı kanlı çatışmalara sürükleyen, kin ve baskıları aralıksız devam ettiren trajik olaylar, Rusya'nın müdahalesine ve Akdeniz'e açılan o pazarı ele geçirme umuduna bahane olmuştu. Makedonya'ya sahip olmadıkça, Rusya yılın büyük bir bölümünü kendi karasına hapsolmuş vaziyette geçirmek zorundaydı çünkü.

Bosna ve Hersek eyaletlerinin fiili kontrolünü çoktan sağlama alınış olan Avusturya-Macaristan'ın gözü, bereketli Vardar vadisinde ve ezelden beri aklına koyduğu Selanik'teydi. Avusturyalı bir gazetecinin deyimiyle, "akbabaların ziyafetine geç katılmiş bir ülke" olan Almanya ise, büyük dostluk gösterileriyle Sultan Hamid'in gözünü boyayarak, Berlin-Bağdat demiryolunun inşası için önemli imtiyazlar elde etmişti.

Büyük Britanya'nın doğu kolonilerine tehlikeli bir biçimde yakın olan ve rayları Hindistan'a doğru uzanan bu demiryolu hattı, İngilizleri cidden rahatsız etmiş ve Rusya ile yakınlaşmalarını elzem hale getirmişti. Sultan Hamid, Makyavelvari bir kurnazlıkla "güç güce karşı" taktiğini kullanıyor, çok şey vaat edip pek azını veriyordu. Avrupa ülkelerinin hariciye nezaretleri arasındaki rekabeti iyi biliyor ve elini ona göre oynuyordu.

Bu "böl ve yönet" politikasını Makedonya'ya da uyguluyordu. Diğerinin aleyhine olacak şekilde bir ona bir öbürüne destek ve cesaret vermek suretiyle, halkları birbirine kırdırıyordu.

İMRO'nun saldırganlığı artarken ve "Makedonya Makedonyalılarındır" sloganı ezilenlerden gitgide daha fazla destek görürken, açıkça dile getirilmiş milliyetçi emelleri olan Rum ve Sırp çetelerinin sınırları aşmasına izin verilmiş, hatta bazılarına göre, teşvik edilmişti. Bunlar köylüyü canından bezdiriyor, özerklik taraftarı rakip çetelere savaş açıyorlardı. 1907 yılında Rumlarla Bulgarlar,

Sırplarla Bulgarlar, Rumlarla Romenler ve Sırplarla Arnavutlar arasında yüzden fazla çatışma yaşanmıştı. Hudutlara yakın yerlerde hayat katlanılmaz hale gelmişti ve Makedonya karşılıklı nefret duygusularıyla kaynamaktaydı.

Bir gün, şehrin biraz dışındaki çimenli bir bayırda otururken, "Avrupa Makedonya'daki Hıristiyanlar için timsah gözyaşları döküyor," dedi Şükrü kederli bir ifadeyle, "Türklerin içinde bulunduğu zorluklar kimsenin umurunda gibi görünmüyor."

Onlar da acı çekmiyorlar mıydı? Zalimliğin ve zorbalığın ağır eli bütün milletlerin üzerinde değil miydi? Aslında, bağımsız bir ülke, bir anavatan hayal etme cüretini gösteren iyi yürekli Müslümanların üzerindeki baskı daha da fazlaydı. Avrupa'da onların davasına kulak verecek kim vardı? Hıristiyanlar ve Museviler en azından, işlerine kimsenin karışmadığı cemaat teşkilatlarına sahiptiler. Canlarının istediği gibi ibadet etmekte serbesttiler; çocuklarına arzu ettikleri eğitimi verebilecekleri kendi okulları vardı. Hatta isterlerse, üniversite öğrenimi görmek için yurt dışına bile gidebiliyorlardı ve kimse buna karşı çıkmıyordu.

"İnsafsız vergiler, baskıcı tedbirler, adaletsizlik ve yolsuzluk tüm ağırlığıyla çöktü omuzlarımıza! Ama bu utanç duygumuzu kim paylaşıyor? Memleketimiz bir viraneye dönmenin eşiğinde, aşağılanmış ve zavallı bir halde. Düşman hem çevremizi kuşatmış, hem de içimize kadar girmiş. Bu aşağılanma duygumuzu kim paylaşıyor?" Derinden bir iç çekti, sessizce bir tutam çimen yolup, bir şeyler ararcasına ince yapraklarını inceledi. Sonra elindeki tutamı uzağa fırlatıp, "*Çek, çek, koparma!*" dedi, "Türkler sabırlı insanlardır, ama gururludurlar da. İpler gerildi, hem de kopacak kadar!"

Kurtuluş gerçekleşecekti. Üstelik bu, yabancı güçlerin müdahalesiyle olmayacaktı. Onlar yalnızca kendi çıkarlarını gözetirlerdi. İnsanların kendi uyanışıyla gelecekti kurtuluş. Olacaktı bu, çünkü karanlık sonsuza kadar süremezdi.

"Kur'an hakkında pek bilgim yok. Anlarsın ya, tek kelimesini bile anlamadan okumayı öğrenmiştim. Tıpkı Katoliklerin Latince

bilmeden Latince dua etmesi gibi. Ama babam hep, 'İşlerini birbirlerine danışarak yürütenler, mükâfatlarını alırlar,' der bana."

Bir süre sessizce oturduk. İkimiz de kendi düşüncelerimize dalmış, güneşin altında pırıltılar saçan güneydeki körfezi seyrediyorduk. Şükrü'nün sözlerinden çok etkilenmiştim. Onu daha önce hiç böyle görmemiştim, gözlerini kırpıştırıp duruyordu, suratı karmakarışıktı, sesi konuşurken titriyordu. Genellikle çok vakur ve ketum biriydi. Ağzından tedbirsizce dökülüveren bu sözcükler bana güvendiğini gösteriyordu aslında, ama biraz da ürkütücüydü. Bu tür şeyler uluorta konuşulmazdı.

Böylesi düşünceler Rousseau okurken gelirdi akla. O zaman kişi insanlar hakkında meraka kapılır ve âdemoğlu özünde iyiyse onları böyle kaba ve zalim yapan şeyin ne olduğunu anlamaya çalışırdı. Fransız İhtilali'ni okurken hayal gücü harekete geçer, iliklerine kadar ürperirdi insan. Diğer ulusların da kendi başlarındaki zalimleri alaşağı edip haklarını kazanıp kazanamayacaklarını düşünürdü. Armutçu ve Strezovo'daki insanların el ele verip zorbaları oralardan sürmesi mümkünken, meyve ağaçlarını kökünden kesmek çok aptalca gelirdi.

Gelgelelim, ya emin olmadığı ya da yaşı tutmadığı için, insan bu tür düşünceleri kendine saklardı. Yine de öyle basit görünüyordu ki!

Yerinden doğrulup pantolonundaki çimleri silkeleyerek, "Hadi eve gidelim," dedi Şükrü. "Kompozisyon ödevim var yarına ve ne yazacağımı bile düşünmedim." Gene o eski Şükrü olmuştu.

Sonraki aylarda, ikimiz de o çimenli bayırdaki konuşmadan bahsetmedik. Sanki hiç olmamış gibiydi. Okuldan sonra buluşup birlikte yürümeye, birbirimizin evine gidip gelmeye devam ettik. Fakat hep başka şeylerden söz ediyorduk. İkimiz de okuma delisiydik ve okuduğumuz kitapları değişiyor, edindiğimiz izlenimleri, çıkardığımız notları karşılaştırıyorduk. Babalarımızın kitap raflarında ne bulduğumuza ya da Mösyö Riquiet'den hangi kitapları ödünç aldığımıza bağlı olarak, biraz gelişigüzel bir okumaydı bi-

zimkisi. Musset, Hugo veya Lamartine'in şiirlerini, Anatole France, François Coppée, ya da Courteline'in komedyaları takip edebilirdi. Voltaire'in *Candide*'i ya da Montesquieu'nün *İran Mektupları*, Turgenyev'in romanlarından biri ile Schopenhauer'in *Aforizmalar*'ı veya Eflatun'un *Devlet*'i arasına girebilirdi.

Babasının kitaplarına bakmak için defalarca gitmiştim Şükrü'nün evine. Kütüphane, selamlıkta değil de haremlikteydi. Raflardaki kitapların çoğu ya yasaklanmış ya da şüpheli addedilen ve keşfedildiği takdirde büyük bir sorun yaratabilecek yayınlardı. Ancak zaptiyenin bile giremeyeceği haremliğin mahremiyetinde, meraklı gözlerden korunuyorlardı.

Şükrü'nün evindeki hanımlar, yani annesi ve iki ablası beni ilk kez haremliğe aldıklarında epey şaşırmıştım. Ama aralarında bulunduğum süre içinde yalandan bile olsa yüzlerini örtmeyişlerine daha da fazla hayret etmiştim. Davranışlarında hiçbir uygunsuzluk yokmuşçasına beni mükemmel bir Fransızcayla selamladıktan sonra dikiş-nakış işlerine devam ederek, bana kendimi evimde gibi hissettirmişlerdi.

Bir Türk evinde eşine rastlanmayan bu serbestlik beni öyle etkilemişti ki, babama da bahsettim bundan.

"Arkadaşının babası Osman Bey, modern fikirleri olan kültürlü bir adamdır," dedi babam. "Evet, tanırım onu."

"Acaba," diye sordum, yarı şaka yarı ciddi, "o da senin 'birader'lerinden biri olabilir mi?"

Kendimi bildim bileli, babamın yatma vakti saat gibi dakika şaşmazdı. Evde yalnız da olsak, oturmaya komşularımız da gelmiş olsa, erkenden çekilirdi odasına. Akşam yemeğinden sonra dışarı çıkıp da geç saate kadar ayakta kalmaya ancak istisnai durumlarda, örneğin turneye gelmiş bir Fransız Kumpanyası Eden Tiyatrosu'nda sahne alıyorsa ikna olurdu. Bu olağandışı durumdan sonra da günlerce, gözlerini kırpıştırarak uykusundan geri kaldığını, bu nedenle de erkenden yatması gerektiğini söylerdi. Yanımızda biraz

daha kalmasını rica ettiğimizde "Ne!" diye bağırırdı, "geçen hafta o kadar ayakta kaldıktan sonra mı?"

Derken iki yıl kadar önce ansızın, haftada birkaç kez akşam yemeğinden sonra izin isteyip gizemli buluşmalara giderek, ben yattıktan çok sonra eve dönme alışkanlığını edinmişti.

Bir gün tesadüfen, dikkatsizlikle şifoniyerin üzerinde unuttuğu kitabı bulunca, bu köklü değişikliğin sebebini anladım. Babam Hür Mason olmuştu. Masonluk Osmanlı'da kesinlikle yasak olduğundan, yakın aile dışında kimse bunu bilmiyordu tabii; üstelik Kardeşlik'in üyesi olmakla suçlanmak, özellikle de payitahtta, kelimenin tam anlamıyla bir felaketti. Ancak bu yasağa rağmen, insanın imparatorluğun başka hiçbir yerinde eşine rastlanmayan bir serbestlikle hareket edebileceği Selanik'te, dört loca –Fransız, İspanyol, İtalyan ve Büyük Şark locaları– olağanüstü bir gizlilik içinde faaliyetlerini sürdürüyordu.

İlk kez, nüfuzlu ve ileri görüşlü Türkler, Rumlar, Bulgarlar ve Yahudiler, derneğin gizli kapaklı havası, üyelerinin de aynı tehlike altında oluşu yüzünden daha da güçlenen kardeşlik bağlarıyla birbirine kenetlenmişti. Kendilerine ait sabit bir yeri olmayan, ısız evlerde, gözden ırak noktalarda buluşan bu localar, yıllardır toplumun liberal unsurlarını bünyelerine katıyor, şehirde bulabilecekleri her türlü ilerici düşünceyi bir araya getiriyorlardı.

Birkaç yıl sonra ortaya çıkan, masonların Bektaşi dervişleriyle bir tür anlaşmaya vardıkları yönündeki inanç, bu tarikatın felsefesi göz önüne alındığında, hiç de ihtimal dışı değildi. Dergâhı şehrin kuzeybatı kapısının hemen dışında bulunan Şeyh'e yaptığı birkaç ziyarette babama eşlik ettiğimi anımsıyorum.

Genellikle bekâr olan bu dervişler, hayır işlerine adanmış dini bir yaşam tarzını seçmişlerdi. Söylendiğine göre, hangi dinden, hangi milletten olursa olsun, her isteyen bu tekkelerde misafir ediliyor, diledikleri süre boyunca da kendilerine yeme içme, barınma ve ihtiyaç duydukları diğer hizmetler sunuluyordu.

Sünni Müslüman din adamları ile Bektaşiler arasında derin bir güvensizlik ve marazi bir düşmanlık vardı; dışarıdan bakıldığında hiç de din sapkını gibi görünmeyen dervişlerin öğretileri, İslam'ın müminler için uygun addettiğinden daha mistik ve cüretli bir biçimde, yorumlara daha açıktı. Ancak gizliden gizliye Muhammed'in otoritesini inkâr ediyorlardı. Hatta bazı Müslümanlar onların büsbütün dinsiz olduğunu düşünüyordu.

Onlarınki, vahdet-i vücuda ulaşmadan önce insan ruhunun birleşip özdeşleşmesi gereken evrensel bir öze dayalı, panteist bir felsefeydi. Bu nedenle, her türden kuralcılığa karşı tahammülsüz, ruhları birbirinden, dolayısıyla da Tanrı'dan ayıran tüm insan icadı engellerden nefret eden bir felsefeydi bu. Kötülük, dünyanın bütün şerri şu dört cümlede gizliydi:

"Ben yiyorum; sen açsın. Ben iyiyim; sen kötüsün."

Mason locaları bunu resmen kabul etmeseler de, nihai amaçları zorba Hamidiye Rejimi'ni alaşağı edip meşrutiyeti getirmek olan bir grup Müslüman ve Yahudi üye, ihtiyatlı ama kararlı bir biçimde devrimci bir hareketin temellerini atıyordu.

Selanik'te sadece bir yıl önce kurulan, bu loca üyelerinin de mensubu olduğu devrimci cemiyetin karargâhı, Mason Teşkilatı'nı faaliyetleri için hazır ve ideal bir araç olarak görüyordu. "Hücre"ye dayalı bir üyelik sistemi geliştirmişlerdi; buna göre komitedeki her üye yalnızca üç ya da dört kişiyi tanıyor, içlerinden biri de bir başka hücreyle bağlantıyı sağlıyordu. Çalışmalar öyle büyük bir gizlilik içinde yürütülüyordu ki, Saray'ın her yere uzanan dikkatli jurnalcileri bile farkına varamamıştı.

Bu cemiyet, özellikle şehirdeki kolluk kuvvetleri ve resmi görevliler arasında öylesine gelişip yayılmıştı ki, artık kendi karşı-jurnal ekipleri bile vardı. Üyeleri devlet dairelerinde, nazırlıklarda, hariciyede ve sefaretlerde önemli mevkiler elde etmiş, hatta Saray'ın içine kadar girmişlerdi. Böylelikle, yerleştikleri yüksek kademelerden gizli mesajların önünü kesebiliyor, Sultan'ın planlarını

ve emirlerini öğrenebiliyor, tehdit oluşturan her adım hakkında cemiyeti önceden uyarabiliyorlardı.

O günlerde yolu Selanik'e düşen bir turist, keyifli bir aldırmazlık içinde kendini işine vermiş tasasız insanların yaşadığı sakin ve hoş bir şehir bulurdu karşısında. Kalabalık gruplar rahatça Sabri Paşa'da dolaşıyor, ağzına kadar dolu dükkânların önünde durup vitrindeki mallara fiyat biçiyordu. Atlı arabalar gelip geçiyor, subaylar güzel atlarının üzerinde ilerliyor, tramvay sıklıkla ve gürültüyle düdük öttürüyor, seyyar satıcılar bağıra çağıra mallarını satıyor, açgözlü dilenciler ise avuç açarak insanların peşine takılıyor, bir yandan da feryat figan dertlerinden dem vuruyorlardı.

Gürültülü kalabalığın kaldırımdan caddeye taştığı kahvenin önünde boş bir masa bulmak için, turistin uzun uzun bakınması gerekirdi. Ama en sonunda bir yer bulup oturabilir ve işi başından aşkın garsonun getirdiği birayı lıkır lıkır içip *mezelik*leri midesine indirirken, dünyada tek bir tasası yokmuşçasına huzur içindeki bu insanlar karşısında ister istemez meraka kapılırdı.

Birbirleriyle çatışan milliyetçi emeller, güvensizlik ve kin, jurnalcilik ve karşı-jurnalcilik, paraları ödenmeyen askerlerin günden güne artan memnuniyetsizliği, işleri durma noktasına gelen iş adamının gitgide büyüyen endişesi, uzak mezralarda yaşayan köylünün sefaleti ve insanı canından bezdiren çeteler, dağlardaki eşkıya anarşisi; bütün bunlar yolu buraya düşen herhangi bir turistin farkına varamayacağı şeylerdi. Çünkü dışardan bakıldığında insanların öfkesini ifşa eden, fırtınanın yaklaştığını gösteren hiçbir belirti yoktu.

Oysa memleketin nabzı İştira'da atıyordu; toz toprak içindeki sokakları bölgenin can damarıydı. Ve İştira geçen yılki canlılığını yitirmişti. Önceden tıka basa dolu olan ambarları bugün yarı yarıya boştu ve yoluna gönülsüzce, umutsuzca devam ediyordu. Emek gücüyle tahıl ambarlarını dolduran ve onu zengin eden köylü çaresizdi. Tarlalarında eşinin dostunun öldürüldüğünü ve mahsulünün

ateşe verilip küle dönüştüğünü görmüş, bir daha tohum atmamıştı toprağa.

Bir gün babam eve geldiğinde, yolculuğa çıkmaya karar verdiğini söyledi. Şu aralar iş yoktu, ama bu günler geride kalıp durum düzeldiğinde, kendisi hazırlıklı olacaktı. Ülkenin yakında ihtiyaç duyacağı şeylerin, şimdilik Avusturya'dan ithal edilen ve Amerika'da daha iyisi üretilen malların satın alımını idare edecek bir şube açmak üzere New York'a gidiyordu.

Donakalmıştık. Amerika çok uzaktı! Öylesine uzaktı ki, oraya gitmek isteyen biri günlerce yolculuğu göze almalıydı. Tamı tamına üç haftanın yolda geçmesi gerekirdi oraya ulaşmak için!

Ama dedem de onunla aynı fikirdeydi. Artık İştira'da yapılacak bir iş kalmamıştı, tek başına halledemeyeceği hiçbir şey yoktu. Taşradaki koşullar değişmediğinden, lafı edilecek ürün de yoktu ortada. Kılkış bölgesinden azıcık hububat gelecekti. Kuzeydeki Arnavutluk, Manastır ve Üsküp'te lafı edilmeye değecek bir şey yoktu.

Takip eden iki hafta boyunca seyahat hazırlıkları hızlandırıldı. Dükkânlardan gelen paketler açıldı, eşyalar tasnif edildi, babamın odasının ortasında duran sandıklara ve valizlere güzelce yerleştirildi. Ve güneşli bir günün sabahında babam gitti. O olmayınca, sanki dış dünyayla bütün bağlantılar kesilmiş, ev bomboş kalmıştı.

Dedem sabahları ve ikindi vakitlerinde gelip eksiğimizi, gediğimizi yokluyordu. Evin erkeği gittiğine göre, başka kim yapacaktı alışverişi? Kadınlar öyle pazarda sebze-meyve tezgâhlarına bakarken, et seçerken görülmezdi hiç. Dedem anneme moral vermeye çalışıyordu. Nasıl olsa babam yakında dönecekti, birkaç gün içinde ondan haber alacaktık. İşin aslı, dedem de kendini yalnız ve keyifsiz hissediyordu işyerinde.

Nona Plata'nın sağlık durumu da canını sıkıyordu. Son zamanlarda pek iyi değildi ve doktorlar hastalığı konusunda farklı görüşler bildiriyorlardı. Yazdıkları her ilaçla bu sefer iyileşeceğinden emin olduklarını söylüyorlardı. Günler günleri, haftalar haftaları kovalıyor, ama ninem hiç de iyiye gidiyormuş gibi görünmüyordu.

Sonra temmuzun sonuna doğru bir gün, ninem yatağından kalkamadı. Acilen muayeneye çağırılan doktorlar, durumu etraflıca gözden geçirmek üzere büyük bir ciddiyetle *varandado*daki geniş masaya oturdular. En sonunda, hemen ameliyat olması gerektiğine karar verdiler. Yok canım, tam bir ameliyat da sayılmazdı bu, hem şu meşhur cerrah Doktor A. çok kereler alnının akıyla yapmıştı aynısını. Elbette ki hastanede yapılacaktı, orada her türlü imkân vardı.

Hüzün çöktü ailenin üstüne. Nona Plata hastaneye mi yatacaktı? Ama yalnızca iyileşme umudu olmayan hastalar gönderilirdi oraya, son çare olarak. Oraya gidip de ölen öyle çok kişi vardı ki! Bir de ameliyat! Bu gerçekten ciddi bir durumdu.

Sakin ve serinkanlı olmayı başarabilen yalnızca Nona Plata'ydı ve acısına rağmen, sıkıntısını ve kederini gülüşünden bile anlayabildiği dedemi neşelendirmeye çalışıyordu. İki haftaya kalmaz ayaklanırdı, yazın geri kalanını geçirmek üzere Strezovo'ya gidilirdi o zaman. Hem çocuklar da seviyordu orayı. Veya dedem isterse, Kılkış'ta *babu*nun yanında da kalabilirdik. Hizmetçileri çağırıp evle ilgili ayrıntılı talimatlar verdi. Döndüğünde pencerelerde yeni bir perde takımı görmek istiyordu. Onlara dedem için ne yemekler pişirileceğini, o çok sevdiği kurabiyelerin mutlaka yapılması gerektiğini anlattı.

Ameliyattan birkaç gün sonra onu ziyarete gittiğimizde, rahatça dinleniyordu. Kendini iyi hissettiğine dair yeminler ediyordu ve doğruyu söylemek gerekirse, gözleri pırıl pırıldı, rahatlamış bir yüz ifadesi vardı ve yanaklarına renk gelmişti.

"Evet, daha iyiyim," dedi gülümseyerek. "Birkaç güne kalmaz, evime dönmüş olurum."

Hayır, bir şeye ihtiyacı da yoktu, gayet iyi bakılıyordu kendisine. Fakat dedem yorgun görünüyordu sanki. Doğru dürüst yemek yemiyor muydu yoksa evde? Hizmetçiler nasıldı? Bienvenida şu soğuk algınlığını atlatmış mıydı? İnşallah çok yormuyordu kendini. Hepimiz mutlu olduk ve ferahladık. Demek ki her şey bir

yana, hastane o kadar da korkunç bir yer değildi. Huzur içinde eve döndük. Strezovo'ya yapılması planlanan yolculuktan bahsediyor, Nona Plata'nın artık hiçbir işe el sürmemesi gerektiği konusunda fikir birliğine varıyorduk.

Ancak ertesi gün, dedem anneme hemen Nona Plata'nın yanına gelmesi için bir haber gönderdi. Aniden kötüleşmişti.

Annem, hastanedeki odaya vardığında ninem sayıklıyor, kimseyi tanımıyormuş. Gittikçe zayıflayan bir sesle eski olaylardan bahsediyormuş. Bisnona'nın evine gelin geldiği günleri, Sabri Paşa'daki büyük evde olup bitenleri anlatıyormuş. Ateşten kıvılcımlar saçan gözleri hastane odasının boş beyaz duvarlarını süzerken, genç kızlığında okuduğu unutulmuş *romanza*lardan birinin sözleri dökülüyormuş kavrulmuş dudaklarının arasından. Babamdan hâlâ okuldan eve dönen küçük bir çocuk olarak söz ediyormuş. Kâh artık hayatta olmayan akrabaları ziyaret ettiğinden, kâh kendi mutfağında hafta sonu yemeği için hamur işleri yaptığından dem vuruyormuş. Zorlukla soluk alıp verirken, sabır ve metanetle, neşeyle, şefkatle dolu ömrünün kırıntıları geçiyormuş gözlerinin önünden.

İşte o akşam, şuuru bir daha yerine gelmeden, yüzünde ışıl ışıl gülümseyle göçüp gitti Nona Plata.

Vefatının ardından geçen haftalar bizim için çok kasvetliydi. Kedere boğulan dedem her şeyle bağını kopardı, hiç olmadığı kadar huzursuz, İştira'daki boş dükkânla, dükkândan daha boş olan ev arasında mekik dokudu durdu. Daha dün mutluluk ve neşeyle dolu olan hayat, hiç zevk vermeden anlamsızca tekrar eden bir döngüden ibaret olmuştu. Moral verip, teselli etme sırası şimdi anneme gelmişti. Gelgelelim, kaybımızın tüm ağırlığını bizzat kendi omuzlarında hisseden bir kadıncağız ne yapabilirdi böylesi bir durumda?

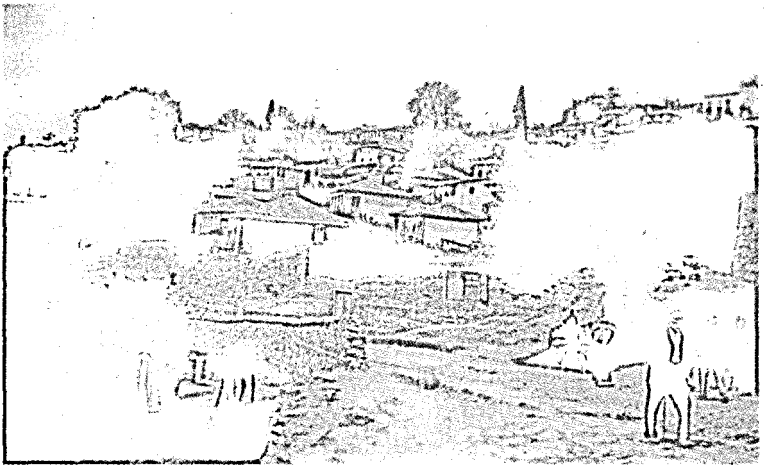
Babamdan gelen bir telgraf bizi bir anda kendimize getirir gibi oldu. New York'ta işlerin tahmin ettiğinden daha uzun sürebileceğini ve bizim oraya, yanına gelmemiz gerektiğini söylüyordu.

"Git kızım," dedi dedem anneme. "Sizin ona gitmeniz daha iyi olacak. Daha acısı tazeyken yapayalnız kaldı o yabancı memlekette."

"Sen de bizimle geliyorsun baba. Burada tek başına kalamazsın."

Fakat dedem onu duymuyordu bile. Vaktiyle yeterince yabancı memleket görmüştü. Bu saatten sonra zordu onun için. Hem burada kalmalı ve İştira'daki mallara göz kulak olmalıydı, bir sürü insan ekmek yiyordu oradan. Hiçbir ısrar fikrini değiştirtemezdi ona. Biz babamın yanına gidip onun New York'taki hayatını kolaylaştıracaktık. O ise burada kalacaktı.

Öyle de oldu. Kederli yüreklerimizle binlerce deniz mili öteye, okyanusun da ötesindeki o uzak dünyaya yapılacak uzun yolculuğun hazırlıklarına başladık.

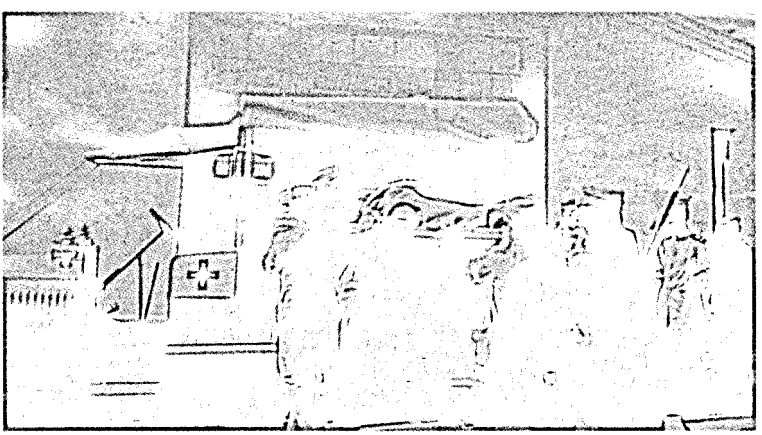

Üstte: Çavuş Manastır Köyü.

Altta: Selanik, Yunan-Bulgar Savaşı'nda hasara uğrayan bir Türk okulu. Haziran, 1913.

Üstte: Selanik'te Yunan Kralı Yorgos'un öldürüldüğü yer, 18 Mart 1913

Altta: Yaralıların Kilkiş'ten Selanik'e getirilişi, 1913.

1917 Ağustos'undaki büyük yangından sonra Selanik'te Cadde de Veinte'den bir görüntü.

ON ÜÇ

BİRBİRİNE DANIŞARAK

İşlerini birbirine danışarak yürütenler,
*mükâfatlarını alırlar.**
Kur'an

1908'de Jön Türklerin devrimiyle sonuçlanacak olan halkın meşrutiyet mücadelesi, tam bir yüzyıl önce şekillenmeye başlamıştı.

1808'de Osmanlı tahtına çıkan Sultan II. Mahmud, imparatorlukta idari ve adli reformları kurumsallaştırmaya çalışan akıllı bir padişahtı. Etrafı, birlik ve beraberlik içinde herkese adil davranacak bir Osmanlı devletinin hayalini kuran, uzak görüşlü insanlarla çevriliydi.

Türkiye'nin Magna Carta'sı Hattı Şerif, Sultan Mahmud'un vezirlerinden biri olan Reşit Paşa öncülüğünde 1839'da ilan edilmişti. Dinine bakılmaksızın, imparatorluğun bütün halklarının can ve mal güvenliğini garanti altına alan bu ferman, 1856'da Hattı Hümayun'la daha da genişletilmiş ve güçlendirilmişti. Ferman, inancı ne olursa olsun, tüm tebaanın kanun önünde eşit olduğunu söylüyordu.

Abdülaziz'in 1861'de başlayan saltanatının ilk on yılında, selefleri tarafından başlatılan reformlar sürdürülmüş ve yönetimdeki Fuad, Ali ve Mithat Paşa gibi adamlarla adalet sağlanmış ve hürriyet

(*) Kuran'da böyle bir ayet bulunmamakla beraber, Kuran'ın tüm metni içerisinde buna benzer tek ifade Şûrâ Suresinin 38. ve 40. ayetlerinde bağımsız olarak "işlerini birbirlerine danışarak yürütenler" ve "mükâfatlarını alırlar" şeklinde geçmektedir (çn).

davasında öyle büyük ilerlemeler kaydedilmişti ki, basın hükümeti serbestçe eleştirebiliyordu. Ancak Abdülaziz, aşırı harcamaları olan müsrif bir kişiydi. Hareminin büyüklüğü arttıkça artmış ve buna bağlı olarak saraydaki entrikalar da iyiden iyiye çoğalmıştı.

Hazineye dadanmasını engellemeye çalışan liberal vezirlerden bıkıp usanan Abdülaziz, maiyetindeki dürüst insanları uzaklaştırmıştı. Batılı düşüncelere hepten karşı olan gericilerin de etkisiyle, yönetime emirlerini yerine getirmeye hazır olan kuklaları yerleştirmişti. Bozguncu ve entrikacı bir politika güden, Osmanlı İmparatorluğu'nda milletleri yatıştıracak reformlara hep karşı çıkan Çar'ın, İstanbul'daki kötü şöhretli elçisi Ignatieff'in dönemiydi bu. Vezirler ve paşalar, her kademeden memurlar gizlice işbirliği yapıp hazineyi soyuyor ve insanlara zulmediyorlardı. Çıkarcılık ve yozlaşma hızla yayılarak her yere hâkim oluyor, ülke iflasa sürükleniyordu. 1875'te, Osmanlı devleti borçlarını ödemeyeceğini ilan etti.

Bu korkunç haberin duyulmasıyla, payitahttaki camilere bağlı medrese öğrencisi altı bin *softa* Babıâli'nin, vatansever Türklerden oluşan büyük bir kalabalık da sarayın önünde toplanarak, yozlaşmaya dur diyecek reformların yapılmasını talep ettiler. Adamakıllı korkan sultan, Mithat Paşa'yı çağırdı ve yönetime liberalleri getirdi.

Kış ayları yavaş yavaş geçerken, meşakkatli görevlerinin başında var güçleriyle çalışan vezirler, sultanın samimiyetten uzak olduğunu ve ülkenin durumunu iyileştirme çabaları ile reformların, Abdülaziz tahtta kaldığı sürece mümkün olamayacağını anlamışlardı. Durumun ciddiyetini ve ülkeye getirdiği o büyük külfeti kavrayamıyor gibiydi Sultan. Sonunda cüretli ve tehlikeli bir darbe yapmaya karar verdiler.

30 Mayıs 1876 gecesi, saray birlikler tarafından sessizce kuşatıldı. Boğaz'da, tam sarayın önünde demirlemiş olan güçlü Türk filosunun topları, sakinleri uykuda olan binalara çevrilmişti. Harem ağası çağırılmış ve efendisini uyandırması emredilmişti. Dönemin

Şeyhülislam'ı Hayrullah Efendi, Abdülaziz'e iletilmek üzere ona şu fetvayı vermişti.

> Eğer müminlerin başı, Allah'ın gözetimine verdiği devleti müsrif harcamalarla, delice kaprislerle mahvedecek kadar muhakeme kabiliyetini kaybetmişse ve bu yanlış iktidarın sürdürülmesi memleketin mukaddes çıkarlarını yok edecek bir duruma sebep olacaksa, bu zatın işlerin başında kalmasına müsaade etmek reva mıdır, yoksa iktidarı elinden mi alınmalıdır?
> Cevap şudur: iktidarı elinden alınmalıdır.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesini takip eden aylarda gerçekleşen dramatik olaylar, bir sonraki çeyrek yüzyıl boyunca imparatorluk halklarının kaderini belirleyecek ve genel bir çatışmaya girmeleri kaçınılmaz olan Avrupalı güçler arasındaki siyasi ve ekonomik rekabete epey katkıda bulunacaktı.

Amcasının yerine tahta geçen V. Murad, bir fermanla halkın istediği reformları bir an önce uygulayacağına söz verdi. Ancak bu gerçekleşmeyecekti. Aziz götürüldüğü sarayda ölü bulunduğunda, V. Murad'ın saltanatı daha dört günlüktü. Tarihte, öldürüldüğünün doğru olup olmadığı, ya da bu gururlu halifenin hayatına kendi elleriyle son verip vermediği hakkında bir kayıt yok. Ne olduysa oldu, ölüm haberi yeni sultana iletildiği anda, başka felaket haberleri de saraya ulaşmaya başladı.

Tahttan indirilen sultanın yaveri Çerkez Hasan, efendisinin ölümünün intikamını almak üzere Babıâli'den içeri girmiş, ülkenin kaybetmek istemeyeceği iki veziri, Reşid ve Avni Paşa'ları öldürmüştü.

V. Murad görevini hakkıyla yapamıyordu; zorluklara dayanamamış ve tamamen delirmişti. Saltanatanın üçüncü ayında, o da tahttan indirildi.

Devletin egemenliğine son verecek reformların yapılmasını zorla sağlamayı aklına koymuş Avrupalı güçler karşısında, Osman-

lı devleti ciddi bir bunalım içindeydi. İç ihtilaflar ve hazinenin içler acısı durumu, ülkeyi dağılmanın eşiğine getirmişti.

Murad'ın tahta geçen kardeşi, II. Abdülhamid namıyla halifeliği devralmadan önce hürriyet davasına sözde bir bağlılık göstererek, halkına uzun süredir beklenen meşrutiyeti vaat eden bir belge imzaladı. Mithat Paşa'yı Veziri Azam yaptı, Aralık 1876'da tüm milliyetlere eşitlik ve temsil hakkı tanıyan anayasayı imzaladı.

İster reformların ülkeye zarar verdiğini düşünmüş, ister Batılılardan saplantılı biçimde nefret edip her türlü değişiklikten şüphe duyarak Türkiye'nin yalnızca insafsız bir istibdat rejimi ile ayakta kalabileceğine inanmış olsun, gerçek şu ki dört ay sonra seçilen mebusların İstanbul'da toplanmasıyla birlikte, düşünce açısından ilerici ve liberal olan her şeyi mahvetmeye koyuldu.

Mart ayında bir gün, Mithat Paşa saraya çağırıldı ve Boğaz'da bir geminin kendisini imparatorluk sınırları dışına çıkarmak üzere istim üstünde beklediği söylendi. İşlemesine fırsat verilmeksizin Parlamento askıya alındı ve anayasa feshedildi. Padişahın amcasının tahttan indirilmesiyle bağlantısı olan herkes Asya'nın bilinmeyen, çok uzak köşelerine sürüldü, özgürlük davasını desteklediği bilinen alt düzey görevliler de Boğaz'ın akıntılı sularına atılıp boğuldu.

Daha sonra, Mithat Paşa'nın yabancı bir ülkede bulunmasının bile rejimi için bir tehdit unsuru olduğunu düşünen Sultan Hamid, yüce bağışlayıcı rolüne bürünerek onu ana vatana dönmeye çağırıp Suriye valiliğini teklif etti. Bu güvenilir devlet adamı, görevinin başına geçmesinden kısa bire süre sonra tutuklandı ve Aziz'i öldürmekle suçlandı.

Hâkimlerin samimiyetsiz tutumu ve daha sonra saraydaki komplonun maşaları olduğu ortaya çıkan kişilerin yalancı tanıklığıyla görülen davada Mithat Paşa suçlu bulunarak, Arabistan'daki bir kalenin zindanına kapatıldı. Orada gardiyanların insanlık dışı davranışlarına ve maruz kaldığı inanılmaz zulme rağmen hayatta kalmayı başarsa da, Mayıs 1884'te boğularak öldürüldü ve kesilen

kafası da tahta göz dikmiş bu düşmanın artık yaşamadığının kanıtı olarak Abdülhamid'e gönderildi.

Bunu takip eden otuz yıl içinde, o acımasız, insafsız Hamid rejimi, ilerici olduğundan şüphe edilenlerin peşine düşüp hepsini birer birer yok etti. Bürokrasi, insan avına ve şantaj yoluyla para sızdırmaya teşvik ediliyordu. Birbirinden nefret eden insanlar dönüp de başlarındaki zalime bakmaya fırsat bulamasınlar diye, milletler arasındaki rekabet ve nefret körükleniyordu. Basın, Sultan'ın kuklası haline gelmiş ve gazete sütunlarında hakikatin izine rastlanamaz olmuştu.

İnceden inceye örülmüş bir casusluk ağının ölümcül uzantıları, her türlü şüpheli davranışı, fısıldanan her kelimeyi, her masum toplantıyı jurnallemek üzere ülkenin dört bir yanına dağılmıştı. Jurnalciler, sokaklarda, dükkânlarda, kahvelerde, hatta evlerin içinde bile insanları gözlüyor ve dinliyordu. Gayretlerini ve efendilerine olan sadakatlerini ortaya koymak için casuslar casusları gözlüyor, karşılığında kendileri de jurnalleniyordu.

En temel eğitime bile şüpheyle yaklaşılıyor, karşı çıkılıyordu; yabancı ülkelere yapılacak seyahatler aşılması mümkün olmayan önlemlerle engelleniyor, imparatorluk sınırları içerisindeki geziler de zorlaştırılıp caydırıcı hale getiriliyordu. Kitapların ve basılı malzemenin, Sultan'ın cehalet içinde kalmasını arzuladığı halkın kafasına farklı fikirler sokabilecek her türlü şeyin ülkeye girişini engellemek üzere katı bir istibdat uygulanıyordu.

Ancak sistemin göz yumduğu ya da desteklediği, despot rejime sadık bir zümrenin yaratılması amacıyla göreve getirilmiş olan yetkililerin yozlaşmışlığı, bedelini ödeyerek her şeyin satın alınabildiği bir duruma yol açmıştı.

Fikir denen şey memleket sınırlarında durdurulabilirmiş ya da adalet ve özgürlük idealleri onları tekeline almış ülkelerden ithal edilmeliymişçesine, bu amansız terör rejimi, düşünceyi yok etme çabasındaydı. Katliam ve baskıyla dolu bu upuzun otuz yılda sanki umut ışığı sönmüş, Türkler ruhsuz bir biçimde Sultan Abdülha-

mid'in istibdadını kabullenmiş, yaptığı haksızlıklara karşı direniş sonsuza dek ortadan kalkmış gibiydi.

Yine de zulüm, yanan ateşi körükleyip canlı tutuyordu. Abdülaziz saltanatının sıkıntılı geçen son yıllarında anavatandan kaçmak zorunda kalan ve Paris, Londra, Cenevre'de öğretmenlik ve benzeri işler yaparak kıt kanaat geçinen liberaller, ülkenin durumunu görüşmek, onu tutsak eden prangaların çözüleceği günü tasarlamak üzere ara sıra bir araya geliyorlardı. Meşrutiyetin askıya alındığı 1878 yılından 1891'e kadar, kendilerine Jön Türk diyen bu adamlardan çok az haber alınmıştı.

Ancak 1891'de bu liberal topluluk Cenevre'de bir araya gelerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu. Gündemlerindeki birinci madde, iç karışıklıklar ve Avrupalı güçlerin açgözlülüğü nedeniyle tehdit altında olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasıydı.

Bir süre sonra cemiyetin karargâhı Paris'e taşındı ve orada Sultan Abdülhamid'in istibdadından ve zulmünden kaçan diğer vatanseverlerin de desteğiyle kuvvetlendi.

Türkiye'den yasa dışı yollarla ayrılmak kolay iş değildi. Liberal olduğundan şüphe edilenler yakından izleniyor, her hareketleri rapor ediliyordu. Ama bazen yabancı konsolosluklarda dostları olan biri, gizli servisin dikkatinden kaçıp denizci kılığında rıhtımlardaki sıkı zabit kordonunu aşarak gemiye binecek kadar talihli olabiliyordu. Bazılarının Karadeniz'den gelip Boğaz'dan geçen gemilere bindiği biliniyordu. Gemi zifiri karanlıkta motorlarını durduruyor, filikalarda bekleyen mülteciler önceden belirlenmiş bir noktadan güverteye alınıyordu.

Paris'teki Osmanlı Elçiliği daima tetikte olduğundan çok sıkı koruma altında yürütülen toplantılarda, bu adamlar ne yapacaklarına, ülkeye hangi kitapların sokulacağına ve en önemlisi de imparatorluktaki ulusları bir araya getirecek çarelerin ne olduğuna karar veriyorlardı. Bu birlik ve beraberlik olmaksızın, sultanın zorbalı-

ğına karşı yapılacak herhangi bir hareketin başarıya ulaşma şansı çok azdı.

Jön Türkler diğer devrimci komitelerle bir anlaşmaya varmak için, yıllardır sabırla çalışıyorlardı. Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar, Rumlar, Sırplar ve Arnavutlar, ya siyasi farklılıklar nedeniyle ya da Türklere uzun süredir duyulan güvensizlikten ötürü, herhangi bir Türk rejiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milliyetler sorununu adil biçimde ele alabileceğine inanmakta güçlük çekiyordu.

Ama bu adamların ciddiyeti ve özgürlük davasına sarsılmaz bağlılığı, diğerlerini ister istemez samimiyetlerine inandırmıştı. 1903'te Ermeni Cemiyeti Jön Türklerle kader ortaklığına karar verip İttihat ve Terakki Cemiyeti ile koalisyon kurdu.

Jön Türklerle diğer devrimci cemiyetlerin siyasi görüşleri arasındaki uçurum o kadar derindi ki, onlarla birlik kurmak imkânsız görünüyordu. İMRO'nun amacı, köylünün kaderini iyileştirmeye yönelik zirai ve ekonomik reformlarla özerk bir Makedonya kurmaktı. İçtenlikle milliyetçi olan Rum ve Sırp cemiyetleri, Makedonya'nın Yunanistan ve Sırbistan topraklarına katılması için çalışıyordu. Arnavutlar ise iç işlerine karışılmamasını istiyordu.

Yani Jön Türkler imparatorluğu bir arada tutmaya çalışırken, diğer cemiyetler parçalanması için uğraşıyordu. Çabalar son derece içtenlikli olsa da, böylesine zıt amaçlar ve özlemler arasında birlik nasıl sağlanabilirdi?

Kuzey ufuklarını karartan Avusturya-Macaristan korkusu ve çok yakında büyük güçlerin ülkeye girip, herkese zarar verecek şekilde Rumeli'den aslan payını alacağının kesinlik kazanması, farklı gruplar arasında canı gönülden bir işbirliği değilse de, bir anlayış oluşturdu; tıpkı sel felaketi yüzünden, kurtla kuzunun aynı sal üzerinde geçici bir barış ilan etmesi gibi.

Aralık 1907'de Paris'te yapılan bir kongrede, tüm devrimci gruplar arasında o çok arzu edilen anlaşma sağlandı. Abdülhamid'in istibdadına karşı beraber çalışacaklar, Türkiye'deki tüm milletlerin eşit siyasi haklar edinmesini amaç belleyeceklerdi.

Karargâhları Selanik'te olan Jön Türkler, gerici paşalarla valilerin otoritesini sarsıp onları işlevsiz hale getirmek için hararetle çalışıyorlardı. Ordudaki genç subaylar ve süvari bölükleri arasından sayısız destekçi toplamışlardı, özgürlük davasına sıcak bakan hocalar da vaazlar veriyor, cemiyetin siyasi ilkelerini yayıyordu.

İnsanları kendi inançlarından döndürme çabası, dokunulmazlık içinde sürdürülemezdi elbet. Saray artık bu hareketten haberdardı ve var gücüyle bastırmaya çalışıyordu. Makedonya'ya sürüyle casus gönderilmişti. Aralarından yaklaşık kırk bin kişi, Jön Türklerin yaptıklarını yetkililere jurnallemek üzere vilayeti istila etmişti. Ancak cemiyetin karşı-jurnal harekâtı da benzer bir hararetle sürüyor, gerici girişimleri etkisiz hale getiriyordu.

Bu kez etekleri iyice tutuşan Abdülhamid, bu yıkıcı hareketin yayılışını soruşturmak üzere gizli servisin başındaki İsmail Mahir Paşa komutasında bir heyeti Selanik'e gönderdi. Ancak İsmail Paşa şehre varır varmaz öldürüldü. Cemiyet her saldırıyı savuşturdukça ajanları birer birer gizemli bir biçimde ortadan kaybolan saray, artık başka taktikler deniyordu.

Selanik'teki Üçüncü Ordu birliklerini davaya kazandırmaktan sorumlu, partinin popüler liderlerinden ve Almanya'da eğitim görmüş başarılı bir subay olan Enver Bey İstanbul'a davet edilmiş, askeri yeterliğinden dolayı kendisine terfi sözü verilmişti. Ancak Enver Bey bu sözün neye mal olacağını çok iyi biliyordu. Ödülü, ya Boğaz'ın sularında boğulmak ya da evinde boğazlanarak öldürülmek olacaktı.

Hemen Selanik'ten dağlara kaçtı. Sıradan bir köylü kılığında taşrada hızla bir yerden diğerine geçerek köylülere nutuklar veriyor, büyük günün hazırlıklarını yönlendirmek üzere garnizonlardaki cemiyet üyesi yetkililerle yakın temas kuruyordu.

Cemiyetin hesabına göre, isyan hazırlıkları 1909 sonbaharına kadar bitmeyecekti. Ne var ki Avrupa'nın siyaset ufkundaki uğursuz belirtiler tarihin daha erkene alınmasını gerektiriyordu. Avrupalı güçlerin müdahalesi yakındı. Batı'nın ortaklaşa hareket etmesini

engelleyen rekabet ve kıskançlıklar, daha güçlü çıkarlar nedeniyle bir kenara bırakılmıştı. 10 Haziran 1908'de, VII. Edward ile Çar Nikola Reval'de bir araya geldiler ve bu toplantıda, Makedonya'da yürürlüğe girecek İngiliz-Rus reform planı ile ilgili bir anlaşmaya varıldı.

Eskiden birbirine rakip politikalar güden uluslar arasındaki bu anlaşma, Türkiye için hiç de iyiye alamet değildi. Jön Türkler Hamid'in istibdadına son verilmesini ve tüm milletlerin sesini duyuracak reformların gerçekleştirilmesini çok arzu etmekle beraber, padişahın Avrupalı güçlerin isteklerini geri çevirme ihtimalinden korkuyorlardı; bu reddin ardından sert önlemler gelecekti. Ayrıca ülkelerinin kendi içlerindeki liberal güçler tarafından kurtarılmasını istiyorlardı.

İlk aleni isyan hareketi, 4 Temmuz 1908'de, Manastır vilayetinin küçük bir kasabası olan Resna'da meydana geldi. Burada düzenli orduda binbaşı olan Niyazi Bey, milliyeti ve dini ne olursa olsun tüm halklara özgürlük vaat eden, düşmana karşı ortaklaşa hareket etmek amacıyla da tüm devrimci grupları kendi komutasına çağıran bir bildiri dağıttı.

O andan itibaren olaylar hızla gelişti. İsyanı bastırmak için oraya gönderilecek paşalar daha yola çıkmadan vurulup öldürülüyor, garnizonlar emirlere uymuyordu. Sarayın sözde yönetimi altında olan Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetlerindeki devlet memurlarının yetkisi neredeyse sıfırlanmıştı. Gönüllülerden, dağlılardan, çobanlardan, asker kaçaklarından, Hıristiyanlardan, Yahudilerden ve Müslümanlardan oluşan büyük kuvvetler Niyazi Bey'in hareketine katıldı ve ayın yirmi ikisinde, ana askeri üs olan Manastır, tek bir el ateş edilmeden gönüllülere teslim oldu.

Ertesi gün Selanik'ten sultana kesin bir ültimatom gönderildi. Bu ültimatomda, Mithat Paşa'nın 1876 Anayasası'nın yirmi dört saat içinde tekrar yürürlüğe konması isteniyordu. Zatışahanelerinin bu isteği geri çevirmesi halinde, İkinci ve Üçüncü Ordu birlikleri İstanbul'a yürüyecekti.

24 Temmuz sabahı, büyük haber imparatorluğun her köşesine ulaştırıldı. Hürriyet ilan edilmişti.

Bu heyecan verici haber New York'ta bize de ulaştığında çılgınlar gibi sevindik ve Türkiye'nin alnı ak olarak Avrupa demokrasilerinin yanında hak ettiği yeri alacağı düşüncesiyle mutlu olduk. Yüzyıllardır Makedonya'yı kan gölüne çeviren o kardeş kavgaları nihayet sona erecek ve taşra huzura kavuşacaktı. Eğitim düzeyi yükselecek, orada yaşayan halklara anlayış ve beraberlik getirecekti. Bunun sonucunda oluşacak güvenli ortamda köylüler toprağı korkmadan sürecekler ve o verimli topraklar daha da bol mahsul verecekti. Görülmemiş zenginlikteki maden yatakları da geliştirilecek, hem şehre hem de ülkeye daha iyi bir yaşam sağlayacaktı. Gelecek parlaktı doğrusu!

İşte böyle hayaller kurup duruyorduk. Bir yana yeni mağazalar, öte yana madenler açtık. Su gücünden söz ettik, yeni demiryolları tasarladık. Tekrar tekrar Jön Türklerin gerçekleştirdiği mucizeye hayran oluyor, babamın da bu davaya mütevazı katkısından ötürü gururlanıyorduk.

Ve Şükrü geldi aklıma. O güzel bahar günü, Selanik'in hemen dışındaki yeşil yamaçta söylediği kâhince sözleri hatırladım. O sırada neler olacağını biliyor muydu acaba? Babası Osman Bey'in bu hareketle bağlantısı vardı herhalde, diye düşündüm.

Eve dönmeyi, arkadaşımla el sıkışmayı çok arzu ediyordum. Keskin deniz kokusunu içimize çekerek, öğle güneşi altında ışıl ışıl parlayan rıhtım boyunca yaptığımız gezintileri tekrarlamak istiyordum. Balıkçı teknelerinin direklerinin batı semalarına nasıl uzandığını, rüzgâr estiğinde kıyı setine vuran suların sayısız gökkuşağı oluşturarak nasıl kırıldığını anımsıyordum. Tepelerin görüntüsü gözümde canlanırken, bir yandan da sürülerini güden çobanların kavalından çıkan melankolik nağmelerin esen meltemle taşınışını duyar gibi oluyordum. O koca New York şehrinde kendimi yapayalnız ve köklerinden koparılmış hissediyordum. Umarsızca, mem-

leketten arkadaşlarla konuşmak, bu önemli olayların gerçekleştiği zamanda fikirlerini paylaşmak ihtiyacı duyuyordum.

Bu yabancı ülkede yaşamanın verdiği yenilik ve heyecan duygusu sönüp gitmişti. Bizim beyaz minarelerimizden çok daha yüksek olan devasa binaları, hayatımda hiç görmediğim kadar büyük kalabalıkların aktığı gibi dere yatağı gibi caddeleri, mağaramsı metroları ve köprülü demiryollarında ilerleyerek insanın tepesinden gümbür gümbür geçen trenleri ile taştan ve çelikten yapılma bu devasa şehir beni artık büyülemiyordu. Yeni bir harika, öncekinin parlaklığına gölge düşürür. Burada her şey mümkündü bence, sükûnetten başka her şey.

Selanik'teki o telaşsız, sakin hayatın içinden geldiğim ve Fransız eğitimime rağmen sandığımdan daha Doğulu olduğum için, New York'un çılgınca bir faaliyetin süregeldiği, insanlara amansız bir hız tanrısı hükmettiği, hararetli bir yer olduğunu düşünüyordum. İnsanların koşuşmaları hiç bitmiyordu, her zaman aceleleri vardı, hep telaş içindeydiler.

Bir de şu okul meselesi vardı. Bir devlet okulunda olmayı ne kadar da arzulamıştım. Amerika'yı acı bir mücadelenin ortaya çıkardığı büyük bir demokrasi ülkesi olarak biliyordum. Washington, Franklin ve Paine hakkında kitaplar okumuştum. Jefferson ile Lincoln'un hem yaşamları hem de sözleri beni büyülemişti. Böylesi bir siyasi felsefe okullara, öğretmenlere de mutlaka yansımıştır, diyordum. Ancak acı bir hayal kırıklığına uğradım.

Doğu'nun kibar ve misafirperver ortamında yetişmiş biri olarak, gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin alıştıkları kalıpların biraz dışına çıkan şeylere karşı alabildiğine hoşgörüsüz davrandıklarını gördükçe şaşırıp kalıyordum. İsimleri, aksanları, kibarlıkları nedeniyle yabancıları alay konusu yapmaya bu denli hazır oluşları, benim için başlı başına bir kabalıktı.

Beyzbola gösterdikleri büyük ilgiyi, tuttukları takımların meziyetleri hakkındaki tartışmaların hararetini anlayamıyordum. Kimsenin araya girmediği ya da caydırmaya çalışmadığı bu tartışma-

lar, genellikle yumruklaşmayla sona eriyordu. Şalom Mektebi'nde kayısı çekirdeklerini biriktirişimizi hatırlatan puro bandı ve yaka düğmesi toplama merakları, Fransız Lisesi'nde fikirler dünyasıyla haşır neşir olmaya alışmış benim gibi daha olgun birine, on dört yaşındaki çocuklar için anlaşılamayacak kadar çocuksu görünüyordu.

Sonra bir dersler vardı tabii. Bunlar, yüzeyselliği ve sığlığıyla beni boğuyordu. Voltaire'in ardından Longfellow önemsiz ve donuk kalıyordu. Cebirden sonra aritmetik çekilmiyor, dünya ekonomi coğrafyasının üstüne kuru kuruya coğrafya gitmiyordu. Öğretmenlerin öğrencilere karşı tutumu da, konuya ilgi çekmekten ziyade okul kurallarına sıkı sıkıya uyulması derdinde olan disiplin yanlısı bir tutumdu. Öğrencileri gözcü olarak atama geleneği ise bana, ister istemez Sultan Hamid'in o nefret edilen jurnal sistemini hatırlatıyordu.

Hayır, bir makine toplumuyla bu ilk temas benim için mutluluk verici olmamıştı. Memleketteki o ağır tempolu hayatımızı özlüyordum. Ayrıca, ne devlet okulunun ne de çocuklarla yaptığım arkadaşlığın doyurabildiği zihinsel bir açlık çekiyordum.

Ne de olsa, yüzyılın ilk on senelik diliminin saf, taşralı Amerika'sıydı bu. Makinelerini çalıştırıp o sınırsız topraklarını sürmek, sanayilerini oluşturup zenginliğini üretmek üzere gemilerle gelen insanların kültürlerinden, dünyanın geri kalanından bihaber, kendini beğenmiş bir Amerika'ydı. Bu kurumlanıp kasılma tam anlamıyla yeni yetmelere özgü bir şeydi, o kadar kısa zamanda ulaşılan başarıdan ötürü haklı çıkarılmış bir gururdu. Bu gurur, "*Wop*" hendek kazıcıyı, ahlakı tartışılır "*Frenchy*"yi ve meyhaneci "*Dutchy*"yi* başarıya katkıda bulunanlar olarak görmelerini engelliyor, onlara yaratılan zenginlikten yararlanan kimseler olarak tepeden bakmalarına neden oluyordu.

(*) "Wop" İtalyanlar, "Frenchy" Fransızlar; "Dutchy" ise Almanlar için kullanılan küçültücü deyimler (çn).

Tütüncülerde satılan tahtadan oyulmuş Kızılderili heykellerinin, selüloit yakaların, bol pantolonların, kask takan iri yarı polislerin ve gümüşi ekranda beş sente film seyredilen sinemaların Amerika'sıydı bu. Elektrikli otomobiller, yüksek dantelli yakalar ve kocaman şapkalar içinde kazık yutmuş gibi duran kibar hanımefendilerin gözü kara olanları arasında pek revaçta olmasına rağmen, pazar günleri parkta hâlâ ata ve faytonlara biniliyordu.

Büyüklerin de küçüklerin de bayıldığı Foxy Grandpa, Buster Brown, Hall Room Boys ve Happy Holigan'la katırı Maude'un, pazar eklerinin renkli sayfalarında boy boy yer aldığı günlerdi bunlar.

Eş koşulmuş gösterişli atlar tarafından çekilen buharlı itfaiye arabalarının, duman ve kıvılcımlar çıkararak gümbürtüyle geçtiği dönemdi. Sonbaharın belirli bir gününde hasır şapkaların takıldığı, çocukların da talihsiz kimselerin başından bu şapkaları uçuruvermekten büyük zevk aldığı çağdı.

Yer ve zaman perspektifinin getirdiği yumuşamayla birlikte, o göremediğim demokrasinin aslında var olduğunu, gözlerimin önünde durduğunu sonradan anlayacaktım. Eski Dünya'nın aşağılayıcı sınıf ayrımı, soyadlarına verilen önem, el işçilinin çağrıştırdığı aşağılık duygusu; bunların hiçbiri Amerika'da yoktu. Okulda İtalyan bir işçinin oğlu, zengin bir avukatın oğluyla yan yana oturuyordu. Okuldan sonra, tamamen eşit şartlarda beraber oynuyorlardı. Göçmenin oğlu birkaç sene sonra hâkim de olabilirdi, Kongre'ye de seçilebilirdi.

Benim o çok içerlediğim kabalığın nedeni, acaba işlerin bir an önce yapılmasını arzulayan bir halkın sabırsızlığı olabilir miydi? Geride bıraktıkları Avrupa'nın o köhne geleneklerinden illallah demiş maceracı adamların farkında olmadan geleneklere karşı çıkması mıydı yoksa?

ON DÖRT

YUVAYA DÖNÜŞ

Pire Limanı'ndan bindiğimiz küçük buharlı gemi çarşaf gibi dümdüz ve masmavi denizde Büyük Karaburun'u dönerken, bir sene önce bırakıp gittiğimiz Selanik, o görkemli, güzel Selanik, kuzey ufkundaki tepenin üstünde beyaz bir leke gibi birden görünüverdi.

Tarif edilmez duygularla sessizce, sağ taraftaki engebeli düzlüklerin seyrelişini ve sol taraftaki yüksek Teselya dağlarının yavaşça gözden silinişini, şehrimizin tanıdık manzaraları gitgide belirginleşinceye kadar seyrettik.

Dört yüzyıl önce II. Murat'ın hizmetindeki Venedikli zanaatkârlar tarafından eski hisar arazisine yeniden yapılan Beyaz Kule şuradaydı işte. Narin minareler, eski kiliselerin parıldayan kubbeleri, şehrin ve tepenin üstünde mücevherlerle süslü bir taç gibi yükselen o mazgallı surlar da oradaydı.

Küçük Karaburun'u geçip, villalar ve güzel bahçelerle donanmış Kampanya kıyılarından geçiyorduk artık. Önümüzde dalgakıran vardı, dalgakıranın ardında da dedem, rıhtımlardan birini sabırsızlıkla arşınlıyor olmalıydı.

Evet, işte oradaydı, sıcak güneşin altında başı açık, eve dönüşümüzü sevinçle karşılıyordu. Gemi kıyıya yanaşır yanaşmaz yanımıza gelip bizi birer birer kucakladı. *Maşallah*! Biz çocuklar ne kadar da büyümüştük! Ancak zayıf görünüyorduk ve birazcık kilo almamız lazımdı. Yabancı memleketin havası iyi gelmemişti bize.

Ama neyse, artık bir arada olduğumuza göre gözü üzerimizde olacaktı.

Yeni evimizi bizim için hazırlatmıştı, her şeyin yerli yerinde olduğunu görecektik. Kömürler istiflenmişti. Bakır kaplar yeniden kalaylanmış, teldolap doldurulmuştu. Sadece bahçenin babamın sihirli ellerine ihtiyacı vardı. Ev Kampanya'daydı, dönmeye can attığımı bildiği Lise'ye de yakındı.

Kendisine gelince, hâlâ Konak civarında oturuyordu ve şu anda yüz on üç yaşında olan Tia Grasya da onunla beraberdi. Heyhat, Bisnona Miriam, üzerinde erişte hamuru açmaya hazırlandığı ağır meşe hamur tahtasının kayıp dizlerini ezmesinin ardından, bir türlü iyileşmeyen yaraları yüzünden ölmüştü.

O kadar uzaklara gidip dünyayı gördükten sonra Selanik'te mutlu olacak mıydık acaba? Ama Selanik de değişmişti. Biz uzaklardayken şehre elektrik gelmişti ve ana caddeleri, kamu binalarını, hatta bazı evleri de aydınlatıyordu. Atların çektiği arabaların o boğuk korna sesi duyulmuyordu artık. Amerikan yapımı tramvaylar, eski araçların yerini almıştı ve Galerius Zafer Takı'nın altından geçip, rıhtımdaki Beyaz Kule'nin gölgesi altında ilerliyorlardı.

Ama en büyük değişiklik insanların ruhunda olmuştu. Şehrin tarihinde, müstebit Sultan Hamid'den zorla alınan anayasal hakların haberi geldiği zamanki o çılgın sevinç gösterisinin bir eşi daha olmamıştı.

Dünün o çekingen, birbirinden şüphe eden, asık suratlı insanları, yüzyıllar boyunca husumetle amansız bir nefret güden milletleri, kendilerini birdenbire öylesine doğal bir karşılıklı sevgi ve iyi niyet gösterilerine kaptırmışlardı ki, orada bulunan Batılıların ağızları şaşkınlıktan açık kalmış olmalıydı.

Rumlar, Bulgarlar, Türkler, Yahudiler, Ermeniler ve Arnavutlar kelimenin tam anlamıyla kendilerini birbirlerinin kollarına atmış ve sevinç gözyaşlarıyla kucaklaşıp, birbirlerine "Kardeşim" diye hitap etmişlerdi. Caddeler ve meydanlar binlerce yürekten kopup gelen coşku dolu, sevinçli ilahilerle çınlamış, her dilde şükran du-

ları okunmuştu. O kadar uzun süredir siyasetten bihaber yaşayan bu insanların çok azı meşrutiyetin ne demek olduğunu anlasa da, hepsi özgürlüğün anlam ve önemini hissedebiliyordu.

Bu, ayrımcılığın ve adaletsizliğin sonu olacaktı. Yıkıcı mücadelelerin ve kan dökmelerin, nefretlerin sonu olacaktı. Bu insanlar nefret etmekten bıkıp usanmıştı! Barış içinde yaşamak istiyorlardı. Hayat, farklı dillerde konuşan adamlar arasındaki bitmek tükenmek bilmez kavgalardan ibaret değildi. Bu çılgınlığın sorumlusu Hamidiye Rejimi'ydi. Artık herkesin iyiliği için el ele verme vakti gelip çatmıştı.

Biz Selanik'e döndüğümüzde, insanların bu düşsel mutluluğu henüz azalmamıştı. Sokaklarda, kalabalık kahvelerde, camilerin, kiliselerin, sinagogların önünde, artık korkmayan insanların coşkusu açıkça görülebiliyordu. Her gün her saat sevinç gösterileri yapılıyor, şarkılar söyleniyordu. Eskiden bilinmeyen *"vatan"* gibi Türkçe sözcükler ve kimsenin telaffuz etmeye cesaret edemediği başka sözler artık bas bas bağırılıyordu. *Yaşasın Hürriyet, Adalet, Müsavat!*

Sarayı göz altında tutmak için payitahta giden Selanik'teki birlikler kalabalıklarca alkışlanıyor, hediye ve çiçek yağmuruna tutuluyordu. Memleketlerinden yıllarca uzakta kaldıktan sonra nihayet dönen siyasi sürgünler, körfezin açıklarında gürbüz denizcilerin küreklerini çektiği, bayraklarla donatılmış kayıklarda karşılanıyordu. Beyazlı kırmızılı giysilere bürünmüş öğrenciler, ciddi işadamları, esnaf ve hamallar rıhtımda toplanıyor, bağıra çağıra "hoş geldiniz" diyor ve vatanseverleri omuzlarında taşıyorlardı.

Müslüman hocalar, softalar ve dervişler, Ortodoks rahipler ve Yahudi hahamlarla kol kola yürüyorlardı. Hâlâ dağ kıyafetleri içindeki komitacılar, Türk ordusundan subaylarla aynı masalarda oturup birbirlerinin şerefine kadeh kaldırıyor, yeni kazanılmış özgürlüğün getirdiği dostluk ve yoldaşlık ruhunu kutluyorlardı.

Bir yüzyıldan uzun süre öncesinin Paris'teki zindanı gibi, tepenin üzerindeki o korkunç Yedi Kule zindanlarının ağır demir kapıları günün birinde açılıvermiş, bunu da insanın yüreğini parçalayan

görüntüler izlemişti. Kimisi yaşlılıktan kim olduğunu unutmuş o insan enkazı siyasi mahkûmlar, karanlık ve nemli hücrelerden çıkıp göz kamaştıran güneş ışığı altında gözlerini kırpıştırmışlardı. Bazıları, bebekken bırakıp gittikleri, artık kocaman olmuş adamlar ve kadınlar tarafından sevinç gözyaşlarıyla karşılanıyor, bir kısmı da şu dünyada artık bir ailesi, dostu ya da gidecek bir yeri kalmadığı için ağlıyordu. İnsanlar da onlarla beraber gözyaşı döküyor, onları çocuk avutur gibi teselli etmeye çalışıyordu.

Genel bir sevinç ve umut havasının hâkim olduğu bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, güvensizlik ve kavga dolu o uzun tarihinde ilk defa milli beraberlik ruhu için çabalıyordu. İdareyi devralan Jön Türkler yüzyılların kötü yönetiminden miras kalan çok sayıdaki karmaşık mali ve idari sorunlarla uğraşırken, Osmanlı devleti gelişmesini örnek aldığı Batı dünyasının anlayış ve desteğine ihtiyaç duyarken, yeni rejim, liderlerine acıdan başka bir şey getirmeyecek olan bir darbeyle sarsıldı.

Meşrutiyet ilan edileli üç ay olmamıştı ki, Balkanlar'da herkesin yürekten nefret ettiği Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek vilayetlerinin ilhakını ilan etti. 1878 Berlin Anlaşması'nın şartlarına göre ikili monarşinin yönetimine emanet edilmiş idari bir manda olması gereken bu iki vilayete, anlaşma tamamen ihlal edilerek el konulmuştu.

Bu yine, hırslı bir Batı devleti tarafından, Osmanlılar tek vücut olup da gelecekte zorbalık ve yağmalara karşı koyacak kadar güç kazanmasın diye, İttihat ve Terakki Partisi'ni gözden düşürmek için yapılmış bir hamleydi.

Ülkeyi bir öfke dalgası sardı. Alışverişlerinde dürüst olmanın, sözünü tutmanın kutsallığına inanan bir milletin öfkesiydi bu, tek bir kişi tarafından yapılmış olsa eşkıyalık sayılabilecek bir hareketin kabalığına duyulan öfkeydi.

Bir kişinin İştira'da verilmiş bir şeref sözünden dönmesiyle, bir milletin antlaşmayı ihlal etmesi arasında ne fark vardı ki? Savaş

gemileriyle, güçlü ordularla desteklendiğinde, yağma yasallaşıyor ve sahtekârlıkla şerefsizlik saygıdeğer mi oluyordu?

Ancak Osmanlı Devleti savaşa girmeyi göze alamazdı. Yurttaşlarının çoğu ilhak edilmiş vilayetlerde yaşayan ve artık nefret edilen Habsburg egemenliğine tabi olan küçük Sırbistan, çaresiz durumdaydı.

Avusturya mallarının kendiliğinden boykot edilmesi, halkın incinmiş adalet duygusunu ifade eden bir misillemeydi. Rıhtım işçileriyle mavnacılar, Avusturya mallarını taşıyan gemileri boşaltmayı reddediyor, insanlar Avusturya'da üretilmiş hiçbir şeyi satın almıyor, tüccarlar artık Avusturya'nın ticari gezginleri ve temsilcileriyle iş yapmayı kabul etmiyordu.

Millet galeyana gelmişti. Osmanlı topraklarında yüzyıllardır yaygın biçimde giyilen ve Avusturya'dan ithal edilen o bildik kırmızı fes, neredeyse bir gecede sokaklardan yok oldu, yerini de süvari birliklerinin başlığına benzeyen, gri ya da siyah renkli yün kalpak aldı.

Samimimiyetlerine karşın devlet adamlığı ve eski ekolün diplomatik entrikaları konusunda deneyimsiz olan Jön Türkler çok yönlü sorunlarıyla boğuşurken, o senenin Kasım ayında başlarındaki dertlere tuz biber eken bir olay daha oldu.

Berlin Kongresi'nden bu yana Osmanlı İmparatorluğu'na haraç ödeyen bir prenslik olan Bulgaristan, Sultan'ın himayesinden tam bağımsızlığını ilan etti ve demiryolunun Doğu Rumeli'den geçen kesimine el koydu.

Bu, yeni yönetimin itibarını zedeleyen bir başka darbeydi. Açıklamış olduğu Türkiye'nin bütünlüğünü koruma programı, Avusturya-Macaristan'ın hareketiyle zaten delinmişti. Bu durum, söz konusu başarısızlıklardan kesinlikle memnuniyet duyacak gerici kuvvetlerin eline güçlü bir dayanak veriyordu.

Cahil ve yobaz Müslümanlara, "Yeni usullerle yeni fikirlerin ne kadar işe yaradığını görün işte!" diyebilirlerdi. "Bu tecrübesizlikle işleri yüzlerine gözlerine bulaştırmalarına az kaldı, yakında

atalarımızın kan dökerek fethettiği bu ülkeden geriye bir şey kalmayacak!"

Lisedeki sınıfıma işte böyle bir dönemde geri döndüm ve arkadaşlarım beni içten bir sevinçle karşıladılar. Bir kez daha onların arasında olmak, öğretmenlerimin o tanıdık sesini duymak ne güzeldi! Kovboyların, Kızılderililerin topraklarında neler oluyordu? Amerikalılar kuzenleri İngilizler kadar tuhaf mıydı? Onlara kitaplardan öğrendikleri o okullar, çocuklar, mekanik mucizeler hakkında ne anlatsam yetmiyordu.

Son dönemdeki olayların etkisi okulda da hissediliyordu. Artık Selami Efendi'nin Türkçe derslerinde sıkıntıdan patlayarak oturmuyorduk. Sanki onu da yepyeni bir ruh sarmış, endamına endam katmıştı.

Konuşmaları o zamana dek hiç görmediğimiz bir şevk, dersinin içeriğiyse müthiş bir enerjiyle canlanmıştı. Artık sözlerini dikkatle tartmıyor, bazı şeyleri çift anlamlı konuşmaların ardında özenle gizlemiyordu. Bize Voltaire'le karşılaştırdığı Ziya Gökalp'in eserlerini anlatıyor, hararetli bir sesle ve duygularını gizlemeksizin geçmişteki karanlık dönemlerden, "bizim" ülkemizin geleceğine duyduğu inançtan bahsediyordu.

Lisenin, eski yerine uzak olmayan, kısa süre önce inşa edilmiş büyük ve güzel bir binası vardı artık. Fransa'dan yeni gelen en modern araçlarla donatılmış ferah ve havadar sınıflar, ortadaki avlunun etrafından dolaşan geniş ve kemerli bir yolun üzerine yerleştirilmişti.

Modern laboratuarları, Bay Ozou'nun bilimsel konferanslarını dinlediğimiz o güzel amfitiyatrosu, büyüleyici kitaplarla dolu küçük ama yeterli kütüphanesiyle, artık Paris'e dönmüş olan Bay Thierry'nin bundan sadece beş yıl önce ders vermeye başladığı iki mütevazı sınıftan ne kadar da farklıydı.

Ne var ki Şükrü Selanik'te değildi artık, ailece İstanbul'a dönmüşlerdi. Yeni okulun kitaplıklarındaki bu hazineleri onunla pay-

laşamayacağımı düşündükçe üzülüyordum. Onunla konuşmak istediğim o kadar çok şey vardı ki.

Vardar'ın ayazına rağmen, okula yeniden başlayışım, fizik dersine olan ilgim, çalışmakla ve kitap okumakla geçirdiğim geceler, tazelenen dostlukların ve uğrak yerlerine yaptığımız ziyaretlerin doyurucu sıcaklığı sayesinde, kış ayları çok çabuk geçti. Makedonya baharının o ılık günleri ve açık mavi gökyüzü, Ortacı Dağı'nın tepesinde beyaz bir sarık gibi duran karları eritti ve leylekler bir kez daha surlardaki hantal yuvalarına döndü.

İnsanların o kabına sığmayan hevesi ve çılgın neşesi yatışmıştı artık. Aslında, Selanik'teki günlük hayatın akışını aksatıp, önceki yılın yaz ve sonbahar aylarına damgasını vuran o coşku patlamalarını hatırlatacak pek az şey oluyordu.

Ülkede meydana gelen değişikliğe sadece, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin geniş rıhtım üzerinde masmavi körfeze bakan görkemli teşkilat binasının önündeki faaliyet tanıklık ediyordu. İnsanlar, sevinçle karşıladıkları kansız devrimin ardından gerçekleşeceğini umdukları somut gelişmeleri ağırbaşlılıkla bekliyorlardı.

Meclis Aralık ayında toplanmamış mıydı? Hayatlarının ilk seçiminde oy verdikleri bu adamlar, artık kendileri ve ihtiyaçları adına konuşmak için payitahtta değil miydi?

Tıpkı birliklerin birikmiş maaşlarından isteyerek vazgeçmiş olmaları gibi, onlar da milli hazinenin içler acısı durumunu öğrendiklerinden, harcamaları için para almayı reddederek gitmişlerdi. Çok geçmeden vergi yükü hafifleyecek ve yıllardır süregelen yakınmalar dinecekti.

13 Nisan'da endişe verici haberler, söndürülmesi imkânsız bir yangın gibi şehre yayıldı. Sultan Hamid'in gerici takipçileri payitahtta bir isyanın kışkırtılmasında başarılı olmuştu. Birinci Ordu'nun askerleri ayaklanmış ve subaylarını vurmuştu. Fanatik hocaların önderliğinde büyük bir güruh Jön Türklerin çalışma yerlerini basmış ve birçoğunu soğukkanlılıkla öldürmüştü. Saraydan yönlendirilen bir fısıltı kampanyası, cahil halkı yapılan değişiklik-

lerin Kuran'ın öğretisine ters düştüğüne, bu adamların ülkeyi mahvedeceğine ve sadece padişahın bu mutlak çöküşü engelleyebileceğine inandırmıştı.

Netameli sultan öcünü alıyordu işte. Saltanatının başlangıcında yaptığı gibi, bir kez daha tam kontrolü ele geçirip ülkenin tek hâkimi olmaya çalışıyordu. Başarılı olursa, halka ve yeni kazanılmış haklarına yazık olacaktı doğrusu!

Selanik bir anda alevlenmişti. Şehir daha önce eşi benzeri görülmemiş bir kararlılık ve süratle harekete geçti. Vahim haberin şehre ulaşmasından üç gün sonra, devrime sadık kalan ve farklı milletlerden gönüllülerle güçlendirilen Üçüncü Ordu birlikleri, Mahmud Şevket Paşa'nın önderliğinde payitahta gitmek üzere seferber edildi.

İMRO'nun meşhur liderleri Sandanski ve Panitza, diğer idarecilerle birlikte komitacılarını Selanik'e getirdi. Dağlardan gelen Arnavutlarla ellerine daha önce silah almamış şehirli Yahudiler, taşralı savaşçılara katıldı. Gazaba gelmiş halkın tezahüratı arasında istasyona yürüdüler.

Kimdir onlar? Kimdir onlar?
Hareket ordusu, hareket ordusu!

Çalan davullar ve sallanan bayraklar eşliğinde bu nakaratı söyleyerek askere eşlik ediyordu halk.

Bunun ardından dokuz gün boyunca gergin bir bekleyiş oldu. Şaşırtıcı ve çelişkili raporlar, uzun süredir hayal kırıklığı ve hüsrana alışmış bir milletin arasında dolaşan felaket söylentileri, dünün o umut dolu iyimserliğini korkuya ve kederli bir çaresizliğe dönüştürdü. Çok erken sevinmişlerdi! Batılı diplomatları defalarca alt etmiş olan Sultan Hamid, dürüst ve acemi Jön Türklerin hakkından gelemeyeceği kadar zeki ve kurnazdı. Karşı hamlesini yapmaya hazır olana kadar şeytan gibi sinmişti. Tanrı hepimizi korusun! İdareyi tekrar ele geçirmeyi başarırsa, Makedonya ile onun baş tacı, devrimin doğum yeri olan Selanik kan gölü içinde boğulacaktı.

Ama 25 Nisan sabahı, şehir zafer haberiyle uyandı. Mücadele kısa ve kesin olmuştu. Makedonyalı "hareket ordusu" payitahtı ele geçirmiş ve karşı devrimi bastırmıştı.

Şehrin tarihinde ilk kez Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar ortak bir düşmana karşı omuz omuza çarpışmıştı! İlk kez, cihata katıldığına inandırılan Müslüman bir düşmana karşı birlik olmuşlardı!

Bu, iyiye alametti. Dini engelleri ve onları uzun süredir ayrı tutan soğuklukları, ortak özgürlük tutkuları sayesinde aşmamışlar mıydı?

Birkaç gece sonra, şehir merkezine yakın arka sokaklardaki kahvelerde domino oynayarak oyalanan, bu nedenle son tramvayı da kaçıran ve uyuklayarak evine doğru yürüyen tek tük Selanikli, ıssız rıhtım boyunca hızla yanından geçen atlı arabalarla süvarilerin tuhaf görüntüsü karşısında irkilmiş olmalıydı.

Şehirdeki kadınların cuma günleri hamama gitmek için kiraladıklarına benzeyen bu üstü kapalı sıradan arabaların birinde, yediden yetmişe herkesin karşısında korkudan tir tir titrediği zalim padişah, sözünün kanun sayıldığı acımasız despot Sultan Hamid, Selanik civarındaki Allatini Villası'na götürülüyordu. Burada gözden ırak bir sürgün hayatı yaşayacak, ceddi III. Selim'in şu sözlerini düşünüp duracaktı:

Bu zamanın devletiyle kimse mağrur olmasın
Kâm alırsa adl ile ol dem becâdır saltanat

Tek bir adamı milyonların kaderine hükmeden mutlak güç haline getiren otuz üç yıllık düzenbaz ve kanlı saltanatın sonu buydu işte.

ON BEŞ

EZAN SESİNİN KESİLİŞİ

Kadının kim olduğu bilinmiyor, kimse Selanik'e tam olarak ne zaman geldiğini hatırlamıyordu. Özel ders verdiği ilk çocuklar büyüyüp çoluk çocuk sahibi olmuşlardı ve kendilerini İngilizcenin gizemleriyle pek de başarılı olmaksızın tanıştıran o derslerle ilgili anıları silik soluktu. Bazıları onun Hindistan'dan geldiğini, babasının oradaki İngiliz ordusunda subay olduğunu söylerken, kimisi de memleketinin Kuzey İrlanda olduğunu iddia ediyordu.

Ancak insanlar uzun süredir Bayan Crawford hakkında tahmin yapmayı bırakmıştı. Bu bir deri bir kemik kız kurusu, şehir merkezinin aşağısındaki sokaklardan Doğu'ya özgü bir edayla sallana sallana geçerken artık kimsenin merakını çekmiyor, yorumlara neden olmuyordu. Çeşitli milletlerden oluşan yerel halkın tanıdık bir parçası haline gelmiş, vitrinlerin ve tezgâhların önünden akıp giden insan seli içinde bir damla olmuştu artık.

"Bilirsin canım!" diyorlardı, "Şu İngiliz kadın. Mürebbiye."

Ama Bayan Crawford mürebbiye değildi. Bir zamanlar zengin ailelerin çocuklarıyla ilgilenmiş olabilirdi, ama şimdi İngilizce ders vererek kıt kanaat idare ediyordu. Haftada birkaç kez evimizi ziyaret etmesinin nedeni de buydu.

Kız kardeşlerimin gittiği *Aziz Vincent de Paul* okulundaki rahibelerin müfredatında yabancı diller yoktu. Babama göre, Amerika'da kaldığımız o kısacık zamanda biraz İngilizce öğrenmiş olan

Elda ve Laure'un devam ederek o dilde yeterlik kazanamamaları yazık olacaktı.

İşte bu yüzden, Bayan Crawford iki yıldır bizim eve geliyordu. Dersleri giderek laçkalaşmıştı. Geç gelir, bir süre oturma odasında annemle sohbet eder, daha sonra hizmetçileri görmek için mutfağa giderdi. En sonunda kardeşlerimin odasına yerleşirdi. Okuma kitapları açılır, ders başlardı.

Okumalar öylesine birkaç dakika sürerdi. Bu arada kadının bakışları açık pencereden yüksek bahçe duvarlarının ardındaki sessiz sokağa kaydığından, derse karşı ne kadar ilgisiz olduğu ayan beyan belli olurdu. Derken bir şeyler hatırlayıp, saklamaya gerek duymadığı bir rahatlamayla okuma kitabını bir kenara bırakır, en son dedikoduları ve şehirde olup bitenleri sayıp dökmeye başlardı.

"Falanca tenise başlamış, biliyor musunuz?" Geçen gün yolda karşılaşmış onunla, beyaz giysiler içinde raketini sallayarak yürüyormuş. İyi bir oyuncu olmalıymış. Bayağı yapılıymış da! Ona bir aktörü anımsatıyormuş, neydi adı? Ne komik, aklından çıkıvermiş işte. Önceki gün Eden Sineması'nda seyretmiş halbuki. Filanca da nişanlısıyla locada oturuyormuş. Kadının üzerinde güzel bir elbise, başında da pahalı bir şapka varmış. Adamdan çok daha uzun boylu görünüyormuş.

Daha sonra okuma işi isteksizce kaldığı yerden devam ederdi. Ancak uzun sürmezdi, çünkü yolda gelirken gördüğü korkunç bir olayı hatırlardı. Kocaman kömür torbalarını taşıyan eşeklerin başındaki genç adam, kalın sopasını öyle zalimce vurmuştu ki, kanı tepesine çıkmıştı. Sinirden midesine kramplar girmişti. Adamın yanına gidip, bir güzel azarlamıştı onu.

Sık sık araya İspanyolca kelimeler sokuşturarak, akıcı bir biçimde Fransızca konuşur, o sadık dört ayaklı hizmetkâr ve dostlarına zalimce davranan adamla ilgili upuzun bir söyleve başlardı. Eşeklerden başka, kalpsiz arabacıların kamçılayıp durduğu atlar da vardı. Ya köpeklere ne demeliydi, o kimsenin bakmadığı sokak köpeklerine!

*"C'est terrible, ma chère!** Kesinlikle insanlık dışı. Yaz kış bunlar sokakta dolanıyor ve *un poko de pan*** vermek kimsenin aklına gelmiyor. Geçen sene hayatım, belediye onları toplayıp bir adaya göndermeye çalıştı. Neyse ki şehirdeki iyi kalpli Türkler bu barbarca fikre karşı çıktı."

Bu şiddetli öfke yüzünden o beti benzi atmış, kemikli yanaklarına kan hücum eder ve ders sona ererdi.

Bana tahsis edilen bodrum katı, başlı başına bir daireydi. Geniş salonu, çalışma odası, mutfağı ve doğrudan bahçedeki taraçaya açılan ayrı girişiyle, pek çok arkadaşımın en gözde buluşma yeri olmuştu. Buraya gelip duvardaki koleksiyondan bir pipo seçerek, Selanik temsilciliğini bir arkadaşımın babasının yaptığı, Cunard Line denizcilik şirketinin sahiplerinin benim için ülkeye kaçak yollardan getirttikleri Capstan tütünü ile doldururlardı. Ayrıca öğleden sonra sessiz sakin oturup kitap okumak ya da kimseyi rahatsız etme korkusu olmadan şen şakrak eğlenmek için de gelirlerdi.

1911'de lise günlerim sona ermişti ve "*Classe de Mathématiques Spéciales*", yani özel matematik öğrenimi görmek için Paris'e gitmeyi beklerken, çalışmalarımı bu odalarda tek başıma sürdürüyordum.

Bayan Crawford evden ayrılmadan önce her seferinde buraya gelip, büyük evin XIV. Louis tarzı salonundan geriye kalmış tek şey olan kanepeye teklifsizce kurularak, rahatına bakardı.

Dantel işlemeli çantasından "Samsun" marka tütün kesesini çıkarıp, kendine incecik bir sigara sarardı ustaca. Genellikle fakirlerin kullandığı bu ucuz tütünü, benim ve arkadaşlarımın tiryakisi olduğumuz o birinci kalite, hazır, aromalı sigaralara tercih ederdi.

Senelerdir sigara içmekten sararmış, tokmak gibi uzun parmaklarıyla yarısına geldiği sigaranın kahverengi ıslak izmaritini tutup, "Eee, çocuğum" derdi o kesif dumanın ardından beni süzerek, "nasıl gidiyor bakalım hayat bu günlerde?"

(*) Fr. "Bu korkunç bir şey hayatım." (çn).
(**) İsp. "Bir parça ekmek" (çn).

Kısacık kanepede biçimsiz köşeli yüzü dizlerine değecek şekilde uzanırken, yaşı belirsiz bir kız kurusundan çok, yaşına göre fazla irileşmiş, hantal bir çocuğu andırırdı.

İstirahat halindeyken, dudaklarının aşırı inceliği, elmacık kemiklerinin çıkıklığı, ağustos güneşi altında kavrulup rengi atmış bataklık sazlarından başka bir şeye benzemeyen ve kendine has bir tavırla çökmüş şakaklarını ortaya çıkaracak şekilde durmadan fırçaladığı soluk sarı saçları, oldukça çirkin ve itici bir görüntü oluştururdu.

O tuhaf, çamur rengi cansız teni, belki de *gerçekten* Doğu'dan geldiği, annesinin Hintli olduğu hikâyesinde bir doğruluk payı bulunduğunu düşündürürdü.

Yine de, bu yüzde öyle umulmadık bir hoşluk, öyle beklenmedik bir sıcaklık ve yumuşaklık vardı ki, insanın gözü hemen takılır, hayranlıkla bakakalırdı. Yaz semalarının bütün o berrak mavisi, rüzgârların ilişmediği derin gölcüklerin o duru güzelliği, çocukluğun tüm o samimiyeti sanki onun mavi gözlerinde toplanmış gibiydi. İnsan bu gözlere bakarken, yüz hatlarının içler acısı basitliğini unutuverdi.

"Ee, çocuğum, nasıl gidiyor bakalım hayat bu günlerde?" diye sorduğunda, insan o gözlerin büyüsüne kapılıp, en derin düşüncelerini anlatırken bulurdu kendini. Hayallerinden, özlemlerinden, tarifi neredeyse imkânsız olan belli belirsiz hislerinden bahsedip dururdu çekinmeden.

Dağlarda, sınırsızmış gibi gözüken ufukların enginliği karşısında kendini nasıl hissettiğinden; kocaman, leke gibi bulutlar tarladaki ekinleri olgunlaştıran günışığının altın rengini soldururken boğazına düğümleniveren o anlatılmaz duygulardan; akşam vakti gölgeler uzayıp giderken, derin geçitlerdeki o küçücük, sığ dağ göllerinin melankolik hüznünden; uzak tepelerin yeşilleri, kahverengileri giderek koyulaşan leylak rengine dönüşürken, ağır bir şarap gibi insanı çarpıveren o açıklanamaz sevinçten ve sığırların boynunda asılı çıngıraklardan yükselen senfoninin, sürünün dönüşünü bildirmesinden söz ederdi.

Herkesin görebildiği ama sadece birer dış tezahür olan görkem ve azametiyle doğanın güzelliğine duyduğu coşkulu sevgiyi; o yaştaki birinin ancak belli belirsiz sezebildiği ve kelimelere dökmekte zorlandığı bir ahenkten, doğa yasalarının içsel uyumundan kaynaklanan o daha derin ve daha anlamlı güzelliği; Bay Ozou'nun fen ve matematik derslerinin araladığı kapıdan bulmacanın yanıtına giden yolu silik biçimde de olsa nasıl görüverdiğini anlatırdı.

Ve kızlar hakkındaki düşüncelerini, yetişkin birinin asla anlayamayacağını bildiği o dile getirilmemiş aşklarını utanmadan itiraf eder, hiç çekinmeden sorular sorup ona akıl danışırdı.

Konuşmak, tartışmak, okumak ve oyun oynamak için bu odalarda bir araya gelen biz delikanlılara göre, incecik dudaklarındaki muzip gülüşü şefkatli sıcak gözleriyle örtbas eden, karşısında günah çıkardığımız Bayan Crawford, daima dinlemeye hazır olan, cinsiyetsiz bir *maya* idi. Bazen yüreğindeki dertleri döküvermek iyi gelirdi insana.

Son birkaç yıl içinde, gayri Müslim topluluklarda bile karşı cinsten gençler arasında sosyal iletişimi imkânsız hale getiren Doğu'nun katı kuralları bir parça esnemişti. Batılı okullarda eğitim gören, yeni moda fikirlerle Batı'nın o "rahat" tarzını hevesle benimseyen genç kuşağın "sorumsuzluğu", "yüzsüzce" kaynaşmalar karşısında dehşete kapılan büyüklerin tedirgin bakışları ve aşırı hassasiyetine rağmen, çağlar boyu süregelen engelleri yavaş yavaş ortadan kaldırıyordu.

O eski usuller toptan unutulmuş değildi elbet. Bir kızı ziyaret edecek ya da başka birinin kız kardeşiyle sokakta yürürken görülecek kadar cesur değildik. Böylesi davranışlar genç bayanın iffetli ismini "lekeler"di.

Kızlarla yarı resmi *sauterie*lerde* ya da resmi balolarda karşılaşır ve valslerin, hızlı polkaların, kadrillerin** arasında onlarla konuşma fırsatı bulurduk.

(*) Fr. Küçük danslı toplantılar (çn).

(**) Fr. Cadrille, 4/4'lük ritimde bir eşli dans (çn).

Lisenin eski öğrencileri artık *Association des Ancients Élèves*'e, yani Mezunlar Derneği'ne üyeydi. Derneğin Paralel Sokak'taki o ferah kulüp binası, sıklıkla düzenlenen etkinlikler sayesinde gençleri şaperonsuz olarak bir araya toplayan popüler bir merkez haline gelmişti.

Herkes, derneğin danslarına davet edilme peşindeydi, çünkü böyle geceler pek eğlenceli, pek güzel olurdu. Açık büfede lezzetli yiyecek ve içecekler eksik olmaz, Viyana orkestrası Lehár ve Strauss valslerini içli içli çalarken akşamın ilk saatlerindeki o zorlama resmiyet müziğin büyüsüyle çabucak ortadan kalkar, en çekingenlerin bile hevesle katıldığı kadrilin neşesi sarardı ortalığı.

"Saygıdeğer" hanımefendilerin dünyasıyla ilişkimiz işte bundan ibaretti. Müzikhol *café chantant* ve bazen de sahne, gelenekler tarafından daha az kısıtlanmış bir irtibat sağlardı.

Şen Dul, Dolar Prensesi, Lüksemburg Kontu gibi Viyana operetleri çok rağbet görür ve kumpanyalar Selanik'te temsil sürelerini uzatırlardı. Alımlı, sarışın prima donna Magda Graaf, tanrıçalık mertebesine yükseltilmişti. O şehre geldiğinde Beyaz Kule Tiyatrosu'ndaki bir temsili kaçırmak tasavvur bile edilemezdi.

Ayrıca, gündelik işler bittikten sonra yapacak başka ne vardı ki? Olimpos Kafe'de alınan aperatiflerin ardından, Dernek'teki çekişmeli bilardo oyunları, terastaki akşam yemeği gelir, gece uzar giderdi.

Vitagraph Company'nin son filminin gösterildiği sinemaya, ya da sahnede aynı yorgun, solgun yüzleri, koltuklarda aynı bıkkın seyirciyi görmek ve açık saçık şarkılardan oluşan repertuarı gına gelinceye kadar dinlemek üzere limandaki müzikhole, yani Odeon'a da gidilebilirdi.

Böyle şeyler bir süre sonra çekilmez olurdu. Hafif bir mutsuzluk ve tatminsizlik duygusuna kapılırdık. Değerli akşamlarımızı insanı eğlendirmeyen eğlencelerde harcadığımız için kendi kendimize kızar, sonra bir süre bodrum katındaki kitaplığın sıcacık mahremiyetiyle yetinirdik.

Ancak tekrar huzursuzluk ve melankoliye kapılır, kendimizi derslere veremediğimiz için dertlenirdik.

"Bu çok normal çocuğum. Sıkma canını!" derdi Bayan Crawford. "Bu tür şeyleri çok büyütüyorsun." O duru mavi gözlerindeki şefkatli anlayış, insanın altüst olmuş çehresini aydınlatır, iç sorgulamalarını ve şüphelerini dile getirmesini sağlayacak kadar güven verir ve rahatlatırdı.

Kendi hayatından, Selanik'e gelmeden önceki yıllarından hiç söz etmezdi Bayan Crawford. Kendisiyle dostları arasında neredeyse elle tutulur bir duvar vardı ve kimse onu delip geçmeye cesaret edemezdi. Bazen üst kattaki piyanodan bir Bach prelüdünün nağmeleri sessiz çalışma odasına süzülürken, o mavi gözleri kısılıp kapanır, renksiz dudakları iki yana hafifçe sarkar, tedirgince seğirirdi. Tarif edilemez bir hüzünlü ifade sarardı o incecik yüzünü. Sanki ansızın bir peçe sıyrılmış da, ruhunun örselenmiş kısmını ortaya çıkarmış gibi olurdu. Ama sonra bulutlar dağılır, gözleri yeniden açılır, o sakin ifadesi geri gelirdi.

"Ne oldu çocuğum? Benimle mi konuşuyordun? Dalmış olmalıyım. Bahçeden gelen şu koku insanı alıp götürüyor."

Bir gün, işte böyle savunmasız bir anında, arkadaşım Philip de yanımdayken alışılmadık bir şey istedi. Acaba biz çocuklar ona büyük bir iyilik yapar mıydık? O bahtsız adamcağızın kendisini astığı ipten bir parça almayı çok istiyordu. İşleri kötü gitti diye intihar etmek olacak şey değildi!

Gidip kendisi de isterdi istemesine ama o eve yaklaşmaya bile katlanamazdı. Böyle tüyler ürpertici bir hatırayı neden istiyordu peki? Neden mi, bunun sahibine şans getireceği söylenirdi de ondan. Ah, elbette *kendisi* böyle şeylere inanmıyordu, bu başkası içindi, adını söyleyemeyeceği biri için.

Philip ve ben, tebessüm bile etmeden yaptığı açıklamayı dinledik ve istediği ip parçasını arkadaşı için almaya çalışacağımıza söz verdik. Bu yaşlı kız kurusunun tuhaf yanlarını hepimiz biliyorduk. Fincanlar dolusu Türk kahvesini höpürdetip, üzerine bolca reçel

sürülmüş, bir tepsi dolusu incecik ekmek dilimlerini yerken çatalını düşürecek olsa, büyük bir ciddiyetle eve bir erkek misafir geleceğini söylerdi. Yere düşürülen kaşık da, kesinlikle bir kadın misafirin geleceğini işaret ederdi. Bir tutam anahtarı elinde döndürüp şangırdatmak, tıpkı yere bir bıçak düşürmek gibi, anlaşmazlık getirirdi.

Birkaç gün sonra, küçük karton bir kutu içinde, renkli kâğıda özenle sarılmış kenevir bir ip parçası getirdik ona. O kadar heyecanlandı, o kadar duygulandı ki, Philip ve ben kendimizi kalpsiz sahtekârlar gibi hissettik.

Kısa bir süre sonra muzaffer bir edayla talihin nihayet yüzüne güldüğünü söylediğinde, suçluluk duygusu üzerimizden kalktı. Birisi ona çoktandır unuttuğu eski bir borcunu ödemişti. Hem de sırf "o malum" şeye "elini değdirdiği" için! Oysa bu bir rastlantıdan ibaretti kuşkusuz.

O kadar anlayışlı ve akıllı birinin bu çocuksu batıl itikatlara kapılıp, sihir ve büyülere karşı bu defalarca çürütülmüş inançları beslemesi beni hep hayretlere düşürürdü. Kendi kendime bunların tek bir vücutta nasıl bir araya gelebildiklerini sorar dururdum. Okuduğumuz şeyler hakkında bitmek bilmez tartışmalara girdiğimizde o kadar mantıklı olan dostum, bu eskilerden kalma mefhumlara kendini nasıl kaptırabiliyordu?

Yüksek sesle Shakespeare, Milton, ya da derin konulara dalmadığımız zamanlarda Klapka Jerome ve Mark Twain okurduk. Ama onun en sevdiği Lord Byron'dı. *Childe Harold's Pilgrimage*'ı bıkıp usanmadan tekrar tekrar okurdu.

> Güzel Yunanistan, göçmüş değerlerin hüzünlü yadigârı!
> Ölümsüz olmasa da artık, düşmüş de olsa, muhteşem!
> Kim yol gösterecek o dağılmış çocuklarına şimdi,
> Ve kim kıracak o alışılagelmiş esareti?

Yunanistan'ın ihtişamından; edebiyata, sanata ve Avrupa uygarlığında güzel ve faydalı olan her şeye yaptığı o paha biçilmez katkıdan bahsederdik. Avrupa'nın, düşüncelerinin yoğrulmasında

atalarının büyük payı olan bu insanlara karşı nankörlüğünü, Lord Byron'la birlikte o da kınardı.

Bir de şu Yunanistan'a karşı boykot işi vardı. Sahi, ne kadardır sürüyordu bu? Geçen yıldan beri mi? O cesur küçük ülkeyi öyle zor durumda bırakmıştı ki. Türklerden nefret ediyor değildi kendisi! Aslında, halk olarak Türkleri pek severdi. Onların şu İngilizvari özelliklerine, sessiz vakarına, gururlu ketumluğuna, sıcak misafirperverlik ve medeniyetine, sadık dostluğuna hayrandı. Ama böyle olan halktı! Aslına bakılırsa, tüm halklar özünde yapmacıksız ve iyiydi. Yönetici Jön Türklerse bambaşka bir konuydu! Artık Sultan Hamid kadar kötüydüler ve Byron şu sözlerle hem Türklere hem de Yunanlılara hitap ediyor olabilirdi:

> Ey soydan köleler! Bilmez misiniz ki
> Hür olmak isteyenler kendileri vurmalıdır darbeyi?

Devrim sabahı tüm yürekleri dolduran umut sönmüştü artık. Onları Jön Türklerle işbirliği yapmaya sevk eden hevesten eser kalmamış, karşı devrimle mücadele etmelerini sağlayan irade uçup gitmişti. Anayasa, yani onlara özgürlüklerini verecek, haklarını garanti altına alacak olan sihirli formül, boş bir vaatten başka neydi ki?

"Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik!" Bir zamanlar inançla haykırdıkları bu sözler artık nasıl da yavan geliyordu kulağa! Bugünün despotluğu içinde anlamları nasıl da acımasızca alay eder gibiydi!

Eski jurnalcilik geri gelmiş, haraçların ardı arkası hiç kesilmemişti. Gayri Müslimlere karşı baskı şimdi daha taze, daha meşum bir güç kazanmıştı. Bir zamanlar her bir milletin tadını çıkardığı özgürlük, bugüne dek görülmemiş bir şovenizmle acımasızca ayaklar altına alınıyordu.

Batı'nın hiç bitmeyen tehdidine karşı, halkların birlik ve beraberliği öncelikli bir ihtiyaçtı. Buna ancak, çeşitli milletler arasındaki ideolojik farklılıkların cesurca kabul edilmesiyle, karşılıklı güven oluşturacak bir eğitim süreciyle, her birinin gelişip bütüne katkıda bulunmasını sağlayacak özgürlüğün tanınmasıyla ulaşılabilirdi.

Ne var ki Jön Türklerden milletler konfederasyonu yanlısı olanlar, bu denli akıllıca bir programı savunan sesler, sloganların, nutukların ve askeri bandoların tantanası arasında kaybolup gitmişti. Yüzyıllardır hiç teşebbüs edilmemiş olan, milletlerin asimilasyonu, bir gecede gerçekleştirilecekti. Ateş ve çelikle, henüz birleşmeye hazır olmayan ve kendi ulusal kimliklerinden vazgeçmek istemeyen çok farklı unsurlardan, bir Osmanlı milleti ortaya çıkarılacaktı. Kanunlar, orduların gücüyle dayatılan kanunlar sağlayacaktı bu sonucu. Bunların gerekliliği daha sonra anlaşılırdı.

Gayri Müslimler artık askere alınacaktı. Eski *bedel*, yani tüm gayri Müslimlerin askerlikten muafiyet karşılığı ödedikleri vergi kaldırılmıştı.

Hıristiyan nüfusun silahsızlandırılmasına girişilmişti ve bu önlem taşradaki köylerde ve kasabalarda o kadar insafsızca uygulanıyordu ki, pek çok köylü işkenceler yüzünden ölmüş, bazıları da ülkeden kaçmıştı. Köylüler deneyimlerine dayanarak, silahları olmadığını söyledikleri zaman başlarına geleceğini bildikleri o dayaktan kurtulmak için, istenildiğinde teslim etmek üzere silah satın alıyordu.

Askerlerin saklanmış tüfekleri ararken yaptıkları korkunç kötü muamele, İMRO'nun yeniden teşkilatlanmasına yol açıyordu. İMRO, Meşrutiyet'in ilanından sonra gönüllü olarak dağılmıştı, ama şimdi, Makedon halkına yapılan zulme karşı direnişi sürdürmek için eski taktiklerini uyguluyordu. Çeteler bir kez daha dağlara çıkmıştı.

Ordu, Arnavutları silahsızlandırmaya kalkıştığında inatçı ve sert bir direnişle karşılaştı. Padişahlar Arnavutluk üzerinde hiçbir zaman tam bir hâkimiyet kuramamıştı. Eyaletler, ulaşılmaz dağları ve kolay savunulan kayalıklara kartal yuvaları gibi sokulmuş köyleri sayesinde her zaman, vahşi dağlılara boyun eğdiremedikleri için padişahların bile uymak zorunda oldukları bir iç özerkliğe sahip olmuştu. Müslüman Arnavutlar bile orduya zorunlu olmaktan çok gönüllü olarak hizmet etmiş ve imparatorluğun çok uzak köşele-

rindeki diğer askeri birliklere katılmayı her zaman reddetmişlerdi. Tahsildarın vergi toplamak üzere yanlarına yaklaşması çok ender görülen bir durumdu.

Yeni rejim artık bu durumu değiştirmeye karar vermişti. Yüzyılların görenek ve gelenekleri yok sayılacaktı. Kanun kanundu, Arnavut da herkes gibi saygı gösterecek ve boyun eğecekti. Vergilerini ödeyecek, koşulsuz olarak orduya yazılacak, en değerli varlığı olan silahını teslim edecekti.

Karşıdevrim mücadelesine de komuta etmiş olan Mahmut Şevket Paşa'nın idaresinde bir ordu, Arnavutların direnişini bastırmaya gönderilmişti. Uzun ve kanlı bir mücadeleydi bu. İsyan bastırılmış, ancak ordunun çekilmesiyle direnişin tekrar başlaması bir olmuştu. Bu kez, güneyli Arnavutlar da kuzeyli kardeşlerine katılarak kendi eyaletlerinin özerkliğini talep ediyordu. Jön Türklerin uzlaşarak, yenilgi nedir bilmeyen bu inatçı halka iç işlerinde idari özerklik vermekten başka çaresi kalmamıştı.

1909 Ekim'inde, tam da karşıdevrimle mücadelesinde zafer kazanan Jön Türklerin kendilerini ülkenin tartışmasız hâkimi ilan ettiği sırada, o can sıkıcı Girit meselesi bir kez daha hortladı. Padişahın tam bir egemenlik kuramadığı bu adanın yasama meclisi, Yunanistan Krallığı'nın bir parçası olmak için halk oylaması yaptı. Halk tarafından hevesle Yunan Meclisi'ne seçilen mebuslar, Atina'ya gitmeden önce Avrupa'nın onayını bekliyordu.

Böyle bir birleşmeye şiddetle karşı olduklarını göstermek ve bu mebusların meclise alınmaması için Yunanistan'a baskı yapmak isteyen Jön Türkler, Yunanlılara karşı genel bir boykot başlattı. Yunan gemileri Türk limanlarında hiçbir hizmet alamadan tam anlamıyla bağlı kaldı. Bunun yanı sıra, devrime ılımlı bir destek verdikleri için Osmanlı topraklarındaki yerli Yunan nüfusuna karşı kin besleyen yeni rejim, şimdi Rum işadamlarını boykot ederek öfkesini dışa vuruyordu. Onlarla ticaret yapan, bir Rum'un kahvesinde oturan, bir Rum tüccardan bakkaliye ya da kumaş satın alan biri vatanperver sayılmıyor, meşruti hükümete karşı olduğu düşünülüyordu.

Halkı süratle hayal kırıklığına uğratacak daha etkili bir önlem, yeni rejimin mizacını ortaya koyup garez oluşturacak daha hızlı bir yöntem bulunamazdı herhalde. Halkın belli bir kesimine yapılan bu şiddetli ayrımcılıktan sonra, o dilden düşürülmeyen *Adalet*'in, yeni kazanılmış eşitliğin ne anlamı olabilirdi ki?

Sonraki iki yıl içinde, halkla yeni rejim arasındaki uçurumu iyice derinleştiren ve Jön Türkleri daha da gözden düşüren bir dizi önlem yasalaştırıldı. Meclisin yetkilerini kısıtlayan, milliyete dayalı teşkilatların varlığını yasaklayan, herhangi bir nedenle siyasi merkez olduğundan şüphe edilen Ortodoks kiliselerinin eski imtiyaz ve haklarını ellerinden alan kanunlar çıkarıldı.

Milletler arası farklılıklar ve rekabet bilincini koruyup geliştirmeyi amaçlayan teşkilatları yok etmek, geçmişte çatışmaları körükleyerek Avrupalı güçlerin müdahalesine davetiye çıkarmış cemiyetlerden kurtulmak için alınan bu önlemlerin, tamamen yararsız olduğu da söylenemezdi.

Ancak kendi içlerinde belki övgüye değer olan bu tür değişiklikler aceleye getirilemezdi. Özellikle de Makedonya'da; şüphe ve nefretin dağlar kadar eski olduğu, halkların kiliseyi ve milli cemiyetleri güvenliklerinin temeli olarak gördüğü, tek millet kavramının hiç bilinmediği bir yerde mümkün değildi.

Halkın devrimi değildi bu. Jön Türklerin devrimiydi. İnsanlar kendilerine yeni özgürlüklerin haberi verildiğinde sevinmiş ve doğaları gereği inanmışlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü, ücra köyündeki kerpiç kulübesinde yaşayan köylünün zerre kadar umurunda değildi. Onun imparatorluk hakkındaki tüm bilgisi, kendi vadisiyle sınırlıydı. Artık hürriyet ilan edildiğine göre, her şeyin farklı olacağı söylenmişti kendisine. O da vergi tahsildarının zorbalığı, beyin kibiri, askerin gaddarlığı artık bitecek diye ummuştu. Bundan böyle toprağını korkusuzca işleyebileceğini düşünmüştü. Belki de ailesiyle birlikte üretmek için uğraşıp didindiği mahsulden biraz daha fazla pay alabilecekti. Köylünün hürriyetten anladığı buydu işte. Muha-

faza etmek istediği imparatorluğun boyutu kendi hayvanları, kulübesindeki eşyaları, tarlaları ve kilisesinden ibaretti.

Ama öyle olmayacaktı. Damdan düşer gibi gelip, ona oğlunun Türklerle birlikte askere gitmesi gerektiğini söylemişlerdi. Sonra bir gün Anadolu askerleri köyün etrafını sarmıştı. Evlere girip sandıkları açmış, saman yatakları parçalamışlardı. Silah aradıklarını söylüyorlardı. Evinde hiç silah olmadığını söylediğinde ise, onu acımasızca dövüp karısına hakaret etmişlerdi.

"*Gâvur*" demişlerdi, "seni gebertmeden ver şu tüfeğini." Neyse ki askerleri satın alacak kadar parası vardı!

Derken dağın öte tarafındaki köyün papazı tutuklanmıştı. Bileğine kelepçe takıp Konak'a götürmüşlerdi onu. Neyle suçlandığını kimse bilmiyordu.

Hayır, Türklere güvenilemezdi. Yaşlı Türkler, Genç ya da Jön Türkler, *hürriyet* olsa da, olmasa da hep aynıydı! Hıristiyanların boyun eğip diz çökmesini istiyorlardı.

1911'e gelindiğinde, Jön Türklerin partisi ve yeni rejimi tam bir kâbusa dönüşmüştü. Yeni padişahı Selanik'e getirip Arnavutluk'ta geçit töreni yaptırarak başlangıçta kazanmış oldukları iyi niyet ve güveni yeniden kazanma çabaları beyhudeydi.

Tahttan indirilen Hamid'in erkek kardeşlerinden biri olan ve onun ardından V. Mehmed olarak tahta çıkan Mehmed Reşad Efendi hevesle karşılanmıştı. Altmışlı yaşlarında, ılımlı, cömert bir adamdı ve yeni anayasayı destekleme vaadinde samimiydi. Ancak otuz yıldan uzun bir süre boyunca dış dünyaya dair herhangi bir haberin sızmadığı o yaldızlı hapishanesinde sürdüğü münzevi yaşamdan sonra karşısına dikilen meselelerin güçlüğü, hükümdarlık payesiyle gelen sorunların karmaşıklığı, onu ancak ve ancak serseme çevirmiş olabilirdi.

Ayrıca, güç onun elinde değildi. Gizli toplantı salonlarında, kapalı kapılar ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarına yön veren, asla açığa çıkmamış o bir avuç liderin elindeydi.

V. Mehmed Selanik'e şaşaalı bir biçimde geldi. Şehir özenle hazırlanmış zafer takları kurdu, binalarını bayraklar ve flamalarla donattı, Zatışahanelerinin arabası o engebeli parke taşlarında ilerlerken sarsılmasın diye kortejin geçeceği sokaklara kum döktü. Herkes onu alkışladı, övdü, ona hürmet etti. İnsanların bu yeni hükümdarla hiçbir alıp veremediği yoktu.

Ama ülkenin geri kalanı gibi, Selanik de boş şeyler vaat eden ve zorla Osmanlılaşmayı direten yeni rejime karşı dinmek bilmez bir nefret duyuyordu. Tam anlamıyla hayal kırıklığına uğramıştı. Demokrasi gösterisine, sonuçlarını gayet iyi bildiği o göstermelik seçimlere şüpheyle bakıyordu.

Kiliselere birlik adına yapılan zulüm mantıklı sonucunu vermişti. Hıristiyanlar içgüdüsel olarak yüzyılların karşılıklı düşmanlıklarını, nefretini bir kenara bırakmışlardı. Rum Ortodokslar, Sırp Kilisesi ve Bulgar Piskoposlukları kapılarını geçici olarak kapatmış, ulusal kimliklerini silip atmakla tehdit eden ortak düşmana karşı duydukları şiddetli nefret sayesinde biraraya gelmişlerdi.

Bir zamanların anarşisi Makedonya'da eşi benzeri görülmemiş bir vahşetle hortlamıştı. İki yüz elli beş çete dağlardaydı. Her biri kendi hesabına hareket eden Sırp ve Bulgar komitacılar, Rum *andarteler* (gerillalar), Arnavutlar ve Ulahlar kararlı bir terörist savaşı yürütüyorlardı.

Artık neredeyse her hafta, şehre patlak veren olaylarla ilgili yeni haberler geliyordu. Kumanovo'da, Mitrovitsa'da, Kılkış'ın hemen yanındaki Kilindir'de tren istasyonları bombalarla yerle bir edilmişti. İstanbul'dan kalkan tren Doyran yakınlarında havaya uçurulmuştu. Üç yüz Bulgarın askerler tarafından katledildiği İstip'teki çarşıda cehennem silahları patlıyordu. Dinamit bir kez daha Makedonya'ya girmiş, kanlı misillemeler ve karşı misillemeleri getiriyordu.

"Bir barut fıçısının üzerinde oturuyoruz evlat, yanan fitilin alevi kenarlarını yalıyor fıçının. Bu durum uzun süremez evlat! 'Hasta Adam' ölüm döşeğinde, hürriyete rağmen."

Herkes gibi, Bayan Crawford'un da başlıca sohbet konusu buydu artık.

"Akşamları evde kalmak en iyisi," diye uyarıyordu bizi. "Bundan sonra ne olacağını kimse kestiremez."

Selanik gergin ve huzursuzdu. Ortam fırtına öncesi gibi elektrik yüklüydü. Çarşıda, kahvede, insanların bir araya geldiği her yerde söylentiler dolaşıyordu. Yaklaşan düşmana dair bu söylentiler, 1903'teki terör günlerini hatırladıkça gerginleşen halkın üzerine kasvet perdesi seriyordu. Taşradaki her patlamayla beraber şehirde de benzer bir sarsıntı yaşanıyordu. Bela kapıdaydı! Sokaklar kan gölüne dönecekti! En iyisi erzak depolamaktı, her ihtimale karşı...

Bahçenin arka tarafındaki küçük, daracık ambarımız çatı kirişlerine kadar doluydu. Un, şeker, fasulye, pirinç çuvalları, peynir tenekeleri; uzun bir kuşatmaya evde dayanacak kadar erzak geniş raflarda, büyük bidonlarda depolanmıştı. Herhangi bir tırmanma girişimini engellemek için, bahçeyi çevreleyen duvarın korkuluğu üstüne yerleştirilen açık uçlu kablolara elektrik verilebilirdi. Bu kargaşa dönemlerinde ne olacağını kimse bilemezdi.

Geçen yıl Tia Grasya 114 yaşındayken vefat etmişti ve dedem artık bizim yanımızda yaşıyordu. Çok huzursuzdu, bu durum onu fazlasıyla endişelendiriyordu.

"Sonumuz geldi galiba Salamo," deyip duruyordu. "İpin ucunda gibiyiz." Beni de gece geç saate kadar dışarıda kalmamam konusunda uyarıyordu. "Bunlar tehlikeli günler evlat! Dinamit şehre gittikçe yaklaşıyor. Bu kez şehrin sadece yirmi üç kilometre uzağında patlamış."

Kısa bir süre boyunca arkadaşlarımla birlikte bu tavsiyeye kulak verdik ve akşamlarımızı aşağıdaki odalarda geçirdik. Ancak heyecan peşindeki gençlerin sabırsızlığı ve pervasızlığıyla, yine dışarı çıkmaya başladık; babayiğitlik edip cebimizde o yasak tabancalardan da taşıyorduk. Diğer arkadaşlarımızla buluşmak üzere Odeon'a ya da Beyaz Kule'ye gidiyor, biraz da macera arıyorduk.

Ancak yaz ayları şehirde herhangi bir kargaşa olmadan geçti. Benim açımdan yoğun etkinliklerle dolu olan bu ilginç günler, çabucak akıp gitti. Muhittin'le sabahları ata biniyor, çingene dili "öğretmenim"in çıkagelebileceği ikindi vaktine kadar ders çalışıyordum. Bazen Bayan Crawford kahveyle reçelli ekmek yemeye gelip, Derneğe gitme saatine kadar oturuyordu. Sonra küçük laboratuarda okuma yapıyor, ufak tefek şeylerle ilgileniyordum.

Muhittin, Arap'tı. Tanıdığım bir süvari subayının emrindeydi, her sabah erkenden atlarıyla birlikte bahçe duvarının dışında sabırla bekliyor olurdu. Gururlu ve bağımsız biriydi, ordu disiplinini ve subayları küçümserdi. Barakalarda ya da dışarıda canı ne isterse onu yapardı. Hatırı sayılır bir şeyhin oğlu olduğu için onu kendi haline bırakmışlardı.

Gün içinde sık sık çalışma odasına gelir, beraberinde atların ve deri eyerin keskin kokusunu da getirirdi. Kanepeye kurulup sessizce kahvesini yudumlarken, laboratuar masasındaki aletlere bakar dururdu.

Bir Geissler tüpünü göstererek *"Bu ne?"* diye sorardı aniden. Tüpü bağlayıp ne olduğunu göstermek zorunda kalırdım ama yine de tüpü bizzat bobine bağlayıp içinden kıvılcım geçirene kadar tatmin olmazdı. O esmer yüzü ve kara gözleri çocuksu bir sevinçle aydınlanırdı.

"İşte bir şey öğrendim!" derdi. "Ama niye böyle oluyor?" Ona bunu açıklamanın ne kadar zor olduğunu söylememe fırsat vermeden, "Biliyorum! Bu dişi kablo, öbürü de erkek," diye bağırırdı.

Çingene dili "öğretmenim"le işler başka türlüydü. Muhittin ne kadar zeki ve hevesliyse, o da o kadar sıkıcı ve donuktu. Hüsnü, on dört yaşında bir çingene çocuğuydu. Üzerindeki kirli paçavralar ve dağınık saçlarıyla çalışma odama gelmesi, genç hizmetçimiz Estrellika için üzüntü verici bir durumdu. İşi dilencilikti, barakaların önünde yoldan geçenleri takip ederdi. Ben de onu orada tesadüfen bulmuştum.

"*Mösyö, Mösyö, aman bir metelik; Çelebi* at bir on paracık da zavallı anama ekmek götüreyim."

"Bir saatte iki kuruş, sekiz para kazanmak ister misin?" diye sordum ona.

Evimize gelip, öğrenmeye can attığım Roman dilinde bana ders vermesi için onunla anlaştım. Bu anlaşma kısa ömürlü oldu. Kapalı yerde sıkılıyor, yerinde duramıyor, çalışma odasının dört duvarı arasında mutsuz oluyordu. Bir süre, cömert ücret ve dağılıp duran ilgisini canlı tutmak için verdiğim lezzetli yiyecekler sayesinde derse düzenli olarak gelip gitti. Sonra birdenbire bu ziyaretler kesildi ve barakaların önünde dilenme işine geri döndü.

"*Bre Hüsnü!* Ne diye gelmiyorsun artık?"

"*Aman Çelebi!* Çalışmak zor iştir be ya. Kafam şişti bu laflardan."

Babamın işyeri artık İştira'da değildi. Daha ferah bir mahalledeki modern gümrük binalarından birine taşınmıştı. Limanın doklarında demir atmış teknelerin ve yük gemilerinin gölgesindeydi şimdi yeni çalışma merkezi. Yayları fırlamış kanepe, eski demir sandık ve türlü türlü sandalye yoktu artık. Kırmızı mendillere sarılmış hububat örneklerinin yığılı durduğu eski masa da yoktu. Yeni masanın iyice cilalanmış, kestane ağacından yüzeyinde zerre toz barınamazdı.

Ama dedem, bu hiç tanımadığı yerde mutlu değildi. Ambarlardan birinin karşısındaki, göz bebeği gibi bildiği o meydana gitmeyi tercih eder olmuştu. Burada *hamallar* ve *arabacılar*la görüşüyor, onların dedikodularını dinliyordu.

Yako da bu taşınma işini pek hayra yormuyordu. Bu kadar süs püs kötüye alametti. Para keseleri gibi, nazar çekerdi. Herkes para kesesini yıkamanın kötü şans getireceğini bilirdi. İşler de son iki senedir iyi gitmiyordu.

O yaz birkaç kez dedemle birlikte taşraya gitmiştim. Köylüler yılgın ve endişeliydi. Köylerinden ayrı düşmekten, ırak tarlaların

başıboş kalmasından korkuyorlardı. Dedem bu genel umutsuzluk ve takatsizlikten üzüntü duyuyordu.

"Böyle giderse köylüler açlıktan kırılır, hepimiz kırılırız evlat!" dedi. Onu dinlemekte olan Yako kel kafasını salladı, ağarmış sakalını kederle sıvazladı.

"Bilmez misin *Çelebi*," dedi. "Kralların ortalıkta dolaşması mutsuzluk ve savaş getirir."

Saldırı başladığında ağustos ayı çoktan bitmiş, eylülün de büyük bir kısmı geçmişti. İtalya, Türkiye'nin Afrika'daki son toprağı Trablusgarp'ın kayıtsız şartsız kendine verilmesini talep etti. İstanbul'daki Saray'dan daha cevap bile gelmeden, İtalyan birlikler sahile çıkmaya başladı. Avrupalı güçler arasındaki, genelde Türkiye'nin imdadına yetişmiş olan çekişmeler bu kez kendini göstermiyordu. Avrupa hiç istifini bozmadan seyirci kalıyordu, görünen o ki bu saldırı umurunda bile değildi. Osmanlı devletinin geleneksel dostu ve Üçlü İttifak'ta İtalya'nın müttefiki olan Almanya, İtalyanları İtilaf Devletleri'nin kollarına itmekten korktuğu için hiçbir şey yapmıyordu. Parçalanma başlamıştı.

Sonbahar ve kış aylarında sayıca İtalyanlardan küçük olan Türk ordusunun ve Arap savaşçıların kumsallarda, barakalarda direnişi, işgalcilerin o dağınık ve ufak sahil kasabalarının ilerisine geçmesini hayli zorlaştırmış, bedeli de ağır olmuştu. Bu ıssız yerler, İtalyanların hiç beklemediği bir şiddetle, adım adım savunuluyordu.

Mayıs 1912'de İtalyanların iyice yakına sokularak kuzeydeki Rodos ile On iki Ada'yı işgal etmesinden sonra bile, daha bunaltıcı ve tehlikeli tehditler Türk kuvvetlerini teslim olmaya zorlamasaydı, direniş sonsuza dek sürebilirdi.

Arnavut isyanının sonucunda Jön Türklerin Arnavutlara özerklik vermesiyle, İşkodra, Yanya, Manastır ve Kosova'dan oluşan dört vilayet Arnavutluk'un birer parçası olarak tanındı.

Ancak Balkan devletleri, ileride topraklarını genişletmek amacıyla bu vilayetlere göz dikmişti. Yunanistan'ın gözü her zaman Yanya vilayetindeydi; Karadağ kendini İşkodra'nın haklı mirasçı-

sı sayıyordu; Manastır ve Kosova, yıllardır Sırbistan'la Bulgaristan arasındaki şiddetli çekişmeye sahne olan Makedonya vilayetlerindendi.

Arnavutluk meselesinin kesin çözümü, Jön Türklerce planlandığı gibi büyük güçler tarafından tasdik edilip garanti altına alınsaydı, Balkan devletlerinin yayılmacı hayallerine bir son verebilir ya da en azından erteleyebilirdi.

Bu toprakları kaybetme korkusu ve Makedonya'nın içinde bulunduğu kötü durum, dört Balkan devletini harekete geçirdi. Bir dizi ihtiyatlı yoklama ve diplomatik görüşmenin ardından, Türkiye'ye karşı saldırgan bir koalisyon oluşturuldu. Müttefikler hazırlanıp, uygun zamanı bekleyecekti. Bu salt askeri ittifakın ötesinde, görünen o ki, ganimetin nasıl paylaşılacağına dair nihai bir uzlaşmaya varılmamıştı. Dördünün de kabul ettiği gibi, anlaşmazlık durumunda Rus Çarı Nikola son sözü söyleyecekti.

Balkanlar'da harekete geçmek için uygun zaman gelmişti. İtalya'nın saldırısıyla zorlanıp zayıf düşen, Makedonya'daki karışıklık nedeniyle morali bozulan ve yeni doğmuş şovenizmin getirdiği düzensizlik yüzünden keşmekeş içinde olan Osmanlılar, her zamankinden daha savunmasız durumdaydı. Dört vilayetten oluşan Arnavutluk, henüz sadece kâğıt üzerinde bir devletti.

8 Ekim 1912'de Osmanlı devleti İtalya'yla alelacele talep ettiği barış müzakerelerini yaparken, Balkan müttefiklerinin en küçüğü olan Karadağ savaş ilan etti. Birkaç gün içinde, Sofya'dan Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan adına reformların yapılmasını isteyen bir nota gönderildikten sonra, Osmanlı'ya karşı savaş başladı.

Bütün dünya yerinden doğrulup, inanamayarak gözlerini ovuşturdu. Türk askerinin cesaretini ve inatçılığını bilen dünya, Osmanlı'nın kendi topraklarında yenilemeyeceğine inanıyordu. Dün yalnızca padişahların tebaası olan dört müttefik, uzun ve kararlı bir direnişle karşılaşabilirdi. Ancak Osmanlı devleti artık güçten düşmüştü. İtalyan ve Yunan donanmalarının denizden ablukası, Anadolu'dan birliklerin gelmesini engelliyordu. Yeni askere alınmış, sa-

vaşmaya alışkın olmayan, isteksiz gayri Müslimlerle dolu Makedon ordusunun morali bozuktu.

Altı yüz bin süngü Rumeli'yi kuşattı. Kararlılıkla ilerliyor, durmadan toprak kazanıyorlardı. Muharebe üstüne muharebe kaybedildi; ta ki ilk silahın ateşlenmesinin üstünden daha iki ay geçmeden, Bulgarların İstanbul kapılarına dayanmasıyla birlikte yenik düşen Osmanlılar, arabuluculuk etmesi için büyük güçlerin ayaklarına kapanıncaya kadar.

9 Kasım cumartesi günü şafak vakti, Prens Konstantinos komutasındaki Yunan ordusu Selanik'in hemen dışındaki Beşçınar'daydı. Muzaffer bir edayla şehre yürüdü ve sevinçten çılgına dönmüş Rumlar tarafından karşılandı.

Mavi beyaz bayraklar her yere asıldı. Şükür ilahileri okunuyor, kilise çanları coşkuyla çalınıyordu. Hilalin yerini haç almıştı.

Doğuda, Çatalca'da, umutsuz savaş bir süre daha devam edecekti. Ancak herkesin göz diktiği, uğrunda savaştığı ve yirmi yüzyıldan uzun bir süredir kötü niyetli tanrıların, üzerine göklerin ve yeryüzünün tüm felaketlerini yağdırmaktan zevk duyduğu bu şehirde, Yunanistan'ın Selanik'inde, o akşam kan kırmızısı bir güneş Vardar bataklıklarının ardında batarken, ulu minarelerden çıt çıkmıyordu.

ON ALTI

ESKİ DÜZENİN SONU

Kış gelmişti. Altmış ila seksen bin askerle aşırı kalabalık bir ordu kampı haline gelen Selanik caddeleri bambaşka bir görünüme bürünmüştü. O belirgin kırmızı fesler artık pek nadir görülüyordu. Yunanlıların gelişiyle birlikte zengin Türk aileleri şehri terk etmişti. Alelacele yanlarına alabildikleri kadar eşya alınış, İstanbul'a ya da Anadolu'ya gitmişlerdi.

Arapça harfler dükkân önlerinden ve köşelerdeki evlerin duvarlarına asılı ilanlardan silinmiş, yerlerini Yunanca harfler almıştı. Fetih zamanı devralınan eski Bizans kiliselerine yeni sunaklar yapılmış, Kuran'ın Allah'ın bir olduğunu söyleyen suresinin yerine kutsal ikonalar yerleştirilmişti.

Yunan şovenistlerin işgal sırasında Müslüman ve Yahudilere karşı giriştikleri yaygın şiddet hareketleri artık unutuluyordu. Şehirde kolluk görevi yapan iyi eğitimli Girit jandarmasının etkili davranışları bütün korkuları silmişti ve vakit kaybetmeden oluşturulan sivil yönetim halkın güvenini kazanıyordu.

Ancak eski bağlar yeniden örülürken, hayata devam edilip yeni düzenlemeler yapılırken, şehirde hâlâ ezici bir belirsizlik havası hâkimdi.

Bu güvensizlik, daha fazla belanın gelmekte olduğuna dair bu his, elbette iki ordunun ortasında kalmakla ilgiliydi. Selanik çok iyi biliyordu ki, bu orduların birbirine yakınlığı er ya da geç kanlı çatışmalara yol açacaktı.

O uğursuz olay, 10 Kasım Pazar günü, yani şehrin Yunan orduları tarafından işgal edilmesinin ertesinde meydana geldi. Kilise çanları yankılanıp, yeniden Hıristiyan olan topraklardaki ayinde insanlar birbirini kutlarken, Bulgarların civarda kamp kurmuş olan Rilo tümeni şehre yürüdü. Fazla oyalanmadan hızla boş evlere ve kiliselere el koyup, zaten işgal altındaki Selanik'te kendine bir yer edindi.

Bulgarlarla Yunanların uzlaştırılamaz hırsları ve yüzyıllardır süregelen karşılıklı husumetleri, ortak düşmana karşı kurulan ittifakın o incecik örtüsü altında içten içe kaynıyordu. Türklere karşı mücadelenin bir sonuca bağlanması gerekmese, iki müttefik arasında pekâlâ savaş çıkabilirdi.

Ancak artık kış gelmiş, Türklerle savaş sona ermişti. Makedonya'da olduğu gibi Trakya'da, Arnavutluk'ta, Epirus'ta* da toplar susmuştu. Rumeli'den, o bir zamanlar Azak Denizi'nden Viyana yakınlarına uzanan kudretli imparatorluktan geriye, İstanbul'un ötesinde Karadeniz sahilindeki Midye'den, Ege'deki küçük Enes kasabasına kadar daracık bir şerit dışında bir şey kalmamıştı.

Birbiriyle çelişen tehlikeli emeller ve ideolojilerin, iddialar ve karşı iddiaların işe bulaştığı o meşakkatli Makedonya meselesinin çözülme vakti gelmişti. Balkan diplomatlarının entrikaları zaten sinirleri yıpratıyor, gizli düşmanlıkları öne çıkarıyordu.

Vardar vadisine inerken Bulgar ve Yunan ordularının arasında kalan Sırplar, zafer heyecanıyla, denize çıkış yolunu sağlama almak amacıyla batıya, Arnavut limanı Valona'ya doğru ilerlediler. Ancak huzursuzluğu gitgide artan ve şimdi de Sırbistan'ın Adriyatik'e el uzatmasına karşı İtalya ve Avusturya'nın sert protestosu yüzünden dehşete kapılan büyük güçler bu harekete şiddetle karşı çıkıyordu. Arnavutluk da kendi adına buna karşıydı ve Batı'nın da desteğiyle Osmanlı hükümranlığından tam bağımsızlığını talep ediyordu.

(*) Kuzeybatı Yunanistan ve Güney Arnavutluk'u kapsayan bölgenin eski adı (çn).

Hayal kırıklığına uğrayan Sırbistan, güçler birliğinin kudreti karşısında boyun eğmek zorunda kaldı. Avrupa'yı tehdit eden genel çatışma bir süre daha engellenmişti.

Türkiye'yle savaşta yükün ağır kısmını Bulgarlar üstlenmişti. Savaş alanına daha fazla asker sürmüşlerdi. Daha canla başla çarpışmışlardı. Trakya cephesinde kalabalık Türk ordusuyla savaşma cesaretini göstermiş olmasalardı, Sırbistan'la Yunanistan o iştah kabartan ganimetten payını biraz zor alırdı onlara göre.

İMRO başlangıçtan itibaren, bu savaşın halkın özgürlüğü uğruna bir mücadele olacağını varsayıyordu. Liderleri, Balkan müttefikleri nasıl bir karara varırsa varsın, Bulgaristan'ın Makedonya'yı parçalamayı amaçlayan bir plana asla dahil olmayacağına kesin gözüyle bakıyordu. Coşkuyla savaşa çağırdıkları on beş binden fazla gönüllü, Makedonya davası için yiğitçe çarpışmıştı.

Kış ayları ilerledikçe nazik muhtıralar Balkan hariciye nazırları arasında elden ele dolaşırken, müttefiklerin her biri diplomasiye özgü o dürüstlük ve samimiyetle kendisi için en yararlı çözümü sağlamaya çalışırken, ordular geçici sınırlar boyunca birbirinin karşısında hazır durumda bekliyordu. Tedirgin parmaklar sabırsızca tetiklerle oynuyor, tüfekler kendiliğinden ateş alıyordu. "Üzücü olaylar" meydana geliyor, zaten gergin olan ortamı daha da kızıştırıyordu.

Bin beş yüz Bulgar askerinin teklifsizce gelip yerleştiği Selanik'te de sinirler zembereğinden boşanmak üzereydi.

Önemsiz konulardan çıkan kavgalar her gün daha fazla hırçınlaşıyor, şiddetle inkâr edilen hakaretlerin ya da isnat edilen kışkırtmaların ardından karanlık tehditler savruluyordu. Kahvelerde oturan Bulgarlar karşı masalardaki silahlı Yunan kardeşlerini gözlüyordu. Bulgar subaylar Yunanlıların en çok ihtiyaç duyduğu malzemeye el koymaktan çekinmiyordu. Sokaklarda bağıra çağıra şarkı söyleyip kahkahalar atan Bulgar askerleri, bu eski Bizans şehrindeki varlıklarının *Megale Hella*, yani Büyük Yunanistan hayali

peşindeki Rum vatanseverlere sürekli rahatsızlık verdiğini görmezden geliyordu.

Bu uğursuz, gergin ortamda şimdi bir dram yaşanacaktı. Yunanistan kralı Yorgos sıcakkanlı biriydi, samimiyeti Selanik'te hemen sevilmesine yol açmıştı. Altmış sekiz yaşını sorunsuz süren bu adam, geniş Kampanya bulvarında maiyeti olmadan yürümeyi alışkanlık edinmişti, kâh bir Rumla sohbet etmek için, kâh mallarla yüklü eşeğini çarşıya götüren yaşlı bir köylüyle selamlaşmak için duraklıyordu.

1913'ün Mart ayında o gün her zamanki gibi yürüyüşe çıkan Kral Yorgos, yeni toplanmış bir demet çiçeği kendisine uzatan küçük bir Türk çocuğunun kırmızı yanaklarını okşamak için bizim mahallede, Defterdar'daki küçük fırının önünde bir an durdu. Aniden üstü başı dökülen bir adam yanına yaklaşıp iki el ateş etti.

Korku ve panik, zaten gergin olan şehirde söndürülmesi zor bir yangın gibi yayıldı. Dehşete kapılan insanlar evlerine çekilip, alelacele kapı ve pencerelerini sürgüledi. Bu olayın bir komplo sonucu olduğuna inanan kızgın askerlerle telaş içindeki polisler vakit kaybetmeden Türklere ve Yahudilere karşı misillemeye girişti.

Çok geçmeden bunun, akli dengesi bozuk bir Seresli Rum adamın işi olduğu anlaşıldı; o deli dolu kafasında Tanrı bilir ne tür yakınmalar vardı. Ortalık yatışıp sessizleşti, ancak tedirgin ve huzursuz, kötülüklere alamet bir sessizlikti bu.

Fransız Lisesi'nden mezun gençlerin öğleden sonraları buluştuğu Dernek salonlarında, eski neşe ve tasasızlık yerini gelecek kaygısına bırakmıştı.

Bütün bunlar nasıl sona erecekti? Bizi ve şehri daha neler bekliyordu? Bir zamanlar binlerce kilometrelik, uçsuz bucaksız bir taşranın çıkışı olan Selanik, kapılarına kadar uzanan sınır kısıtlamalarıyla ne hale gelecekti? Burayı serbest bir şehir, tüm Balkan devletlerine depo ve ticaret merkezi olarak hizmet veren bir nevi modern Venedik haline getirmekten söz ediliyordu. Ancak hâlâ be-

lirsiz olan bu proje, işbirliği ve iyi niyet gerektirdiği için bizce gerçeklikten çok uzaktı.

Tam bir Fransız eğitimi alınış ve neredeyse hiç Yunanca bilmeyen bizlerin burada ne kadar şansı olabilirdi?

"Ben gidiyorum," dedi bir gün Philip. "İspanya'ya, Barselona'ya gidiyorum."

Kuzeni bir süre önce oraya gitmiş ve İspanyollar arasında kendini ne kadar rahat hissettiğini yazmıştı. Upuzun bir aradan sonra memleketime dönmüş gibiyim, diyordu.

Son zamanlarda İspanya, birazcık cesaret verildiği takdirde atalarının ülkesine dönecek olan Makedonyalı İspanyol nüfusun potansiyelini fark etmeye başlamıştı. Madrid'de görüşmeler sürüyordu.

Navarro Paris'e gidiyordu. Falanca Lozan'a, filanca amcasının yaşadığı yere, Viyana'ya gitmişti. Deneyim ve sevinçlerini paylaşarak, beraber okumuş, beraber büyümüş arkadaşlardan oluşan çevre giderek daralıyordu. İnsanın alıştığı dünyanın böyle un ufak olu-vermesi üzücü ve biraz da şaşırtıcıydı doğrusu!

"Ya sen Raul," diye sordu biri, "sen ne yapacaksın?"

"Ben Kanada'ya yerleşmeye gidiyorum," diye cevap verdi Raul, yarı ciddi bir ifadeyle. "Arazi alıp çiftçi olacağım, öncü olacağım."

Saporta'nın bürosunda geçen gün birtakım broşürler görmüş, beklerken de bunları okumuştu. İsteyen herkes hektarlarca arazi edinebiliyordu. Tarlalar işlenmeden önce büyük ağaçların kesilmesi gerekiyordu, ama bunlar da ev inşa etmek için kereste olarak kullanılabilirdi. Daha önce eline balta bile almamıştı tabii, ama bu da mesele miydi? Öğrenebilirdi.

Bunun saçma ve hayalperest bir düşünce olduğunu, çiftçiliğin ne anlama geldiğine dair en ufak bir fikrimiz olmadığını bilmemize karşın, hafif meltemde sallanarak olgunlaşan ürünlerle dolu tarlaların, büyük koruların kenarında inşa edilmiş tahta kulübelerin hayalini kurmakta bir sakınca görmüyorduk. İhtiyaçlarımızı karşılamak için avlanmaktan, balık tutmaktan bahsediyor, bizi bir

arada tutacak, hepimize iyi gelecek basit bir kırsal yaşamla mutlu oluşumuzu gözümüzün önünde canlandırıyorduk.

Kederli bir umutsuzluk içindeydi İştira halkı. Ambarlar boş, dar sokaklar sessizdi. Hamallar ve arabacılar meydanda boş boş oturuyor, artık olmayacağını bildikleri işleri bekliyorlardı. Bu önümüzdeki hasatın ürünü nereden gelecekti?

Aileler gitmeye başlamıştı. Arkadaşlarından, akrabalarından koparak, cevapsız sorularla kafalarını bu kadar yormayacakları, daha güvenli bir gelecek aramak için yabancı topraklara yerleşeceklerdi. Eski yaşamları geçmişe aitti, kara bulutların ardında gizlenen yeni yaşamları ise henüz doğmamıştı.

Haziran ayında Balkanlar'daki durumun umutsuz olduğu açıklık kazandı. Rus Çarı Nikola'nın aracılık teklifi çatışmayı bastıramamıştı. Sınırlar boyunca eski nefretleri kabarmış ordular bekliyordu. Geride yüzlerce ölü ve yaralı bırakan meydan savaşları artık sınır çatışmalarına dönüşmüştü.

Bu durum Selanik'te de etkisini gösteriyordu. Bulgarlara ve Bulgar garnizonuna duyulan kızgınlık, her gün gazetelerde yayımlanan katliam hikâyeleriyle bileniyordu. Askerler arasındaki yüksek sesli hakaretler, tehditler, ağız dalaşları ve sokak kavgaları şehrin korku içinde beklemesine yol açan günlük olaylar haline gelmişti.

Kaçınılmaz olay, ayın 30'unda, pazartesi günü meydana geldi. Öğlene doğru Vardar Caddesi'ndeki bir dükkânın önünde tüfekler, tabancalar patladı. Can kaybı vardı.

General Kallaris'in Bulgarlara Selanik'ten ayrılmaları için o akşam yediye kadar mühlet tanıdığı haberi hemen duyuldu. Ültimatomu öğrendiğimde babamın bürosundaydım.

"Haydi oğlum eve gidelim," dedi dedem. "Bunlar inatçıdır. Savaşırlar."

İş yerleri ve dükkânlar kapılarını kapatıyor, insanlar evlerinin biraz daha güvenli ortamlarına çekiliyordu. Tramvay seferleri kaldırılmış, at arabaları ortalıktan çekilmişti. Yunan müfrezeleri, güneşte parlayan süngüleriyle hızlı adım ilerliyor, havan topları ve

tüfekler takırdıyor, siyah bol şalvarlar giymiş kayıtsız görünümlü Girit jandarmalarından oluşan mangalar sokak köşelerinde dikiliyor, meşum kum torbalarıyla dolu uzun arabalar uğuldayarak geçiyordu. Huzursuzluktan yüzleri gerilmiş insanlar hızla yürüyordu. Selanik bir çetin sınav daha verecekti. Bir kez daha sokakları kana bulanacaktı. Tekrar savaş olacaktı.

Eski Hamidiye Bulvarı'nın Kampanya Bulvarı'yla kesiştiği yerdeki Beyaz Kule'de biraz durduk. Bir zamanlar Bobby Steeg'in oturduğu ev, artık Bulgar barakalarından biri olmuştu. Kapısında dikili duran donuk suratlı nöbetçi, caddenin karşısındaki kum torbalarına bakıyordu. Daha o gün sabanını açtığı yarık üzerinde bırakıp kaba asker hakisine bürünmüş, geniş suratlı bir köylü çocuğu gibi görünüyordu. Belki de hepsinden önce bu askeri bekleyen ölümcül sonu düşünmeden edemedim.

Savaş başladığında çalışma odamda oturmuş, bir Amerikan üniversitesine mektup yazıyordum. Saat tam yedide, bahçeye açılan pencerelerden hanımeli ve gül kokularıyla beraber makinelilerin takırtısı, tüfek sesleri ve patlayan bombaların gümbürtüsü gelmeye başladı. Hafif ikindi meltemiyle gelen ölüm ve yıkım, bahçemizin huzur ve sükûnetine karıştı.

Çatışma gece boyunca sürdü. Bin beş yüz Bulgar askerinin konuşlandığı on ev, cesurca savunulan on kaleydi. Ertesi sabah saat altıda, sonuncu bina olan Bulgar Lisesi'nde de cephaneler tükenince, ateş kesildi. Garnizondan geriye kalan sadece darmadağın, yorgun argın, perişan görünümlü iki yüz kişilik küçük bir gruptu.

"Salamo, taşraya gidip köylülerimize ne olmuş bir bakayım," dedi dedem.

Üç gün süren şiddetli bir çarpışmanın ardından Kılkış'ın Yunan askerlerince ele geçirildiği haberi bir gün önce gelmişti, dedem artık rahat edemezdi. "Gitmeliyim oğlum, kendi gözlerimle görmek istiyorum."

Yüzünde büyük bir sıkıntının izleri vardı. Yetmiş yıllık aktif yaşamı boyunca içinde dolanıp durduğu bir dünyanın bu feci sonu,

onu birdenbire yaşlandırmış gibiydi. O köyleri ve kasabaları çocukluğundan beri bilirdi. Bu sade ve çalışkan tarla insanlarına çocukluğundan beri sıkı sıkıya bağlıydı, kendi babasıyla dedesi de onların babalarıyla ahbap olmuştu.

Bu insanlar onun bir parçasıydı. Hayatının temel taşlarıydı. Yetmiş yaşına vardığında, insan dünyasının ansızın çökmesini soğukkanlılıkla karşılayamıyordu işte!

Artık bekleyecek ne vardı ki? Eski düzen göçüp gitmişti. Misafirperverlik ruhunun hâkim olduğu o beyaz kireç boyalı odaların sakin ortamında hissettiği huzurun yerini ne alacaktı şimdi? Kiminle oturup kahve içecek, tarlalardan konuşacaktı? Hasan Ağa'nın, Petko'nun, Selim Efendi'nin, sevinçleri, umutları, dertleriyle ona koşan tüm o insanların başına neler gelmişti acaba?

Birkaç gün sonra dedem ve ben, Yunan Genel Kurmayı tarafından imzalanmış sınırsız geçiş izniyle donanmış olarak, atlarımıza binip yola koyulduk. Bir süre hızla ilerledik ve çok geçmeden şehri arkamızda bıraktık, uğultulu sesler de artık duyulmaz oldu.

Taşra o temmuz sabahı güneşinin altında ıssız ve sessizdi. Herhangi bir yaşam belirtisi, insan izi yoktu. Sağa doğru uzanan tepelerin eteğindeki grili beyazlı toprak parçasından o sakin havada duman da yükselmediğinden, uzaktan geçtiğimiz Yeniköy'de hâlâ insanlar var mı, yok mu anlayamadık.

Galliko'yu ve patikaları geçtikten biraz sonra vardığımız Salmanlı tren istasyonunda battaniyeler üstüne oturmuş ya da uzanmış olan birkaç Efzon askeri, bize sessizce el sallayarak geçip gitmemizi seyretti.

Ancak, açık kalmış kapılarıyla köylülerin apar topar gittiğini belli eden Hasan Obası köyünü geçer geçmez, trajedinin ilk işareti gözümüze çarptı. Takip ettiğimiz o dar patikanın iki tarafına çarpışmanın enkazı saçılmıştı. Kan lekeli paçavralar, namlusu bükülmüş tüfekler, kırık süngüler, boşalmış fişeklikler, bırakılmış sırt çantaları ve boş mermi kovanları, sadece birkaç gün önce meydana gelen sert mücadelenin sessiz kanıtlarıydı.

Hiç konuşmadan bu harabeye göz gezdirdik. Sonra yolumuza devam ettik.

Konaklayacağımız Sarıgöl'de, yıllar öncesinin o gururlu demiryolu makasçısı İboş Ağa, bahçe kapısını vurduğumuzda gelip açtı. Bezgin yüzünü aydınlatan gülümseme, dedemi görmekten duyduğu mutluluğu belli ediyordu.

Yine eskisi gibi ağırbaşlı sessizliği ve nezaketiyle bizi eve aldı ve rahat ettirdi. Evet, yalnızdı. "Allah'a Şükür!" Bu ikinci savaştan önce ailesini şehre göndermişti. Köyde sadece Kara Mahmud kalmıştı, beş yüz metre ötedeki aşağı mahalledeydi. Karısı ve kızı da onunla kalmıştı.

Divanın üzerine bağdaş kurup, hiç istifini bozmadan uzun bir çubuğun ucundaki sigarasını tellendirerek, son birkaç gün içinde yaşadıklarını anlattı.

"Şu tarafta, Kılkış'a doğru Bulgarlar vardı," dedi, "çoğu komitacı, kimisi de topçuydu. Öte tarafta Rumlar, tren istasyonunu ele geçirdi." İki ateş arasında kalmıştı ve bütün bir gün tepesinden kurşunlar, şarapneller geçerken bu odacıkta dua ederek oturmuştu.

Rumlar bahçesine girmiş, duvarların ardından ateşe devam etmişlerdi. Su getirmesi için ona seslenmişler, o da kuyuya gidip testileri doldurmuştu.

"*Vallahi* Yudeko," dedi, elini göğsüne koyarak. "Azrail yanı başımda sandım." Dalgın dalgın bir sigara daha sardı kendine. "İnsanın günleri sayılı, tıpkı tespihin boncukları gibi," diye yorum yaptı. Henüz onun vadesi dolmamıştı, merhameti yüzünden Allah'a şükrediyordu.

Evet, kuzeydoğuya doğru ufku karartan duman, yanmakta olan Kılkış'tan geliyordu. Geçen gün istasyona gittiğinde askerlerden öğrenmişti bunu.

Karanlık gölgelerle dolu odanın sessizliğinde oturmuş, İboş'u dinliyorduk. Sesinde hiçbir kızgınlık, hiçbir nefret yoktu. Bunların hepsi Allah'ın takdiriydi! Sadece bir kez Osmanlı'nın yenilgisine

değindi. "Aslan kocayınca," dedi iç çekerek, "kurtların maskarası olur."

Sonraki birkaç gün boyunca gördüğümüz köylerin hepsi terk edilmişti; kapılar aralık, bahçelerle ağıllar boştu. Gelişimizi havlayarak karşılayan köpekler bile yoktu. Dün çocukların kahkaha ve şarkılarının yankılandığı yerlere, bugün bunaltıcı bir sessizlik hâkimdi.

Kâh burada, kâh orada, hasattan kurtarabileceğini kurtarmak umuduyla yerinde kalmış Türk ailelerine rastlıyorduk. Kapıyı açmaya cesaret edebilmeleri için uzun süre tokmağı vurup ismimizi haykırmak zorunda kalıyorduk. Yüzlerinde sevinç, kalplerinde kederle, kendilerini dedemin kollarına bırakıyorlardı. Peki ya diğerleri neredeydi? Üzgün üzgün başlarını sallıyor, "*Allah bilir!*" diye cevap veriyorlardı. Bir yerlere gitmişlerdi işte. Hayvanlar başıboş kalmış, eşekler kaçmıştı. Dünkü evlerin yerinde yeller esiyordu.

Çok mesut günler geçirdiğim Strezovo'da, toplanmış mahsul yığınları harman yerinde duruyor, oraya bir daha dönmeyecek olan çıplak ayaklı kızlarla oğlanları bekliyordu. Kulübeler, tahıl ambarı, büyük ev artık harabeden başka bir şey değildi.

Yalnızca gölgesinde oturup Çiko Todoro'nun tulumunun nağmeleriyle şarkılar söyleyerek çılgınca dans ettiğimiz o yaşlı çınar, nesillerdir köylülerin sevinç ve emeğinin o sessiz sakin tanığı, Galliko'nun kıyısında koca başını kaldırmış, ayaklarının altındaki perişanlığa ilgisiz ve kayıtsızca bakıyordu.

O akşam ekmek, peynir ve soğandan oluşan yavan yemeğimizle İboş Ağa'nın *sofra*sında otururken, dedemin yüzü solgun ve bitkin görünüyordu. Gaz lambasının loş ışığında alnındaki çizgiler daha da derinleşmiş gibiydi.

Güneş batarken Kılkış üzerinden döndük. Dedemin yıllarca her hafta iş görüşmeleri yapmak, tanıdıklar ve arkadaşlarla buluşmak için geldiği bu hatıralarla dolu köy, şimdi yanmış kereste ve dumanı tüten bir harabe yığınıydı. Kim bilir kaç kez geçtiğimiz ve

bizim için tanıdık insan yüzleri gibi olan o dar, dolambaçlı sokaklar artık tanınmaz haldeydi.

Sağda solda sadece, o kasveti ve yıkımı vurgulamak istercesine harap ve çıplak vaziyette duran isten kararmış bir duvar, molozların arasından gideceğimiz yolu dikkatle seçerken, üzerindeki oyuklardan bize boş ve korkutucu bakışlar fırlatıyordu.

Kılkış'ın hayaletinden apar topar kaçtıktan sonra Sarıgöl yolunda, karanlık çökerken küçük bir kederli gruba rastladık. Bulgar bir köylü cılız eşeğini çekiyor, tahta eyer üstünde oturan kız çocuğunun çıplak ayakları bir yanda sallanıyordu.

Günlerdir her tarafta kol gezen ölümden kaçmayı nasıl başardıkları, ne dedemin ne de benim sormayı akıl edebileceğimiz bir gizemdi. Bu gizem, adamın dağınık sarı sakallarla çevrili yüzüyle kırpıştırıp durduğu küçük gözlerindeki dehşet ve katıksız ıstırap dolu bu bakış, insana özgü korku ve umutsuzluğun ta kendisiydi. Hayır, insana özgü değildi. Mezbahada köşeye kıstırılmış hayvanların korku dolu, vahşi, donuk bakışıydı. Bir insanın gözünde bu bakışı görmek, bizi utançtan ve eziklikten iki büklüm ediyordu.

Dedem hiç soru sormadı. Ona Kara Mahmud'un aşağı mahalledeki evini iyice tarif etti. "Arka yoldan git," dedi. "Kimseyle karşılaşmazsın." Adam muhtemelen işgal esnasında Bulgarların Türklere nasıl davrandığını hatırlayarak yolda şaşkınlık ve tereddüt içinde dururken, dedem onu rahatlatmaya çalıştı. "Korkma, bir şey olmaz. Sana da çocuğa da iyi bakacaktır."

İboş Ağa'nın odasında, gaz lambasından yayılan loş ışıkta otururken, o yüzün görüntüsünü aklımdan silip atamıyordum. Uzak köşelerin gölgelerinde, duvarlarda asılı bakır kap kacağın parıltısında, hatta yarı kapalı gözlerle çubuğunu tüttüren İboş'un yüz ifadesinde bile onu görüyordum. Biliyordum ki dedem de aynı şeyi düşünüyordu ve onun da yüreği acıyla burkuluyordu.

"Yarın şehre dönüyoruz," dedi dedem, kendi kendine konuşurcasına. "Burada yapabileceğimiz bir şey yok. Herkes gitmiş."

Dışarısı çok sakindi. Makedonya'ya has o berrak havada ışıl ışıl sayısız yıldızla dolu gökyüzü, avlunun etrafındaki beyaz duvarlara soluk bir ışık düşürüyordu. Sundurmadaki ince saman yatağın üzerine yatarken, çocukken yıldızlı semaları huşu içinde seyredişimi anımsadım. "Yıldızların her biri," diye açıklamıştı babam, "her akşam Vardar'ın ağzının arkasında batandan daha büyük bir güneştir. Ama çok uzaktırlar."

Evet, uzaktılar; insanların mücadelelerine, meşakkatlerine, kederlerine ve mahvedici nefretlerine ilgisiz ve kayıtsızdılar. Uzun çağlar öncesinde, dağı tepesi belli olmayan, yeni şekillenmeye başlamış dünyanın üzerinde parlıyorlardı. Yerküre uzayın sonsuzluğunda buz gibi ve cansız şekilde yuvarlanırken, hâlâ orada olacaklardı.

Ama gerçek olan bu değildi. Gerçek olan o gözlerdeki acıydı. O bir tek insanın kalbindeki ıstırap ve korku, tanrıların insanı huşu içinde bırakan ihtişamıyla telafi edilemezdi.

Sinsice av peşine düşüp, dişlerimizle etini parçaladığımızdan bu yana sürdürdüğümüz uzun ve zahmetli yolculukta ne kadar ilerleme kaydetmiştik? Ateşi ve suyu bulmuştuk, göklere meydan okuyup, yıldırımları dizginlemiştik. Mikroskoplarla küçücük şeyleri keşfetmiş, teleskoplarla devasa olanları izlemiştik. Maddeyi parçalamış, doğasını istediğimiz gibi değiştirmiştik.

Ama dengedeki bir terazi gibi, tüm insanların katkısıyla taş üstüne taş koyarak inşa edilmiş olan bu bilgi, bu bilim, makinelerin ve açıp kapama düğmelerinin bu karmaşık teknolojisi, yükü insanın yorgun sırtından alınış mıydı acaba? Bu uygarlık insanı daha nazik, daha anlayışlı hale getirmiş miydi? İnsanları birbirinden ayıran çekişmeleri, nefretleri sona erdirmiş miydi?

Uygarlık incecik bir kabuktan, insanın güvenmeye cesaret edemeyeceği kadar narin bir tabakadan başka bir şey değildi. Bu tabakanın altında ise hâlâ altın buzağılar önünde yerlere kapanan, kendi kendine oluşturduğu zincirlerin ağırlığı altında tökezleyen o ilkel insan vardı. Eski fetişlerine ve âdetlerine korkakça sıkı sıkı tutunurken, bir yandan da bilimin yeni dilini kekeliyordu.

Neyin peşindeydi insan? Uzayın sonsuzluğunda dönüp duran dünyanın o uçsuz bucaksız enginliğinde ne arıyordu? Toprak, zenginliğini herkese avuç avuç vermişti. Gezip tozacak yerler herkese yeter de artardı bile.

Duru gölün dibinde âtıl yatan balçığı karıştıran bu nefretler, bu kardeş kavgaları niyeydi? Açgözlülük ve bencillik kötülükleri doğurmuş, cehalet de bunu görmezden gelmişti.

...quest'ingegni storti e loschi
Che la strada del ciel'hanno smarrita.

...cennetin yolunu kaybetmiş
şu sapkın ve budala insanlar.

Bunu o müşfik, sevgi dolu ruh, Petrark söylemiş. Ama insanlar o yolu kaybetmemişlerdi. Henüz bulamamışlardı ve arıyorlardı, umutsuzca arıyorlardı.

İnsanın gelişiminde öyle bir dönem vardır ki, her zaman kozmik düzenin sabit parçası olarak gördüğü şeyler, dikkatle incelenip takdir edilmek üzere karşısına çıkıverir. Korkuyla, kalp çarpıntısıyla, değişmez addedilen inançlar, ahlak kuralları, tabular, kurumlar ve sosyal ilişkiler mantık terazisinde tartılır. Uzun zaman önce edinilmiş izlenimler, kitaplardan okunan tarih, duyulup da farkında olmadan zihnin unutulmuş köşelerine yerleştirilen konuşmalar, yarı kavranmış hakikat kıvılcımları; bütün bunlar giderek bütünleşir, manalı ve anlaşılır hale gelir.

O yıldızlı gecenin sessizliğinde, harabeler ve viranelerin ortasında on beş gündür yaşanan şiddetli duyguların etkisi altında, şu sözler geldi aklıma: "Rabb'in bütün zaferleri ve gösterdiği bütün mucizeler sıradan insanların sayesindedir."

Bunu nerede duymuştum? Dedem mi söylemişti? Acaba okulda mı ezberlemiştim?

Sıradan insanlar; kuvvetli tırpan darbeleriyle otları biçen insan, demirci ocağının önündeki çekiçli insan, dönen çarkların gürültüsü arasında makineyle ilgilenen insan – gün yüzü görmeden

zahmet çeken, didinen küçük insanların kudretli ordusu... Sıradan insanlar, mucizeleri onlar gerçekleştirecek, zaferleri onlar kazanacak, zincirleri onlar kıracaktı.

SONSÖZ

Küçük bir İtalyan vapurunun güvertesinden Selanik'i son kez görüşümden bu yana otuz küsur yıl geçti. O görüntü, zihnimde canlılık ve tazeliğini koruyor. Taş rıhtım üzerinde başı açık, beni uğurlamaya gelen akraba ve arkadaşlarımdan biraz uzakta duran dedemi hâlâ görebiliyorum. Ağarmış saçları serin rüzgârda uçuşuyor, batmakta olan güneşi yansıtan bir pencere camının kızıllığında güçlü endamı bir an için siluet şeklinde beliriyordu.

Doğduğum şehirden geriye sadece kararan tepelerin arkasında silik bir beyaz leke kalıncaya dek uzun minarelerin, kubbeli Bizans kiliselerinin, kırmızı çatıların, eski surların gitgide geride kalışını izlerken duyduğum üzüntüyü hatırlıyorum. Karanlığın bu son görüntüyü de yutmasından uzun süre sonra, çocukluğumun geçtiği dünyayı da kaybettiğimin bilinciyle korkuluğa yaslanarak orada öylece durmuştum.

Benim yerim önde, karşımda aydınlanacak yeni ufuklara bakan pruvada, diye düşündüğümü hatırlıyorum. Amerika'ya doğru gitmiyor muydum? Beni geleceğe hazırlayacak çalışmaların peşinde değil miydim? Bir gün geri gelirdim belki.

Ama bu "belki" gözümde büyüyordu. Çünkü gelecek ezici bir belirsizlikle çevriliydi. Arkadaşlarımın çoğu Selanik'i çoktan terk etmişti, diğerleri de uzaklara dağılmaya hazırlanıyordu. Şehir fakirleşmişti. Bir zamanlar yeşil olan vadilerimiz şimdi sessiz ve terkedilmişti; tarlalar ekinsiz, köyler harabe halindeydi. Ölümden kurtulmayı başaran köylüler kaçmıştı.

İnsanların umudu olan Balkan Koalisyonu, ezilmişlerin kurtuluşu olacak savaş, Bükreş Anlaşması'yla sona ermişti. 1913 Ağustos'unda imzalanan bu anlaşmayla Makedonya ilk kez parçalanmış, daha da fazla nefret ve vahşetin tohumları atılmıştı.

Makedonya'yı yutan korku dalgası, artık Batı ülkelerini de sarmıştı. Saraybosna'da sıkılan kurşun bütün Avrupa'yı savaşa sürüklemişti. Nüfuz alanları edinmek için çekişmeler, yabancı hariciye dairelerinin çevirdiği entrikalar, insanların iradesini hiçe sayan acımasız emperyalizm nihayet meyvelerini veriyordu. Balkan meselesini "çözme" amaçlı bir kongre olan, 1878 Berlin Kongresi'nin ertesinde yapılan düzenlemeler, en sonunda bu genel çatışmaya yol açmıştı.

New York'ta yalnız geçen o ilk yıl şimdi ne kadar da uzak görünüyor! Yeni hayata alışmanın zorlukları, uzun çalışma saatlerinin bile dindiremediği o derin hasret, Makedonya'da yakında yeni çarpışmaların meydana geleceğini bilmek, memlekettekilerin kaderiyle ilgili mide bulandıran endişelere tuz biber ekiyordu.

1913'teki yenilgiyle gururu incinen ve 600 binden fazla Makedon göçmenin yükünü taşıyan Bulgaristan, Avusturya-Almanya saflarına geçmiş ve Sırpları arkadan vurup birkaç haftada Sırbistan'ın büyük bölümünü ele geçirmişti. İngiliz ve Fransızlar Selanik'e çıkartma yapmıştı ve Vardar Vadisi'nden İtitfak Kuvvetleri'ne saldırıp, Orta Avrupa'nın göbeğindeki arka kapıyı yıkmaktan söz ediliyordu.

Babamın iş için ansızın New York'a gelmesi, dedemin öldüğünü bildiren telgrafın bize ulaşması, Selanik'teki evin "geçici olarak" kapatılması ve arkasından ailenin geri kalanının "bir süreliğine" bizimle kalmaya gelmesi çok uzun zaman önceymiş gibi geliyor. Beni doğduğum yere bağlayan o en son bağın da kesilmesi, anlatılamayacak kadar büyük bir acıydı.

İlk birkaç yıl boyunca, New York'taki dairemizde bir geçicilik havası, sanki her an taşınmaya hazır olmalıymışız gibi bir his vardı. Yemek masası etrafındaki konuşmalar çoğunlukla Selanik'teki

ev ve dönüş planlarıyla ilgiliydi. Savaş çok uzun süremezdi. Şimdi Amerika da işin içinde olduğuna göre, yakında başarılı bir sonuca ulaşacak ve biz de yola koyulacaktık.

Ama içten içten geri dönüşün olmayacağını biliyordum. Farkında bile olmadan, gitgide kök salıyorduk. Çünkü burada taze görüşler, genç ruhlar, Avrupa'nın zayıflayan gelenekleriyle engellenmemiş cesur düşünceler vardı. Günlük hayattaki eksikliklerine rağmen, lise yıllarında öğrendiğim sınıfsız toplum ve özgürlük idealleri bu ülkede gerçeğe daha yakındı.

Başkan Wilson'un, uluslararası açık ve dürüst anlaşmalara dayalı bir dünya ilişkileri felsefesini, insanların seslerini duyurma ve kendi kaderlerini belirleme haklarına dair ilkesini ileri sürdüğü yazılarıyla konuşmaları, bu ülkedeki düşünce ve doğal inançların billurlaşmış ifadesinden başka bir şey değildi.

Komşu ülkelerle sınırları hiçbir zaman dikenli teller ve tahkim bölgeleriyle çevrili olmayan bir ülkenin güvenliği ve ekonomik bolluğu içinde yaşayan Amerikalı dostlarımız, Wilson'un sözlerinin Avrupa'da mücadele eden insanların kalplerinde ne kadar büyük bir ümit ve inanç uyandırdığını hiçbir zaman tam olarak kavrayamazlardı. Onun sözleri, yöneticilerin açgözlülük ve ihtiraslarına kurban edilen insanlığın acılarına kesinkes son vererek dünyayı kurtarabilecek yeni bir öğretiydi.

Amerika'daki evimizde onun yazılarını okuyor, dünyanın Amerika ve Amerikan liderlerine olan inancını tüm kalbimizle paylaşıyorduk. Bizce Makedonya meselesi *bu* kez kesinlikle başarılı bir biçimde çözülecekti. Balkan insanlarının feryadına kulak verilecek ve hesap günü geldiği zaman şikâyetleri duyulacaktı. Kalıcı barış, yanlışların düzeltilmesine bağlı değil miydi? Makedonya yeterince acı çekmemiş miydi? Böyle bir zamanda burada olmaktan gurur duyuyor, aydınlık dünyayı yaratacak ışığın kaynağına kendimizi daha yakın hissediyorduk.

Artık geri dönmekten söz etmiyorduk. Dönmeye değer ne vardı ki? Selanik, kahveler ve çarşılarla dolu kalabalık caddeleri olan

bizim Selanik'imiz; dedemle cumartesi öğleden sonrası yürüyüşlerimizde oturup kahve içtiğimiz, ulu çınar ağaçlarının gölgesindeki uyuşuk meydanlara çıkan eğri büğrü sokakları, kafesli pencerelerinden gelip geçenleri sessizce süzen beyaz kireç boyalı eski evlerin bulunduğu o çocukluğumuzun şehri artık yoktu. Asırlardır bu Makedon şehrinin peşini bırakmayan kötü kader bir kez daha ağlarını örmüştü. 1917 Ağustos'unda bir akşamüstü körfezden en uzak mahallelerin birinde başlayan yangın kısa sürede büyümüş, yirmi dört saatten kısa sürede Beyaz Kule'nin batısındaki her binayı isli moloza ve kömürleşmiş keresteye çevirmişti. Kampanya zarar görmemişti ve evimiz şimdi bakımsız kalan bahçesiyle yerli yerindeydi. Ama kendi evimizde yabancı olduğumuzu hissedecektik; orayla ne tür bir bağımız kalmıştı ki?

Ve New York'a yakın bir yerde, babamın çiçek yetiştirebileceği, annemin de çevresindeki duvarların baskısını hissetmeyeceği bir kır evini düşlerken bulduk kendimizi.

Savaşın sona ermesi Balkan sorununa kalıcı bir çözüm getirememiş, insanların kalplerinde yeşeren umutlar bir kez daha hayal kırıklığına dönüşmüştü. Güvenilir bir müttefik olan Sırbistan'a, yeni kurulan "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı"nda Hırvatların, Slovenlerin, Boşnakların, Herseklilerin, Karadağlıların ve Makedonların kaderini tayin açısından yapay bir üstünlük verilmişti.

Bu üstünlüğü korumak ve Hırvatlarla Makedonların eskisi gibi iç işlerinde özerklik taleplerinin önünü kesmek için, daha sonra Marsilya'da Makedon bir vatansever tarafından öldürülecek olan Kral Alexander, 1929'da askeri diktatörlük ilan etmişti. Ülkenin ismi "Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı" değil, Yugoslavya'ydı artık. Mutlak kontrolü sağlamak üzere, kral tarafından atanan merhametsiz valilerce yönetilen dokuz eyalet oluşturulmuştu.

Makedonya'nın 1913'te Bükreş'te yapılan paylaşımı, 1919'da Neuilly'de daha da genişletilip onaylanmıştı. Halkların Sultan Hamid döneminde yararlandıkları eski haklar ve imtiyazlar bile Atina ve Belgrat hükümetleri tarafından tanınmıyordu artık.

Bunun ardından gelen hızlı asimilasyon faaliyeti, okulların ve kiliselerin kapatılması, kitapların yakılması, entelektüellerin ve liderlerin tutuklanıp idam edilmesi gibi sert girişimler yüzünden, Makedonya maddi ve manevi bakımdan kıvranıyordu. Savaş esnasında dağılmış olan İMRO yeniden teşkilatlanmış ve Makedon vatanseverler bir kez daha dağlara çıkıp liderlerinin etrafından toplanmıştı.

Yıllar geçtikçe, Balkanlar'da gitgide tırmanan siyasi kargaşanın haberleri, çoktandır tuhaf biçimde uzaklaştığımızı hissettiğimiz bir geçmişin zayıf yankıları gibi ulaşıyordu bize. Benimsediğimiz bu topraklarda, artık vatandaşlığın getirdiği ayrıcalıklardan yararlanıyor ve demokrasinin gereği olan sorumlulukları üstleniyorduk. Burası artık bizim ülkemizdi. Yalnızca resmi evraklar öyle gösterdiği için değil, bu hayat tarzıyla özdeşleştiğimiz için, geçmişine ve özgürlük geleneğine olan sevgimiz, insanlarının geleceğine olan inancımız nedeniyle burayı vatan edinmiştik.

Arada bir, eskiden tanıdığımız ve sevdiğimiz insanların korkunç durumlarına dair acı dolu haberler ulaşıyordu. Babamın eve üzüntülü ve sıkılmış bir şekilde dönmesi, Selanik'ten mektup aldığı anlamına geliyordu. İştira'daki güvenilir çalışanımız, bulaşıcı neşesi sayesinde en zor durumların bile üstesinden gelebilen Yako, şimdi çaresiz ve mahrumdu. Küçüklüğümde beni sihirli keski aletiyle büyüleyen doğramacı İzak da sefalet içindeydi. Şimdi kime gideceklerdi? Onların derdini dinleyip sıkıntılarına yardımcı olabilecek dedem da başlarında değildi artık.

Eski ülkemizdeki bu sıkıntı, yoksulluk ve güvensizlik, diktatörlerin zorbalıkları altında inleyen ve çökmüş ekonominin yüküyle sendeleyen hastalıklı dünyanın genel zorluklarının bir parçasıydı. İkinci bir dünya çatışması kapıdaydı ve düşmanlıkların yeniden başlayacağı gün hızla yaklaşıyordu.

Bu satırları Hudson Vadisi'nin ağaçlıklı tepeleri arasında gözlerden ırak olan çiftlik evimizin büyük mutfağında yazıyorum. Sonbaharın gelişiyle tüm yapraklar ve dallar kırmızı, kahverengi

ve altın tonlarına büründü, kırlar renk cümbüşü içinde. Akşamlar dondurucu ve sessiz. Artık çekirgelerin ısrarlı yaygarası gelmiyor pencerelerden. Bahçe çoktan don tuttu, ama toplanan sebzeler emniyete alındı. Mevsimin konserve işleri tamamlandı. Sıra sıra renkli kavanozlar bodrumdaki dolabın derin raflarında duruyor. Fırından yeni çıkmış altın sarısı somunlar hemen yanındaki raflarda soğuyor ve taze ekmeğin kokusu sarıyor evi.

Bu koku ne anılar getiriyor akla! Öyle uzak bir geçmişin anıları ki bunlar, gerçekten *o kadar* yaşlı mıyım acaba, diye düşünmeme sebep oluyor. Çok uzaklardaki kırmızı fayanslı bir mutfakta, esrarengiz karalığı nedeniyle korku içinde bakakaldığım o mağaramsı fırının görüntüsünü canlandırıyor. Nona Plata'nın gülümsemesini ve undan bembeyaz olmuş elleriyle o halini, Sarika'nın taptaze genç yüzünü, Buena'nın ana gibi şefkatli, çocukluk kederlerine teselli veren o misk ve baharat kokulu göğsünün hatırasını geri getiriyor.

Bu akşam sessizliği bozan tek ses, kız kardeşimin örgü şişlerinin tıkırtısı. Belki onlar da uzak geçmişin anılarına dalıp gitmişlerdir. Annemin hastalığını, bitkinleşmesini, onu gömdüğümüz karaağaçlar altındaki küçük mezarı düşünüyorlardır. Zavallı anneciğim! Hiç alışamamıştı değişikliğe.

Şişler tıkırdadıkça, bir ters bir düz ilmekler çoğalıyor. Bunlar çocuklarımıza hırka olacak. Tanrım, ne kadar da büyüdüler! İvan ve benim oğlum Peter lise son sınıfta, Janine ve Dorice de üniversiteye devam ediyor.

Artık ak saçlı, ama yetmiş beş yaşında hâlâ dinç ve diri olan babam, Shark Nehri kıyısındaki bahçesinden kendini ayırabildikçe, Amerikalı torunlarını görmeye geliyor. Ve onlara, bana dedemi anımsatan nemli gözlerle bakıyor.

Bu savaş başlamadan önceki yıllarda, Amerika'ya yerleşmiş bazı Makedonyalı dostlarımız şehirden günübirliğine çiftliğe gelirlerdi. Bir ilkbahar günü erkenden gelir, ahırın yakınında bir yerde çukur açar ve eski ülkemizin dağlarında çobanların yaptığı usulle kuzu çevirirlerdi.

Kimisi fabrikalarda, kimisi otellerde çalışıyordu, kimisi işadamaydı, kimisi de kalemiyle geçiniyordu, Makedonya'nın küçük köylerinden ve beldelerinden gelmiş olan bu insanların. Kırmızı şarap testileri elden ele dolaşmaya başlar ve daha sonra biri kaval çalarken diğerleri eski türküleri söyleyip dans ederdi. Ama eskisi gibi genç olmadıklarından çabuk yorulur ve büyük akçaağacın dibine çöküp geçmiş günlerden söz ederlerdi. Sanki zaman geri sarılmış da Makedonya'ya geri dönmüşüz gibi bir hisse kapılırdık.

İlkbaharda, tarlalar daha yeni sürülmüş olup, akşam vakti kurbağalar derede yaygara koparırken, havadaki bir şey ansızın dağlarımızın ve Galliko nehrine bakan Strezovo'daki tarlaların anısını canlandırıyor. Bu, toprağın keskin kokusu da olabilir, bulutsuz gökyüzünün maviliği de, ahırdaki danaların melankolik böğürtüleri de.

Strezovo artık bizim değil. II. Balkan Savaşı'nın sonunda Anadolu'dan gelen mülteciler yerleşti oraya. II. Dünya Savaşı'nın başlamasından iki yıl önce Yunan hükümeti, arazimizin istimlak bedeli olarak babamın Selanik'teki banka hesabına bir milyon drahmiden fazla para yatırdı. Altın ihracına karşı düzenlemelerden dolayı paranın buraya getirtilememesi ve hiçbirimizin de geri gitmek istememesi yüzünden, bu hatırı sayılır serveti pek ciddiye almadık.

Selanik'in işgal edilmesinden birkaç hafta önce babam bu parayı hatırladı ve bir arkadaşına imzalı bir boş çek göndererek, hesabındaki tutarı yaklaşmakta olan felaketten kaçabilmek için yeterli maddi kaynaklara sahip olmayanlara dağıtmasını rica etti. Çekin Nazilerden önce oraya ulaşıp ulaşmadığını hâlâ merak ediyoruz.

Anakıtadaki çatışmalar bitip de nihayet silahlar sustuğunda ve Avrupa'yı örten esrar perdesi kalktığında, korkularımız ne yazık ki doğrulandı. Savaş başlarken Selanik'te yaşayan kırk bin İspanyol Yahudisinden geriye sadece iki yüz kadar kişi kalmıştı. Paris'teki, Marsilya'daki kuzenlerimin, Milano'daki akrabalarımın, çocukluk arkadaşlarımın sadece ikisinden haber alabildim. Toplama kampla-

rında uygulanan o akla mantığa sığmayacak zulmün, o inanılmaz vahşetin hikâyesini anlatabilecek bir onlar kalmıştı.

Geriye dönüp Dernek salonlarında yaptığımız toplantıları, çoktandır hasta olan ve akıl erdirilemeyen bir çatışmaya doğru hızla yuvarlanan bir dünyanın geleceğiyle ilgili tartışma ve tahminlerimizi düşünüyorum. Birlikte büyüdüğüm o arkadaşların demokrasiye olan inançlarını, insan haklarının nihai zaferine olan inancımızı hatırlıyorum.

Zafer yakın, diyorduk, teknolojik ilerlemenin yaratacağı bolluk mutlaka sosyal değişimleri de beraberinde getirecekti. Maddi âlemde onca verimli olan bilimsel düşüncenin, sosyal olaylara bakışımızı, sosyal yapımızı etkilemesi kaçınılmazdı.

O zamanlar bir düğmenin çevrilmesiyle bütün dünyayı evimize getiren radyo henüz yoktu, uçaklar uzaklıkları fethedip gezegeni küçültmemişti daha. Curie'ler radyumu izole etmeyi ve maddenin durağan olmadığını kanıtlamayı sadece on beş yıl önce başarmışlardı. Manhattan Projesi gelecekte bir yerlerde pusuda bekliyordu ve Hiroşima da atom bombasıyla yerle bir edilmemişti.

Savaş bitti, ancak aklıselim için mücadele daha yeni başladı. Ölülerimizi yeni gömdük, gözyaşlarımız henüz kurumadı, zaman yaralarımızı daha iyileştiremedi. Uzağı göremeyen birkaç deli, yine eski çekişmeleri, eski şüphe ve korkuları körüklemekle meşgul. Ortak düşmanımızı yok etmeye muktedir olan birlik ve anlayış inceden inceye baltalanıyor. Dindarlık taslayan nutuklar, haşin bildiriler seli günlük hayatımıza akıyor. Barış ve bolluğun hüküm süreceği bir dünya umudu, o meşum ağustos gününde gökyüzünden düşerek bütün bir şehri ve sakinlerini birkaç dakika içinde yok eden o küçük paketin uğursuz gölgesinde uçup gitti.

Yüzyıllarca bütün ulusların katkıda bulunduğu düşünceler, sabırlı araştırma ve çalışmalar, atomun bölünmesiyle sonuçlandı. Uluslararası bilim adamlarının işbirliğiyle ulaşılan bu başarı, insanlığı yeni bir çağa taşıyor. Şimdiye kadar hayal bile edilemeyen

bir enerjinin salıverilmesi, diğer tüm keşiflerin önemini azaltıyor. Bu, birkaç yıl içinde herkesin bolluğa kavuşacağı rahat bir dünya yaratabileceği gibi, sadece birkaç gün içinde tümden yok oluşu, uygarlığımızın sonunu da getirebilir. İnsanoğlunun yapması gereken bir seçimdir bu.

Eğer uygarlık kurtulacaksa, bu dökülen kanların, zulmün, nefretin, sığ milliyetçiliğin, kibirli ayrımcılığın, bir halkın diğerinden üstün olabileceği inancının, milyonlar açlık ve sefalet içinde sürünürken birkaç kişinin güç ve bolluk içinde yüzmesinin sonu gelecekse, batsın bu dünya ki hepimiz yok olmayalım.

Bu mücadeleden yeni bir toplum kavramı doğmalı. Geçmişe asla dönülemez.

Leon, oğlu Peter'le birlikte, Amerika'daki teknede, 1938.

LEON SCIAKY AMERİKA'DA

Peter Sciaky

1915'ten itibaren, Sciaky ailesi Amerika'ya taşınmaya başladı. İlk önce Leon ayrıldı, kısa süre sonra babası Salomon onu takip etti. Diğer çocuklar –Leon'un kız kardeşleri Elda ile Laure ve en küçük erkek kardeşi Moris– birkaç eşyayı sandıklara doldurup Kampanya'daki evin kapısını kilitleyen sevgili anneleri Paloma'nın eşliğinde, bir yıl sonra yola koyuldular.

Aile Selanik'ten ilk kez, Salomon'un ticaret ortamını yoklamak üzere Amerika'ya geldiği 1908 yılında ayrılmıştı. Birincisi gibi, bu ikinci yolculuğun da kısa süreli olacağını düşünüyorlardı. Bir yıl içinde, Osmanlı'daki siyasi kargaşa bittikten sonra geri dönmeye niyetliydiler. Ama hiç dönmediler.

İlk Günler

Salomon, New York'un finans bölgesindeki ofisinde işlerini yürütürken, Leon da Brooklyn'deki Pratt Enstitüsü'nde makine mühendisliği okumaktaydı. Bu onun için heyecan verici bir dönemdi. Okuldaki dersler dışında, laboratuarlarda çalışıyor ve elektrik santralleri ile tersaneleri geziyordu. Sınıfta kolayca arkadaş edinebiliyordu.

Ailenin geri kalanı için durum daha kötüydü. Salomon'un işi rastgitmedi. Selanik'teyken Sciaky ailesi canlı, hali vakti yerinde ve çok sosyal bir dünyanın parçasıydı. Mahalleler küçük, binalar alçaktı ve insanlar duvarlarla çevrilmiş çiçek dolu bahçeleri olan müs-

takil evlerde otururlardı. Buna karşılık, Amerikan kültürü misafirperver ve dostane olmaktan uzak, New York ise soğuk ve kişiliksiz görünüyordu. Bahçeler yoktu, dairelerinin pencerelerinden görünen manzara, gri binalar ve göz alabildiğince uzayıp giden asfalt caddelerden ibaretti. Apartman hayatından kaçmak ve Selanik'te onlar için çok önemli olan ağaç, çimen ve çiçeklere yakın olmak için, Sciaky'ler çoğu günlerini şehir parklarında ve Riverside Drive'da geçiriyorlardı.

1918'de, Leon kısa bir süre, Brooklyn Hızlı Transit Sistemine elektrik sağlayan santrallerin verimliliklerini analiz eden bir işte çalıştı. Birleşik Devletler savaş halindeydi ve zorunlu askerlik yasası yürürlüğe konmuştu. Kısa bir süre önce sırf çatışmadan kaçmak için Amerika'ya gelen Leon'a savaş düşüncesi iki kat itici geliyordu, çünkü ona göre savaş, kapitalist toplumun göstergesiydi. 1918'in sonbaharında, askerlikten kaçmak için İspanya'ya gitti.

Ateşkesten sonra New York'a döndü. Bu kez daha da zor olan Brooklyn Politeknik Enstitüsü'ne devam ediyor, bir yandan da ailenin diğer fertleriyle birlikte apartman dairesinde yaşıyordu. Savaşın sonunda, Salomon'un işlerinin düzeleceği umuduyla aile ABD'de kalmaya karar verdi. Selanik artık Yunanlıların kontrolünde olduğu için, Sciaky'ler geri dönemeyeceklerini anlamışlardı.

Yavaş yavaş, kendilerini memleketteymiş gibi hissetmeye başladılar. Ancak Paloma şehirde çok mutsuzdu. Ailede, yeni kültüre alışmakta en çok zorlanan kişi oydu. Aslına bakılırsa hiç alışamadı. En sonunda kırsal ortamın ona iyi geleceğine karar verildi ve Salomon, 1924'te New York'un Cornwall bölgesinde bir ev kiraladı. Pitoresk bir vadide, ulu akçaağaçlar, meşeler ve çamlarla çevrili, iki tarafı dolanan sundurmasıyla kocaman bir kır eviydi bu. Sağlığı kötüye giden Paloma, kucağını örten ağır bir kilimle sundurmada oturup, hasret dolu gözlerle ağaçları seyrediyordu. Durumu hiç düzelmedi ve 1924 Mart'ında vefat etti. Ailede çok değer verilen biriydi ve kaybı derinden hissedildi.

1919'da, ortak bir arkadaşları Leon'u, Frances Hillman'la tanıştırdı. Frances daha sonra, mühendislere karşı önyargılı olduğu için bu buluşmada biraz ketum davrandığını itiraf edecekti. Güzel bir kızdı, büyük bir göçmen aileden geliyordu. (Annesiyle babası Amerika'ya, Letonya'nın Riga şehrinden gelmişlerdi). İlk tanıştıkları gün, Manhattan'daki toplu taşıma çalışanları grevdeydi ve ulaşım tamamen durmuştu. İkili, Leon'un flamenko plaklarını dinlemek üzere, Battery'den Leon'un 138. Sokak'taki apartman dairesine kadar yürümüşlerdi. Bu uzun yürüyüş, ömür boyu sürecek ilişkilerinin başlangıcıydı.

Leon da, Frances de, yeni gelişen bohem kültürünün bir parçası olan "serbest düşünceli", asi insanlardı. Lincoln Steffens, Upton Sinclair, Louis Untermeyer, Walter Lippmann, Max Eastman ve benzerlerini okuyorlardı. Sık sık Hint ve diğer "etnik" restoranlara gidiyor, şehirde tek başlarına dolaşıyorlardı. İkisi de kırları seviyordu ve flört dönemleri New York eyaletinin güneyindeki kırsal bölgelerde uzun yürüyüşlerle geçmişti. 1922'de, genç çift New York'taki City Hall'de (Belediye Sarayı) evlendi.

Tekneli Yıllar

Leon ve Frances evlilik hayatlarına hayırlı bir alışverişle başladılar. *Bud*, aksi ve biraz da huysuz bir motoru olan beş buçuk metrelik açık bir tekneydi. Önlerindeki yirmi yıl boyunca New York eyaletinin iç nehir ve göllerinde beraber dolaşacakları birkaç tekneden ilkiydi.

Bud'la yapılan gezintiler onlara kır gezilerini anımsatıyordu, çünkü ya çadırda uyuyor ya da sık sık sebze, yumurta ve tavuk satın aldıkları çiftçilere konuk oluyorlardı. İkinci tekneleri *Paquita*, yaklaşık yedi metre uzunluğunda, mutfağı ve kamarası olan bir kotraydı.

Yaz hayatları New York kentinin karşısında, Hudson kıyısında bulunan Englewood'daki marinada geçiyordu. O günlerde tekneyle dolaşmak sadece zenginlere has bir şey değildi; her kesimden

küçük tekne sahipleri vardı ve marina da sosyal etkinliklerin arı kovanıydı. Kıyıda piknik yapıyor, nal atıyorlardı. Tekne üzerindeyken birbirinin motorunu, mutfağını ve şanzıman tertibatını inceliyorlardı. Regattalar ve diğer yarışmalarla zaman geçip gidiyordu.

Yat sezonunun en heyecanlı zamanı, teknelerini alarga ederek nehre doğru yelken açma anıydı. Leon ve Frances çoğunlukla kuzeye, Albany ve ötesine gidiyorlardı. Yola çıktıktan sonra, pruva gri suları yararken, motor hırıltıyla karinada çalışırken, tekne ardından sürekli genişleyen bir "V" çizerken, her yeni macera keyif verici oluyordu. Sonra da uzak yerlere gidiyor, keşfedilmemiş koylarda demir atıyor, Champlain Gölü'ndeki adalara, Saint Lawrence Nehri'ndeki tuhaf limanlara uğruyorlardı.

1920'ler, Sciaky ailesinin büyümesine ve Amerikalılaşmasına sahne oldu. Leon da, iki kız kardeşi de evlenmişti. Küçük olan Laure, George isimli bir Belçikalıyla, Elda ise Dimitri (Mito) Tentçov isimli bir Bulgarla evliydi. Leon, Brooklyn Politeknik Enstitüsü'ne devam etti, ama mühendisliğe asla dönmedi. 1920'lerin ortasında, Frances posta yoluyla reklam yapan bir iş kurdu ve Leon da ona katıldı. Balıklama daldıkları bu iş hayli başarılı olsa da, onları biraz sersemletmişti. Firmayı çalışanlarına satmaya çalıştılar, ama beceremeyince en sonunda ticari yöneticilerine sattılar.

Bu noktada, hem duygusal hem de mesleki açıdan amaçsızca sürüklenmeye başladılar. Bir dönemlerini sol eğilimli bir komün olan Camp Unity'de geçirdiler, ama uzun sürmedi. 1920'lerin sonuna doğru Frances, "Neden bu sorunlu ve acı dolu dünyaya yeni bir can getirelim ki?" diyen Leon'un çocuk sahibi olma konusundaki itirazlarının üstesinden geldi ve bir bebek yapmaya karar verdiler. 1929'un mart ayında ben doğmuşum.

Bir işe girmek için sağlık muayenesinden geçtiğinde, doktorlar Leon'un iki böbreğinin de hastalıklı olduğunu fark ettiler; geçirdiği iki sıtma nöbetinden kalan bir mirastı bu. Doktorların teşhisi

müphemdi. Hayatının daha ne kadar süreceğine dair net bir şey söylemiyorlardı; yıllarca da sürebilirdi, birkaç ay da.

Çiftlik

1926'da, Mito şehrin 60 mil kuzeyinde büyük bir arsa satın aldı (burası şimdi bir doğa alanı olan, Fahnestock Eyalet Parkı'nın bir parçası). 1961'de satılana kadar, Sciaky ailesinden herkesin birinci veya ikinci evi olan Çiftlik, sık ağaçlar, göller, dereler ve birkaç açık alandan oluşan 120 hektarlık bir araziyi kapsıyordu. Ana bina, şebeke suyu, elektriği, hatta kilometrelerce mesafede telefon hattı bile olmayan üç katlı bir çiftlik eviydi. Bununla birlikte, bir ahırı, bir kâhya evi, bir garajı ve bir de atölyesi vardı.

Ocak 1932'de Leon, Frances ve ben işte bu çiftlik evine geldik. Oradaki hayat huzur doluydu ve Leon'un sağlık sorununu kabullenmeye başlayan ailem için bu çok önemliydi. Yediden yetmişe herkes için yapılacak bir sürü iş vardı. 1930'ların başları Büyük Bunalım'ın dorukta olduğu dönemdi, ama biz bunu pek fark etmedik. Çiftlik aşağı yukarı kendi kendine yetiyordu. Hayvan besliyor, büyük sebze bahçesinin bakımını yapıyor, kendi şıramızı üretiyor, ot kurutuyor ve kilerde kuru sebze depoluyorduk. Bodrum merdivenlerinin altında duran varil her zaman turşu doluydu. Saman tarlalarda kesilir ve ahırda istiflenirdi. Uzun kış için her zaman hazırlıklı olurduk. Kar erken bastırır, geç kalkardı. Ufak tefek işleri saymazsak, kışın yapılacak pek az şey vardı. Ama okumak, kırda gezintiye çıkmak ve gökyüzünü izlemek için bol bol zamanımız olurdu. Leon ve Frances birbirlerine saatlerce kitap okurlardı.

Yılın büyük bir kısmını orada tek başımıza geçirirdik, diğer aile üyeleri hafta sonları gelirlerdi. İlkbaharın sonuna doğru, Leon'un kız kardeşleri çocuklarıyla birlikte bizde kalırlardı. Laure'un Janine'i en büyüğümüzdü, Elda'nın Doris'i benden iki yaş büyüktü, İvan ise benimle yaşıttı. Şükran Günü ve Noel ailece kutlanırdı, arada bir yakın arkadaşlar da aramıza katılırdı. Bu bayramlarda

bütün aile bir araya gelirdi; Salomon bile Avon, New Jersey'deki evinden kalkıp gelirdi.

Yazın sonlarında, Makedonyalılar –Rumlar, Bulgarlar ve Türkler– büyük bir mangal partisine gelirlerdi. Eski Ülke'deki düşmanlıklara rağmen, benimsedikleri bu topraklarda dostluk ve uyumu birbirlerinde bulmuş gibiydiler. Bu mangal sefaları, kafaları çekip şarkı söylemeler, dans etmelerle tam bir şölene dönüşürdü. Mito sonbaharda av arkadaşlarını davet ederdi. Bu insanlar oduncu gömlekleri ve yüksek konçlu çizmelerine sokulmuş pantolonlarıyla çıkagelirdi. Uzaklara, koruluklara geyik, tavşan, sülün ve keklik avlamaya giderlerdi.

Kamp ve Okul

1935'in ilkbaharında Leon'un böbrek hastalığı kontrol altına alınmış gibi görünüyordu. Altı yaşımdaydım ve Leon'la Frances beni okula göndermeyi düşünmeye başladılar. Çiftliğin himayesinden ayrılma zamanı gelmişti. İlk durağımız, New York'un Wappingers Falls kasabası yakınlarındaki Wicopee Komünü'ydü. Orada iki aydan az bir süre kaldık. Bir sonraki durağımız, Kingston'un güneyinde yer alan Pioneer Youth (PY) Çocuk Kampı'ydı. Orada, Leon ağaç işleme öğretmeni olarak işe başladı, Frances de kamp sekreteri oldu.

Leon ve Frances çok geçmeden, kamptaki genç ve heyecanlı bir liberal grubunun ilgi odağı haline geldiler. Üçüncü ve son teknemiz olan *Maya*, yakındaki Eddyville kasabasında demirliydi. Leon'la Frances teknede geceliyor ve kamptaki işleri için her gün gelip gidiyorlardı. Tatil günleri, kamptan gelen gençler teknede toplanıp şarkı söylüyor, bira içiyor ve dünyanın durumunu tartışıyorlardı.

"PY"deki çalışma Leon için büyük bir moral desteğiydi. Bu deneyim ona bedensel çalışma yapabileceğini ve herhangi bir işin getirdiği kaçınılmaz gerilimi kaldırabildiğini gösteriyordu. Yetenekli ve doğal bir lider olduğunu anlaması onu sevindirmiş ve egosunu

güçlendirmiş olmalıydı. Leon ayrıca çocuklarla çalışmaktan çok hoşlandığını keşfetmişti ve bu konuda gerçekten başarılıydı.

PY'den, New York eyaletinin aşağı kısmındaki başka bir nehir kasabası olan Croton-on-Hudson'a gittik. Orada özel bir okul olan Hessian Hills'de, yarım gün çalışacak bir atölye hocasına ihtiyaç vardı. Leon işe alındı, Frances de müdürün yanında sekreter olarak çalışmaya başladı. Bir yıl içinde Leon, öğrencilerini normal sınıf beklentilerinin çok ötesinde çalışmaya teşvik eden dört dörtlük bir sınıf hocası oldu.

Hessian Hills, işbirliğine önem veren ilerici bir okuldu. Gerçekten benzersizdi. Okulun temel felsefesi, çocukların yaşayarak en iyi şekilde öğrenebilecekleri görüşüne dayanıyordu. Müfredatta temel derslerin hepsi bulunsa da, hiç zil çalmazdı ve ders programı diye bir şey yoktu. İlkbahar ve sonbaharda dersler bazen dışarıda, ağacın gölgesinde veya yakındaki çayın kıyısında yapılırdı. Örneğin, öğrenciler kendilerini yaratıcı yazım dersine kaptırmışlarsa, bütün bir sabah bu çabayla geçebilirdi. Sınıflar küçüktü, en fazla on iki ila on beş çocuktan oluşurdu. Bütün kurum büyük bir aile gibiydi. Velilerin katılımı destekleyici, gerekli bulunur ve hoş karşılanırdı. Okulun ve çevrenin temizlenmesi, binaların boyanması, her zaman veli-öğretmen-öğrenci işbirliğiyle yapılırdı. Leon, tıpkı PY'de olduğu gibi öğrencileri tarafından seviliyor, kendisi de onlara bir şeyler öğretmekten hoşlanıyordu.

Sonraki yaz Leon'la Frances yine PY kampındaydılar, sonbaharda ise hep birlikte Croton'a döndük. Bu program –yazın kamp, kışın okul– 1930'lu yıllar boyunca devam etti. 1940'ın yazında, PY'deki işinden ayrıldıktan sonra, Leon ilk kez yazmaya başlayarak Eddyville ve Delaware-Hudson Kanalı'nın tarihini derledi.

Croton'daki hayatımız 1941'de, okul personeli ile güçlü ama yıkıcı müdür arasındaki gerginlik patlamaya dönüştüğünde sona erdi. Morali bozulan personelin büyük bir kısmı istifa etti. Leon ve Frances de ayrılanlar arasındaydı. İşsiz ve parasız, geleceğe dair bir planları olmadan, çiftliğe geri döndüler. Ancak her ikisi de, bu

seferki çiftlik yaşamlarının ilkinden farklı olacağını biliyorlardı; bu kez, daha önce olduğu gibi muallakta kalamazlardı. Zaman değişmişti, ülke yeni bir savaşın ortasındaydı. Onlar da 40'lı yaşlarının sonlarına gelmişlerdi ve artık kendi kendilerine yetemezlerdi.

Beklenmedik iyi haber, Leon'un Eddyville hakkındaki makalesinin başarılı olmasıydı. *"The Rondout and Its Canal* / "Rondout ve Kanalı" adlı bu makale, New York Eyaleti Tarih Derneği'nin üç ayda bir çıkan dergisinde yayımlanmıştı. Bunun ardından, Leon gençliğini yazmaya başladı. *Elveda Selanik* de, 1942'nin o kasvetli aylarında tasarlandı. Her gün onun üzerinde çalışıyorlardı. Leon o bildik sarı bloknotunda el yazısıyla yazıyor, Frances de okuyordu. Daha sonra tartışıp, düzeltme ve değişiklikleri yapıyorlardı. Ardından Frances bu el yazılarını daktiloyla temize çekiyordu. 1943 sonbaharında, *Maya* adlı teknede son sayfalar yazılana kadar uğraştılar. Sanırım bu yazma işi sayesinde, Hessian Hills'deki kargaşada büyük ölçüde zedelenen özsaygılarını yeniden kazandılar.

Frances bir yarı kamusal kurumda iş buldu ve 1943-44 kışında, Manhattan'daki karanlık bir daireye taşındık. Bu boş, kişiliksiz dairede tek başına kalmak Leon'a çok zor geliyordu. Resim yapmaya başladı, artık yazı yazmıyor ve dışarıya nadiren çıkıyordu. Her ne kadar arada bir çiftliğe gitsek de, zamanı yalnız geçiyordu.

Çok geçmeden, Leon ve Frances yeni bir plan yaptılar: bir çocuk kampı açacaklardı. 1944 Haziran'ında, New York eyaletinin Catskill yakınlarında bir yer buldular. Ağaçlık ve açık alandan oluşan yaklaşık otuz hektarlık arazide bir çiftlik binası, bir atölye ve birkaç bina daha vardı. Orayı 7500 dolara satın aldık ve 1944 Ağustos'unda taşındık.

Bu, yalnızca yeni bir hayatın başlangıcı değil, acıklı bir şekilde eskisinin de sonuydu. Leon ve Frances, mülkü satın almak için gereken paranın büyük bir kısmını arkadaşlardan, destekçilerden ve de *Maya*'nın satışından toplayarak bir araya getirdiler. 1920'lerin başından beri ilk kez, ilkbaharda tekneyle yola çıkmadılar. *Maya*'yı 300 dolara satmışlardı ve bu, teknenin 1940'da çok ucuza aldıkları

Gray Marine motorunun maliyetinden bile düşük bir fiyattı. Onu son görüşümüz bizim için üzücü bir gün oldu.

1945 Temmuz'unda, kırkın altında çocuk ve yalnızca on kişilik personelimizle High Peak'te ilk kamp sezonumuzu açtık. Burası çocuklar için gayri resmi, dostane, baskısız, ama teşvik edici bir yerdi. İlk sezon öyle başarılı geçti ki, birkaç anne-baba Leon ve Frances'ten High Peak'te bir kış okulu açmalarını istedi. Onlar da razı olup daha fazla borç alarak, yıkık dökük bir binayı okula dönüştürdüler. Altı-yedi çocuk kış okulu için geri döndü (Bugün, bu okul arkadaşları güçlü bağlantılarını hâlâ koruyor ve zaman zaman bir araya geliyorlar).

Meksika

1953 sonbaharında, aslen Selanikli olan eski dostları Albert Mizrahi, Leon ve Frances'e bir Meksika turunda ev sahipliği yaptı. Ülkeye, manzarasına ve insanlarına hayran kalmışlar, bu arada da yeni bir plan doğmuştu: yazın bir grup çocuğu Meksika'ya getireceklerdi. 1954'te, çoğu eski High Peak kampçıları olan on kız çocuğunu, Oaxaca ve civarına götürdüler. Orada Meksikalı ailelerle birlikte, dokumacı ve çömlekçileri ziyaret ederek, dili ve kültürü öğrenerek vakit geçirdiler. Bir yıllık bir deney olarak başlayan bu olay, onları yeni bir kariyere taşıyacak ve hayatları bir kez daha değişecekti. Çok geçmeden High Peak'i sattılar ve göçmen statüsüyle, Oaxaca'da bahçe içinde bir ev satın aldılar. Leon altmış bir yaşındaydı.

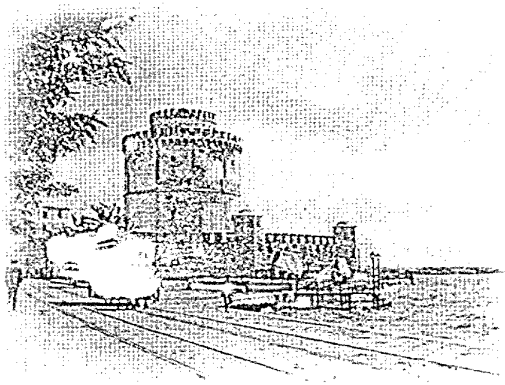
Son

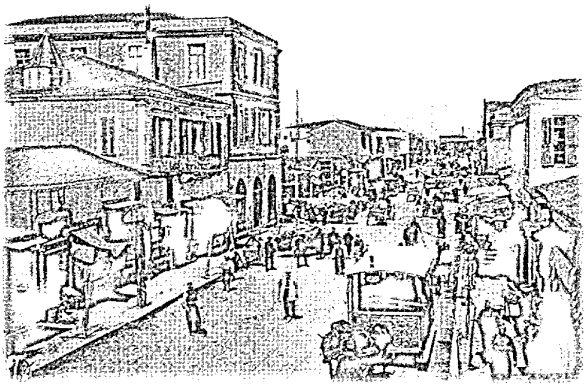
Leon ve Frances birkaç yaz boyunca çocukları Meksika'ya getirdiler. Kışın, kısa süreliğine ABD'ye geri geliyorlardı. (Göçmen statüsünü koruyabilmek için, sadece belli bir süre Meksika'nın dışında kalabilirlerdi.) Bu ziyaretler esnasında, kampçı adayları ve onların velileriyle buluşup işleri yoluna koyuyorlardı. Leon, torunlarından bazılarının büyümesini izleme şansına sahip oldu. Ancak 1958'in

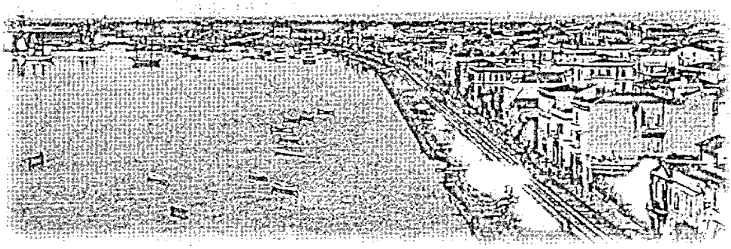
sonbaharında hastalıklı böbrekleri iflas etti. Aralık 1958'de Mexico City'de vefat etti ve orada gömüldü.

Frances, Leon'un vefatından sonra uzun yıllar boyunca çocukları Oaxaca'ya götürmeye devam etti. Sonunda Los Angeles'e, görümceleri Elda ve Laure'un yanına taşındı. 86 yaşını doldurduğu 1980 yılında orada vefat etti. Ertesi yıl da Elda öldü.

Laure hâlâ Glendale'deki kır evinde yaşıyor. Arka avlusunda bakımını kendisinin yaptığı çiçek bahçeleri var. Güller, açelyalar ve begonviller bir renk cümbüşü oluşturuyor. O, göçmen Sciaky ailesinin son ferdi. 100. yaş gününü 2002'nin ilkbaharında kutladı.

Selanik'ten manzaralar

Ön kapak içi (yukarıdan aşağıya):
Cami ve minare
Splendid Palace Oteli
Vapur iskelesi

Arka kapak içi (yukarıdan aşağıya):
Beyaz Kule
Vardar Caddesi
Rıhtımın geniş görüntüsü